

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Нина В. Аксић

**Културне институције (библиотеке, архиви,
музеји) и културне манифестације у Новом
Пазару од 1945. до 1991. године:
архивско-музеолошки, документалистички и
културолошки приступ**

докторска дисертација

Београд, 2017.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Nina V. Aksić

**Cultural institutions (libraries, archives,
museums) and cultural events in Novi Pazar from
1945 to 1991: archival-museological,
documenting and cultural approach**

doctoral dissertation

Belgrade, 2017.

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Нина В. Аксич

**Культурные институты (библиотеки, архивы,
музеи) и культурные события в Нови Пазаре
с 1945 по 1991 год:
архивно-музеологический,
документалистический и культурологический
ПОДХОДЫ**

докторская диссертация

Белград, 2017.

Ментор

проф. др Бојан Ђорђевић

Филолошки факултет, Универзитет у Београду

Чланови комисије

проф. др Ема Петровић

Филолошки факултет, Универзитет у Београду

др Александра Павићевић

Етнографски институт САНУ, Београд

проф. др Бојан Ђорђевић, ментор

Филолошки факултет, Универзитет у Београду

Датум одбране

Захвалност

Велику захвалност за неизмерну помоћ, стрпљење и подршку дугујем ментору, проф. др Бојану Ђорђевићу.

Несебичну и драгоцену помоћ при изради ове дисертације, у разним фазама њене израде и на различитим плановима, пружили су ми руководиоци пројеката, уважени професори и поштоване колеге, драги пријатељи:

др Драгана Радојичић и др Александра Павићевић,

проф. др Ема Миљковић,

др Милина Ивановић-Баришић и колеге из Етнографског института САНУ,

гђица Хасна Зиљкић, координатор у Културном центру Нови Пазар,

гђица Вања Спасић, студент докторских студија,

проф. др. Хивзо Голош и колеге из Истријског архива „Рас“ Нови Пазар,

виши библиотечки саветник Валерија Стефановић, дипл. библиотекар Енес Никшић и колеге из Народне библиотеке „Доситеј Обрадовић“ у Новом Пазару,

колеге из Архива Србије и Архива Југославије у Београду.

Своју захвалност упућујем и саговорницама на терену, Новопазарцима који су одвојили време за раговор са мном – Нади Аксић, Слободану и Весни Аксић, Назиму Адемовићу и другима, свима онима без чијег би казивања овај рад био сиромашнији за многе важне и корисне податке.

Дубоко сам захвална родитељима, Софији и Ненаду Милорадовићу, на свему што су за мене учинили.

Неизрециву захвалност дугујем и свом супругу Филипу и ћерки Емилији – за разумевање, стрпљење и подршку током писања овога рада.

Пионирима, омладини и радном народу Новог Пазара,

у спомен на братство и јединство.

Културне институције (библиотеке, архиви, музеји) и културне манифестације у Новом Пазару од 1945. до 1991. године: архивско-музеолошки, документалистички и културолошки приступ

Резиме: Предмет истраживања дисертације је културно-забавни живот Новог Пазара у периоду од 1945. до 1991. године, с посебним освртом на институције културе и на манифестације. Значајан геополитички и геостратешки положај Новог Пазара допринео је да овај град, атрибуиран мултинационалношћу и мултиконфесионалношћу, постане изузетно примамљива средина за многе ствараоце. Сакупљање и систематизација, а потом анализа релевантне грађе која се тиче културно-забавног живота Новог Пазара након Другог светског рата, па све до последње деценије прошлог века, чини истраживање ове врсте целовито представљеним. Ова докторска дисертација има за циљ да на основу домаћих и страних извора, пре свега – на основу локалних извештаја културне заједнице и чланака из локалних новина прикаже начине креирања културних политика на државном и локалном нивоу, као и ниво њиховог спровођења у Новом Пазару, а кроз представљање начина функционисања одговарајућих установа (институција) и одвијања манифестација које су представљале централни део културно-забавног живота Новог Пазара, па самим тим да покаже и начине културног уздизања становништва једне до Другог светског рата културно веома заостале средине. Дакле, овај рад треба да представи начине на које су се културне политике спроводиле и како су се оне одражавале на свакодневни живот и друштвене односе, а све то путем манифестација и једне за тај период изузетно важне појаве на друштвеном плану – појаве аматеризма. Циљ овога рада у целини јесте давање прегледа културно-друштвеног живота Новог Пазара у периоду од 1945. до 1991. године, уз анализу и закључке који

треба да представљају допринос сагледавању културне политике и на ширем плану у датом временском периоду, али и могући допринос стратегији културног развоја новопазарског краја, и то у склопу онога што се данас промовише као одрживи развој једног града или једне области. Такође, кроз анализу архивске грађе, овим се радом постиже још један циљ – представљање значаја историјских архива за истраживање рада културних институција у оквирима једне локалне заједнице.

Кључне речи: култура, културна политика, Нови Пазар, СФР Југославија, институције културе, културне манифестације, државни празници

Научна област: архивистика, библиотекарство, етнологија, културологија, културна историја

Ужа научна област: културна историја

УДК:

Cultural institutions (libraries, archives, museums) and cultural events in Novi Pazar from 1945 to 1991: archival-museological, documenting and cultural approach

Summary: The subject of the dissertation research is the cultural and entertainment life of Novi Pazar in the period from 1945 to 1991, with a special emphasis on cultural institutions and manifestations. Significant geopolitical and geostrategic position of Novi Pazar contributed to this city, attributed by multinationality and multiconfessionality, to become an extremely tempting environment for many creators. Collecting and systematization, and then the analysis of relevant material regarding the cultural and entertainment life of Novi Pazar after the Second World War, until the last decade of the last century, makes this type of research fully comprehensible. This doctoral dissertation aims to show the ways of creating cultural politics at the state and local level, as well as the level of their implementation in Novi Pazar, based on local reports from the cultural community and articles from local newspapers, primarily on the basis on local and foreign sources. This is done by presenting the way of functioning of the appropriate institutions and performing manifestations that were the central part of the cultural and entertainment life of Novi Pazar, and thus show the ways of cultural upbringing of people who used to live in a very culturally regressive environments up until the Second World War. Therefore, this paper should present the ways in which cultural policies were implemented and how they reflected on everyday life and social relations. All of these happened through both manifestations and the emergence of amateurism – which was an extremely important social phenomenon of that time. The aim of this work in general is to give a review of the cultural and social life of Novi Pazar in the period from 1945 to 1991, with analysis and conclusions that should represent a contribution to the

understanding of cultural politics and on a broader plan the understanding in a given time period, but also a possible contribution to the strategy of the cultural development of the Novi Pazar region, as part of what is being promoted today as a sustainable development of a city or one region. Also, through the analysis of archival material, this work achieves another goal - presenting the significance of historical archives for researching the work of cultural institutions within the frames of a local community.

Keywords: culture, cultural politics, Novi Pazar, SFR Yugoslavia, cultural institutions, cultural events, public holidays

Scientific field: archival science, library science, ethnology, cultural studies, cultural history

Specific scientific field: cultural history

UDK:

САДРЖАЈ

УВОД.....	1
I Захвалне речи, мотивација и идеје, методолошка и техничка решења.....	2
II Нови Пазар у светлу историјских и културних дешавања од добијања званичног имена 1461. до 1945. године.....	7
1. Кратак историјски преглед, састав становништва и материјална баштина новопазарског краја до 1945. године.....	7
2. Културно-просветне прилике у Новом Пазару од краја XVIII века, до 1945. године.....	22
III Културне политике.....	31
1. Однос културе и уметности у СФР Југославији и општа одређења културне политике.....	31
2. Управни органи за културу.....	36
А) Управни органи за културу на државном / републичком и локалном нивоу.....	37
<u>Државни / републички ниво</u>	37
<u>Локални ниво</u>	40
Б) Интересне заједнице културе (ИЗ) и самоуправне интересне заједнице културе (СИЗ) (на државном / републичком и локалном нивоу).....	45
<u>ИЗ и СИЗ у Новом Пазару</u>	48
3. Културне политике на државном / републичком и локалном нивоу.....	51
<u>Културне политике на државном / републичком нивоу</u>	51
<u>Културне политике на локалном нивоу</u>	62
<u>Четрдесете године XX века</u>	69
<u>Педесете године XX века</u>	71
<u>Шездесете године XX века</u>	76

<u>Седамдесете године XX века</u>	83
<u>Осамдесете године XX века</u>	87
4. Аматеризам.....	90
А) Опште одредбе аматеризма.....	90
Б) Културно уметничка друштва и „шарени“ програми у Новом Пазару.....	98
В) Физичка култура и њен културно-забавни програм у Новом Пазару.....	109
Г) Радне акције и њихов културно-забавни програм у Новом Пазару.....	115
Д) Корзо, игранке и вашари.....	116

КУЛТУРНИ ЖИВОТ НОВОГ ПАЗАРА

(прославе државних празника, институције културе и њихове манифестације).....119

I Манифестације поводом државних празника, историјски јубилеји и пригодне манифестације... ..121

1. Државни празници.....	126
А) Нова година (1. јануар).....	126
Б) Дан жена (8. март).....	129
В) Празник рада (1. мај).....	135
Г) Дан младости и рођендан маршала Тита (25. мај).....	140
Д) Дан борца (4. јули) и Дан Устанка у Србији (7. јули).....	147
Ђ) Дан ослобођења Новог Пазара (28. новембар) и Дан републике (29. новембар).....	150
2. Историјски јубилеји.....	153
А) Бригадирски празник.....	153
Б) Дан самоуправљача 27. јун.....	154
В) Јубилеј Савеза комунистичке омладине Југославије (СКОЈ).....	154
Г) Дан армије.....	154
Д) Јубилеј Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије (УСАОЈ).....	155
3. Пригодне манифестације.....	155

II Установе културе у Новом Пазару и њихове културне манифестације,
удружења и организације.....162

1. Историјски архив „Рас“.....	166
2. Завичајни музеј.....	173
3. Музичка школа.....	186
4. Народни универзитет, Раднички универзитет, Дом културе Ослобођење“.....	188
А) Библиотека и писменост.....	198
Библиотека.....	198
Манифестације и курсеви описмењавања.....	208
Аналфабетски течајеви.....	212
Б) Биоскоп и кинофикација.....	214
Биоскоп.....	214
Путујући биоскоп.....	224
В) Позориште и драмска делатност.....	230
Позориште.....	230
Драмска делатност.....	239
Г) Домови културе на селу.....	244
5. Дом омладине.....	248
А) Књижевна омладина и њене акције.....	254
Б) Музичка омладина и њене акције.....	261
Музичка омладина.....	261
Концерти класичне музике.....	262
В) Хорска делатност.....	266
Дечји хор.....	267
Омладински хор.....	269
Г) Оркестри.....	271
Тамбурашки оркестар.....	272
Оркестар забавне музике „Лауруси“.....	273
Д) Ликовна сцена и Клуб ликовних уметника „Сопоћани“.....	274
Изложбе и ликовни „живот“.....	274
Школске изложбе.....	277

<u>Клуб ликовних уметника „Сопоћани“</u>	279
6. ОУР „Братство“.....	282
А) Новине „Братство“.....	284
Б) Радио.....	288
III Традиционалне културне манифестације у Новом Пазару.....	292
1. Октобарски сусрети писаца.....	296
2. Рецитаторска такмичења.....	299
3. Фестивал омладинских хорова Србије (ФОХС).....	300
4. Смотра аматеризма.....	306
5. Сопоћанска виђења.....	311
 ЗАКЉУЧАК.....	 318
 Извори.....	 326
Литература.....	329
Прилози.....	336
1. Фотографије.....	336
2. Списак мање познатих термина и скраћеница.....	354
Биографија аутора.....	357

У В О Д

I

Мотивација и идеје, методолошка и техничка решења

*Нико не може све да има, нити све да зна.
Зато људи треба да живе једни с другима,
да би лакше живели.*

Доб Ник

У одабиру теме, односно – предмета истраживања дисертације који обухвата културно-забавни живот Новог Пазара у периоду од 1945. до 1991. године, с посебним освртом на институције културе и манифестације, па тако и самог терена који је постављен у фокус нашег истраживања, били смо руковођени трима идејама. Примарни „иницијатор“ идеје био је сам терен, тј. Нови Пазар, који смо као социогеографску одредницу или топоним дисертације одабрали из три разлога. Први разлог је то што смо желели да истражимо нешто што је досад слабо истражено и описано, притом мало теже докучиво и у одређеној мери интригантно, а Нови Пазар се са етнолошко-антрополошког, социолошког и културолошког, па чак и са дијалектолошког и етнолингвистичког становишта показао погодним у односу на наведени разлог. Други разлог, да тако кажемо – прагматичне природе, условљен интензивнијим контактима са мештанима Новог Пазара (као једна од добрих „заоставштина“ османске цивилизације наводи се понекад и тзв. турска прагматичност), садржан је у доступности терена и информатора, као и одговарајућих установа, с обзиром на то да смо захваљујући склопу породичних околности били у могућности да у знатнијој мери будемо присутни на одабраном терену и да тамо будемо дочекивани са знатнијом предусретљивошћу, чак са извесном присношћу. Трећи, такође важан, разлог за одабир датог подручја и дате теме био је тај да људе из новопазарског краја подсетимо на изузетно богат културни живот, који су њихови родитељи и рођаци, а и многи од старијих мештана Новог Пазара, имали до пре само

тридесет година, при чему је то истовремено и покушај да до садашњих управљачких структура града стигне понеки податак који би их упутио ка значајнијем и мање популистичком – као таквом и другде присутном – културном животу града који је у овом тренутку у њиховој надлежности и на њиховом старању.

За временски оквир теме одабран је период од 1945. године, то јест од завршетка Другог светског рата и формирања нове државне заједнице Федеративне Народне Републике Југославије (од 1963. године Социјалистичке Федеративне Републике Југославије), до 1991. године, односно до распада државне заједнице СФР Југославије. Овај период изабран је из два разлога. Први разлог је тај што је током читаве четири и по издвојене деценије владао исти једнопартијски систем и створио јединствену политичку, друштвену и културну „климу“. Други разлог је тај да су нова политичка и друштвена дешавања након Другог светског рата донела и нову културну политику, која се кретала узлазном линијом све до почетка деведесетих година, када је нагло прекинута ратним дешавањима, а потом су и сасвим измењене њене карактеристике. Дакле, овај је период свакако било неопходно посматрати и обрађивати као засебан, јер је – са данашњег становишта гледано – присутан и формални, али и суштински дисконтинуитет са представљеним периодом.

Прикупљање података на терену, тј. теренско истраживање, представља преваходни метод рада на овој теми. Пре свега, на терену смо сакупили бројне податке, разговарајући са одабраним саговорницима, житељима Новог Пазара и околних села који се, у мањој или већој мери, сећају периода којим се бави наша тема. Прелиминарна анализа прикупљених података довела нас је до потребе сабирања званичних података о културном животу Новог Пазара, те је следећу фазу рада представљало архивско истраживање те врсте података, што представља други изузетно значајан истраживачки метод. Када је започето писање рада, поменутих двојема методама прикључили смо и консултовање постојеће литературе, која, нажалост, није била нарочито обимна. Током писања рада користили смо различите методе, како бисмо што верније представили слику културног живота у Новом Пазару у датом временском оквиру, али и дали преглед развоја културне политике на републичком и локалном нивоу. У појединим сегментима били су примењивани и дескриптивни метод – описи рада институција културе или одвијања манифестација, затим компаративни – поређење културних политика на републичком и

локалном нивоу или развоја одређених сегмената културе, потом аналитички – анализа и формирање закључака у вези са кључним питањима ове теме, и на крају синтетички – обједињавање различитих извора, тј. грађе везане за једну тему, као што је нпр. развој културне политике на републичком нивоу кроз хронолошки преглед.

Велика пажња посвећена је релевантној архивској грађи која се налази у Историјском архиву „Рас“ у Новом Пазару, у Архиву Србије у Београду и Архиву Југославије у Београду, као и у Народној библиотеци Србије. Главни акценат стављен је на сагледавање и критичку анализу извештаја управних тела у култури за територију општине Нови Пазар, пропагандних докумената, новинских текстова, животних прича информатора, као и на проучавање и обраду релевантне литературе и објављених извора. Током писања рада користили смо и друге доступне податке из научних часописа и стручних чланака, при чему је извршена синтеза досадашњих научних резултата у вези са нашем темом. Мора се поменути, понављамо – нажалост, да постоји само невелики број научно или стручно релевантних библиографских јединица које се тичу друштвено-културног развоја овог подручја у наведеном периоду, при чему је већина њих везана за преглед историјских дешавања на овом подручју, односно – углавном за положај Новог Пазара у османском периоду, делом и у периоду до Другог светског рата, но углавном у равни историје, етнографије и демографије (миграције и становништво). Поред радова ове врсте, ту су и радови који се у извесној мери тичу културних дешавања, али се они претежније односе на теме архитектуре и археологије. Међутим, и поред постојања поменутих важних радова, сматрали смо да ће од значаја бити сакупљање и систематизовање, а потом и анализирање релевантне грађе која се тиче културно-забавног живота Новог Пазара након Другог светског рата, па све до последње деценије прошлог века, што смо покушали да урадимо у оквиру овог истраживања. Као релевантну научну литературу издвојили бисмо пре свега монографију о Новом Пазару из 1969. године – *Нови Пазар и околина*, затим монографију Ејупа Мушовића из 1979. године – *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара*, па монографију Ивана Косанчића из 1912. године – *Ново-пазарски санџак и његов етнички проблем* и др. Значајно је напоменути да у едицији *Насеља и порекло становништва*, чије су књиге објављиване у оквиру *Српског етнографског зборника* у првој половини прошлог века, не постоји посебна књига са грађом везаном за новопазарску или рашку област, а разлози за

то се можда могу сагледати из образложења Јована Цвијића о потреби истраживања „области у које је процес насељавања био најинтензивнији“ (Челиковић 2011, 9), што у датоме тренутку са новопазарском облашћу свакако није био случај.

Значајан геополитички и геостратешки положај Новог Пазара допринео је да овај град, атрибуиран мултинационалношћу и мултиконфесионалношћу, постане изузетно примамљива средина за многе ствараоце. Истраживање теме културног живота у Новом Пазару и поређење са културном политиком на републичком нивоу требало би да целовито представи наведени, изузетно важан сегмент друштвеног живота Новог Пазара, као једног – у назначеном периоду – значајног културног центра у Србији. Први део рада – представљање, анализа и компарација државне/републичке и локалне културне политике писан је са намером да се из њега сагледају тежње и начини развоја културног живота у Новом Пазару, као и њихова (не)усклађеност са општим прописима на државном нивоу, а са стално присутном свешћу о карактеристичности терена – велика културна заосталост, мултикултурални и мултиконфесионални састав становништва и др. Други део текста заснован је на представљању рада установа (институција) и одвијања манифестација од значаја за културно-забавни живот Новог Пазара у датом периоду, потом садржи коментаре о њиховој (не)кореспонденцији са радом установа и организовањем манифестација исте врсте у Републици, уз доношење закључака о њиховом значају за развој културе у локалној средини.

Конкретни научни циљ овог рада је да се на основу домаћих и страних извора, а пре свега на основу локалних извештаја културне заједнице и чланака из локалних новина, прикажу начини креирања културних политика на државном и локалном нивоу, као и ниво њиховог спровођења у Новом Пазару, а кроз представљање начина функционисања одговарајућих установа (институција) и одвијања манифестација које су представљале централни део културно-забавног живота Новог Пазара, па самим тим и да представи начине културног уздизања становништва једне – до Другог светског рата – културно веома заостале средине. Дакле, овај рад представља начине на које су се културне политике спроводиле и како су се оне одражавале на свакодневни живот и друштвене односе, а све то кроз преглед манифестација, али и кроз осматрање једне особене, за дати временски период изузетно важне појаве на друштвеном плану – појаве аматеризма. Шире гледано, овај рад је писан са циљем давања прегледа друштвено-културног живота Новог

Пазара у периоду од 1945. до 1991. године, уз анализу и закључке који треба да представљају допринос сагледавању културне политике и на ширем плану у датом временском периоду, али и да чине могући допринос стратегији културног развоја новопазарског краја. Такође, кроз анализу архивске грађе, овим се радом постиже још један важан циљ – представљање значаја историјских архива за истраживање рада културних институција у оквирима једне локалне заједнице.

И на крају, ако се има у виду и могућа корист за друштвену заједницу, жеља нам је да овај рад, заснован на прегледу културног и друштвеног живота, духовног богатства, као и културне разноликости новопазарског краја у претходном времену, када се ставништво усмеравало ка модернизацији и стремиле новим тековинама социјалистичке културе, буде од значаја и користи генерацијама које долазе и које би, надамо се, могле обновити неке успешне, а на маргину склоњене и чак сасвим потиснуте културне обрасце, или осмислити нова дешавања и начине њиховог остваривања у култури, вођени углавном успешним обрасцима културног живота Новопазараца у њиховој непосредној прошлости.

II

Нови Пазар у светлу историјских и културних дешавања од добијања званичног имена 1461. до 1945. године

ГРАД

*Кажеш: „Поћи ћу у неку другу земљу, поћи ћу до Другог мора
Наћи ће се други град бољи од овог.
Сваки мој напор је овде проклет, осуђен;
И срце ми је – као леш – покопано.
Докле ће ми ум остати у овој тмини.
Куд год да скренем поглед, куд год да погледам,
Црне рушевине свог живота спазим овде,
Где сам провео толике године, проћердао их и упропастио“.
Нове земље нећеш наћи, нећеш пронаћи друга мора.
Овај град ће те пратити. Улицама ћеш се кретати истим
У истом ћеш суседству остарити:
У истим ћеш кућама оседети.
Увек ћеш у овај град стизати. Да некуд другде одеш – не дај се –
Нема за тебе брода, нема пута.
Као што си свој живот овде проћердао, у овом тако малом куту,
Страћио си га и на целој кугли земаљској.*

Константин Кавафи

Културни живот Новог Пазара представља својеврсну езготичну мешавину оријенталног, исламског и православног, свакако традиционалног наслеђа народа који већ генерацијама живе на истом поднебљу, али са два различита културна обрасца, условљени пре свега вероисповедном различитошћу. Тако је и одраније овај простор, богат разноврсним културним додирима и прожимањима, привлачио бројне уметнике који су из културних традиција овога града црпили инспирацију за своје стваралаштво.

У овом поглављу најпре ће бити представљен историјски и културни развој Новог Пазара, од званичног постанка града под овим именом до 1945. године, што је неопходно ради лакшег сагледавања основе на којој се након 1945. године развија једна нова културна политика и на којој је настајао нови културни амбијент. У оквиру овог одељка, поред прегледа историјских догађања на новопазарској територији, биће објашњен и

територијално-административни положај Новог Пазара, као и миграциона кретања становништва са ове територије, али и културно-просветно-друштвени развој/стање овога краја до краја Другог светског рата. У другом одељку биће издвојене и детаљније представљене културно-просветне прилике у Новом Пазару од краја XVIII века до 1945. године, како би се добила потпунија и јаснија слика ових прилика које су се одвијале непосредно пред последње ослобођење Новог Пазара.

1. Кратак историјски преглед, састав становништва и материјална баштина новопазарског краја до 1945. године

На првом месту треба скренути пажњу на то да је на простору данашњег Новог Пазара и његове околине постојао и одржао се велики утицај становништва муслиманске вероисповести и његове оријенталне културе живљења, пре свега социјалне и материјалне културе (исхрана, ношња и сл.) која је оставила трага у начину свакодневног живота српског живља у овом крају. Упркос јакој историјској и културној бази овог града,¹ коју је он стекао још у време владара из лозе Немањића,² са доласком Турака на ове просторе

---

¹ На територији данашње новопазарске општине, до доласка Немањића, владале су, пролазиле и мешале се многе цивилизације и културе. Прва о којој се данас зна, била је винчанска култура: „Приликом земљаних радова на уређењу простора за изградњу пословног простора у приградском насељу Дојевиће, откривени су остаци још једног неолитског насеља“ (Премовић-Алексић 2013, 12). Након винчанске културе у овом крају среће се и традиционална брњичка култура која се није „променила током продора Трако-Кимераца, али се то десило под утицајем културе гвозденог доба која је, око 700. године п.н.е. продрла са запада“ (Премовић-Алексић 2013, 13). У VI веку п.н.е. на овој територији боравили су и Даранци, а „испод темеља Петрове цркве код Новог Пазара откривен је кнежевски гроб“ (Ропачић 2012, 14). Након Дарданаца, ова територија припала је Римском царству, а „у оквиру Римског царства, подручје Новог Пазара припало је Горњој Мезији (...) тако да је подручје Новог Пазара, Тутина и Сјенице, након поделе Римског царства (395), припало Источном римском царству, односно Византији“ (Ропачић 2012, 21). У IV веку Јустинијан је подигао велики број утврђења, од којих, са доласком Словена, опстају само она на Пазаришту, Постењу и Врсеницима. Са доласком хришћанске културе настају и нови верски објекти на овој територији. Од IX века, „за превласт на овој територији борили су се: франачка држава која је водила агресивну политику, Бугарска која је имала освајачке аспирације и Византија која је имала своје успоне и падове. (...) У раздобљу од 7. до 12. века на културном плану није много новог и особеног створено, јер су се дуго водили ратови са Бугарском, Византијом и Угарском за опстанак и самосталност српске државе“ (Ропачић 2012, 32–33). И „процес покрштавања трајао је доста дуго, и по свему судећи, био претежно завршен за време ученика Ћирила и Методија“ (Малетић 1969, 91). У овом периоду углавном су грађена утврђења, али и црква Св. Петра (Петрова црква), а „тек на прелазу из 11. у 12. век, спојем византијског и романичког схватања, створен је посебан стилски израз, из кога је изрођена и црква манастирског комплекса Ђурђеви Ступови, коју је подигао Стефан Немања 1171. године. Године 1260. подигнут је и манастир Сопоћани чији је ктитор био краљ Урош I. О великом развоју новопазарског краја у време владавине Стефана Немање, у трговинском, па и у културном смислу, сведоче и подаци да је 1186. године Стефан Немања издао повељу Дубровчанима о слободној трговини.

² Како Е. Мушовић истиче: „У рашком крају су рођени, расли и радили први српски државници, политичари и дипломате. Овде су никле српска писменост и писана књижевност јер је 1202. године писано и илуминирано Вуканово јеванђеље у Пећини у Расу, један од најстаријих докумената српске писмености“

почиње једна сасвим другачија и нова епоха, у постојећу културу уткива се нова, и то до те мере да се претходна готово потиरे. Треба напоменути да је у време владавине династије Немањић рашка област била густо насељена Србима, све до 1282. године, када након Дежевског сабора српска властела мигрира из „брдских предела у јужне и плодније крајеве и више од тада нису престонице у Расу, Јелечу и Дежеви, већ у Паунима код Приштине па затим у Скопљу. (...) Долазак Турака, а њихове посаде су биле већ 1396. године у Звечану, Јелечу и Глухавици, битно је утицао на целокупан историјски развој, према томе и на нове етничке процесе. (...) Тако је у овом крају већ у XV веку био приметан процес исламизације који је у XVI веку узео великог маха и од тих исламизираних људи формира се нова популација – Муслимани“ (Мушовић 1978, 8–9).³

У Рашкој области, „на левој обали Себечевске реке, код њеног ушћа у Рашку, налазе се остаци тврђаве чије средњовековно име није познато и којој неки археолози и историчери приписују име Рас“ (Мишић 2010, *Трговиште*). Ово утврђење је било под бугарском владавином до краја X века, а након тога је постојало, и поред бројних спаљивања, рушења и напуштања, све до средине XIII века, када је коначно сасвим уништено, што се везује за свргавање краља Радослава.⁴ Након што је Рас до владавине краља Уроша I престао да буде престони град средњовековне Србије, од друге половине XIV века почело је да се губи чак и његово име, а јавља се ново – Трговиште.⁵ То ново име казује му и главну карактеристику. Током владавине Мехмеда II, 1459. године, Турци заузимају Трговиште. Град Нови Пазар, Јењи Пазар, у непосредној близини старог Раса и Трговишта, основао је турски војсковођа и државник Иса-бег Исхаковић,⁶ „заповједник Скопског и Босанског крајишта, касније Босански санџакбег, оснивач Сарајева и Шапца“

(Мушовић 1978, 7). Поред писмености, рашка област је била и „колевка Рашке школе у уметности, највише аутохтоне уметничке школе код Срба“ (Мушовић 1978, 7).

³ Што се тиче етничке структуре становништва, од оснивања града Новог Пазара, она се знатно мењала у корист муслиманског становништва: „Још није био напунио ни деценију живота (1468.), а већ је бројао око 1.500 становника, односно 201 хришћанску и 75 муслиманских кућа. Двадесетак година касније (1485.) дошло је до промене у конфесионалној структури становништва, па је тада регистровано 167 муслиманских и 71 хришћански дом. Овај податак говори о томе да је исламизација била врло изражена и да се хришћанско становништво исељавало из града, а муслиманско досељавало“ (Мушовић 1978, 9).

⁴ О историјским приликама везаним за утврђење Градина више видети у: Мишић 2010, 299.

⁵ Важно је напоменути да је и данас веома жива расправа међу историчарима и археолозима о томе на коме је месту настао Рас, тј. Трговиште, а доцније и Нови Пазар. У овој су полемици најистакнутији археолог Марко Поповић, који сматра да је тврђава Рас настала на брду Градина, и историчар Јованка Калић, која сматра да је Рас настао у близини Петрове цркве.

⁶ Дакле, „у периоду продора Турака долина Рашке је била у саставу области Бранковића, а сматра се да је дефинитивно признала турску власт 1455. године када се помиње као део Крајишта Иса-бега Исхаковића“ (Мушовић 1978, 8).

(Kahrović Jerebičanin 2014, 15 и 17). Једно време постојала су оба града један поред другог, али се од друге половине 15. века Нови Пазар осетно развијао на штету Трговишта“ (Ђоровић 2008, 275). Дакле, крајем 15. века Трговишту слаби првобитна функција и постаје Стари трг, тј. Ески Базар (данас Пазариште), а појављује се град са именом Јени Базар, тј. Нови трг, који постепено преузима улогу Трговишта (данас Нови Пазар). Што се тиче власти у Трговишту се 1459. године спомиње субаша, а 1461. и кадија. „То значи да је и овај вилајет имао кадију или наиба који је сједио у Трговишту“ (Šabanović 1959, 34). Током археолошких ископавања Трговишта, пронађен је велики број трговачких предмета, као и кућа са доњим спратовима, који су највероватније били намењени за продавнице, што такође потврђује чињеницу да је Трговиште било значајно трговачко место, поготово у размени робе са Дубровником.⁷ Дубровчани су били део Новог Пазара од његовог настанка и њихова трговина била је један од најзначајнијих фактора опстанка овог града. Ово место су изабрали пре свега, јер се овде „лако и јевтино могла набавити сва онда веома цењена и тражена роба, нарочито вуна са Косова, која је препродајом на Западу доносила уносне добитке. Ту су они одмах образовали своју колонију, кад бројнију, кад сведену на неколико храбрих и постојаних појединаца, али увек жилаву, чврсту, упорну“ (Пантић 1978, 405).

Први попис становништва сачињен је 1455. године, а 1461. године насеље је званично добило име Нови Пазар.⁸ Дакле, Нови Пазар је по своме настанку превасходно представљао трговински центар са бројним дућанима,⁹ око којих су биле махале за

---

⁷ О трговачким везама са Дубровником видети више у: Пантић 1978. и Мишић 2010.

⁸ „Српски назив *трговиште* замењен је турцизмом *пазар*. Стари назив *Рас* вероватно рефлектује име позноантичког утврђења *Арса* забележено у VI в. код Прокопија, од латинског (*terra, silva*) *arsa*’ спаљена земља, шума; крчевина (настала паљењем)’ (А. Л.)“ (Detelić 2007, 292).

⁹ „Већи дио становништва Новог Пазара бавио се трговином и занатством, што показује и велики број дућана којих је 1542. године било више од 180.“ За овако велики трговачки развој, од пресудног значаја били су путеви који су повезивали Дубровник са Истамбулом, а који су ишли кроз Нови Пазар. Тако су „важну улогу у развоју трговине имали су Дубровчани са својим капиталом.“ (...) „Осим тога, Нови Пазар је од краја XV и цијели XVI вијек представљао најјачу базу трговаца Србије“ (Kahrović Jerebičanin 2014, 20). Ти трговачки путеви који су повезивали Исток и Запад, а прелазили преко овог краја, били су: Босански пут – „из Врхбосне ишао преко Рогатице и Вишеграда и долином Лима до Бање прибојске, а одатле до Нове Вароши и Сјенице где се спајао са Дубровачким и настављао истом трасом даље“; Зетски пут – „путеви који су из Зетског приморја водили у унутрашњост Србије“ и Београдски пут – „за наш крај један од важнијих средњовековних, а и савремених путних праваца. Он је из Београда, преко Рудника и Честина, долазио до Жиче и одатле настављао долином Ибра и Рашке, а одатле се рачвао и двема трасама долазио и до Новог Пазара“ (Премовић-Алексић 2013, 32). Дакле, можда и најважнији пут, био је онај „који је од Сарајева ишао преко Фоче до Пљеваља, а затим до Пријепоља, Сјенице, Новог Пазара, Косовске Митровице и даље преко Качаника за Скопље, Солун“ (Малетић 1969, 71).

становање и џамије, те је тако до XVIII века у потпуности потиснуо Трговиште као насеље.¹⁰ Из претходно реченог, закључује се да се Нови Пазар изузетно брзо развијао и тако потискивао Трговиште, те је и у административно-територијалном смислу имао изузетно велику важност. Дакле, „сасвим убедљиву потврду о наглom развиту Новог Пазара налазимо у следећим чињеницама: још пре 1468. насеље је стекло статус касабе (формално се назива чак и шехером), у попису из 1477. стари вилајет Јелеч назива се вилајет Јенице – и Пазар, а 1485. спомињу се, први пут, вилајет и кадилук Нови Пазар. Нови Пазар је, разумљиво, и средиште истоимене нахије“ (Zirojević 1977, 113). XVI век и развој Новог Пазара у трговинском и занатском смислу, донео је са собом и досељавање становништва из сеоских и брдских предела, који су својим доласком у град даље ширили ове привредне гране – „с обзиром на статус Новог Пазара – веома рано ушао је у категорију насеља градског типа – није тешко закључити да се његово становништво бавило, претежно, градском привредом“ (Zirojević 1977, 114). Постојање рудника у близини Новог Пазара¹¹ олакшало је и допринело развоју великог броја заната којима су се бавили становници Новог Пазара, а који су доносили велику финансијску добробит граду и даље развијали трговину. И у урбанистичком смислу Нови Пазар се изузетно развија, добија још џамија, дућана и воденица, а како се сазнаје из турског пописа из средине XVI века, постојало је чак 15 богомоља. Но, „златно доба“ Новог Пазара трајало је само до пред крај XVII века, када је почело да слаби Османско царство и Нови Пазар је захватио рат у коме је изгинуо велики број становништва, а град је разрушен и спаљен. Ни трговинска размена са Дубровником није више тако добро функционисала због успона градске трговине,¹² али и због великог земљотреса који је погодио Дубровник, 6. априла 1667. године.¹³ Ипак, придигавши се, турска војска је поново дигла на ноге Нови Пазар,

---

¹⁰ Током XVI века, Нови Пазар развијао се и у погледу занатства, чије је развојне области одређивала Османска власт, те су занати углавном били оријентисани на производњу војне опреме.

¹¹ „Поред трговине, на његов развој утицала је близина рудника: Глухавица, Рогозна, Копаоник, и у вези са тим врло развијено занатство, пре свега металне струке“ (Мушовић 1978, 9).

¹² „Децентрализација Турског Царства доводила је до осамостаљивања локалних санџакбегова и паша, који су настојали да уцењују и оглобе дубровачке трговце. А домаћи „турски“ трговци, који су се намножили у касабима, поздрављали су такве зулуме и настојали да искористе похлепност турских власти да би сузбили дубровачку конкуренцију. (...) Временом све више трговину је ометала и хајдучија (Малетић 1969, 174–175).

¹³ Поменути велики земљотрес са средине XVII века, који је задесио Дубровачку Републику био је „најкритичнији тренутак у њеној историји, и то не само по свом ужасном дејству које је лишило Дубровник половине његовог становништва и највећег дела његових богатстава, него и по оним догађајима који су уследили после катастрофе и који су сасвим довели у питање и сам опстанак Републике. Велики земљотрес

али је већ почетком XVIII века нови аустро-турски рат Новом Пазару донео мноштво недаћа, као што су напади и покушаји освајања, ове сада важне пограничне вароши, али и епидемију куге.¹⁴ Ни покушаји освајања Новог Пазара у XIX веку нису били успешни по жељене „ослободиоце“ (Карађорђе), јер је османска власт и даље остала у Новом Пазару, али је становништво сасвим растурено, што поубијано у нападима, што поумирало од неколико епидемија куге и колере, док је један део становништва успео да емигрира у Србију.¹⁵ Почетак двадесетог века са собом доноси балканске ратове. У првом рату српска војска је 1912. освојила Нови Пазар,¹⁶ а већ 1913. у другом рату Бугарска напада Србију, а против ње се српска војска у Санцаку уједињује са турском војском. Након тих напада, са почетком Првог светског рата, аустроугарска војска улази у Нови Пазар 1915. године и скоро у потпуности разара град.¹⁷ Тек 1918. године, француска војска ослобађа Нови

је значио преламање дубровачке историје на два дела. (...) Катастрофа од 6 априла 1667 г. ослабила је Дубровник у толикој мери да је отада његово пропадање постало не само неминовно него и сасвим видљиво“ (Самарџић 1960, 1).

¹⁴ У време опадања Османског царства, Русија и затим Аустрија отпочињу ратне операције против Турске, уз помоћ Срба, које су позвали да уђу у рат на њиховој страни, па су тако 1737. године устаници ушли и у Нови Пазар. Пре свега је била донесена одлука, која је доспела и до аустријског команданта Београда, генерала Марулија, о томе да се када избије рат не иде прво на Нови Пазар који је брдовит, већ на Крушевац и друга места. Патријарх Арсеније IV Рашковић је отпочео припремање устанка, иако му за то није стигло обавештење од оберкапетана Млатишуме, који је по наређењу фелдмаршала Секендорфа, у јулу, решио да подигне устанак. Патријарх је уз помоћ својих бораца успео да протера Турке из Новог Пазара. „Због тога је оберкапетан Станиша Марковић Млатишума са српском милицијом могао 28. јула да уђе у Нови Пазар његов шанац, из којег су Турци изишли. У град је ушао и старовлашки кнез Атанасије Рашковић са својих 1.500 устаника, као и двојица аустријских пуковника са својим корпусом“ (ИСН 1994, 149). У међувремену, писмо патријарха Млатишуми доспева до Турака и они покушавају да ухвате патријарха с намером да га обесе у Новом Пазару, али им он бежи. Ипак, патријарх успева да организује устанике и са око 3000 устаника креће на Нови Пазар, али без једног дела обећане помоћи од стране потпуковника Пфеферкорна, јер су његове војнике пресрели Турци на Косову и поразили их. Патријарх је са устаницима стигао у Нови Пазар 23. августа у намери да помогне Млатишуми, али је сазнао да је Млатишума напустио град са својим војницима због повратка Турака, тј. противофанзиве османске војске. Дакле, офанзивом турске војске поништени су сви постигнути успеси, јер је у ратним операцијама које су уследиле изгубљено све осим Београда, а „хришћанско становништво остало је изложено турским репресалијама“, при чему су они који нису пребегли на аустријску територију, па тако остали испод границе померене до Саве и Дунава, „претрпели (...) поред ратних пустошења још и харање куге“ (Воџић и др. 1972, 169–170). Важно је имати у виду да су и Рашка област и Косово и Метохија од турске власти ослобођени тек након Балканских ратова, дакле чак пола века након ослобођења Београда, при чему је то период у коме „је слање дисциплине и непокорвање централној власти“ доводило и до појаве одметничких група, које су вршиле насиље и разбојништва и по селима и по градовима (Исто, 173).

¹⁵ „Колера и куга јављале су се овима ових година: 1709, 1738–1739, 1763, 1795, 1813, 1814. и 1815. год., а најжешће је колера морила 1863. године, кад је мноштво народа пребегло у Србију (Косанчић 1912, 48).

¹⁶ Више о освајању, тј. ослобађању новопазарског краја од Турака, видети у: Трифковић 2002, 155–164.

¹⁷ Године 1916. Турци врше агитацију муслиманског становништва са територије Санцака у своје редове, како би се борили на турској страни против Русије. Ово је важан стратешки тренутак за Турску, али и велики губитак за новопазарски крај. Масовно су мушкарци муслимани одлазили у тзв. ђурумлије, у првој агитацији добровољно, а у другој на силу, а затим је већина погинула, док су неки и остали да живе у

Пазар у коме се појављује све више проблема национално-етничке, економске, као и социјалне природе. Сеобе муслиманског становништва настављене су и у међуратном периоду и трајале су све до 1936. године, а кретале су се у правцу Турске и Анадолије. Становништво које је остало у Новом Пазару након тих година било је изузетно сиромашно, јер је већина људи пришла у град из околних села, а други, мањи део, чиниле су биле агинске и беговске породице, које према своме сталешком положају нису биле навикле да раде. Због овакве тешке и бесперспективне ситуације, у читавом Новом Пазару владала је нетрпељивост између Срба и Бошњака, а њу су додатно потпиривале политичке странке.¹⁸

„Од шехера, који је у XVI вијеку цвјетао, Нови Пазар је спао на степен сиромашног града у коме су се грађани борили за опстанак и голу егзистенцију“ (Kahrović Jerebićanin 2014, 26). Након Првог светског рата, имовина коју су имале аге и бегови додељена је сељацима, а са аграрном реформом они су били принуђени на рад да би опстали. Аге и бегови који нису били навикнути на рад продавали су своју имовину и веома брзо, од најимућнијих људи, постали су сиротиња. Велики проблем било је и нерешено етничко питање муслиманског становништва са овог простора, припадности грађана одређеним политичким странкама, одметничких група, као и емигрирања из Новог Пазара. Све ово утицало је на потпуно урушавање било каквих система у којима би овај град и његови грађани живели и радили.¹⁹ Период од 1929. до 1941. године одликује политичка и

Турској, „тако је 1918. године била реткост видети здравог и способног човека у граду и околини“ (Малетић 1969, 283).

¹⁸ Термин Бошњак биће коришћен у овом раду када се говори о муслиманском становништву са територије Новог Пазара и околине, као уставно признат назив ове националне групације. Све до Устава из 1968. године словенско муслиманско становништво на овој територији није било национално издвојено од остатка српског и хрватског становништва, већ се искључиво разликовало по вероисповести. Са жељом да се представи разлика и одреди национална припадност овог становништва, Уставом из 1968. године они добијају назив Муслимани који су носили све до 1995. године када се након сукоба у Југославији јављају националне идеје, па тако и код овог становништва. Клима која је уследила након 1995. године, била је све повољнија по формирање новог националног идентитета дотадашњих Муслимана који више нису били задовољни својим именом, пре свега, јер их оно у иностранству није разликовало од других муслимана. Нови назив Бошњак добијен званично 1995. године Дејтонским мировним споразумом, био је пре свега географски дефинисан, али се све „међутим, заверило против реafirмисања овог, иначе дубоко укорјењеног, осећања завичајне, односно домовинске припадности код Муслимана. Реч Бошњак значила је за њих, не само покрајински географски појам, него још нешто више. Та је реч означавала и неку врсту националне припадности“ (Tanasković 2010, 47).

¹⁹ Више о свим проблемима који су задесили новопазарски крај у периоду између два рата видети у: Малетић 1969, 286–302.

идеолошка разједињеност, као и супротстављеност комуниста и „националиста“.²⁰ Ипак, постојала је неколицина омладинаца која се на одређени начин одупрла оваквој својеврсној анархији која је у граду владала и отпочела је поменути штрајк опанчара, да би затим и основала Културно-уметничко друштво „Раднички“ – за такозвану напредну омладину. Други светски рат скоро до темеља је уништио Нови Пазар. Поред Немаца окупатора, град, села и становништво уништавали су и чести и жестоки етнички сукоби четника и Бошњака, као и три бомбардовања савезника пред сам крај рата. Нови Пазар је ослобођен 28. новембра 1944. године (данас се овај датум узима за прославу празника Ослобођења Новог Пазара). Из сасвим разореног и опустошеног, осиромашеног новопазарског краја, Срби су махом емигрирали у Србију, док су Бошњаци одлазили у Босну или Турску, а на њихова места долазили су становници из других блиских крајева и из околних села.

Према административно-територијалној подели, са успостављањем султанове власти, 1955. године, територија Старе Рашке била је подељена на четири вилајета – Звечан, Јелеч, Рас и Сјеницу који су били делови крајишта Иса-бега Исхаковића.²¹ „Раније мале вилајете у старој Рашкој, каснијој Новопазарској области, Турци су претворили у истоимене нахије и сјединили их у један већи вилајет који је у почетку називан *Вилајет Јелеч*, а касније *Вилајет Нови Пазар*“ (Šabanović 1982, 116). Након пада Боснског Краљевства, формиран је Босански санџак, 1463. године, у чији је састав ушао и вилајет и кадилук Јелеч. „Сједиште тог кадилука било је у граду Јелечу, одакле је касније пренесено у Нови Пазар, који се брзо развијао и после 1470. г. Постао прво судско-административно, а затим и политичко средиште читавог вилајета, па су га стога назвали новопазарским вилајетом, односно кадилуком“ (Šabanović 1982, 117). Године 1485. се први пут помиње Нови Пазар као средиште, иако је померање средишта „извршено свакако нешто прије 1485. г., када је Јелеч већ био изгубио ранији стратешки значај, а

---

²⁰ Према мишљењу Малетића и терминологијом периода из друге половине XX века, комунисти су желели да „се очува братство и јединство; да се раскринкају сви политички шпекуланти и шићарције; да се помогне немилосрдно експлоатисаним, национално ускогрудим и политичко обесправљеним масама. Њихово дело је десетодневни штрајк опанчарских и обућарских радника у Новом Пазару 1937. године“ (Малетић 1969, 298–299). Насупрот комуниста били су тзв. националисти који су доприносили „продубљивању супротности и ширењу шовинизма“ (Малетић 1969, 299), а међу њима је, с једне стране, била муслиманска омладина окупљена у спортско друштво „Рас“, а с друге стране, Српска национална омладина окупљена у спортско друштво „Реља Крилатица“. „Из тих разлога формиран је Спортски клуб `Радник` који је окупљао и српску и муслиманску омладину“ (Малетић 1969, 299).

²¹ Више о попису ових вилајета видети у: Šabanović 1964.

Нови Пазар, коме је Иса-бег Исхаковић ударио темеље још шездесетих година XV ст. Развио се дотле у већу варош“ (Šabanović 1982, 118). У оквиру турске империје, Нови Пазар је имао изузетно значајно место: „од XV стољећа ужива статус једног од најзначајнијих градова румелијског беглербеглуга и значајно је војно-стратегичко средиште који повезује Запад са Истоком“ (Škrijelj 2013, 121). Због јачања и ширења Босанског санџака, 1580. године, оснива се босански пашалук, који је подељен на ситније области, а коме је, као засебном целином (издвојеном из румелијског пашалука), управљао Босански паша. Иако је издвојен и осамостаљен, босански пашалук је задржао „градове на граници према Румелији: Колашин, Косовску Митровицу, Нову Варош, Нови Пазар. Нови Пазар постао је сада најисточнија област босанског пашалука“ (Малетић 1969, 166). И у XVI и XVII веку, Нови Пазар био је кадилук у оквиру босанског санџака. Од 1790. године, Нови Пазар је формиран као кадилук у новопазарском санџаку који је тада издвојен из босанског санџака, „као посебна административно-територијална јединица у оквиру босанског пашалука. Тако је то било до 1817, када је укинут Новопазарски санџак и поново припојен босанском санџаку“ (Мушовић 1979, 43). За време Омер-паше Латаса, средином XIX века, променом административно-територијалне поделе настаје новопазарски кајмекамлук (округ), који је део босанског ајалета. Године 1865. донесена је уредба којом се поново формира босански вилајет у оквиру кога се налазио и новопазарски санџак са средиштем у Сјеници. Новопазарски санџак бива издвојен из босанског вилајета, 1872. године, а заједно са Нишким санџаком формира се новопазарски вилајет, што је трајало веома кратко.²² Због свог географског положаја, постојала је и природна граница која „је одвајала босански од призренског вилајета, који је од 1874 године назват косовским вилајетом“ (Косанчић 1912, 1), а то је била планина Рогозна у близини Новог Пазара. Тако је новопазарски санџак, у саставу косовског вилајета опстао до 1912. године, када је престао да постоји. „Новопазарски санџак номинално егзистира (...) до најновијег доба, и њиме се означава она територија која му је припадала када је званично формиран (1877). То је једини санџак, од многих санџака који су постојали у Османској Царевини, који се номинално одржао“ (Мушовић 1979, 43–44).

Цвијић Новопазарски санџак назива *проходном* и *транзитном земљом*, што он свакако и јесте био, јер су се преко њега укрштали велики трговачки путеви. Треба

---

²² О територијално-административној подели у оквиру Босанског пашалука видети више у: Šabanović 1982.

приметити, како Ј. Цвијић издваја, да се и „у етнографском погледу (се) издвојио по својим особинама, управо функцијама, северозападни део Старе Србије, који је у новије време добио име новопазарски санџак. Његова етнографска улога је у најтешњој вези с особитим географским положајем“ (Челиковић 2011, 204). Поред оваквог значаја, Новопазарски санџак је имао, а и даље има, свој политички значај добијен Берлинским договором, тј. онда када је постао *уметнута земља* између три државне заједнице, уска *политичка земљоузина* „којом је берлински уговор раставио Србију и Црну Гору“ (Челиковић 2011, 205). Циљ да продре на југ Аустроугарска је могла остварити једино преко *босанског друма*. „Осим тога, ако би заузела новопазарски санџак, она заузима центар и етнографски чвор нашега народа; тек тада би се несумњиво утврдила на Балканском Полуострву и постала јаким делом својим, нарочито комуникационим везама, врло важна балканска земља“ (Цвијић 1902, CLXLI–CLXLII).²³ Дакле, гледано из позиције политичких интереса, „на Санџак су гледале и у њега мешале своје политичке прсте: Русија, Немачка, Италија, Енглеска, па је Санџак, с гледишта спољне политике, постао, у две последње деценије прошлог века, најзначајнија област на Балкану“ (Мушовић 1976, 166).

Од самог почетка XX века постојале су, као што је већ поменуто, честе смене и одливи становништва на овом простору,²⁴ пре свега због миграција које су биле и учестале

---

²³ Једно од средстава којим је Аустроугарска желела да оствари и учврсти своју власт у Новопазарском санџаку, било је и планирање изградње железнице која би повезала „Босну и Херцеговину, са југом и истоком Балканског полуострва, са Солуном и Цариградом. Турска је 1869. године усвојила пројекат о изградњи санџачко-босанске пруге која би ишла од Цариграда, преко Једрена, Скопља, Приштине и Новог Пазара за Сарајево и даље за Аустро-угарску. (...) У Бечу је почетак изградње железнице од Сарајева до границе са Санџаком објављено новембра месеца 1900. године. Деоница од Сарајева до Увца завршена до 1906. године, а следеће године од турског султана тражена је дозвола за трасирање деонице од Увца до Митровице. Трасирање је својом ирадом, у јануару 1908. године, султан и одобрио. Међутим, новопазарска железница никада није изграђена“ (Премовић-Алексић 2013, 35).

²⁴ Треба поменути да су, како истиче Ј. Цвијић, „важне велике сеобе за промешаност народана Балканском полуострву“, поготову „за његову историјску етнографију“ (Челиковић 2011, 179–180). Везано за терен којим се бавимо, издваја се неколико сеоба, тј. померања становништва, које су се одиграле и пре XX века. Након велике катастрофе 1689. године, када је Нови Пазар био разрушен, муслиманско становништво „се масовном сеобом повукло према истоку (...), док се велики број хришћана придружио сеоби Арсенија III Чарнојевића“ (Мушовић 1978, 10). После ове емиграције, Нови Пазар насељавају „досељеници углавном из новопазарских села и шире околине“ (Мушовић 1978, 10). Читав један век становништво је углавном мировало на овој територији, а онда је, 1809. године када је Карађорђе покушао да освоји Санџак, становништво поново почело са сеобом, али је доста жртава однела и болест, као и само заразање града. „За време првог устанка су се у Србију у великим гомилама досељавали сељаци из Сјенице, целог новопазарског краја. (...) Зна се како су се многи после пропасти 1813. г. селили даље на север у Срем и Банат, али су се већина од њих после другог устанка и ослобођења Србије вратили“ (Челиковић 2011, 180). Од средине XIX века одиграла се велика сеоба српског живља из Новог Пазара према Шумадији, „а од 1882. године и према

и велике по бројности миграната, али не само због сеоба, већ и услед различитих друштвено-историјских околности – деловања окупатора или епидемија смртоносних болести.²⁵ Како Ј. Цвијић истиче, а према наведеним чињеницама о положају и значају

Прокупљу, Топлици и Куршумлији. У толиком броју су се иселили санџачки Срби у Шумадију да је Јован Цвијић налазио у скоро сваком шумадијском селу досељенике из Сјенице и Пештери. (...) Сигурно је да јетокком XIX века отишло у поменуте правце скоро целокупно српско становништво из новопазарског краја јер 'Рашчана заосталих од старина тешко да има у Санџаку'“ (Мушовић 1978, 11).

²⁵ Сеоба мухаџира из Босне ка Турској ишла је преко Новог Пазара, а ова сеоба била је најјача након 1882. и 1908. године. Мухаџири „су вршили директан притисак на српско становништво и настојали да га потисну како би се настанили на њиховим местима. Због тога су Срби бежали у Србију. (...) Тај процес је трајао све до 1912. године“ (Мушовић 1979, 93). Тако, миграција ка Србији „настала је са помицањем српске државне границе на север под притиском турске најезде и траје од турског доба непрекидно“ (Косанчић 1912, 37). Поред ове миграције, под утицајем тешког живота који се одвијао на селу након доласка мухаџира, становништво је долазило у град „где представља највећу сиротињу“ (Косанчић 1912, 58). Поред насељавања мухаџира, наместо иселилних Срба долазило је околно рурално становништво које је напуштало своја сеоска домаћинства због лоших економских прилика. Такође су места староседелача у Новом Пазару заузимали и дошљаци из „делова данашње Црне Горе или из оних Брда, која су северо-источно од удољине Дуга – Никшићко Поље – зетска долина“ (Челиковић 2011, 207). Највише становника досељено је „из Горње и Доње Мораче и Роваца, нешто мање од Куча, Братоножића, а најмање од Белопавлића и Пипера“ (Косанчић 1912, 26). Што се тиче муслиманског живља, у новопазарски крај су се досељавали они „из брдских племена која су разгоњена и потискивана у прво време ка Никшићу, затим ка данашњем Црногорском Колашину, ка осталим турским градовима и постепено ка ново-пазарском санџаку“ (Косанчић 1912, 29). Године 1912. догодила се сеоба становништва муслиманске вероисповести према Рогозни, будући да је ово становништво било у страху од српске ослободилачке војске, но већина их се убрзо вратила, чим су схватили да њихова бојазан није била оправдана. Велики одлив муслиманског мушког становништва одиграо се током Првог светског рата, када је окупатор у тзв. спасоносни рат повео младе ђурумлије, од којих се у Нови Пазар вратио жив сваки десети. Након 1920. године погоршава се положај Бошњака у Краљевини СХС, те они масовно одлазе у Турску, а ова миграција је трајала до 1936. године. Велики губитак за Нови Пазар представљало је ликвидирање Јевреја током Другог светског рата, а још један одлив становништва, додуше насилан, одиграо се 1943. године, када је силом мобилисано и на фронт одведено 600 младих Бошњака. Многи становници су погинули током бомбардовања Новог Пазара, а они Срби који су преживели рат бежали су након њега ка Краљеву, али су се убрзо и вратили, док су Бошњаци бежали од четника са села у град, где су потом и остали. Како је могућности за запошљавање након рата било веома мало, многи Срби су се расељавали у друга места по Србији, а Бошњаци су масовно у периоду између 1951. и 1970. године мигрирали у Турску: „Исељавање санџачких Муслимана у Турску било је интензивно од 1953. до 1957. и од 1965. до 1971. године“ (Мушовић 1979, 113). Ипак, овај други миграциони талас знатно је мањи по бројности миграната, јер су већ пристизале информације о не баш идеалном животу у туђини. Миграције српског становништва у градове Србије такође су биле честе, а оне трају и до данас. Како истиче Ј. Цвијић: „Главну масу шумадијског становништва чине досељеници из области старе Рашке, нарочито од Сјенице, Нове Вароши, Новог Пазара. (...) Досељеници од Сјенице и Новог Пазара су се у приличном броју и у источној Србији настанили; има их и у Кривом Виру и Јабланици (Црна Река)“ (Челиковић 2011, 196, 203). Још један талас миграција, углавном из економских и привредних разлога, одвио се осамдесетих година XX века, ка другим градовима Србије и ка Босни. Ипак, Нови Пазар није био испражњен услед свих наведених сеоба и страдања градског становништва, јер се готово непрекидно одвијао и процес имиграције становништва са села и из других околних места, поготово у време индустријализације. Уз све поменуте сеобе и насилна одвођења становништва током ратних година, велики одлив становништва настајао је и као последица морталитета проузрокованог тешким заразним болестима, поготово појавом колере, која је у периоду од 1908. до 1911. године однела преко хиљаду живота. Дакле – „у старој Рашкој влада даље, нарочито од ослобођења Србије, непрекидна смена становништва: једно слази са црногорских Брда у Рашку, друго се из Рашке креће у Србију, и П. Мркоњић је навео узроке ове узрујаности, као Карађорђевог поход, српско-турске ратове, локалне буне и т. д. Услед тога стара Рашка добија све више карактер етнографски проходне или прелазне земље, губи особине праве матице“ (Челиковић 2011, 208–209). И поред помињаног

новопазарског санцака, особине географског положаја ове територије имале су знатан утицај „на кретања становништва и његову истину просту, али нарочиту етнографску композицију“ (Челиковић 2011, 206). Према статистици коју износи Е. Мушовић: „Нови Пазар са селима која су му припадала (новопазарска каза), ушао је у XX век са 33 615 становника, али су, што показују каснији пописи и други подаци, миграциона кретања настављена. (...) Српско становништво се склањало у Србију, а муслиманско, немајући куда, мировало је све до 1912. године и због безизлазне ситуације препуштало се временској стихији па шта му она донесе“ (Мушовић 1979, 101). Град је све више губио своје становнике, јер је у том периоду, све до 1913. године, била бележена и огромна смртност од колере, а такође и због тога што се велики број Срба иселио из Новог Пазара. Одређени број муслимана, као и Срба који су остали у новопазарској области, морало се борити против Арнаута којих је и у овом крају било све више. Како Косанчић истиче: „Арнаутлук, сад више него икад, значи безвлашће и анархију у пуној мери и апсолутну господарску превласт Арнаута над сваким другим становништвом, било хришћанским било муслиманским. (...) Од њихова пљачкања, зулума, злочина и убистава не могу се села друкчије спасити, него ако се етнички изједначе с њима“ (Косанчић 1912, 22–23). Из ових разлога, велики број становништва, поготову српског, одселио се из новопазарског краја, а касније су на место тог одсељеног српског живља дошли мухацири и становници из руралних предела (и Срби и Бошњаци).²⁶ „Но, у то време муслимански досељеници у град били су, свакако, бројнији у односу на Србе“ (Мушовић 1979, 102).²⁷ Мноштво проблема у

великог померања становништва, углавном Срба, на почетку XX века, у овој области ипак „има један део нашег народа који је био мање покретљив. То су муслимани Босне и Херцеговине и Новопазарског санцака до планине Рогозне. Међу њима је највише старинаца“ (Челиковић 2011, 323–324). Више о свему овоме видети у: Мушовић 1979, 101–117, Челиковић 2011, 206–209 и Радовановић 1984, 451–478.

²⁶ Досељавање мухацира је „улазило у програм младотурске политике отоманизирања Европске Турске. (...) Младотурци су говорили да у насеобинама мухацирским лежи услов за миран развитак Турске Империје“ (Косанчић 1912, 60–61).

²⁷ „Почетком нашег века новопазарска каза имала је 33615 становника (муслиманских 18744, а хришћанских 14871). У тој кази регистровано је 1911. године 44793 становника (Муслимана 25826, Срба 18967). У самом граду је тада живело 12304 муслиманских и 1543 хришћанска становника“ (Мушовић 1979, 109). И. Косанчић истиче да 1912. године „ново-пазарски санцак, сам за себе, има по варошима 1056 домова, а по селима 7908: свега 8964. Ово чини 1/3 од укупног броја српских домова по варошима у Старој Србији (северно од Шарпланине), а нешто више од 1/3 по селима. Дакле, маса српског становништва у Турској највећа је у ново-пазарском санцаку. Оно је овде и најгушће“ (Косанчић 1912, 16). „Број становника у новопазарској општини 1920. године износио је 36966, од чега 18516 Срба, 18243 Муслимана и Јевреја 207. Најзад, године 1941. срез дежевски (садашња територија новопазарске општине) имао је 41630 становника. Ови подаци говоре, поред осталог, да су већину становника у граду чинили Муслимани, а на селу Срби“ (Мушовић 1979, 109). Следећи попис становника био је извршен 1970. године, и према њему је утврђен следећи број становника на територији општине Нови Пазар: 1948. – 44.022, 1953. – 50.189, 1961. – 58.777 и

Новом Пазару, које је изазивала политика тадашње турске власти, а који су се очитовали и код становништва муслиманске вероисповести и код Срба до средине 1912. године, „притисак мухаџира, затим осино понашање бегова и ага, при чему су се истицале бројне новопазарске аге“, ²⁸ учинило је да незадовољство тлаченог народа кулминира и доведе до кључних промена. „Ове промене су очекивали сви становници Новог Пазара, јер је овај град преживљавао последње дане турске доминације у несношљивом економском и социјалном стању“ (Мушовић 1979, 35). Тако је генерал Михаил Живковић ослободио Нови Пазар 1912. године са српском ибарском војском, протерао Турке, а и новопазарски Бошњаци су се вратили у град. Међутим, већ 1915. године, Аустроугарска окупира Нови Пазар уз помоћ бегова и ага који шире верски фанатизам, па тако одводи и „добровољце“ (тзв. ђурумџије) на фронт. Током Првог светског рата у Новом Пазару је вршена германизација Бошњака (без података за српско становништво), и то пре свега тако што су отворене немачке школе за децу. Године 1918. ослобођен је Нови Пазар, али је био опустошен, „са појачаним националним и социјалним супротностима“ (Мушовић 1979, 459). Привреда је била потпуно уништена, а одржало се само обрађивање земље (и то на примитиван начин) и сточарство, као и трговина (коју су углавном водили Јевреји), али довољна само за потребе свакодневног преживљавања становништва. Све до завршетка Другог светског рата није постојала индустријска производња, а стално запослених радника било је свега тридесетак.

„У недостатку индустријских, јер о индустрији не може бити ни помена, потребе су подмириване занатским производима који су, по правилу, увек били јевтини. Како других занимања није било, то се у граду, као и на селу, врло тешко живело и цео крај је био изложен пауперизацији“ (Радовић, Миодраг и Ејуп Мушовић 1984, 11–12).

„Посланик Сабит Коркут је, 1921. године, у Парламенту овако окарактерисао живот у Санцаку: `Народ овога краја (Санцака) јако је заостао и у културном развићу. Он живи најпримитивнијим животом. Све је некултурно. Разлике готово никакве нема између муслиманског и православног живља; сви су они на истом степену културног развића. Ово се стање да опазити на свему и сваком кораку... Има места која уопште нису везана

1971. године – 64.326 становника. Године 1971, према начињеном попису, било је укупно 25.076 Срба, од чега у самом граду – њих 5.322, док је Бошњака укупно било 37.140, а у граду – њих 22.571.

²⁸ Више о положају новопазарског становништва, током насељавања мухаџира у овом крају видети у: Косанчић 1912.

никаквим путевима. Дивљина се примећује на сваком кораку. Земљиште се обрађује најпримитивнијим справама, саобраћај се врши товарним коњима“ (Мушовић 1979, 107).

Организација Новог Пазара и његово унутрашње уређење вуче своје корене још из периода владавине Османског царства, које је донело и са годинама наметнуло сопствене културе у најширем смислу, па самим тим и „свој систем изградње утврђења и градских насеља. (...) Темелје новопазарској чаршији, као и самом граду, поставио је Иса-бег Исхаковић изградњом првих 56 дућана (...) Стари дио чаршије формиран је на лијевој обали ријеке Рашке, поред џамије Иса-бег Исхаковића. Дућани су подизани један за другим у главној улици (данас Ул. 28. новембар) па је тако настао дио чаршије познат као *Тијесна чаршија*. Новопазарска чаршија се простирала од моста дуж цијеле главне улице, па све до улаза у Поток махалу, гдје је био врх чаршије, тако да је тај дио града и данас познат као *Врх чаршије*“ (Kahrović Jerebičanin 2014, 45). Центар града представљао је Иса-бегов вакуф у оквиру кога су били „следећи објекти: хамам, каравансарај, 56 дућана и 3 воденице“ (Zirojević 1977, 112). У граду је постојало неколико махала, међу којима су и махале Ариљево, Врбовац, али и махала Парице која се помиње „у турским званичним пописима од 1489. до 1542. године“ (Zirojević 1977, 111). Поред помињаних цивилних и верских објеката, мноштво је институција и објеката које је као својеврсну материјалну баштину поседовао овај град. Од самог настанка Новог Пазара под датим именом, у њему су напоредо постојале и испуњавале сврху којој су намењене: цркве и манастири,²⁹ џамије,³⁰ стари градови и тврђаве,³¹ школе при црквама и џамијама,³² градске основне школе,³³ трговачка школа,³⁴ основне муслиманске школе,³⁵ јеврејска основна школа,³⁶

---

²⁹ Неке од њих су: Петрова црква из IX века, главна градска црква Св. Никола изграђена 1871. године, манастир Ђурђеви Ступови из XII века, Сопоњани из XIII века, Црна Река и др, а Евлија Челебија наводи да је у XVII веку било 7 српских и латинских цркава.

³⁰ Најпознатија Алтун-алем џамија из XVI века и још мноштво других.

³¹ Међу утврђењима су: тврђава и градски парк у Новом Пазару из XV века, Рас, Пазариште, Градина, Јелеч и др.

³² Верске школе: медресе – средње школе где су се изучавали и језици и месциди, а прва је основана 1540. године.

³³ Прва световна школа основана је 1838. године, а према Челебији постоји и 11 основних школа још у XVII веку, као и школа за изучавање свете традиције, мада је то несигуран податак, а нема ни назнака чије су те школе биле.

³⁴ Трговачка школа из XVII века, највероватније хришћанска, у којој су се учили српски и италијански језик, а ђаци су били из Дубровника, Босне и Бугарске.

³⁵ Прва основна муслиманска школа основана је 1852. године.

³⁶ Јеврејска школа настала је крајем XIX века.

гробља,³⁷ турбети (за дервише),³⁸ ханови и караван-сераји,³⁹ купатила,⁴⁰ новопазарска бања,⁴¹ чесме,⁴² имарет,⁴³ и др.⁴⁴ Поред наведене значајне материјалне баштине, бројних верских и културних објеката, требало би поменути и то да је Нови Пазар имао неколико истакнутих књижевника, углавном муслиманске вероисповести, већином песника и преводилаца, који су већ од XVI века доприносили духовном и културном развоју и богаћењу овога града. Срби, пак, у Новом Пазару имали су „Друштво `Свети Сава`, које је основало библиотеку и читаоницу у парохијском дому, као и Певачко друштво `Реља Крилатица`“ (Мушовић 1979, 42), пре почетка балканских ратова.⁴⁵

Када је реч о историји овога краја у време османске владавине на нашим просторима, налазимо следећи запис код Е. Мушовића: „Долазак Турака у долину Рашке и њихово учвршћивање у овом крају прекинули су један захуктали живот духовног и физичког стваралаштва Срба, чија је колевка управо рашка долина. Нови живот је добијао у целини, постепено али сигурно, нову физиономију, испреплетану културом Оријента, коју су донели са собом турски освајачи. Тај утицај, на готово свим пољима људског стваралаштва, мало је где дошао до изражаја и био таквих димензија као у граду на Рашки, који је од свог постанка имао и донедавно очувао физиономију шехера. Његово новодошло и исламизирано становништво ушло је врло брзо у исламски културни живот, јер је Нови Пазар био седиште како управне и војне власти тако и духовног живота“ (Мушовић 1979, 35–36).⁴⁶

---

³⁷ Међу гробљима су српска, муслиманска, јеврејско и дубровачко, које је нестало средином XIX века.

³⁸ Дервишки турбети су се временом – са губљењем дервиша у Новом Пазару – угасили. До средине XX века остало је само неколико турбета.

³⁹ Најпопуларнији ханови у XVII веку били су трговински Чорбацијин хан, Амир-агин хан из XVII века, а неки су сачувани и до данас.

⁴⁰ У XVII веку су настала су два тзв. турска купатила, а до данас је сачуван Иса-бегов хамам из XV века.

⁴¹ Бања је саграђена у XVI веку, на основама римских терми, а и данас има исту функцију.

⁴² У Новом Пазару постојало је 49 чесама у време када их је Евлија Челебија пописао.

⁴³ Евлија Челебија наводи две јавне кухиње у XVII веку, а Ејуп Мушовић наводи Иса-бегов имарет из XV века.

⁴⁴ О хамамима, хановима и бањама више у: Marić 1982, 51–55.

⁴⁵ О материјалној баштини Новог Пазара видети детаљније у: Marić 1982, 30–55, Čelebi 1967, 263–266 и Мушовић 1979, 35–42.

⁴⁶ Исламизација на територији уже Србије, па и новопазарског краја, дуго је трајала и спроводила се постепено. Важно је напоменути да је међу онима који су примили ислам било и оних који су ипак потајно задржали своју пређашњу веру (православље), иако је само формално примање ислама било изузетно строго кажњавано. Тзв. двоверци или криптохришћани, “дочекали су и сам крај Османске империје, да би се тада углавном слободно вратилки старој вери, али, понекад, и остајали у новој“ (Zirojević 2003, 6). Разлог за можда једноставније и брже примање ислама, али и останак у њему, лежи и у томе што је на селима владало

Нажалост, због високе стопе неписмености, ниског културног нивоа и опште стагнације у сваком погледу, у Новом Пазару је било мало оних који би макар били спремни да покушају значајно да промене, тј. унапреде прилике у којима се живот у граду одвијао, а то су били углавном они који су учили школе у Београду, па се по њиховом завршетку вратили у Нови Пазар. Једни од ретких који су у том периоду успели да учине нешто радикално јесу они омладинци Новопазарци који покрећу чувени штрајк опанчара 1937. године и боре се за права радника. Све до периода након Другог светског рата, школовани људи у Новом Пазару били су заиста веома ретки.

Са отпочињањем Другог светског рата и на овим просторима, окупација Новог Пазара одиграла се 16. априла 1941. године, а Немачка је лако окупирао град који је већ био разорен у сваком смислу. Немачкој војсци у томе је помогао унутрашњи непријатељ – издајници које је предводио Аћиф Хаџиахметовић, који је на сва водећа места поставио Бошњаке, а од целокупног живља у Новом Пазару тражио је харач. „Централни орган власти био је Албански комитет“ (Мушовић 1979, 47). Због свега овога отпочели су и међусобни сукоби између Бошњака и Срба, а није било никога ко би у тим временима повео већином неуки народ тога краја на праву страну. Тако су сукоби међу становништвом, али и прогањања Срба и Бошњака од стране тзв. албанске владе и Бошњака који су са стране стигли у новопазарски крај под окриљем ратних сукоба и удружили се са Албанцима у вршењу злодела, били свакодневни на овом простору.

Нови Пазар је од окупационе власти ослобођен 28. новембра 1944. године. У Другом светском рату град је бомбардован неколико пута и потпуно је опустошен, а и људске жртве су биле огромне. Након завршетка рата у Новом Пазару остало је свега око 10.000 људи.⁴⁷ Због још драстичнијег осиромашења града, поново су након Другог светског рата почеле велике миграције Срба ка Рашки и ка Краљеву, док Бошњаци одлазили пут Турске. Ипак, и поред великог броја миграната са овог простора, наталитет је у Новом Пазару био веома висок, а било је и све више досељеника из Лимске долине и околних места, и то углавном Бошњака. И као што је то бивало на читавом простору ослобођене земље, и овде је „прилив из села у град био (...) у послератном периоду веома

“народно хришћанство обogaћено наследством паганства, које је било релативно блиско и које је деловало узајамно са народним исламом у коме је још пунокрвно живео турски шаманизам“ (Zirojević 2003, 16).

⁴⁷ Кратак историјат дешавања у Новом Пазару из овог периода дат је у: Мушовић 1974, 47–48 и Marić 1982, 10–13.

изражен. Индустијски објекти запошљавали су и оне из града, али и оне са села“ (Мушовић 1979, 116).

Наведене чињенице узроковале су да након Другог светског рата у новопазарском крају отпочне постепени економски препород, уз отварање, тј. обнављање великог броја фабрика и других привредних институција,⁴⁸ напореда са настојањима владајуће Комунистичке партије да успостави братство и јединство међу становницима Новог Пазара који припадају двома нацијама и двома конфесијама.

2. Културно-просветне прилике у Новом Пазару од краја XVIII века до 1945. године

Смене окупационих власти, па и групâ и појединаца који су били отргнути од сваке власти и користили време немира и ратова за насиље и пљачку, учиниле су да новопазарски крај, у коме су већ живели једни поред других или једни са другима људи који су припадали различитим народима и исповедали различите вере – што је нарочито могло да буде злоупотребљавано у ванредним околностима које су на овим просторима биле честе, назадује и урушава се у сваком погледу више него што је то био случај у неким другим, севернијим српским крајевима. Уз изузетно неповољне материјалне прилике становништва, које је из сваке ратне недаће излазило све сиромашније, и уз непостојање инфраструктурне мреже која би мештанима овога краја обезбеђивала барем сношљиве услове за обављање свакодневних послова и живљење, није се могло рачунати са било каквим озбиљнијим успостављањем културног живота. Тегобно преживљавање и свакодневна брига, уз честа страховања за голи живот у несигурним временима, као и сталне смене становништва – одсељавања једних и досељавања других, били су основни разлози због којих се све до периода након Другог светског рата не може много тога рећи о образовном и културном „профилу“ Новог Пазара и његове околине.

У периоду до XIX века у новопазарском крају могла су се приметити два сасвим различита културно-просветна обрасца, која су се заснивала пре свега на вероисповедним

---

⁴⁸ Новооснована привредна предузећа, након Другог светског рата, у Новом Пазару била су: Трикотажа “Богољуб Чукић” – 1947, Грађевинско-дрвно предузеће „Дежева“, Текстилни комбинат „Рашка“ – пуштена у погон 1956, Хидроелектрана „Рашка“ у Сопоћанима – пуштена у погон 1954. Поред ових предузећа, основане су и Фабрика обуће „Рас“, Црепо-циглана, фабрика вунарских производа, бројна угоститељска предузећа и др, а обновљена је и градска електрана која је основана још 1931. године на јазу за потребе електричног осветљења.

основама, као и на језику. Српски живаљ је чувао своју традицију, учио језик и описмењавао се махом у близини манастира, а изузетно је било приметно „јединство религиозног и световног у култури и просвети“ (Малетић 1969, 421). За разлику од Срба, Турци су, поред проповедања и учења ислама, што је представљало основу њихове културно-просветне делатности, „тражили учење турског језика, који ондашњој средини није био близак“ (Малетић 1969, 421).

Са почетком XIX века и „развитком новчане привреде, трговине и заната, настаје ново схватање и писмености, културе и образовања, које је у Србији дало снажан подстицај за напуштање традиције црквене културе и религиозног образовања“ (Малетић 1969, 422). Нови европски трендови, насупрот већ оснаженој исламској традицији у Новом Пазару, доводе до још јачег раслојавања између муслимана (Турака и оних који су примили ислам) и Срба. „Стога је овде тако дуго и постојао посебан начин образовања за хришћане, посебан за муслимане, оба закржљали и неподесни. И од свега остаде: културно-просветна заосталост и индиферентност, неповерење у просвету и културу и ограничено интересовање за библијску књигу“ (Малетић 1969, 423). Дакле, Турци су и даље у новопазарском крају развијали углавном верско образовање путем верских школа – сибџан-мектеба и медреса, док је постепено приближавање световним учењима почело да се развија тек крајем XIX века. Коначан престанак рада мектеба и медреса у Новом Пазару догодио се тек 1941. године, а у међувремену развијане су световне школе – „иптидаија (почетна школа), рушдија (нижа гимназија), док је идадија (виша гимназија) отворена 1909. године у суседној Сјеници. (...) Овај систем образовања одраз је напора турских власти да доведу Нови Пазар на ниво сличних тенденција у другим крајевима. Те школе су свакако позитивно утицале на подизање образовног нивоа месног становништва. Током XIX века српски живаљ могао се школовати искључиво у школама које су биле при црквама, где је био приморан да потајно изучава и друге науке (историја, географија и др.), јер су Турци дозвољавали искључиво верско образовање. „Прва школа у Новом Пазару отпочела је рад негде око 1850. године (а по другима још раније, 1831), но она није имала право јавности и турске власти нису знале за исту“ (Малетић 1969, 428). Ипак, у самом граду Новом Пазару постојала је и једна српска школа намењена углавном мушкарцима, док је „у тзв. згради `Митрополије`, први пут (је) отворена женска школа у току школске 1885/86. године, која је радила све до 1912, негујући нарочито женски ручни

рад“ (Малетић 1969, 430). Поред српских и турских школа, у Новом Пазару постојала је и јеврејска световна школа, која је након 1912. године претворена у искључиво верску школу. О мешању Срба и Бошњака у школама током XIX века није било ни говора, те се су Срби, тек након 1908. године (младотурска револуција) стекли „право да похађају турске световне школе. Ту могућност до 1912. године искористила су само четворица српских дечака“ (Малетић 1969, 431).

Године 1912, после ослобођења Новог Пазара, „основане су две нове основне школе, под јединственом управом“, а касније и још неке у приградским и сеоским местима. Нове политичко-идеолошке тенденције у Србији имале су одраза и у новопазарском крају, те су ове школе „биле јединствене народне школе за све националности и вере, за мушку и женску децу“ (Малетић 1969, 432). Године 1913. отворена је и Гимназија у Новом Пазару, а „то је била прва световна средња школа у Новом Пазару у којој је настава извођена на српском језику“ (Малетић 1969, 432). Поред гимназије, у Новом Пазару основана је и вечерња трговачка школа, као и женска занатска школа („Радничка школа“) која је била под надзором „Кола српских сестара“. Први светски рат и аустроугарски окупатори са собом доносе нове културно-просветне идеје, те обнављају сибџан-мектебе и налажу да њих морају похађати и Срби, како би учили латиницу.

Са формирањем нове државне заједнице, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, настају и нови друштвени, културни, економски и политички проблеми. Ова држава је представљала „веома хетерогену заједницу са измешаним становништвом, на различитим ступњевима националне свести, које су делили традиција, обичаји, менталитет, степен просвећености и културне развијености, језик, писмо, начин производње, разни облици својине и занимања, типови насеља у којима се живело. Религиозна затвореност и конфесионална подвојеност и супротстављеност додатно су оптерећивали живот“ (Димић 1996, 24). Овакви проблеми на државном нивоу одсликавали су се и на територији Новог Пазара, на којој су живеле заједнице три различите вероисповести (православна, муслиманска и јеврејска), са различитим културним обрасцима. На државном нивоу „културна и просветна политика у Краљевини (СХС) Југославији могла се сагледати и кроз државне и самоуправне буџете. Цифре које они нуде посредно пружају одговор барем на неколико важних питања, без чега би се културна политика у Краљевини тешко

разумела и још теже објаснила“ (Димић 1996, 82). Дакле, буџет се с годинама цепао и делио на више делова (од почетних 7 дошло је до 12 делова), те је то аутоматски довело до немогућности тачног утврђивања „сума које су у државном буџету биле намењене просвети и култури“ (Димић 1996, 83). У овоме тренутку, проблеми који су били велики, а тицали су се просвећивања и културе, нису били у првом плану, те је оваква ситуација, са мањим побољшањима и покушајима иновативних решења (оснивање народних школа,⁴⁹ улагање у грађанске школе,⁵⁰ средње школе⁵¹ и учитељске школе⁵²), остала, мање-више, до краја Другог светског рата. Иако се настојало да се сви описмене и да „књига уђе у сваку кућу и постане приступачна сваком становнику Краљевине“ (Димић 1996, 96), иако се уредбама наметало народно просвећивање као обавезно, скромна финансијска средства која су се издвајала за образовање, онемогућавала су спровођење ових идеја.

Просветно-културне прилике између два рата у новопазарском крају биле су лоше – ступањ развијености на овом плану био је веома низак. Број неписмених износио је више од 75%, а у Дежевском срезу (срез чије је седиште било у Новом Пазару, а што је, са малим изузецима, територија данашње новопазарске општине) радило је до 1941. године „17 основних школа, једна нижа гимназија са шест одељења, једна занатско-трговачка школа с три одељења, једна занатско-ћилимарска и једна женска занатска школа са по једним одељењем“ (Малетић 1969, 301). Уколико се у вези са описмењеношћу у датом периоду осмотри шира област којој је припадао град Нови Пазар, тј. Новопазарски санџак, налазимо код Љ. Димића податке да је „од укупног становништва бановине (мисли се на Зетску бановину – нап. Н. А.) старијег од 10 година било (је) писмено 51,2% мушке и 17,1% женске популације (34,0% у просеку)“ (Димић 1997, 87). Муслиманска деца су у мањој мери похађала световне, градске школе, а може се закључити да је та чињеница

---

⁴⁹„Народна школа је по схватањима носилаца власти, требало да служи државној идеји и идеологији етничког унитаризма. Сматрано је да је то један од најефикаснијих начина да нове генерације буду васпитане у духу нове друштвене стварности, да се на идеји компромисног југословенства афирмише новонастала држава“ (Димић 1996, 88).

⁵⁰„Један од начина да се подстакне убрзан напредак у индустрији, занатству, трговини, пољопривреди био је улагање у грађанске школе. Велике потребе државе за стручним кадровима, празнина у образовању нижег и средњег сталежа, настојање да се знатној популацији деце да стручно образовање, били су неки од разлога који су грађанску школу препоручивали просветним властима“ (Димић 1996, 90–91).

⁵¹„Средња школа као установа која је давала национално образовање, изграђивала морал и карактер, учила дисциплини и раду, формирала свест о социјалним и грађанским дужностима, васпитала будуће интелектуалце и државне чиновнике вршила је изузетну културну, али и идеолошку мисију“ (Димић 1996, 92).

⁵² Учитељска школа имала је у Краљевини СХС деликатну дужност да васпитава „конструктивно и национално свесно учитељство“ (Димић 1996, 93).

результат утицаја који је на њих имало одвраћање од стране родитеља и вероучитеља мухамеданске вере.⁵³ Према подацима из школске 1935/36. године, како даље износи Љ. Димић, православних ученика је било 67,41%, римокатолика 10,02%, а муслимана 22,49%.⁵⁴

„Веома неповољном положају новопазарских Муслимана допринела је њихова непросвећеност: велики број неписмених и изузетно низак ниво образовања. (...) Број Муслимана који су похађали Гимназију у Новом Пазару од 1919/1920. до 1940/1941. износио је 158 ученика, а у то исто време ову школу је похађало 1475 Срба и Јевреја. Ни један Муслиман из Новог Пазара није у предратном периоду завршио велику матуру у новопазарској гимназији. Томе је доста допринео и верски фанатизам, а и социјална беда. (...) У целини, највише су се школовала деца чиновника, трговаца и богатијих занатлија, а незнатно деца са села или из нижих друштвених слојева, па било да су српска или муслиманска. (...) Адекватне образовним приликама биле су културне, здравствене и друге прилике, које су имале изузетни значај за живот народа овога краја“ (Мушовић 1979, 108).

Овако лошим просветним приликама доприносило је и финансирање школа из општинских буџета, које је, нажалост, било веома оскудно, а Министарство просвете је такође давало веома мало новца за потребе школа. Нису постојали повољни услови ни за само одвијање наставе, јер је наставних средстава било веома мало и била су у лошем стању, а школе су се налазиле у приватним кућама којима је примарна намена била стамбена. „Према подацима из школске 1931/32. године, само је 1/3 школских зграда задовољавала основне хигијенске услове за школу“ (Димић 1997, 89). Ни учитељи нису имали адекватно стручно образовање, а велики проблем, поред образовања наставног кадра, представљао је и утицај Аустроугарске која није ни на који начин подржавала идеологију југословенства, већ ју је на разне начине сузбијала. И поред свих наведених проблема са којима се систем школства морао у датом периоду носити, „тридесете године биле су време у коме је знатно повећан број ученика основних школа. (...) У току године школу је напуштало просечно 10,7% ученика (...). Женска деца су просечно чинила 35,8% свих ученика“ (Димић 1997, 91–92).

---

⁵³ „Муслиманска деца учила су верске школе-мектебе, а један мали део определили се за медресу, спремајући се за свештенички позив“ (Малетић 1969, 301).

⁵⁴ Више о овоме видети у: Димић 1997, 87–92.

Из ових разлога, али и због тога што се омладина која је ишла у световне школе, одатле слала за раднике „за тешке физичке послове широм земље“ (Малетић 1969, 434), како се истиче, „школовање омладине није било популарно“ (Малетић 1969, 435), те је углавном и избегавано. Након 1918. године „поново су оживљени неки облици двојности у образовању, који су настали услед задржавања мектеба и медреса поред редовних световних школа“. Дакле, „основу система сачињавала је четвороразредна основна школа“ (Малетић 1969, 434). Након Првог светског рата обновљена је Гимназија, као и још неке друге средње стручне школе. Године 1921. основан је и Пододбор Гајрета у Новом Пазару. Гајрет је био једно од најзначајнијих друштава за ширење културе у том периоду, и основан је у Босни и Херцеговини 1903. године. Циљ овог друштва, у првим годинама његовог рада, било је приближавање српству и на идентитетском плану међу муслиманима на територији Босне и Херцеговине – као својеврсна брана од хегемоније Аустроугарске, док је касније ово друштво почело да се шири и на друге територије на којима живе муслимани, те је ширило и унапређивало своје културне активности. Неке од идеја о начину помагања исламског народа на овим просторима биле су и давање материјалне и моралне помоћи ђацима, ширење књижница, сузбијање алкохолизма, оснивање народних универзитета и др. Тако је Гајрет у Новом Пазару у оквиру своје делатности имао лист „Гајрет“ (основан 1907. године), Ћилимарску школу, аналфабетске течајеве, Домаћичку школу, читаоницу, музичку и драмску секцију, а организовао је и предавања, приредбе, бајрамске забаве и *сијела*, као и тефериче. Гајрет је био друштво које је „зачетник културно-умјетничког аматеризма у Новом Пазару и без чијег дјеловања се не би могао замислити даљи културни живот и развој културе у овој средини“ (Дасић 2014, 8).⁵⁵

Тридесете године XX века доносе са собом значајан помак у културно-просветном животу Новопазараца и нове покушаје уједињавања и зближавања српске и муслиманске омладине. Дакле, релативан прогрес у овој сфери друштвеног живота могао се приметити и у томе што је Виша гимназија 1938. године постала Реална гимназија (тзв. реалка); отворено је неколико нових и већих занатских радионица; са идејом о вишем образовању, развијају се и полемике и дискусије ученика гимназије о општем положају у друштву,

---

⁵⁵ Више о друштву Гајрет у Новом Пазару и његовим активностима видети у: Дасић 2014.

културним потребама, примитивizmu и конзервативizmu, религији и др.⁵⁶ Ово је био добар почетни корак ка развоју једног друштва које је културно било прилично уназађено. Дакле, ученици су се „тада састајали с радничком омладином у раду соколског друштва“, а окупљали су се „у градској књижници и читаоници. Било је заједничких иступања и такмичења српске и муслиманске омладине, чиме се развијало братство и јединство те омладине засновано на новим основама“ (Малетић 1969, 437).⁵⁷ Нажалост, веома брзо дошло је до подељености међу српском и муслиманском омладином, што се и проширило са оснивањем спортског клуба „Рас“ у коме је била муслиманска омладина и спортског клуба „Реља Крилатица“ у коме се окупљала српска омладина. Ипак, „тада су у граду радиле и неке установе за културу. И на селу је била запажена културно-уметничка активност. (...) Основане су општинска књижница и читаоница у Осаоници, литерарна дружина с 40 уписаних омладинаца, позоришна група која је припремала и у околним селима дала неколико приредби“ (Малетић 1969, 437–438). Поведена овим догађањима, „група напредних Новопазараца критички (је) размотрила политику смишљеног подвајања омладине и нашла је излаз у акцији на онемогућавању центара за националистичко шовинистичко окупљање младих. Тако је 1939. године настало друштво `Радник`“ (Малетић 1969, 438). Са развојем овог друштва, развијало се и братство и јединство, а са њима и култура, углавном идеолошки обојена. „Упоредо с радом културно-уметничких друштава развијали су се и други облици културно-просветног деловања. Позитивну улогу имало је и неколико приватних библиотека, које су имале леп избор марксистичке литературе“ (Малетић 1969, 439), а овоме доприноси и покретање листа *Глас Санџака* 1940. године, „који је захватао политичку проблематику са становишта најпрогресивније друштвене и политичке оријентације“ (Малетић 1969, 439).

---

⁵⁶ Овакав развој образовних делатности у Новом Пазару био је слика и прилика стања образовања и просвете у држави. Дакле, „у другој половини тридесетих година за изградњу и правилан просперитет основне наставе у Министарству просвете постављали су четири битна услова: довољан број основних школа; осигурано редовно подмиривање њихових потреба; продужење трајања школске обавезе; реорганизација метода наставе у складу са савременим просветним тенденцијама у свету“ (Димић 1996, 157–158).

⁵⁷ Важно је истаћи да је „друга половина тридесетих година била време у коме је, након превазилажења велике економске кризе, наступило оживљавање привреде и остварен лагани привредни просперитет“ (Димић 1996, 138). С тим у вези и „државни буџет се у другој половини тридесетих година лагано увећавао (у периоду 1936-1940. за готово 40%), што је још један од показатеља успешне економске политике владе Милана Стојадиновића. У истом временском периоду стални раст (око 15%) има и буџет Министарства просвете“ (Димић 1996, 142).

За почетак Другог светског рата и устанак припремала се, пре свега, левичарски оријентисана новопазарска омладина, која се састајала у градској књижници и читаоници. Током окупације, у Новом Пазару појавиле су се нове културно-просветне прилике које су биле подстакнуте тзв. политиком албанизације. Овакво новонастало стање није одговарало становницима новопазарског краја. Новине су представљале албанске „школе за образовање и друштва за културно-уметничко деловање на омладину и децу“, (...) „курсеви у исламским установама, с циљем да се путем њих спроводи политика албанизације“ (Малетић 1969, 440–441) и др. У знак противљења овом режиму било је оснивано културно-просветно и трезвењачко друштво „Тарик“, које су основали новопазарски муслимани,⁵⁸ а које је „тревало да буде пандан прокосовској оријентацији у култури и да скрене омладину на оријентацију према Босни“ (Малетић 1969, 441). У ратном периоду културно-просветни живот у Новом Пазару поново је био скоро обустављен, а бројна ратна разарања и одлазак мушке омладине у рат донели су пустош, беду и оголелу слику Новог Пазара по завршетку рата, у сваком сегменту живота Новопазараца.

***

Из овог кратког прегледа може се закључити да је Нови Пазар до средине XX века имао бројне споменике културе и различите друштвене и културне установе и објекте, од којих су многи представљали одраз оријенталне културе. Већ након Првог светског рата нестаје велики део ових објеката и установа, а са њима и становништво, погођено ратним неприликама и болестима. Након Другог светског рата, град који је у сваком погледу преживео још драматичнија разарања почиње изнова да се ревитализује, али и успоставља нове чиниоце културне инфраструктуре, а његови становници улазе у нове токове развоја духовног и културног живота.

Дакле, овакво представљање историје, политичких дешавања, етничких односа и културно-друштвеног живота у новопазарском крају треба да представи допринос сагледавању резултата културне политике и на ширем плану у одређеном временском периоду, уз занимање за начине на које се та културна политика спроводила и како се она одражавала на свакодневни живот и друштвене односе. У светлу овог питања може се закључити да је владавина Турака на овим просторима оставила изузетног трага на све

---

⁵⁸ Ово друштво основано је 1941. године.

сфере живота Новопазараца и обликовања и изградње овога краја. Тако су и култура и просвета биле под јаким утицајем исламског деловања. Овакво стање је већ током последњих неколико деценија турске власти у новопазарском крају издвојило овај крај из општих, државних тенденција и дешавања у оквиру друштвеног развоја и културне политике. Први и Други светски рат Новом Пазару доносе страдања и страшна разарања, те и губљење интересовања за образовањем и културом, што се донекле уклапа и у слику мањих места по унутрашњости Србије.

III

Културне политике

1. Однос културе и уметности у СФР Југославији и општа одређења културне политике

Однос културе и уметности у културној политици СФР Југославије, током читавог њеног трајања, није прецизно дефинисан. Било је покушаја да се, на различитим састанцима и саветовањима раздвоје и дефинишу културне и уметничке активности, међутим ништа од тога није спроведено у дело. Тако се углавном активности, попут ликовне, књижевне, музичке, филмске, позоришне и др. веома често сврставају под културне, затим под уметничке, а некада и под културно-уметничке. У Извештају Савета за културу НР Србије за 1960. годину активности се деле на културно-просветне и уметничке активности, где су у прву групу сврстани раднички и народни универзитети, домови културе, библиотеке, радио и телевизија, а у другу групу – књижевност, ликовна уметност, музички живот, филмска производња, па чак и награде уопште.⁵⁹ Ипак, може се закључити да је највећи проблем у дистинкцији ове две ствари представљала подела на професионално и аматерско културно деловање, те да је углавном када се прича о уметничким активностима говорено о професионалним позориштима, књижевном удружењу професионалних књижевника и др. И ова подела постаје дискутабилна, јер покреће питање сврставања професионалних активности у искључиво уметничке активности, иако се подруштвљавањем културе желело да се оне приближе народу, а не да буду намењене само тзв. елити. Овако нејасним дефиницијама, тј. дистинкцији међу појмовима, доприносе и бројне дефиниције културе уопште, које је детерминишу на следеће начине.

1. „У ширем смислу под културом се подразумева целокупно људско стваралаштво – материјално и духовно“ (Вашић 2014, 16).

2. „У ужем смислу под културом се подразумева само духовна култура, духовне творевине људи односно друштвена свест. (...) Улога и функције културе у

---

⁵⁹ Више о овоме видети у: Архив Србије (АС), Савет за културу НРС (Г-291), 1, 21. 01. 1960.

друштву уочљиви су у процесима идентитета, социјализације и институционализације друштва“ (Вашић 2014, 16).

3. „Традиционално, схватање културе почива на уверењу да су различитости *a priori* укорене и да је за откривање заједничких вредности различитих култура неопходно понаособ растумачити вишеслојне структуре, функције, значења, симболе сваке од њих“ (Вашић 2014, 11).

Године 1965, на Сталној конференцији градова Југославије, описана је друштвена функција културе, која је двојака: „Уживање културних тековина чини живот радних људи хуманијим и садржајнијим, па се оно јавља као један од циљева материјалне производње, тј. људског рада уопште, док – са друге стране – културни доживљај свакако има извештан утицај на продуктивну моћ радних људи и доприноси материјалном богатству друштва“.⁶⁰ Завод за проучавање културног развитка предложио је 1976. године да се уради истраживање на тему шта се практично подразумева под културом, тј. шта под културом подразумевају радници, а шта уметници и грађани. Примећено је да је културна функција школа веома ослабила са развојем институција културе, али се ипак осећа њена неопходност. Проблем се пре свега видео у томе што се „чисти културни мотиви мешају са многим паракултурним (пословни интереси, пропагандистички, лични и групни)“.⁶¹ Дакле, сматрано је да „парадне гозбе, тезгарења, локалне претенциозности, личне амбиције и други моменти играју значајну улогу у културним акцијама, потискујући често у други план првобитне културне мотиве“, што би значило да је индивидуални интерес, који је социјализам одувек настојао да потисне, преузимао примат над општедруштвеним.

У нашем раду сврставаћемо све набројано под културни живот, са различитим културним активностима као што су позоришна, филмска, књижевна и др. Овакво представљање у неку руку олакшава и чињеница да је већина културних садржаја у Новом Пазару била аматерска. Забавни живот, који такође потпада под културни, биће издвојен као својеврсни, неуметнички или мање уметнички, са јачом друштвено-социјалном функцијом. Сви ови сегменти, и забавни живот, биће дакле, сврстани под термин – културни живот, а вођено идејом да култура, у најширем, детерминише и обликује наш друштвени живот.

---

⁶⁰ Архив Југославије (АЈ), Савезни секретаријат за образовање и културу (318), 318-128-171, 29. 10. 1965.

⁶¹ АС, Републички секретаријат за културу (РСК), 3, 022–052, 1977.

Културна политика ФНРЈ и СФРЈ била је заснована пре свега на аматеризму, али је поред њега неговала и професионализам у култури, кроз различите културне делатности. Тако се 1968. године долази до дефинисаних делатности у култури: „Делатностима у области културе у смислу овог закона сматрају се делатности из области библиотека, музеја, заштите споменика културе и заштите природе, као и књижевности, музичке, ликовне, позоришне и друге сценске уметности. Као делатности у области културе сматрају се и делатности радио-дифузних установа, организације у области кинематографије, издавачких, културно-просветних, културно-уметничких, научних и других организација када се овим делатностима остварују задаци од значаја или интереса за развитак културе“.⁶² Дакле, у даљем раду, бићемо вођени овом дефиницијом културне делатности, као најопштијом.

*

Термин културна политика се „први пут јавио са оснивањем прве социјалистичке државе – Совјетског Савеза“ (Ђукић 2010, 32), када је држава желела да уз помоћ промена у култури „исправи неправду која је посебно погађала пролетеријат, сиромашно и недовољно образовано становништво које није имало приступ култури и уметности због свог подређеног положаја у друштву“ (Ђукић 2010, 32). Након Другог светског рата јавља се идеја о потреби културне политике и у другим државама, али је у свакој држави она имала другачији облик развијања. „Тако се у оквиру источног блока држава тоталитарног државног уређења право на културу тумачило као право на културне вредности доминантних културних модела, посредоване и подржане од стране интервенционистичке културне политике државних органа управе“ (Ђукић 2010, 34). Како В. Ђукић дефинише, културна политика је „скуп управљачких мера и активности којима носиоци јавне културне политике на основу политичког, правног и финансијског ауторитета управљају културним животом (према др Јовићу), културним развојем (према др Прњату) или културним престижом (према Леку), исто као и свим активностима и акцијама које је потребно спровести да би се идејни концепт културног живота и развоја имплементирао у пракси и остварили жељени стратешки циљеви“ (Ђукић 2010, 43). Такође, културна политика се може представити и као „својеврстан културни план и *praxis одређене* заједнице“, тј.

---

⁶² Закон о финансирању културе и о заједницама културе, „Службени гласник СРС“, Број 53, Београд, 28. децембар 1968.

„збир свесних и промишљених поступака, акција или одсуства акција у заједници, чији је циљ да се задовоље извесне културне потребе преко оптималног коришћења свих физичких и људских потенцијала“ (Božilović 2007, 168).

Анализирајући опште дефиниције културне политике, долази се до закључка да су скоро све оне засноване на томе да је држава основни покретач и креатор културних политика, а да тренутно стање у држави одређује њихов концепт. Културна политика најчешће је дефинисана као „усклађен систем мера (стратегија, инструмената и циљева), помоћу којих држава подржава и усмерава културну продукцију, односно културни живот“ (Dragičević-Šešić 1994, 31). Дакле, важно је истаћи да је она увек идеолошки везана за владајући систем, те да су и начини њеног спровођења у складу са политичком идеологијом државе.

Како се од 1945. године мења читава политичка идеологија, привредни и економски систем, тако се мењају и просветна (образовна) и културна идеологија. С обзиром на то да долази до сваковрсне револуције, па тако и културне, којима обично „претходи криза, а да многа стваралашта долазе као одговор на наслеђену или приметну кризу“ (Илић 1987, 99), долази се до закључка да је, као и у општој теорији, тако и у пракси, суштина ове културне револуције „промена водећих схватања и вредности, односно њихова замена другим, вишим и развијенијим, у историјском периоду када су оне постале супарничке. Тада се, захваљујући најкрупнијим стваралачким подухватима и остварењима, битно мењају односи у разним областима живота (у науци, уметности, техници, политици, моралу и другим)“ (Илић 1987, 98–99).

Након Другог светског рата, па све до 1991. године, однос државе према култури мењао се у зависности од државног уређења, економских прилика и од друштвено-политичких промена. Сходно томе мењао се и модел културне политике (од државног капарадржавном), као и њен идејни концепт (социјалистички реализам – социјалистички естетизам и демократичност у култури – поновно пропагирање националних вредности).

Са ослобођењем Србије, 1944. године, почиње интензивно да се развија култура, али углавном усмерена ка образовању, које је било догматски обликовано. Након либерализације 1950. године може се приметити знатно смањивање догматизма у култури, макар јавно, али се свакако може приметити, да је модел културне политике одувек био класично државни. Увођењем самоуправног система у културу само је „маскиран“ утицај

државе, јер иако су основана парадржавна тела – СИЗ-ови, њихова делатност била је усмеравана од стране владајуће партије. Такође, политички упливи присутни су и у раду културних институција, јер су њихови управници именовани од стране власти“ (Спасић 2013, *После златног периода: Опера Народног позоришта у Београду (1971–2011)*). Самоуправна функција културе требало је да буде она њена функција „помоћу које се обезбеђује удружени рад уместо низа међусобно издвојених и узајамно неоплођених односа небогаћених радова“ (Илић 1987, 81). Другим речима, културна политика је сведена на активност надлежних (именованих по партијској основи), а „таква ситуација рађа бирократизам, формализован програм и прилагођавање буџетским захтевима“ (Ђукић 2012, 230). Новим Уставом из 1990. године укинут је самоуправни систем и враћен је централизован систем културне политике увођењем Фондова за финансирање културе. Оно што је карактеристично је то да је „иза свих актера у области културе стајала политичка странка на власти која је одлучивала и о именовану директора/управника неке културне институције. (...) Идејни концепт културне политике тог периода био је да пропагира пожељне националне вредности нове југословенске заједнице “ (Ђукић 2012, 230).

У зависности од политичких, економских и друштвених промена у држави, мењали су се и културни модели којима се „служила“ културна политика, па се тако у СФР Југославији могу срести следећи културни модели:

1. Доминантни културни модел, који се дели на а) просветитељско-догматски модел (најразвијенији и најпримењиванији од 1945. до 1970. године). Њега карактерише „трансмисионо-стваралачка култура (проверене и етаблиране – друштвено прихваћене вредности), без `упитности` и `оспоравајућег`, са великом аутоцензуром стваралаца. Уметничко дело прихватају само на „идеолошком нивоу“, нивоу поруке, сагледавајући друштвени значај и `прогресивност` поруке према тренутним идеолошким захтевима“ (Dragičević-Šešić 2000, 188); б) Модел елитне културе – који се развијао свакако паралелно са претходно поменути моделом, али је био у његовој сенци;

2. Културни модели масовне културе (развијани од 1945. године), а подељени су на: а) стандардни културни модел и б) популистички културни модел (модел који се развија са економским растом и окретањем ка популарним културама, дакле, углавном од седамдесетих година XX века). Овај модел масовне културе био је један од основних

којима се „служила“ културна политика СФР Југославије, која „готово посве занемарује обиљежавање пријелазних тренутака у индивидуалном људском животу. Тиме долази до изражаја негација индивидуалности, која није била ријетка у југословенском систему. С друге стране, могло би се рећи да се систем заправо није трудио да интензивира у сфери индивидуалнога“ (Rihtman-Auguštin 1990a, 29). Дакле, са трансформацијом културне политике 1945. године мења се „и поглед на улогу, значај и узајамни однос између индивидуалних и колективних облика стваралаштва“ (Илић 1987, 100).

3. Алтернативни културни модел подељен на: а) музичке поткултуре и б) интелектуалне „помодне поткултуре“ – ови модели развијају се у периоду све већег окретања Западу и примања различитих забавних/популарних музичких жанрова, али су веома приметни и у ликовној култури. Поред наведених, постојали су и традиционални модели културног живота и маргинални културни модели (наркоманска поткултура и др.).⁶³ Ова два модела, у периоду СФР Југославије, нису имала значајно место у културној политици, јер се ни један ни други нису уклапали у општу политичко-идеолошку слику државе.

Сублимирајући све наведено, долази се до закључка да су основни принципи на којима је била заснована културна политика били омасовљење културних делатности – стварање масовне културе, касније и масовних медија, те аматеризам као начин спровођења и представљања културних делатности. Тако се и југословенско друштво, декларацијом масовног друштва, супротстављало претходном, традиционалном друштву. Масовна култура, поготову медијска, подразумевала је стандардизацију, просечност и доступност, а њена прикривена функција (термин преузет од Фуада Мухића из Šabanović 2016), била је одвраћање „грађана од битних социјалних и општедруштвених проблема путем разних облика разоноде (каналисање друштвене енергије)“ (Šabanović 2016, 259). Дакле, масовна култура била је супротстављена елитној култури, насупрот које је такође стајао и аматеризам.

2. Управни органи за културу

Значајну улогу у спровођењу културне политике имали су управни органи – државни (министарство, заводи, секретаријати, фондови) и парадржавни (заједнице, СИЗ-

---

⁶³ Подела културних модела преузета из: Dragičević-Šešić 1994.

ови) и др. И једни и други спроводили су идеје настале на државном или републичком нивоу и даље их представљали широј (на нивоу републике) или ужој (на локалном нивоу) друштвеној заједници.

А) Управни органи за културу на државном/републичком и локалном нивоу

Државни/републички ниво

Након 1945. године, као управна тела за културу на државном нивоу постојало је Министарство просвете Југославије, које је било задужено и за културу, али и Комитет за културу и уметност Владе ФНР Југославије, који се углавном бавио просветним питањима. Тринаестог августа 1946. године оснива се у склопу Комитета Пословница за културно-уметничке приредбе чији је задатак: „1) да организује приредбе, посете и предавања иностраних уметника и културних радника у нашој земљи и домаћих у иностранству; 2) да организује гостовања домаћих уметника и културних радника између народних република; 3) да обавља и друге сличне послове које одреди Комитет за културу и уметност Владе ФНРЈ“.⁶⁴ Поред овог комитета четрдесетих и почетком педесетих година, на државном нивоу постојао је и Савет за науку и културу ФНРЈ.⁶⁵ Године 1947. јавља се идеја за формирањем овакве организације на републичком нивоу, јер она, чије се седиште налазило у Београду била је у државној надлежности, или да се прецизније одреди делокруг рада ове организације, а све то „у циљу правилног и планског развијања и организовања културно-уметничких приредби на територији НР Србије“.⁶⁶ Над свим овим институцијама стајао је Агитпроп, који је „усмеравао руковођење укупним културно-просветним активностима на савезне, али и републичке, покрајинске, среске и општинске партијске форуме. Нижи партијски комитети од савезног су, према томе, програмско утемељење за свој рад налазили у политичким документима централног партијског комитета и његових тела, надлежних за `културно-просветни` рад“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 47).

---

⁶⁴ *Правилник о оснивању и раду Пословнице за културно-уметничке приредбе*, „Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије“, II, 65, Београд, (13. август 1946.) –и АЈ, Савет за науку и културу Владе ФНРЈ (317), 83 (116).

⁶⁵ Документација овог савета налази се у Архиву Југославије у фонду 317.

⁶⁶ АЈ, Комитет за културу и уметност Владе ФНРЈ (314), 314-9-32-37, 9-(1-670) и АЈ-314-9-35, 9-(181-219), 6. јуна 1947.

Педесете године донеле су извесне промене у формирању управних тела, те је 1950. године основано Министарство за науку и културу НР Србије, а одмах затим (1951), преименовано у Министарство за просвету, науку и културу НР Србије. Исте године формиран је и Савет за просвету и културу НР Србије,⁶⁷ који је постојао до 1956. године. Овај Савет основан је одлуком Народне скупштине Србије под називом Савет за просвету, науку и културу и преузео је послове Министарства просвете НРС и Министарства за науку и културу НР Србије, који су истом Уредбом укинута. Назив Савет за просвету и културу добија 1953. године, а након његовог укидања 1956. године његови послови су пренети на Савет за школство и на Савет за културу НР Србије, „у чију су надлежност дошли и послови физичке културе“.⁶⁸ Како се сматрало, „у бившем Савету за просвету и културу НРС питања из области културе била су скоро сасвим запостављена, и то из два разлога: 1) бивши савет организационо и структурно није се био уопште усмерио на рад по културној проблематици и 2) многобројни и неодложни проблеми школовања били су апсорбовали сву његову пажњу“.⁶⁹ Дакле, пошто је култура трпела, као и културне институције и манифестације, дошло је до формирања Савета за културу НР Србије, који је имао право да одлучује о примени закона, да врши надзор и да прати рад културних и других институција и друштава. При Савету за културу НР Србије постојао је и Фонд за унапређење издавачке делатности, Фонд за унапређење културне делатности и др. Од 1956. до 1958. године своју функцију вршила је и Зајденица за културну делатност. Доношењем Закона о Републичком фонду за унапређење културне делатности, 29. априла 1957. године, оформљен је Републички фонд за унапређење културних делатности који „служи за помагање већих подухвата или подухвата од посебног значаја у области науке, уметности, народног просвећивања и других културних делатности“, а који је постојао све до 1965. године.⁷⁰ Године 1957, као допринос унапређењу и проучавању културе, формиран је и Завод за проучавање културног развоја.⁷¹ Поред ових тела, на државном

---

⁶⁷ „На основу Основног закона о управљању културно-просветним, уметничким и научним установама и посебних закона установљени су у свим установама предузећима органи друштвеног управљања – савети. Савети су се у досадашњем раду показали као значајан елемент у борби за правилно идејно и естетско усмеравање рада установа и предузећа“ (АС, Г-291, 2, 1322, 22. 12. 1956.).

⁶⁸ АС, Г-291, 2, 1322, 22. 12. 1956.

⁶⁹ АС, Г-291, 1, 1–800, 115, 30. 06. 1956.

⁷⁰ Указ о проглашењу закона о Републичком фонду за унапређење културних делатности, „Службени гласник Народне републике Србије“, XIII, 16, Београд, 29. април 1957.

⁷¹ Задаци овог Завода су: „1. Проучавање друштвених потреба у области културе; 2. Изучавање друштвено-економских односа материјалне основе развоја културне делатности; 3. Изналажење могућности примене

нивоу је 1957. године, на седници Сталне конференције Председништва, одлучено да се формира Одбор за културни и забавни живот градова.⁷² Такође, на државном нивоу педесетих и шездесетих година, као организационо тело, постојао је и Савезни секретаријат за образовање и културу.⁷³

Шездесете године доносе изузетно велике промене у читавом управљачком систему у култури. Године 1966. доноси се Закон о Републичком Фонду за унапређивање културних делатности. Поред државних, формирају се и управни органи названи Интересне заједнице (1968), међу којима су и Интересне заједнице културе. Са оснивањем Републичке заједнице културе „укидају се Републички Фонд за унапређивање културних делатности и Републички Фонд за унапређивање кинематографије и престају да важе Закон о Републичком Фонду за унапређивање културних делатности (...) и Закон о Републичком Фонду за унапређивање кинематографије”.⁷⁴ Крајем шездесетих година формира се, тачније из Савезног секретаријата за образовање и културу израста, Савезни савет за образовање и културу (на државном нивоу).⁷⁵

Године 1974. настају Самоуправне интересне заједнице (СИЗ), које су директни наследници претходно основаних Интересних заједница. Као државни управни орган за културу, на републичком нивоу радио је Републички секретаријат за културу СР Србије (седиште у Београду) у оквиру ког су радили: „Савет за заштиту културних добара, Библиотечки савет и Републички савет за задужбине, фондове и фондације; њихове чланове именује Извршно веће СР Србије“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 8). Поред овог секретаријата, постојали су и Републички завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу, Савезни завод за међународну научну, културно-просветну и техничку сарадњу и Културно-просветна заједница Србије. Године 1974. извршена је реорганизација Републичке заједнице за културу. Она је била врховно управно тело у култури на нивоу републике и њој су се обраћали сви локални СИЗ-ови културе.

савремених метода рада на унапређењу културне делатности; 4. Објављивање резултата рада Завода; 5. Организовање стручног усавршавања“ (АС, РСК, 3, 022-43/76-02, 8. 7. 1976.).

⁷² Више о овоме у: АЈ, 318-10-15, 1956–1967.

⁷³ Документа овог Секретаријата налазе се у Архиву Југославије у фонду 318.

⁷⁴ *Закон о финансирању културе и о заједницама културе*, „Службени гласник СРС“, 53, Београд, 28. децембар 1968.

⁷⁵ Документација овог Савета налази се у Архиву Југославије у фонду Савезног савета за образовање и културу (319).

Осамдесетих година и даље је функционисао овакав управни апарат, али су СИЗ-ови све више постајали двојнице државе и осећале су се, пре свега у економском смислу, последице децентрализације. Новим Уставом укинут је самоуправни систем и враћен је централизован систем културне политике увођењем Фондова за финансирање културе (1990).

Локални ниво

Локалне заједнице, тј. општине и Градски одбори, били су носиоци културних планова и они који су се морали бринути о сваком сегменту културног развоја како би могли из фондова добити што више, повезати се са привредом и економски ојачати град. Као што истиче Г. Башић: „Потенцијал културне баштине регије је огроман и локалне самоуправе би требало да преузму све што је могуће како би га заједно са културним стваралаштвом функционално искористиле у најбољем интересу грађана и грађанки“ (Вашић 2014, 10).

Управљање културном делатности у Новом Пазару након Другог светског рата, било је изузетно сложено. Културним животом у првим годинама након рата управљао је Окружни народни одбор Нови Пазар (ОНО НП), који је уз помоћ смерница државне и републичке културне политике креирао сопствену, локалну културну политику, према потребама становника овога краја, као и према економским могућностима. „Окружни народни одбор Нови Пазар формиран је 30. марта 1945. године“, а „укинут је и престао с радом априла 1947. године“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 40–41). У састав ОНО НП улазили су: Опште одељење са бројним одсецима, Одељење унутрашњих послова, Одељење за индустрију и рударство, Одељење за грађевину, Одељење за трговину и снабдевање, али и Одељење за народно здравље, Одељење за социјалну политику, као и Одељење за просвету и друга одељења и одсеци. Из прегледа ових одељења може се закључити да је акценат стављен на материјална добра, економски развој, па и социјални аспект у смислу обраћања пажње на здравље, хигијену и образовање, али и то да нити у једном сегменту култура и уметност нису издвојене као засебне гране, тј. о њима нема чак ни говора.

Поред ОНО НП, о култури, тачније образовању у првим годинама након рата, водили су бригу и Народни одбори срезова (НОС),⁷⁶ од којих су неки основани већ крајем 1944. године. Они су се, поред осталих задужења (брига о саобраћају, трговини и др.), бавили и просветом и културом за које су имале повереништво у својој организацији (1946–1948). Дакле, са доношењем Општег закона о народним одборима 28. маја 1949. године „дата је већа самосталност народним одборима као локалним органима државне власти. Након укидања обласних народних одбора, крајем 1951. године, срески народни одбори преузели су све њихове послове, као и низ других задатака, који су децентрализацијом државне управе пренесени у надлежност срезова. Општим законом о народним одборима од 1. априла 1952. године и Уставним законом из 1953. године народни одбор среза постаје основни орган државне власти. (...) У даљој децентрализацији политичке власти у локалној самоуправи, увођењем комуналног система, 1955. године, уместо среза основна друштвено-економска заједница постаје општина. (...) Смањен је број срезова и формиран су нови са знатно широм територијом“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 45). Ипак, НОС не губи своје функције и не престаје са радом. Тако, „Законом о органима управе у НР Србији од маја 1956. године образовано је у народним одборима среза седам обавезних секретаријата: за унутрашње послове, за општу управу, за финансије, за привреду, за рад, просвету и културу и народно здравље и социјалну политику“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 47). Срез Дежевски, који је обухватао и бројна села и насеља око града Новог Пазара формирао је свој НОС 1944. године са седиштем у Новом Пазару, али је већ 1949. године ушао у надлежност Народног одбора Области крагујевачке, да би се 1952. године поново вратио под именом Народни одбор Среза дежевског, а затим био укинут 1955. године када се дефинитивно припаја НОС Нови Пазар. НОС Нови Пазар формиран је тек 1955. године, од бивших подручја срезова Дежевског, Сјеничког и Штавичког, а

---

⁷⁶ Из теза Закона о срезу, 1964. године, издваја се да се „срез као друштвено-политичка заједница образује (се) за вршење послова од заједничког интереса за више општина, као и за вршење послова који му се утврде законом и потврде одлукама општинских скупштина“. Територију среза чине територије више општина, а он „се стара за развој општина на својој територији у области привреде и друштвеног развоја“, а „у том циљу срез, у складу са посебним законом, утврђује програме развоја установа које врше делатности у области образовања, науке, културе, заштите здравља и социјалне заштите“ (АС, Републички секретаријат за културу (Г-278), 1, 5, 2376, 04, 1964.).

укида се 1959. године, када од њега настају општине Нови Пазар, Сјеница и Тутин и све бивају припојене НОС Краљево.⁷⁷

Следеће управно тело – Народни одбор општине, руководио је општинама, тј. приградским и градским заједницама, за разлику од већ помињаног Народног одбора градске општине. Године 1952. донет је Општи закон о народним одборима који је потпомогао радничко самоуправљање и допринео јачању локалних управних органа, те тако и децентрализовао читав систем. Овој децентрализацији доприноси и укидање месних народних одбора, уместо којих су основане општине настале спајањем неколико ових одбора.⁷⁸ Исте године донесен је и Закон о подели територије НР Србије на општине. „Дакле, народни одбори општина били су „локални органи државне власти и органи народног самоуправљања на територији општине“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 71) који су у свом саставу имали одређене комисије, као и савете, међу којима је био и савет за просвету и културу. Даља децентрализација извршена је 1955. године када се доноси Општи закон о уређењу општина и срезова након ког се у оквиру општина формирају комуне, на које, као и на општине, прелазе сви послови који су до тада били у надлежности срезова, а међу њима и брига о просвети и култури. Након формирања НОС Новог Пазара 1955. године, смањен је и број општина. Са 45 народних одбора општина, прешло се на само 12 општина. Поновне територијалне промене 1957. године још више су смањиле број општина. Већ 1959. године Законом о подручјима општина и срезова у НР Србији укинут је Народни одбор среза Нови Пазар, а од њега су формиране општине Нови Пазар, Сјеница и Тутин, а које су део среза Краљево.⁷⁹ „Народни одбори општина укинута су уставним променама из 1963. године. Уместо њих, образоване су општинске скупштине општина, односно скупштине општина“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 73).

---

⁷⁷ Више о овоме видети у: Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008.

⁷⁸ Месни народни одбори постојали су од 1944. до 1952. године, а представљали су народну власт која „се организује преко сеоских и месних зборована, у којима сви грађани који имају право гласа одлучују о народним пословима“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 103). Они су били органи државне власти од локалног значаја, а поред општих задатака имали су за циљ да учврсте братство и јединство. Године 1952, Законом о подели територије НР Србије на општине, градове и срезове, „укинута су и престали са радом месни народни одбори, а формирана су народни одбори општина и народни одбори градских општина, у чији састав улазе подручја укинутих месних одбора“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 105).

⁷⁹ Више о овоме видети у: Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 70–73.

Друга фаза управљања културним животом у Новом Пазару почиње шездесетих година XX века и приписује се Скупштини општине Нови Пазар и њеним управљачким телима/органима. „Уставом СР Србије од априла 1963. године народни одбори општина прерасли су у скупштине општина. По Уставу, скупштина општине је највиши орган власти и орган друштвеног самоуправљања“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 56). Скупштина општине Нови Пазар формирана је крајем 1944. године „као Градски народноослободилачки одбор града Новог Пазара са седиштем у Новом Пазару“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 58).⁸⁰ Након оснивања, па све до 1963. године, када добија назив Скупштина општине Нови Пазар и постаје највиши орган власти, мењао је своје називе,⁸¹ као и припадност одређеним срезovima или регионалним центрима.⁸² Скупштина општине Нови Пазар, „са мањим изменама, остала је до уставних промена Републике Србије 1974. године“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 60). У оквиру Скупштине општине били су формиран савети који су представљали „политичко-извршне органе скупштине“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 56), а сваки од њих имао је своја задужења, тј. области којима се бавио/управљао. Тако је, поред савета за општу управу и унутрашње послове, финансије, народно здравље и социјалну заштиту и др, постојао и савет за просвету и културу. Из овога се види да се почело водити мало више рачуна о култури, али да је она и даље зависна или макар само функционише у чврстом садејству са просветом, тј. образовањем. Идеја о потреби савета за културу при НО срезова на републичком нивоу јавила се још 1956. године, када је истакнуто да то није примењено

---

⁸⁰ НОО као организација која је служила за сузбијање непријатељске пропаганде, формирана је још 1942. године у Пожеги, а затим 1943. престала је са радом. Пред ослобођење Новог Пазара, 1944. године, поново је формиран НОО у Пожеги, „илегално, јер тада другачије није могао“, а радио је „на ширењу идеја НОП-а у овом крају и том смислу је представљао клицу будуће социјалистичке власти“ (Мушовић 1969, 7).

⁸¹ Од 1946. до 1947. године Градски народноослободилачки одбор града Новог Пазара постаје Градски народни одбор, али већ 1947. године прелази под управу републичких органа, а од 1949. до 1951. године припаја се Народном одбору области Крагујевачке. Од 1952. до 1955. ради под називом Градски одбор општине Нови Пазар, док од 1955. до 1963. године бива назван Народни одбор општине Нови Пазар.

⁸² Градски народни одбор, тј. Градски народноослободилачки одбор града Новог Пазара и Градски одбор општине Нови Пазар, од 1944. до 1955. године били су у саставу среза Дежевског. Од 1955. до 1959. године Народни одбор општине Нови Пазар био је у саставу НОС Нови Пазар, а затим од 1960. до 1967. године, Народни одбор општине Нови Пазар, а затим и Скупштина општине Нови Пазар, били су у саставу среза Краљево. Године 1967. Скупштина општине Нови Пазар припадала је региону Краљево (о овоме више видети у: Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 58–61).

свуда, а да су у неким срезовима обједињени савети, као што је то и касније случај у Новом Пазару, док су у другим још постојали секретаријати.⁸³

Самоуправна интересна заједница културе општине Нови Пазар основана је 1974. године у Новом Пазару и директан је наследник Заједнице културе општине Нови Пазар, која је била формирана још 1970. године. „Задаци Самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар били су да путем слободне размене рада обезбеђује средства за културу и услове за развој стваралаштва и делатности културе у складу са заједничким потребама и интересима“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 126). Овај СИЗ културе престаје са радом 1986. године, када се формира Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар. Овај новоформирани СИЗ настаје удруживањем неколико СИЗ-ова: СИЗ-а основног образовања и васпитања општине Нови Пазар,⁸⁴ СИЗ-а културе општине Нови Пазар и СИЗ-а физичке културе општине Нови Пазар,⁸⁵ а радила је све до 1990. године, када се укидају сви СИЗ-ови и поново оснивају фондови.

Поред ових основних управних тела, постојала су и политичка тела/удружења, која су имала удела пре свега у организацији одређених манифестација одржаваних поводом државних празника и историјских јубилеја. Окружни комитет Комунистичке партије Србије округа новопазарског постојао је од 1945. до 1947. године, када се укида „након административно-територијалних промена и престанка рада Окружног народног одбора новопазарског“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 282). Овај ОК био је надлежан за Срески комитет Савеза комуниста Србије среза Нови Пазар, који је функционисао од 1944. до 1959. године. Први назив овог комитета био је Срески комитет Комунистичке партије Југославије за срез Дежевски који под овим називом ради до 1955. године. Трећи комитет, који је најдуже трајао и који је покривао ширу територију, био је Општински комитет Савеза комуниста Србије Нови Пазар, који је постојао од 1944. до 1990. године. Први назив овог комитета био је Месни комитет Комунистичке партије Југославије са седиштем у Новом Пазару, затим 1949. године мења назив у Градски комитет у Новом Пазару, да би од 1955. до 1990. радио под називом Општински комитет

⁸³ Више о овоме видети у: АС, Г-291, 2, 1322, 22. 12. 1956.

⁸⁴ СИЗ основног образовања и васпитања општине Нови Пазар, формиран је 1974. године и функционисао све до 1986. године. Ова заједница је била „правни наследник Општинске заједнице образовања Нови Пазар“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 124).

⁸⁵ СИЗ физичке културе општине Нови Пазар, основан је 1974. године и радио је до 1986. године.

Савеза комуниста Србије у Новом Пазару.⁸⁶ Поред ових комитета постојале су и друге организације и одбори, углавном политички, који су, у мањој мери, доприносили културном животу новопазарског краја. Међу њима су: Срески одбор Социјалистичког савеза радног народа Србије среза Нови Пазар (1944–1959), Општинска конференција Социјалистичког савеза радног народа Србије у Новом Пазару (1944–1990), Срески комитет народне омладине Србије среза Нови Пазар (1944–1959), Општинска конференција Савеза социјалистичке омладине Србије – Нови Пазар (1944–1990), Срески одбор Савеза удружења бораца Народноослободилачког рата среза Нови Пазар (1947–1959), Општински одбор Савеза удружења бораца Народноослободилачког рата у Новом Пазару (1947–1993) и др.

Б) Интересне заједнице културе (ИЗ) и самоуправне интересне заједнице културе (СИЗ) (на државном/републичком и локалном нивоу)

Како се данас сматра, време СИЗ-а је „време делегиране одговорности, када је Министарство културе било сасвим неважно у поређењу са СИЗ-овима, и када је демократски принцип управљања културном бивао донекле и остварен, да није било партијског уплива (индиректним механизмима и партијским каналима, али никада кроз систем) и велике аутоцензуре“ (Dragičević-Šešić 2005, 387). Њихов значај, пре свега јесте у томе што су настале као органи управе, који су требали да послуже у организовању новог демократичнијег и децентрализованог управног система, који је требао да буде свакако бољи од претходног, а постале су један од елемената који је довео до економског краха државе.

Интересне заједнице културе основане су 28. децембра 1968. године Законом о финансирању културе и о заједницама културе,⁸⁷ а назначено је да морају почети са радом најкасније до 1. априла 1969. године, иако и после тог датума велики број заједница културе није био основан. Према Закону, интересне заједнице основане су „ради трајног обезбеђивања средстава за делатности у области културе, њихово унапређивање и стварање материјалне основе за развитак културе на самоуправним основама, овим

⁸⁶ Више о овоме видети у: Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008.

⁸⁷ О непоштовању новог закона у неким локалним заједницама, сведочи и следећи извештај Републичког секретаријата за културу из 1973. године: „Закон о финансирању културе и о заједницама културе усвојен је крајем 1968. Иако је законом било одређено да заједнице отпочну са радом од 1. априла 1969. године, у 8 општина ни данас (1973.) нису почеле да раде“ (АС, РСК, 2, 06–184, 1973.).

законом се утврђују извори прихода, расподела и коришћење средстава за финансирање културе“.⁸⁸ Финансирање делатности у култури било је замишљено као поливалентни систем у коме су се финансијска средства добијала од грађана који су плаћали накнаду „за коришћење културних услуга и добара, затим средстава која радне и друге организације издвајају из свог дохотка за унапређивање културног живота, финансијских средстава која друштвено-политичке заједнице обезбеђују за подмиривање друштвених потреба и извршавање задатака у области културе“ и др,⁸⁹ а поред ових начина финансирања ту је и део прихода од републичког пореза на промет робе (ово важи за општинске Заједнице културе) којим се омогућава куповина опреме и инвестирање у области културе. Циљ оснивања Заједница културе било је да се усклади развој културе са друштвеним развитком, као и да се повежу културне организације, самостални културни радници, стручна удружења, привредне и друге радне организације, удружења грађана и политичке заједнице, а све то у сврху образовања самоуправних односа у култури. Оснивачи ових заједница биле су друштвено-политичке заједнице чије скупштине су доносиле Акт о оснивању, док за оснивање заједница културе које обухватају више општина овај Акт доносиле су скупштине општина које оснивају ове заједнице у заједништву. Заједница културе сматрала се самосталном и самоуправном организацијом и имала својство правног лица, а могла се основати за територију једне општине, више општина, аутономну покрајину и територију Републике. Са оснивањем Републичке заједнице културе „укидају се Републички Фонд за унапређивање културних делатности и Републички Фонд за унапређивање кинематографије и престају да важе Закон о Републичком Фонду за унапређивање културних делатности (...) и Закон о Републичком Фонду за унапређивање кинематографије“.⁹⁰ Дакле, Заједнице културе биле су „увод“, тј. припремале су терен за оснивање Самоуправних интересних заједница.

СИЗ културе, као управно тело, основан је 1974. године, са доношењем новог Устава СФР Југославије⁹¹ и Закона о самоуправним интересним заједницама у култури у

---

⁸⁸ *Закон о финансирању културе и о заједницама културе*, „Службени гласник СРС“, 53, Београд, 28. децембар 1968.

⁸⁹ *Закон о финансирању културе и о заједницама културе*, „Службени гласник СРС“, 53, Београд, 28. децембар 1968.

⁹⁰ *Закон о финансирању културе и о заједницама културе*, „Службени гласник СРС“, 53, Београд, 28. децембар 1968.

⁹¹ Овим Уставом покушано је да се постигне привидна „стабилност“ система, почетком 1970-их и да се појача политичка репресија (зауостављање било каквог нарушавања Федерације).

СР Србији.⁹² Формирање СИЗ-ова представљало је „прве неопходне нормативне претпоставке за удруживање и слободну размену рада и средстава између области производње и друштвених делатности“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 8). СИЗ-ови су држави послужили као инструмент уз помоћ кога би се могла спровести демократизација и децентрализација у култури. Циљ је био да „слободном разменом рада и средстава и равноправним заједничким одлучивањем, радници, радни људи и грађани задовољавају личне и заједничке потребе у области културе“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 8). Важну улогу, која је била истакнута формирањем ових заједница, одиграло је самоуправљање, које је од доношења овог Закона ушло и у културу (до тада се односило само на привреду). Сходно томе, функција и рад СИЗ-ова заснивали су се на следећим принципима: „1. развијања културе као саставног дела друштвеног рада у складу са хуманистичким опредељењима самоуправног социјалистичког друштва и стварања услова да култура постане доступна радним људима и грађанима, 2. права радничке класе да управља средствима друштвене репродукције у култури, као и права свих радних људи да управљају делом дохотка који издвајају за задовољавање културних потреба, 3. обезбеђивања једнаког друштвено-економског положаја радника у организацијама удруженог рада и других радних људи који обављају културне делатности са радницима и другим организацијама удруженог рада и другим радним људима (...) 7. дугорочног планирања и унапређивања културе у складу са друштвеним плановима и унапређивањем и развојем друштвених делатности“.⁹³ Делатности и активности којима су се СИЗ-ови бавили биле су: књижевност, издавачка делатност и библиотекарство, музичка, позоришна и ликовна делатност, кинематографија, заштитаспоменика културе и природе, културно-уметничке манифестације, институције културе (домови културе, раднички и народни универзитети, библиотеке, позоришта, архиви, музеји и др.), културно-уметничке групе и аматеризам, сарадња (међународна, међурепубличка, етничка), награде у култури, инвестиције и др.⁹⁴

Као и Интересне заједнице културе, СИЗ-ови културе могли су се основати на територији једне или више општина, и то самоуправним споразумом или, уколико се тако не оснују, оснивала их је скупштина општине. Скупштина друштвено-политичке

---

⁹² Закон о самоуправним интересним заједницама културе, „Службени гласник СРС“, 48, Београд, 5. децембар 1974.

⁹³ Закон о самоуправним интересним заједницама културе, „Службени гласник СРС“, 48, Београд, 5. децембар 1974.

⁹⁴ Више о СИЗ-овима културе видети у : Ivanišević i Ljuboja 1983.

заједнице више није оснивач, као што је то био случај за Интересне заједнице културе, али има задатак да „разматра самоуправне односе у заједници културе, политику заједнице, начин коришћења средстава и друга питања значајна за извршавање послова и задатака заједнице културе“.⁹⁵ Врховна заједница, којој су се обраћали сви локални СИЗ-ови и која је била главни кофинансијер, јесте Републичка заједница културе, поново основана 1974. године, али према члановима из новог Закона. Сви локални СИЗ-ови су се финансирали из доприноса за културу које су уплаћивали радни људи из личног дохотка, а према самоуправном споразуму. Са ступањем на снагу новог закона, 31. децембра 1974. године, престао је да важи претходни Закон о финансирању културе и о заједницама културе.

ИЗ културе и СИЗ културе у Новом Пазару

Заједница културе у Новом Пазару основана је 1970. године, „ради трајног обезбеђивања средстава за делатност у области културе, рационалног коришћења ових средстава и стварања основе за развитаку културе на самоуправним принципима“.⁹⁶ Заједница је имала управљачку и организациону моћ над институцијама културе (библиотеке, биоскоп, музеј, Културно-просветна заједница и др), а органи управљања Заједнице су били Скупштина и Извршни одбор. Њени задаци се одређују Статутом заједнице. Тако је, према свим овим одредбама из Одлуке о оснивању Заједнице културе, Оснивачком скупштином основана Заједница културе Нови Пазар 11. маја 1970. године. Председник Иницијативног одбора, а затим и Скупштине заједнице, био је Томислав Кијевчанин, а на седници Скупштине изабрана су радна тела, усвојен је Пословник о раду, изабран секретар Заједнице – Миодраг Радовић, као и представници Извршног одбора.⁹⁷ Већ 14. маја 1970. године Окружном привредном суду у Крагујевцу достављени су подаци о Заједници, као и њен статут, како би се ова Заједница уписала у регистар установа. Међу првим подацима налазиле су се делатности Заједнице (организација културног живота и финансирање културе у општини Нови Пазар), оснивач (Скупштина општине Нови Пазар) и име органа управљања (Радовић Миодраг, секретар Заједнице културе општине Нови Пазар). Првог јуна 1970. донета је одлука да се упише Заједница културе у Новом Пазару,

---

⁹⁵ Закон о самоуправним интересним заједницама културе, „Службени гласник СРС“, 48, Београд, 5. децембар 1974.

⁹⁶ Историјски архив „Рас“ Нови Пазар (ИАРНП), СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 120-127, 1970-1986, Л- 89, П: 120, Л-11, СИЗ културе општине Нови Пазар, 27. фебруар 1970.

⁹⁷ Више о Седници Оснивачке скупштине видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 120-127, 1970-1986, Л- 89, П: 120, Л-11, СИЗ културе општине Нови Пазар, 11. маја 1970.

као установа под бројем 397.⁹⁸ Након три године од оснивања ове Заједнице, поднет је захтев да се промени секретар Заједнице, а нови секретар био је Владета Паламаревић.⁹⁹ Ова заједница имала је изузетног успеха у промовисању и подржавању културних институција, као и културних манифестација, а највише пажње обрађало се на археолошка истраживања и заштиту споменика културе (добра сарадња са Заводом за заштиту споменика Краљево) за шта је направљен и посебан програм.¹⁰⁰

СИЗ културе општине Нови Пазар, основан је 20. децембра 1974. године на основу Закона о самоуправним интересним заједницама на републичком нивоу,¹⁰¹ а оформљен је Самоуправним споразумом о оснивању Самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар.¹⁰² Тек након шест година рада, 1980, СИЗ културе уписан је у регистар Окружног привредног суда у Краљеву, под бројем 419/80.¹⁰³ Иницијативу за формирање Заједнице покренуло је Веће Савеза синдиката општине и Општинска конференција Социјалистичког савеза, уз помоћ збора радних људи на коме је коментарисан Самоуправни споразум. Како се сматрало, делатност заједнице требала је да буде од посебног друштвеног интереса. Тако је, према првом члану овог споразума, ова организација основана „ради организованог задовољавања личних и заједничких потреба и интереса у културним делатностима и самоуправног и доследног остваривања равноправности културе народа и народности“.¹⁰⁴ Дакле, СИЗ културе општине Нови Пазар, основан је како би радни људи са територије ове општине могли да потпомогну управљању, тј. одређивању културних идеја и да, у складу са потребама своје заједнице, формирају планове културног развоја у својој општини. Рад ове Заједнице требао је да буде јаван и транспарентан, доступан свим грађанима општине. Делатности којима се

---

⁹⁸ Делјанији текст захтева за упис у регистар установа видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 120-127, 1970-1986, Л- 89, П: 120, Л-11, СИЗ културе општине Нови Пазар, Број 2646/1, 14. маја 1970.

⁹⁹ Решење о промени секретара видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 120-127, 1970-1986, Л- 89, П: 120, Л-11, СИЗ културе општине Нови Пазар, 12. 12. 1973.

¹⁰⁰ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1972. годину и Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину.

¹⁰¹ Прва седница Скупштине Заједнице културе општине Нови Пазар, одржана је 20. децембра 1974. године, у 10 часова, са 31 делегатом, а седницу је отворио председник Иницијативног одбора за формирање Заједнице културе општине Нови Пазар – Томислав Кијевчанин (ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П:122, Л-31, 20. 12. 1974.).

¹⁰² ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Самоуправни споразум о оснивању Самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар, 10. децембра 1974.

¹⁰³ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П:124, Л-31, 30. 06. 1980.

¹⁰⁴ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Самоуправни споразум о оснивању Самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар, 10. децембра 1974.

Заједница бавила биле су: библиотечка, издавачка делатност и књижевност, позоришна делатност и сценска уметност, музичка делатност, ликовно стваралаштво и манифестације, музејска и архивска делатност, заштита споменика културе, кинематографија и филмско стваралаштво, аматерска делатност и др. СИЗ културе требао је да се бави свим видовима културе и уметности који су се неговали на територији општине Нови Пазар, а које су биле у складу са општим, републичким прописима и плановима у овој области. Тако је, у оквиру ових делатности, брига СИЗ-а културе морала да се води о следећим институцијама културе: Народна библиотека, Завичајни музеј, Историјски архив, Књижевни клуб, КУД „Младост“, Раднички универзитет, Радио станица и др, али и удружења и стваралаца у култури. Као управно тело, СИЗ је имао права и да оснива нове организације удруженог рада у култури. СИЗ културе водио је и финансијску бригу о постојећим установама у култури (распоређивао средства добијана од стране радника из личног дохотка и др.), али је и осмишљавао план и програм рада институција културе и подносио годишњи извештај (на Збору радних људи). Као основни финансијски моделатор, средства је распоређивао према процени потреба институција или културних акција, а за „подстицање уметничког стваралаштва, подстицање и развој културе рада и културе живљења, подстицање културних акција од општег значаја за буђење и развијање културних потреба радних људи и грађана, подстицање развоја уметничког аматеризма, као и остваривање других потреба и интереса у културном и уметничком стваралаштву“.¹⁰⁵ Важно самоуправно тело Заједнице била је Скупштина заједнице – која је имала 41 делегата, а била је састављена од 22 члана из организација удруженог рада, 12 чланова из месних заједница и 7 чланова из организација културних делатности. Овакав однос чланова доприносио је и бољој сарадњи Заједнице са Скупштином општине, месним заједницама и друштвено-политичким организаијама, као и удружењем културних радника, од којих су, свакако значајније првопоменуте организације, као доносиоци већих материјалних средстава.

Године 1986. СИЗ културе општине Нови Пазар престаје са радом, а формира се нови СИЗ, у чији састав улази и некадашњи СИЗ културе. Десетог јуна 1986. године, у регистар Окружног привредног суда Краљево, уписан је престанак рада СИЗ-а културе

---

¹⁰⁵ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Самоуправни споразум о оснивању Самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар, 10. децембра 1974.

(под бројем 448/86), услед оснивања новог СИЗ-а – СИЗ основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, чији је споразум о оснивању закључен 15. 5. 1986. године.¹⁰⁶ Овај СИЗ престаје да постоји 1990. године, када се, са распадом државне заједнице, поново централизује управни систем и формирају фондови у култури.

***

Као што се види, управни систем у култури на државном/републичком, па тако и на локалном нивоу био је изузетно сложен и променљив. Од фондова и одбора за културу у првим годинама након рата развили су се савет, а затим и заједнице за културу, да би се 1990. године поново управна тела вратила на систем фондова. Приметан је кружни пут током кога је покушано да се децентрализују управни органи и подели економско управљање културом, али када је дошло до апсолутног цепања и немогућности финансијске контроле од стране државе, управни систем се поново враћа централистичком организовању. Може се закључити да развој управних органа у Новом Пазару у потпуности прати догађања на републичком нивоу, а разлог за овакво „слепо праћење“ можда треба тражити у економској зависности од републичких фондова, пошто је Нови Пазар био неразвијена локална заједница, која није у потпуности могла да финансира своје културне програме, али се свакако не могу занемарити ни политички разлози оваквог понашања једне локалне управе.

4. Културне политике на државном/републичком и локалном нивоу

Културне политике на државном/републичком нивоу

Културна политика може се дефинисати као усмеравајући став „друштва према култури, али и културе према друштву и према себи самој“. То значи да културна политика обухвата начела усмеравања којима се усмерава културна делатност друштва, тзв. субјекте тога усмеравања (...), правце односно циљеве усмеравања и, најзад, средства помоћу којих се то усмеравање остварује“ (Илић 1987, 91).

Са формирањем социјалистичке државне заједнице отпочиње ново доба у обликовању друштвеног, политичког и економског живота свих грађана република које су улазиле у састав Југославије. Тако се формирала и нова културна политика, која је била

---

¹⁰⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П:127, Л-210, 07. 1986.

заснована на игнорисању различитих националних култура, а не на њиховом комбиновању. Дакле, „то је био јединствени случај у историји Југославије да је Влада била најважнији учесник у стварању културне политике. (...) Посебним националним културама било је дозвољено да наставе да постоје на безазленом нивоу народне културе, а наглашавала се непрегледна шароликост тих култура међу југословенским нацијама“ (Baruh Vahtel 2001, 17). Заправо, створена је наднационална култура која је, превазилазећи национално, отишла пут идеолошког.

Почетне послератне године биле су и у културном смислу под патронатом Комунистичке партије, која се, пре свега, „оријентисала на мере васпитања и дисциплине које су кроз разноврсне видове ритуалног деловања испуњавале циљ контроле: просветни течајеви, радне акције, приредбе, читаонице, биоскопске представе, школе, забавни живот – игранке“ (Лукић Крстановић 2010, 106). Партија је сматрала да је највећи проблем за даљи напредак социјалистичког друштва била велика културна заосталост и велики број неписмених грађана, те су желели да образовање „учине што општијим и једнообразнијим. Стога је прво било потребно да се образовни систем прошири тако да обухвати много већи проценат становништва, и да се елиминише дискриминација у образовању“ (Baruh Vahtel 2001, 166). У овом агитпроп периоду,¹⁰⁷ Партија је одређивала културни развој у циљу стварања тзв. социјалистичког човека.¹⁰⁸ Дакле, „`мали човек` је пројектован у јавни сценарио ритуала и светковина, стварајући себи и ближњима привид значаја и постајући појединац маса и појединац организација“ (Лукић Крстановић 2010, 106). Већ у самом почетку стварања социјалистичке државе, Партија је заснивала своју идеологију на омасовљењу културе и приближавању културе и уметности обичном, радном човеку, а све ово постизала је уз јачање привреда градова и покушаје изједначавања села и града у културном смислу, тј. наметања сопствене културне (социјалистичке) матрице, а потирања традиционалне.

С претходним у вези, „задатак апарата агитације и пропаганде био је да у рукама Партије и њених пропагандних установа концентрише `посредно или непосредно`

---

¹⁰⁷ Задатак АГИТПРОП-а, тј. његове агитације и пропаганде коју је организовала Партија, био је да се „у рукама Партије и њених пропагандних установа концентрише посредно или непосредно, целокупан политички, културни, просветни и научни живот“ (Đimić 1988, 36).

¹⁰⁸ Тако би се културни етатизам могао објаснити као „изузимање културе у целини, или бар њених најважнијих функција, из руку приватног сектора и стављање под бригу, надзор и контролу државе као најмоћнијег и најизразитијег представника јавног сектора“ (Илић 1987, 85).

целокупан политички, културни, просветни и научни живот, којим је требало да се руководи непосредно из партијских центара од централних, покрајинских или нижих партијских форума“ (Đimić 1988, 36). Ипак, постојала је уметничка и културна слобода у извесној мери, мада цензурисана од стране власти, али не увек експлицитно. Постојала су политичка, економска и законска средства принуде, која су представљала рестриктивне и репресивне елементе. Ипак, социјалистичка пропаганда више се окретала подстицајним елементима – систему награђивања,¹⁰⁹ макар званично. „Степен слободе је био највећи у уметностима у којима је политичка порука мање експлицитна, какве су архитектура и ликовне уметности. У политички експлицитнијим – књижевности и кинематографији, било је политичких напада од стране режима и забрана“ (Marković 2012, 29). Највећа табу тема у свим уметностима је био Тито, док су друга табу тема били национални односи, поготову они из Другог светског рата: „Једино је било дозвољено правити уметничка (и научна) дела која су глорификовала партизански покрет и критиковала `издајнике` у редовима сопствене нације“ (Marković 2012, 63). У вези са национализмом је и то да су „уметничка дела (су) смела да буду `национална по форми` једино ако су била `социјалистичка по садржају`, то јест ако су изражавала партијско схватање југословенског социјализма и идеала `братства и јединства` међу различитим југословенским нацијама“ (Baruh Vahtel 2001, 17).

Године 1948. ФНР Југославија прекида односе са СССР-ом, али и стаљинистичком политиком, јер је сматрано да се СССР превише уплео у све сфере државне политике. У том тренутку, у периоду од 1948–1953. године, Југославија „схвата“ да, „уклопљена у интересе и планове совјетске политике, економски везана за Совјетски Савез и земље `народне демократије`, политички потчињена идеолошком Монополу Москве“, постаје „суочена са реалном опношћу напада са истока и деструкције изнутра“ (Димић, Стојановић и Јовановић 2005, 87). Тих година Југославија се окреће Западу и демократизацији друштва, па тако и културе, а Тито се посвећује „развоју односа са

---

¹⁰⁹ После другог светског рата установљено је на десетине нових награда. „Републички секретаријат за образовање и науку. Предлог закључка о наградама и јавним признањима у републици. Председништво СРС разматрало је 19. маја 1976. информацију о наградама и јавним признањима у СРС без социјалистичких аутономних покрајина и утврдило закључне ставове: 1. Додељивање награде је бенефицирање остварених резултата и подстицање одређене делатности 2. Прећи на институцију јавног признања 3. Изградити друштвени договор о наградама и јавним признањима“ (АС, РСК, 7, 121-184, 1976, 17-14/76-02/а, 2. 9. 1976.).

Трећим светом који је развио у Покрет несврстаности“ (Džuda 2003, 128). Након Другог светског рата, а посебно након раскида са стаљинистичком политиком, „настаје `југословенски социјалистички патриотизам` који је вероватно имао дубље дејство од `интегралног југословенства` краља Александра“ (Marković 2012, 23). Нови југословенски концепт *бртаство и јединство*, „суштински се разликовао од *народног јединства* јер му је полазиште било да ће Југославија бити снажна не зато што их има више, а та снага ће се родити из јединства“ (Džuda 2003, 122). Већ наредне, 1949. године, „долази до преокрета, када се, најпре у образовању и култури, најављује либерализација“ (Marković 2012, 24), а затим уводи самоуправљање у привреди 1950. године и тиме, могло би се рећи, званично започиње демократизација у држави и раскид са дотадашњим догматизмом. Ипак, треба имати у виду да се либерализам, који је уследио шездесетих година и даље повремено смењивао са репресијом.

За изграђивање система друштвеног управљања педесетих година XX века, био је задужен Секретаријат за просвету и културу савезног Извршног Већа, а демократизација и управљање путем друштвених одбора озваничени су доношењем Закона за друштвено управљање 1957. године.¹¹⁰ Подређеност идеологији Партије, у свим сферама, па и у култури и централистички организовано управљање културом, ипак је наставило своје деловање све до седамдесетих година XX века. Социјалистичка идеологија, провлачила се кроз све сфере друштвеног живота, па тако и кроз образовање, тј. просвету и културу. Школске уџбеничке лекције, теме књига, филмова и слика биле су, након Другог светског рата, инспирисане НОБ-ом и ратним херојима (партизанима и комунистима), а каснијих година радничким подвизима, индустријализацијом, модернизацијом и др.¹¹¹ Још један, изузетно важан елемент социјалистичке идеологије, била је идеја о јавном, тј. свима доступном образовању. Ово је био основни и почетни пут којим је требао да корача социјалистички човек, а у сусрет радно и отаџбински оданом и посвећеном појединцу у маси. Дакле, циљ јавног образовања, насталог још у XIX веку, „био је не само пружање једнаких могућности свима и подизање општег нивоа образовања у границама државе, да

---

¹¹⁰ Више о овоме видети у: АЈ, 318-10-15, 1956–1967.

¹¹¹ Педесетих година било је изузетно улагано у филм и филмску индустрију. Документарни филм био је изузетно атрактиван, а филмске пројекције су се организовале у скоро свим фирмама/предузећима, углавном на теме побошања рада у производњи. Такође, у већим предузећима су постојале и посебне сале/просторије у којима су се приказивали ови филмови. Ранијих година теме су биле националне, из НОБ-а, па су се тако приказивали и филмови „Камчатка“, „Ртањ“ и др.

би она била вишеуспешна и функционална, него пре свега што шире и чвршће успостављање `патриотског духа`, како је то дефинисано у Русоовом залагању за јавно образовање. Такво јавно/патриотско образовање укључивало је, пре свега, јасно и тачно познавање граница `домовине`/`отаџбине`“ (Gavrilović 2011, 43). Педесете и наредне шездесете године, на пољу културе доносе либерализацију, а затим и демократизацију, као и окретање Западним вредностима, како сматра М. Јовановић, „културни развој је све више обележавала вестернизација и амареканизација културног живота и стваралаштва“ (Димић, Стојановић и Јовановић 2005, 173).

Шездесетих и седамдесетих година XX века културна политика добија нове идеолошке одлике и задатке – од демократизације у седмој деценији, окреће се ка концепту подруштвљавања културе, тј. увођења/учвршћавања самоуправљања у културу крајем ове деценије и почетком наредне. Шездесетих година „републичке и покрајинске елите све су више заступале интересе локалних територија. (...) Децентрализација је добила карактер дезинтеграције земље“ (Димић, Стојановић и Јовановић 2005, 92). Такође, крајем шездесетих година започиње се са децентрализацијом у култури, што ће се учврстити седамдесетих година, а затим испоставити и као лоша идеја (доводи, пре свега, до финансијских проблема, а затим и до немогућности „држања под контролом“ рада свих управних органа). Године 1961. донесен је први петогодишњи (1961–1965) предлог плана развоја културе, у коме се износе прецизни подаци о броју културних институција на територији државе, као и коментари о лошој материјалној бази и да се у наредном периоду мора више инвестирати у културу. Ипак, шездесетих година долази до економске нестабилности државе, високе стопе незапослености, политичке кризе и поновног отварања националног питања, што доводи до избијања студентских демонстрација 1968. године. Привид јаке економије, која је крајем шездесетих година била искључиво заснована на кредитима државе, омогућио је већу бригу за културу, те и формирање плана за дугорочнија решења у културној политици.¹¹² Године 1963, доношењем новог Устава, уведено је самоуправљање на свим нивоима друштвених делатности (и у култури), а већ наредне, 1964. године, формира се дугорочни, тј. седмогодишњи план културних делатности. Спровођење уставних норми у култури одразило се тако што је „положај установа и људи који у њима раде (је) измењен, јер су установе постале самосталне и

---

¹¹² Више о овоме видети у: АЈ, 318-128-171.

самоуправне радне организације, а људи који у њима раде добили су могућност да управљају радним организацијама, да уттичу на сопствени положај итд.“¹¹³ Година 1965. представљала је „критичну“ тачку за културу, јер се у питање довело функционисање институција културе и њихово финансирање, као и њихова позиција у односу на привреду, а све ово покренуло је спровођење привредне реформе. Нажалост, тих година култура је била у тзв. *мртвој сезони*, те све што је добила овом реформом било смањење буџетских средстава и реорганизација културних институција.¹¹⁴ Након ове, постојало је још неколико етапа које су биле „препознатљиве етапе у процесу преобликовања југословенске федерације и осамостаљивања федералних јединица“ (Димић, Стојановић и Јовановић 2005, 93), као што су нпр. „пад“ Ранковића 1966, студентске демонстрације у Београду 1968. и исте године, антисрпске и антијугословенске демонстрације на Косову и Метохији. Све ово одразило се и на културу и културну политику Југославије и почетак њене децентрализације. Како би се обратила већа пажња на институције и уопште функционисање институционализма у држави, али и бољег и прецизнијег утврђивања рада и спровођења културних политика, 1967. године доноси се Закон о установама на подручју културне делатности.¹¹⁵ Година 1968. представљала је годину формирања Заједница културе, нових управних тела у култури и почетк децентрализације културе, тј. коначно отварање питања интереса општина или интереса државе.¹¹⁶ Исте године формиран је и нови петогодишњи план развоја културе, а донесен је и Закон о финансирању културе и Закон о Заједницама културе и материјалном положају културе у СР Србији. Дакле, „утврђивањем трајних извора прихода за подмиривање друштвених потреба у области културе и утврђивањем друштвено-политичких заједница да средства за делатности културе обезбеђују за дужа раздобља, створени су услови за доношење вишегодишњих програма заједница културе у складу са плановима и програмима друштвено-политичких заједница о развоју културе“.¹¹⁷ Година 1969. представља значајну годину за све раднике, па тако и раднике у култури, који са буџетаког финансирања, прелазе на стицање личних доходака и тиме се веровало „да се политички систем развио

---

¹¹³ АС, Г-278, 2, 01, 599, 1101-1600, 27. март 1965.

¹¹⁴ Више о овомке видети у: АС, Г-278, 1, 01, 1. 9. 1965.

¹¹⁵ Више о овоме видети у: АЈ, 318-128-171.

¹¹⁶ Децентрализација у другим сферама друштва, почела је већ почетком шездесетих година, а заговарале су је Хрватска и Словенија, које су желеле да се дају већа овлашћења републикама.

¹¹⁷ АЈ, АЈ-319-68-86, 1970.

до оне мере у којој радничка класа као носилац револуционарних промена стиче право да са освајањем `доминантних позиција у друштву`, тј. овладавањем целином дохотка, освоји и култура“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 96). У погледу финансирања културе желело се да се пронађу што бољи начини, тј. решења између професионалних, аматерских и институционалних делатности. Овим су култура и удружени рад, тј. привреда, требали што више да се повежу, како би се осигурали бољи материјални услови, за шта се борио и Савет за културу Председништва РК ССРНС.¹¹⁸ Дакле, шездесете године су представљале *house of hope* (термин преузет од М. Шеших), јер су биле године прогреса, демократије и *cultural hope*, али с друге стране, како М. Шеших истиче на конференцијском предавању,¹¹⁹ и године културног страха, јер смо били биполарни свет, иако је за разлику од данашњице, тада постојао дијалог између Истока и Запада.

У осмој деценији XX века, бурна догађања одиграла су се, пре свега, на пољу привреде и економије, са Хрватским пролећем, тј. идејом да Југославија није исто што и Тито, те да се, пре свега, хрватска привреда треба одвојити од српске. Са рађањем, тј. обнављањем национализма, који је представљао значајно питање, створено још када је Србија ушла „у сложену и мултинационалну државу јужних Словена“, а „које је наслеђеној политичкој култури у Србији донело нове страсти“ (Stojanović 2010, 47), што је случај и са другим републикама у мањој или већој мери, јављају се и бурне реакције против њега. Све већи степен модернизације и професионализације у друштву претио је да пољуља власт партије, која се „бирајући између `развоја` и очувања власти“, определила „за очување стечених позиција. Последица таквог `избора`, дефинитивно учињеног неколико година касније (1972), била је општа друштвена стагнација која је одредила историјску судбину Југославије (а са њом и Србије), у последњој деценији 20. века“ (Димић, Стојановић и Јовановић 2005, 94). У овоме тренутку важно је истаћи и то да се „уставни нагласак на самоопредељењу померио са током година у корист република а не народа“ (Džuda 2003, 126), што је показао и можда последњи трзај државе да се одржи, представља увођење, тј. јачање самоуправљања у култури. Дакле, дубљим развојем концепта самоуправљања у култури, „циљ културне политике није више био демократизација културе која треба традиционалну, аутентичну културу да приближи

¹¹⁸ АС, РСК, 4, 06–27/77–01, 25. 3. 1977.

¹¹⁹ Предавање Милене Драгићевих Шеших – „Mira Trailović, inspiration and role-model – 50 years“, на отварању конференције *VITEF Festival and cultural diplomacy: theater and geopolitics*.

„маси“ већ је њен циљ постао „социјалистички самоуправни преображај културе“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 97). Такорећи, „није више било довољно да култура демократизацијом постане доступна, већ је постало потребно да се она присвоји, да постане самоделатна пракса радника, облик испољавања његове духовности на који је он стекао „право“ овладавањем материјалном производњом, условима и средствима рада“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 97). Још један задатак самоуправљања био је да се створе услови „у којима ће сваки радни човек и грађанин моћи да самоуправља и учествује у обликовању и планирању културног живота заједнице и свог сопственог“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 97), тј. да сваки радни човек има и управну моћ, да би се сузбила *бюрократизована елита* која се до тада налазила у управним телима институција културе. Самоуправљању у култури доприноси посебно Закон о формирању Самоуправних интересних заједница из 1974. године, чијим се формирањем додатно појачава, не само идеја самоуправљања у култури, већ и децентрализација културе. Оваква децентрализација озваничена је и увођењем радничких амандмана у ООУР-има и давањем свих права покрајинама. Изузетно јачање елитизма и институционализма шездесетих година, седамдесетих достиже свој врхунац. Тако, се институционализам и елитизам стављају насупрот самоуправљању у култури, иако институционализам, није био превасходно негативно детерминисан. До овакавих „сукоба“ долазило је углавном због тога што су се институционализам и елитизам сматрали „врстама монополизма“. О борби социјалиста против монополизма у културним делатностима веома изражајно говори и један текст Републичког извршног већа, где се истиче „да програми и планови свих самоуправних структура треба одлучно да изразе неку оријентацијунa подруштвљавању културе, на даљи развој самоуправних односана проширивање базе и квалитета друштвених утицајана културу, што ће обезбедити и непосреднију улогу радничке класеи ширу доступност културних добара. На основама јединствене платформе наших задатака треба се одлучно супротставити свим видовима монопола, мењајући услове који тај монопол репродукују, свим облицима антисоцијалне манипулације и неодговорног/нерационалног трошења средстава“.¹²⁰ Година 1976. била је значајна за културу, јер је те године извршена израда *Резолуције о политици остваривања Друштвеног плана СР Србије за период од 1976. до 1980. године* и тиме су утврђене

---

¹²⁰ АС, РСК, 2, 114-412, 30-5/72-03, 26. децембар 1972.

економске активности *свих носиоца економских одлука*.¹²¹ У погледу културне политике, њени циљеви који су описани у друштвеном развоју СР Србије од 1976–1985. године, јесу следећи: „социјализација и демократизација културе остају битни циљеви културне политике. Културна политика ће тежити учешћу свих слојева становништва у културним активностима, слободном размаху стваралаштва и иницијатива, свестраном развоју културе народа и народности, стварању нових жаришта културе и културне акције. (...) У остваривању социјализације и демократизације културе посебан значај и улогу има: 1. Култивисање радне и животне средине радника, стварање услова за задовољавање културних потреба и развој културне самоактивности радника; 2. Културни преображај села (...); 3. Развој културног програма и активности школа и студенстске омладине“.¹²² Овим изводом представљен је и план рада, тј. развоја културних делатности за наредну деценију: „1. Свестраније упознавање и коришћење прогресивних светских оставрења у култури; 2. Стваралачки однос према културном наслеђу и критичко преиспитивање културне баштине ослобађањем од буржоаских тумачења, национализма и традиционализма; 3. Неговање и унапређивање међурепубличке културне сарадње; 4. Подстицање талената, развој критике и личности способних да марксистички уочавају упражњавају праве вредности у култури“.¹²³

Привредна, политичка и економска нестабилност долази до пуног изражаја осамдесетих година двадесетог века, а посебно након смрти председника СФР Југославије, Јосипа Броза Тита, 4. маја 1980. године. Једнопартијски систем био је скоро сасвим урушен, са појавом нових стремљења, у већој мери националистичких, иако је званично и даље функционисао,¹²⁴ што доводи до закључка да је „структурна криза осамдесетих била (је) истовремено и економска и политичка“ и да „одлуке партије на власти, донете без стручних коректива, нису водиле рачуна о економским законитостима и логици тржишта“ (Димић, Стојановић и Јовановић 2005, 98). Ипак, са последњим покушајима да се одржи друштвено-економска стабилност земље, прва је дошла на ред култура, у оквиру које је

---

¹²¹ Више о овоме видети у: АС, РСК, 1, 010-020, 020-30/76-01, 27. 9. 1976.

¹²² АС, РСК, 1, 010-020, 020-4/76-08, 21. мај 1976.

¹²³ АС, РСК, 1, 010-020, 020-4/76-08, 21. мај 1976.

¹²⁴ Након смрти Тита, требало је да га наследује федерално председништво „од осам чланова – шест из република и два из српских покрајина“ (Džuda 2003, 139). Ова идеја није опстала, те је и са другим политичким и друштвеним проблемима у држави, као што је питање Косова, национализма и комунистичке интерпретације историје, дошло до великих проблема у држави и тоталне децентрализације, која је резултирала распадом СФР Југославије.

вршена рационализација средстава у циљу смањења потрошње. Са децентрализацијом функција и средстава, 1980. године, финансијске обавезе Републичке заједнице културе се у знатној мери смањују, а повећавају се финансијске обавезе СИЗ-ова културе општина.¹²⁵ Године 1981. осмишљен је још један петогодишњи план у култури (1981–1985), у коме се самоуправљање и децентрализација стављају на прво место,¹²⁶ као и усклађивање овог плана са Друштвеним планом за овај период.¹²⁷ Дакле, у овом периоду култура пада на ниже лествице интересовања државе, а углавном опстају, тј. поново испливавају на површину елитистичко-уметничке гране културе, које су могли разумети и приуштити само одређени појединци, до чега је довела „толеранција југословенских комуниста према модернизму“ (Marković 2012, 64), и која „је омогућила компромисну `кохабицију` интелектуалне елите са режимом. Елита је, поласкана пажњом домаћег режима и међународне јвности, уживала у глобалним уметничким трендовима“ (Marković 2012, 64). Како би покушали да уреду државу и поново је „уједине“, „од 1982. године, у врху Партије почиње јавна дебата о већој централизацији и ње и државе. Режим заострава политику према националистима у свим републикама“ (Marković 2012, 30), да би од 1985. године режим полако посустајао и ослобађао се стеге политичке репресије. Наредне године „у јавност доспева незавршени Меморандум САНУ“ (Marković 2012, 31), који „је критиковао претерану децентрализацију државе и указивао на погоршање положаја Срба и Србије у комунистичкој Југославији“ (Marković 2012, 32). Нове идеје довеле су и до измене читаве идеологије државе, у којој „непријатељ више није `класни непријатељ` већ `етнички непријатељ`“ (Marković 2012, 33). Ипак, мора се рећи и то да „једнопартијски систем до краја свог постојања није изгубио на ауторитативности и недемократичности“ (Димић, Стојановић и Јовановић 2005, 101). На пољу културе приметна је веома лоша финансијска ситуација, која, уз ниску стопу запослених културних радника, представља „један од значајних показатеља материјалног положаја ове делатности. Недостатак средстава погодио је и спречио запошљавање, а потом блокирао личне дохотке запослених“ (Ivanišević 1985, 159). Дакле, изузетно лоша политичка ситуациј у држави, била је кобна и по културу.

¹²⁵ Више о овоме видети у: АС, Републичка заједница културе (РЗК), XV седница, 05. 06. 1981.

¹²⁶ Више о овоме видети у: АС, РЗК, XV седница, 05. 06. 1981. и XVI седница, 30. 06. 1981.

¹²⁷ Више о овоме видети у: АС, РЗК, XVII седница, 28. 06. 1981.

Последњи дах државне заједнице СФР Југославије у култури био је 1990. године, када је поново покушана да се централизује управа у култури формирањем фондова за културу и уметност. Нажалост, ови фондови нису имали великог удела у спасавању културе социјалистичке Југославије, јер је већ 1991. године дошло до распада СФР Југославије, који је „најдиректније (је) водио гашењу идеје заједничког живота и коначном растурању државе“ (Димић, Стојановић и Јовановић 2005, 111), а што је започето оружаним сукобом „јединица ЈНА и хрватских војних снага“ (Димић, Стојановић и Јовановић 2005, 111). До овог распада, дакле, дошло је на само због економске и политичке кризе, већ пре свега „постепеним уништавањем појма југословенске нације. Да је идеја о тој нацији била животворна, после рушења политичких ауторитета уследило би обнављање југословенске државе, као што се догодило после Другог светског рата“ (Вахтел 2001, 11).

*

По свему судећи, период бурних друштвених промена, поготову изразитих у односу на оно време до Другог светског рата, донео је доста новина, у тим тренуцима углавном позитивних за друштво. Култура и уметност добиле су високо место у друштвеној свести и прихваћене су као део потребе свакодневице. Иако, из данашње перспективе гледано, изузетно идеолошки обојена, култура у периоду социјализма била је доступна скоро свима и углавном радо прихватана, пре свега захваљујући концепту подруштвљавања културе и аматеризму кроз који се она највише и спроводила, али и изградњи и јачању културних институција (библиотека, музеја, Домова културе). Тако, и поред бројних негативних ставова по питању културне политике социјализма, када се сагледава из данашње перспективе – да није било потребно, ни могуће подруштвљавати неке сегменте културе (опера, балет и др.), да је самоуправљање било немогуће у култури и довело до пропасти једне културне политике, да је политичка једнопартијска идеологија била сувише инфилтрирана у културу, да је системски уништavana традиционална култура, да је нарушавана стара, традиционална архитектура градова грађењем социјалистичких објеката и тд.¹²⁸ – ипак се не може занемарити чињеница да је скоро

---

¹²⁸ У Новом Пазару, након Другог светског рата, добио је нови инфраструктурни и урбанистички изглед. „Препорођени Нови Пазар је 70-их година добио свој изворни архитектонски израз у делима архитекте Томе Миловановића и његових колега. Урбанистички план предвиђа да се сачува исламско језгро града, а нови

сваки омладинац учествовао у неком културном догађању, да су и радни људи имали прилике да посеђују позоришта, концерте, изложбе и др, да је опера била доступна и становницима мањих места и да су се одигравали још многи други културни догађаји који су били изузетно посећени, а који данас можда и нису доступни већини људи. С тим у вези, представљамо и кратак преглед институција културе у Републици Србији, пре и након Другог светског рата: „Од 771 институција (изузете су самоуправне заједнице културе, културно-уметничке манифестације, награде и сл.) њих свега 68 настало је пре 1915. године (углавном су то библиотеке и културно-уметничка друштва). Периоди формирања и настанка осталих институција у култури су следећи: 1919-1941. г. – 41, 1944-1950. г. – 153, 1951-1955. г. – 81, 1956-1960. г. – 61, 1961-1970. г. – 173, 1971-1980-г. – 186, без одговора – 8. У периоду непосредно после рата (1944-1950) настало је највише библиотека (35), културно-уметничких друштава (25), листова (13), музеја и филмских институција (по 11), удружења и професионалних позоришта (по 9). У последњих двадесет година основано је највише установа за основно ширење културе (96), културно-уметничких друштава 40, радио-станица (29), библиотека (27), листова (249), часописа (23), музичких ансамбла (18) и удружења (16)“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 4–5).

Културне политике на локалном нивоу

Културну политику одређивала је држава, али су је спроводиле и донекле трансформисале локалне заједнице, чији је задатак, према модернијем схватању, које се донекле може применити и на период социјализма, „да усвоји мере и активности којима се успоставља друштвена равнотежа, обезбеђује стабилност и омогућава културна размена међу друштвеним групама“ (Vašić 2014, 11). Важно је напоменути да су битни фактори у развоју културе и њеног квалитета на локалном нивоу повезаност „културних и других јавних политика: друштвене, економске, образовне, еколошке и урбанистичке“ (Vašić 2014, 33).

Четрдесетих година културу је, као и све остале сфере друштвеног живота, карактерисао агитпроп период, како на државном, тако и на локалном нивоу. На локалном нивоу, културним политикама управљали су партијски комитети. Средином педесетих година попушта партијска контрола на државном нивоу, али у мањим местима, она и даље

граад се гради у облику лука који ће у коначној фази да обухвата језгро и штити га и уједно да нуди животу савремене услове развоја“ (Погачник 1983, 14).

бива на снази. Шездесетих година „отпочиње далеко значајнији покрет за заснивање градских културних политика, посебно у оквиру идеј демократизације и деурополизације културе, и код нас и у свету. У градовима се посебно развијају органи управе у домену културе – нова административна тела која, углавном, имају моћ доношења одлука у омену финансирања културе и давања подршке институционалним развојним програмима“ (Dragičević-Šešić i Stojković 2000, 56). Успоставља се и „мрежа културних центара и локалних градских културних институција“ (Dragičević-Šešić i Stojković 2000, 57), која, због свог финансијског оптерећења бива усмерена на углавном самостално финансирање институција. „Крај осамдесетих година доноси потпуно нове трендове: културни, социјални, спортски и туристички мотиви вођења градских развојних програма стављају се у други план, а приоритет добијају само они пројекти који лако могу да докажу своју економску исплативост. (...) Тако се с временом културна политика схвата у функцији економског развоја, градског маркетинга или, евентуално, градске обнове“ (Dragičević-Šešić i Stojković 2000, 58). Овиме се смањује улога државе, тј. идеологије у одређивању културне политике и донекле губи контрола над јаким продором иностраних идеала у култури. Пољуљани концепт културне политике, губљење дотадашње идеолошке смернице у култури и чврсте партијске контроле, био је одраз разрушавања државне заједнице и нестанка идеолошког аспекта у свим осталим сферама друштвеног и привредног живота СФР Југославије.

*

По завршетку Другог светског рата отпочиње препород, модерно доба у историји Новог Пазара. Од тада у Новом Пазару интензивно почињу да се развијају саобраћај, привреда, индустрија, угоститељство, трговина и занатство, те образовање и култура.¹²⁹ У периоду од 1945. године, па све до деведесетих година XX века Нови Пазар се развија и на привредном и на образовно-културном плану. О том периоду Е. Мушовић, у тону очекиваном за време о коме је реч, пише на следећи начин: „Ослобођењем Новог Пазара 1944. године, отпочело је ново доба у његовој историји. Од тог тренутка, захваљујући карактеру наше револуције и њеним тековинама, пре свега братству и једностиву и равноправности, радни људи овог краја уложили су огромне напоре да врате живот опустошеном граду, да га обнове од ратних разарања, да створе основне услове за живот.

---

¹²⁹ О сваком сегменту појединачно сведени преглед у: Marić 1982, 8, 9, 14–29.

Захваљујући великом радном ентузијазму и помоћи шире друштвене заједнице, Нови Пазар је одмах почео да осећа благодети социјализма“ (Мушовић 1979, 48). Насупрот Мушовићу, посматрано из данашње перспективе, а када је реч пре свега о очувању културно-историјске материјалне баштине, Реџеп Шкријељ износи следећи став: „Након Другог свјетског рата Нови Пазар је заслугом нових „креатора мира“ сведен на безначајан центар у условима када се примат поклањао околним градићима, а Нови Пазар се све више запостављао. Тиме је Нови Пазар губио економски и политички значај, али је важио као центар о чијој се прошлости знало. И у годинама послје, нестајала је знатна баштина града. Као да никоме требати неће, ни камена на камену није преостало од неколико џамија, мектеба, „Тијесне чаршије“, куће и таванских розета (дрвени дуборез прошаран седефом) Салих-бега Расовца и још много чега битног и вриједног очувања“ (др Реџеп Шкријељ 2014. „Нови Пазар је рух и нефес оријента“, у: Kahrović Jerebićanin 2014, 9). Треба истаћи и то да социјализам заиста јесете донео велику обнову и модернизацију привреде и друштва, али је ипак, нажалост, неке елементе историјско-културног блага уништио или прекомпоновао у сасвим нову форму. У Новом Пазару један од очигледних примера ове трансформације јесте Тијесна чаршија, која је „највише страдала у послјератном периоду реализацијом нових, врло чудних урбанистичких планова Новог Пазара. Спровођење ових планова значило је „крај“ за велики број занатских и трговачких дућана, неколико џамија, ханова и других чаршијских објеката“ (...) „Ипак, у једном дијелу новопазарске чаршије, познатом као *Стара чаршија*, сачуван је и заштићен мали број објеката међу којима је и хамам Иса-бега Исхаковића (XV вијека)“ (Kahrović Jerebićanin 2014, 46). Такође, порушено је и осам кућа, двадесет пет дућана, два хана, градско купатило и стари биоскоп Мирка Тодоровића, на чијем месту је изграђен Дом културе.

Но, и поред позитивних и негативних коментара и ставова везаних за социјалистичку изградњу Новог Пазара, град се несумњиво развијао. Од непроцењивог значаја за духовни развитак житеља Новог Пазара, а самим тим и материјални, који је захтевао, првенствено, барем одређени ниво образовања како би се могао развити квалитетан слој радних људи, било је отварање све више основних и средњих школа,¹³⁰

---

¹³⁰ Почетком XX века и између два светска рата радиле су Тилимарска школа (почела са радом 1922. године), Женска занатска школа (основало је „Коло српских сестара“, тј. „Новопазарска женска подружина“

као и школе за образовање одраслих особа. Низак ниво образованости и писмености у градском језгру, пре свега због тешких услова живота, а и због повећаног прилива сеоског становништва у град, притом и одсељавања урбаног становништва, условио је отварање већег броја школа и других институција културе. Већ 1945. године отварају се Градска библиотека са читаоницом, Аматерско позориште и биоскоп „Црвена звезда“. Ипак, већа потреба за културним уздизањем, као и већа потреба за самим културним институцијама, јавља се тек средином педесетих година протеклог века, када почиње са радом Путујући биоскоп у оквиру Културно-забавног центра, а касније и Дом омладине, Радио-станица, Завичајни музеј, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, и друге значајне установе културе, уз које овај град добија и веома значајне културне манифестације, које ће крајем седамдесетих и осамдесетих година XX века бити познате у читавој Србији, па и у Југославији.

„У првим данима после ослобођења почиње функционисање привременог народноослободилачког одбора, а већ 9. децембра 1944. године конституише се и први градски народноослободилачки одбор (ГНОО). У Извршни одбор ГНОО улази и један члан одговоран за питање просвете (Стана Андрић)“ (Малетић 1969, 442). Осим оснивања овог управног органа, који је усмеравао просветне делатности, културном препороду Новог Пазара доприносе и различита предавања, објављивање зидних новина и др. Једне од првих мера подизања културног живота биле су окупљање ученика у основне школе од стране ГНОО-а, иако то још увек није била обавеза; оснивање школа, а пре свега занатске школе за женску децу; организовање среске конференције просветних радника; оснивање народне књижнице и читаонице (1945); припремање „шарених програма“; оснивање зидних и усмених новина „шарене садржине“, оснивање течајева за неписмене, тзв. аналфабетских курсева, оснивање културно-уметничких група, као и оснивање биоскопа, којим се заокружује „једна плодна и широка културно-уметничка делатност, која ће постати непосредан, директан претходник културно-уметничких и образовних стремљења у овој средини“ (Малетић 1969, 449). У послератном периоду, школство и уопште образовање у Новом Пазару и околини знатно је напредовало „тако да је 1975. године у општини Нови Пазар било: 32 основне школе (9 матичних), гимназија, учитељска школа,

---

1913. године) Општа занатско-трговачка школа (1914), Самарићански течај (1930), верске школе (скоро свака махала је имала своју памију, а врло често и свој мектеб) и др.

економска школа, технички школски центар и школа за образовање одраслих. У овим школама учи 14280 ученика и ради 547 просветних радника“ (Мушовић 1979, 49). Према званичним подацима из 1982. године, 98% деце новопазарског краја похађало је основну школу, а велики број њих је настављао даље, средње школовање. И поред овако великог броја описмењених, у неким новопазарским селима се тек 1984. године завршава са описмењавањем. О дужини трајања описмењавања у новопазарској општини и његовом значају сведочи и један новински чланак, објављен у листу „Политика Експрес“, *Најдражи учитељ у Лечи код новог Пазара. Живот посвећен селу*, који говори о једној сеоској учитељици која је радила у школи у селу Леча, крај Новог Пазара. У чланку новинар истиче следеће: „После рада са децом, Нада је ноћима остајала учећи старије писмености, тај посао је већ завршен и то је Надина животна победа. Од ове године у Лечи и целом овом крају више се нико не потписује палцем“.¹³¹ Такође, о великој жељи да се увећа број писмених људи у овом крају, и поред тешких животних услова, говори и следеће: „Док је акција увођења струје завршена 1979. године (у Лечи; нап. аутора) а пут се тек гради, акција описмењавања је при крају. Нада Аксић наравно тешко одлази у лечке куће да држи часове описмењавања“ (Анастасијевић, Илић, Мајсторовић и Хајдуковић 1988, 219). Поред већ наведених школа које се отварају, постојали су и Образовни центри „Братство-јединство“, „Зенун Хасковић“ и „Валтер Парић“, као и Вечерња школа, Омладинска политичка школа, па и различити курсеви који су организовани при Радничком универзитету „Ослобођење“.¹³²

На основу доступних извора уочава се да су веома важан начин подизања културне свести грађана Новог Пазара представљали програми учења читања и писања, односно тзв. аналфабетски курсеви. Одмах након завршетка Другог светског рата организовани су аналфабетски курсеви који су служили за описмењавање пре свега жена, и то махом муслиманске вероисповести. Треба узети у обзир чињеницу да је у Новом Пазару недуго по завршетку рата било око 75% неписмених људи, пре свега због тога што основно образовање дотад није било обавезно, те су се родитељи, поготову они са села, ретко одлучивали да дају децу у школе, јер би тиме изгубили радну снагу на свом имању. Такође је важно напоменути и то да су посебно Бошњаци, према казивању (данас пензионисане)

¹³¹ *Најдражи учитељ у Лечи код Новог Пазара, Живот посвећен селу*, „Политика ЕКСПРЕС“, (субота 29. 12. 1984.).

¹³² Више о статистици у образовању видети у: Марић 1982, 21.

учитељице Наде Аксић, у то време сматрали да женска деца не треба да се школују. Тако већ 1946. године отпочињу алфаветски курсеви о којима се може прочитати и у листу „Братство“, у коме је забележено да је „40 алфаветских течајева отпочело са радом у Срезу дежевском“, ¹³³ да би само једанаест година касније, било записано следеће: „Писмена жена је некада била реткост у овом крају; Читав Санџак није имао учитељицу муслиманку. Данас: Муслиманке на факултетима“. ¹³⁴ Ипак, и након 35 година од ослобођења, 1981. године, неписменост у новопазарском крају није искорењена у потпуности: „У неким насељима је структура становништва према неписмености веома неповољна јер неписмених има чак и у групама становништва од 10 до 19 година старости“ (Радовановић 1984, 475). Иако је ове године основно школовање већ увелико требало да буде доступно свима, забележен је податак да је у насељима око Новог Пазара, 1981. године, постојао велики број оних који су старији од 15 година, а који немају потпуну основну школу или уопште нису похађали школу.

Уочавање потреба за вишим културним вредностима у свим мањим местима, па тако и у Новом Пазару, приметно је у другој половини шездесетих година – „све веће потребе за организованим културним животом у радним колективима и стамбеним насељима, као и све веће потребе за ширењем културних утицаја у приградским насељима и уопште међу новим становницима градова који су често без елементарних културних навика“. ¹³⁵ Дакле, следећу етапу културног развоја Новопазараца, према доступним изворима, везујемо за почетак седамдесетих година двадесетог века. За тај виши ниво културног развоја биће заслужно формирање и развијање многобројних установа културе, њихових културних програма и манифестација, као и увођење самоуправљања у културу и формирање Самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар.

Хронолошки се лако могу представити најзначајнији догађаји у културном животу Новог Пазара. Године 1945. основане су народна књижница и читаоница и биоскоп „Црвена Звезда“; 1951. године основано је Градско аматерско позориште; 1955. године оснива се Путујући биоскоп у оквиру Културно-забавног центра, који је у саставу

---

¹³³ 40 алфаветских течајева отпочело је са радом у Срезу дежевском, „Братство“, II, 42 (29. 11. 1946).

¹³⁴ Писмена жена је некада била реткост у овом крају; Читав Санџак није имао учитељицу муслиманку. Данас: Муслиманке на факултетима, „Братство“, XIII, 226 (01. 03. 1957).

¹³⁵ АС, Г-278, 5, 06, 2701, 2612, 1965.

Радничког универзитета; 1963. године почиње са радом Дом омладине;¹³⁶ 1969. године штампа се монографија о Новом Пазару; 1972. године оснива се радио-станица; 1973. године отвара се Завичајни музеј, а 1975. године почиње са радом Историјски архив Новог Пазара. Све наведене институције културе имале су одређене културне програме које су подржавале, као што су, на пример, Фестивал омладинских хорова Србије, Сопоћанска виђења, Октобарски сусрети писаца у Новом Пазару, као и друге.¹³⁷ Ни ликовна и археолошка сцена нису заостајале, па се тако од 50-их до 80-их година радило и на обнављању манастирских фресака у манастиру Сопоћани и Ђурђеви Ступови, као и на рестаурирању Петрове цркве, а обављала су се и археолошка ископавања. Све се ово представљало као материјално добро, тј. споменик културе, а не као светилиште.

Важно је истаћи и мултикултуралност новопазарског подручја, која се вековима огледала, пре свега, у вероисповедним разликама. Овакве разлике, свакако, постоје и у периоду социјализма, али су због комунистичке, тј. социјалистичке политике, која је маргинализовала веру и верске заједнице, постале мање уочљиве. Ипак, оно што се са вером није могло потиснути били су културни обрасци, од којих је један број код Бошњака и Срба на овом подручју био различит. Тако су се у новопазарском крају развијале посебне културе исхране, облачења и др, али и ликовног стваралаштва, музике и фолклора. Дакле, иако једнопартијска и југословенски оријентисана држава, ипак је подржавала зајдеништво и богатство различитих култура уклопљених у југословенство, па се истицало да „самоуправљање уопште, а наше посебно, одбацује сваку помисао о присилном сједињавању култура вишенационалне заједнице и наглашава њихову равноправност и пуно потврђивање“ (Илић 1987, 97).

И поред великог економског и привредног напретка овог подручја након рата, у културу је улагано колико је то било могуће, али су увек били неопходни и други извори прихода, како би се могле одржати заиста сложене културне делатности. Тако се култура у Новом Пазару, као неразвијеном, миграционом подручју, финансирала на три начина. Културне установе имале су сопствене приходе (од улазница и др.), али то свакако није било довољно да се оне одрже, те је основни финансијер била Заједница културе Новог

---

¹³⁶ „Дом омладине је културна институција која реализује најавећи део културно-забавног програма. У његовом саставу раде: Књижевна омладина, Музичка омладина, Клуб ликовних уметника „Сопоћани“, Мала сцена и Отворена трибина“ (Marić 1982, 27).

¹³⁷ О наведеним манифестацијама више у: Marić 1982, 28–29.

Пазара (СИЗ, Свате или Фонд), а помоћ је стизала и од Републичке заједнице културе, која је донирала средства за неразвијена подручја. Такође, и многе организације удруженог рада биле су спонзори одређених манифестација културе.

Четрдесете године XX века

Године 1944. отпочиње са радом Извршни одбор градског народног одбора (ИО ГНО) Нови пазар, сачињен од Извршног народног одбора (ИНО) и Градског народног одбора (ГНО) Нови Пазар, а прва седница одржана је 9. децембра 1944. године.¹³⁸ У оквиру овог одбора, поред осталих постојео је и Просветни одсек, који се бавио питањима образовања и школа, али није постојао никакав одсек везан за културу или уметност, јер је било неопходно прво повећати писменост код становништва, па тек онда развијати културни живот.¹³⁹

Све до педесетих година XX века ситуација остаје непромењена. На територији Новог Пазара владала је велика неписменост, како код младих, тако и код старијих. Из овог разлога морала се обратити велика пажња на описмењавање, а затим и на формирање читалачких група, како би се Новопазарци могли што боље увести у токове модерног друштва. Године 1945. расправљано је о задацима културно-просветног сектора УСАОС-а, који је требало да води рачуна о образовању, ангажовању и културном животу младих у Новом Пазару. Сматрало се да „УСАОС треба да буде језгро Народног фронта, али и поред тога морају постојати и радити омладинске и пионирске културне групе“.¹⁴⁰ Ове организације требало је што пре да „оживе“, а за почетак су организоване тзв. омладинске вечери. Такође, пред омладину се постављао и важан задатак отварања читаоница по селима, као и књижара, али и одабир вредних и одговорних омалдинаца који би водили ове књижаре.¹⁴¹ Омладина је била само један од слојева друштва који је требао да се укључи у културно „буђење“ новопазарског краја, а главну реч морала су водити управна тела. Једно од тих управних тела био је и Градски народни одбор (ГНО) Нови Пазар, на чијој се седници скупштине делегата свих пет рејона Новог Пазара (27. јануар 1946. године) расправљало о начину облачења ученика током боравка у школи, о понашању

---

¹³⁸ У прилогу видети фотографију записника са прве седнице ИО ГНО: слика бр. 1.

¹³⁹ Више о седницама овог одбора за првих пола године постојања, видети у: ИАРНП, СО-е ГНО Нови Пазар, Књига Записника ИНО и ГНО за 1944; 1945 годину, инв. бр. 1, 9.12.1944. до 13. јула 1945. године.

¹⁴⁰ АС, Републичка конференција Савеза социјалистичке омладине Србије РК ССОС (Ђ-46), 140, 18. 11. 1945.

¹⁴¹ Више о овоме видети у: АС, Ђ-46, 140, 18. 11. 1945.

ученика, о местима на којима је потребно отворити и средити школе, о потреби похађања занатских трговачких школа и о томе колико средстава се издваја за ове потребе, тј. о проблемима са мањком средстава.¹⁴² Исте године, на седници Градске скупштине града Новог Пазара, одржаној 17. марта 1946. године, изнети су проблеми са којима се у овом, послератном времену сусретала просвета у Новом Пазару. Најзначајнија питања тичала су се ученичког здравља,¹⁴³ хигијене ученика и школа, као и описмењавања, тј. организације и распоређивања ученика на аналфабетским течајевима о чему је требала да води рачуна просветна комисија. Што се тиче хигијене у школама, истакнуто је да је неопходно очистити и окречити школе, али и поставити пумпе, како би школе могле имати воду. Предлаже се и да се ученици чешће воде у Дом народног здравља, јер је већина ученика сиромашна и тешко живи, те да из тих разлога вероватно немају ни добру исхрану и гардеробу и да им је здравље угрожено.¹⁴⁴ Развоју културе читања и књижевности, као и развоју образовања и фискултуре, доприносиле су и различите манифестације, а једна од њих је и Омладинска недеља, током чијег је одржавања (1946), била организована распродаја књига, фискултурни дан, рецитаторске и друге приредбе, представљање пионира и др.¹⁴⁵ Ова манифестација представљала је један од почетних покушаја ширења културе и организације великих манифестација у новопазарском крају, као и ширења аматеризма, али и значајну политичко-идеолошку манифестацију, с обзиром на то да је главни организатор био УСАОС и да се кроз програм тежило братству и јединству омладине Балкана, расправама о стварању „новог света, културно-просветним задацима и др“.¹⁴⁶

Као значајан елемент културе, у овом тренутку можда и једини који се издваја, јесте култура читања и оснивање тзв. читалачких група. Тако је 1946. године ово питање разматрано из угла потребе за читањем и читалачким групама, али и садржају онога што се чита, као и прилагођавању садржаја потребама полова. „Читалач. (лица) има доста код

---

¹⁴² Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е, ГНО Нови Пазар, Записници са седница пленума и ИО ГНО Нови Пазар, 1, 18. 07. 1945.–4. 10. 1950. године, 67 седница, 27. јануар 1946.

¹⁴³ Четрдесетих, па и педесетих година XX века, у читавој земљи, а пре свега у неразвијеним подручјима, па тако и у Новом Пазару, значајан елемент културе била је брига о здрављу и хигијени. Иначе, хигијена и здравље у Новом Пазару били су на изузетно лошем нивоу након рата, те је било заиста неопходно скретати пажњу на њих.

¹⁴⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е, ГНО Нови Пазар, Записници са седница пленума и ИО ГНО Нови Пазар, 1, 18. 07. 1945.–4. 10. 1950. године, 67 седница, 2553, 17. март 1946.

¹⁴⁵ Више о овоме видети у: АС, Ћ-46, 270, 21. 05. 1946.

¹⁴⁶ Више о овоме видети у: АС, Ћ-46, 22. 02. 1949.

људи који читају нема мана. Код читања неупуштаћи се у политичке проблеме, већ читати лепе приче и лепе чланке и да се то прочита... препричава. До сада се тешко читало као на пр. говори министра Хебранга, које жене не могу схватити. Женама читати из куvara, из хигијене, о ћелавости и о стварима које их интересују. Просветни одбор да изнађе начин за читалач. групе¹⁴⁷.

Године 1947. оснива се Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, чији је оснивач и финансијер био Народни одбор општине. Поред библиотеке, као значајна институција за ширење културе у новопазарском крају, отворен је и биоскоп „Црвена Звезда“ исте године. Он је, заједно са библиотеком, био основни и можда најзначајнији инструмент помоћу кога се спроводила културна политика државе, јер је, са својим продуктом – филмом – представљао *лаку индустрију снова* и као такав био примамљив за велики број људи и био медиј путем кога су се могле, на једноставан начин, провући све идеолошке вредности и поруке државне друштвене и културне политике.

Педесете године XX века

Већ на самом почетку педесетих година XX века истиче се потреба надоградње културе, те тако настају или се обнављају одређене секције – фолклорне, хорске и оркестарске, а формирају се и неке културне институције, као и објекти намењени за спровођење културних делатности.

У првој половини 1950. године, према подацима Среског народног одбора среза Дежевског (СНО), постојао је 21 фолклорни аматерски ансамбл. Ови ансамбли били су искључиво у оквиру секција и сви су основани тек након рата. Један ансамбл се налазио у граду, а остали су били по селима. Укупно су бројали 320 чланова, мушких 180, женских 140, радника 18, сељака 276, службеника и намештеника 26. Старијих мушких је било 7, омладинаца 173 мушких и 140 женских. Ови ансамбли су наступали и на фестивалима, приредбама и гостовањима у Новом Пазару и другим градовима, као и другим средиштима среза. У оквиру истог среза, постојале су и хорске секције, којих је било осам. Једна хорска секција налазила се у граду, док је осталих седам секција било распоређено по осталим средиштима среза. Секције су бројале укупно 156 чланова, од тога 118 мушких и 38 женских певача (сељака 114, службеника 42; старијих 2 мушких, омладине 116

---

¹⁴⁷ Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е, ГНО Нови Пазар, Записници са седница пленума и ИО ГНО Нови Пазар, 67 седница, 1, 18.07.1945. - 4.10.1950. године; 2553, 17. март 1946.

мушких и 38 жена). Што се тиче хорова, само један је био стручан, али су и поред тога ови хорски ансамбли наступали на фестивалима и имали чак 26 гостовања. Фестивал/смотре, био је манифестација културе на којој су учествовале различите секције из уже Србије, са својим програмима – 8 хорова, 8 фолклорних и 8 драмских секција. На овом фестивалу учествовало је до 10 друштава, а награђене су две хорске секције (3.000 динара), три фолклорне секције (4.000 динара) и две драмске секције (3.000 динара). Ова смотре трајала је неколико дана, а организовали су је савези културно-просветних друштава. Као среске институције, у којима се обављају послови везани за културу и које доприносе развоју културних делатности у срезу Дежевском, посебно су значајни Задружни домови. Њих је било десет у срезу, а постојало је и још десет просторија које су служиле за културно-масовни рад.¹⁴⁸ Задружни домови, као и просторије за културни рад, углавном су служили за одвијање наставе, као својеврсни народни универзитети и као простори за одржавање приредби. На среском нивоу још увек нису биле развијене књижнице, концертна пракса, па ни биоскоп и позориште. Развијале су се скоро искључиво аматерске делатности засноване на ђачким секцијама и просветне делатности у виду народних универзитета.

Извештај Градског народног одбора Нови Пазар (ГНО) за прве две године педесетих година двадесетог века показује да је постојао изузетно мали број секција и да стање није било ништа боље од онога у срезу, иако би се можда очекивало да постоји више стручних лица, јер је у питању градско подручје. У граду су деловала само два фолклорна ансамбла у виду аматерских секција, који су настали одмах након ослобођења града. Ова два ансамбла бројала су укупно 38 учесника, од којих је 18 било мушких и 20 женских (радника 29, службеника 7, ђака 2, а све је била омладина). Постојао је само један нестручан руководилац, али су ови ансамбли и поред тога имали четири наступа у граду и четири наступа у осталим местима, као и неколико гостовања и учешћа на приредбама и на фестивалу. У граду је постојао и један хор, настао након ослобођења града, који је бројао 60 певача (25 мушких и 35 женских – радника 42, службеника 10, осталих 8; старији мушки 12, омладина 13 мушких и 35 женских). И у овом хору хорова је био нестручан, али су и они имали учешћа на фестивалу, на приредбама, као и једно

---

¹⁴⁸ О развоју културних делатности у срезу Дежевском за период 1950-1951. године, више видети у: АС, Министарство за науку и културу (Г-187), 21, културно-уметнички сектор, 30, 1950–1951.

гостовање. За разлику од Дежевског среза, на градском нивоу постојао је и један тамбурашки оркестар, тј. инструментална секција која је настала након ослобођења града. Овај оркестар бројао је 10 чланова аматера (5 радника, 4 службеника и 1 ђак; углавном сви старији), а гостовао је 2 пута у граду, 2 пута у осталим срединама среза, али је учествовао и на фестивалу и приредбама. Његова основна активност била је свирање на игранкама. Град је поседовао и Дом културе, који је имао своју зграду и дворану, а служио је за народни универзитет, културно-уметничка и просветна друштва, позоришне представе, концерте, приредбе и предавања. Поред Дома културе, културном развоју Новог Пазара доприносио је и један биоскоп, као и један фискултурни дом.¹⁴⁹

Као најзначајније установе културе и можда најразвијеније у овом тренутку, издвајају се библиотека, завод за заштиту споменика и народни универзитет. Овим областима културе поклањало се највише пажње и на државном нивоу, а поред њих посвећивана је пажња и кинематографији, културно-масовном раду и др.¹⁵⁰ И поред великог труда који је улаган да би ове установе што боље функционисале, постојали су и бројни проблеми са којима су се сусретале. Тако је 1950. године Министарству за науку и културу послат један допис у коме се износи да у Новом Пазару постоји једна библиотека са читаоницом која је јако слабо снабдевена и моли се за финансијску помоћ за личне и материјалне трошкове, којих није ни имала од ослобођења. Ни Народни универзитет није био у добром финансијском положају, јер је до сада био везан за масовне организације, а оне му нису придавале посебне пажње, као ни заводу за заштиту културних и историјских споменика, за који сматрају да би требао да постане самостална институција, те моле за новчану помоћ. Такође, проблеми су се јављали и у броју и стручности запослених, па се тако издваја чињеница да је до ове године у Заводу за заштиту споменика постојао само један хонорарни радник, за кога се чак више не могу издвајати средства, те се Министарство моли за помоћ.¹⁵¹ Велики проблем представљало је и девастирање градске тврђаве, тзв. града и куле, као и хана, за које се предлагало да се ограде, очисте, посебно

---

¹⁴⁹ Више о развоју културних активности у граду Новом Пазару видети у: АС, Г-187, 21, културно-уметнички сектор, 30, 1950–1951.

¹⁵⁰ Више о овоме видети у: АЈ, 318-10-15, 1956–1967.

¹⁵¹ Више о детаљима дописа видети у: АС, Г-187, 20, Финансијски послови, 29, 1950–1951, 14. 8. 1950.

среди улаз, као и да се избаци дрвљаник.¹⁵² Ове чињенице заиста су биле поражавајуће, поготову када се има у виду изузетно културно и историјско материјално богатство које поседује новопазарски крај. Ипак, треба имати у виду чињеницу да је ово тек почетак социјалистичког „препорода“ и да је чак и жеља за подизањем нивоа културе у овим првим послератним годинама била изузетно значајна, поготову када је реч о крају и људима који су тешко страдали, духовно и материјално, у свим претходним ратним разарањима и окупацијама.

Развој и учвршћивање идеје о образовању радника истиче се педесетих година XX века. Тако се у Новом Пазару ово питање поставило и на седници Савета за просвету и културу, 1951. године, где се наглашавала потреба за грађењем већег броја народних универзитета, али се предлагало и привремено решење да се предавања Народног универзитета могу одржавати и у сали биоскопа.¹⁵³

Још једно важно питање, које се постављало на седницама Савета за просвету и културу СО-е Нови Пазар, у првим послератним годинама, било је питање забавног живота школске и ваншколске омладине.¹⁵⁴ Поред предлога да се при школама, и градским и сеоским, оснују различите радионице и књижнице, као и шах клубови, било је и предлога за оснивање секција – драмске, хорске, музичке и др. Највећу полемику међу члановима Савета за просвету и културу изазвала су питања игранки, матинеа и приредби, које би по једнима требале да се одржавају чешће, како би се омладина одвојила од кафане, а по другима ређе, јер се сматрало да ученици треба више да се посвете школи, а то би им само одвлачило време и заокупљало пажњу. Такође, проблем игранки је и социјално-моралне природе, јер се истицало да се игранке организују заједно за ученике и официре, те би на то требало обратити пажњу и „дозволити игранке ученицима у оквиру ђачких игранки само недељом поподне. Све друге игранке са грађанством забранити. Забранити ученицима појединачне посете биоскопима, позориштима и игранкама. Сваку овакву појаву казнити. Дозволити кретање ученицима до 8 часова увече. Игранке за

---

¹⁵² ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951–24. 12. 1952, 7 седница-1951. год. и 10 седница-1952. год. Л-48+9, РС 170, 9, 1951–1952, П. 1-17, 6. 1. 1951. год.

¹⁵³ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951–24.12.1952, 7 седница-1951. год. и 10 седница-1952. год. Л-48+9, РС 170, 9, 1951–1952, П. 1-17, 7. 3. 1951. год.

¹⁵⁴ Мора се напоменути да су се ови проблеми истицали и у периоду између два рата, али су након Другог светског рата они свакако стављани у први план.

ученике учит. школе и гимназије одржавати у просторијама гимназије“.¹⁵⁵ Поред ове строго постављене идеје о организацији културног живота омладине, издваја се и следећа идеја, која је била и најдетаљнија у образложењу: „До сада се то није могло решити, а било би важно, јер би ваншколску омладину одвојили од кафане. Наши су омладинци у културном животу закржљали и ово је питање озбиљно. (...) Зато би им требало омогућити 1-2 приредбе месечно у оквиру школе и забранити им појединачно похађање биоскопа, већ колективна посета. Исто им дозволити разна матинеа. 90% ученика долази у читаоницу, јер немају где да проведу своје слободно време. Зато им треба обезбедити просторије за сакупљање. Иначе пионирски дом је немогуће створити онакав какав треба да је. Исто тако предлаже амблеме за ученике свих школа. Затим, ограничити време кретања ученицима свих школа увече“.¹⁵⁶ И 1952. године наставља се расправа о овим питањима, али се и долази до одређених закључака: да ће се игранке одржавати у школи само за ђачку омладину; појединачне посете позоришту и биоскопу одобриће се само са родитељима; у Дому ЈНА моћи ће да учествују ученици само када су државни празници и по одобрењу школе уз дозволу директора; школе ће морати да припреме програм за културни рад за целу годину (нпр. за Нову годину и друге државне празнике); мораће да се формирају радне секције као што су литерарна друштва, а ђачке радове треба слати у лист „Братство“; секције би требало са својим програмима да обилазе околину.¹⁵⁷

На градском нивоу, по питању културног живота Новог Пазара, којим би требало да руководи ГНО, као и Савет за просвету и културу, истиче се лоша организација и веома мали одзив посетилаца програма културе у установама културе. У оквиру културног живота постојала су два основна питања која су морала бити решена, а која су представљала основ за даље културно уздизање – питање посете, рада и организације позоришта, као и питање предавања везаних за културу која би делом била организована за раднике културе и ученичке родитеље, а делом би представљала врсту агитације међу „широким народним масама“ којима би приближила културне садржаје и вредности

---

¹⁵⁵ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951–24. 12. 1952, 7 седница–1951. год. и 10 седница–1952. год, Л-48+9, РС 170, 9, 1951–1952, П. 1-17.

¹⁵⁶ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951–24. 12. 1952, 7 седница–1951. год. и 10 седница–1952. год, Л-48+9, РС 170, 9, 1951–1952, П. 1-17, 6. 1. 1951.

¹⁵⁷ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951–24. 12. 1952, 7 седница–1951. год. и 10 седница–1952. год, Л-48+9, РС 170, 9, 1951–1952, П. 1-17, 16. 10. 1952.

културе. За решавање првог питања, позоришта, предложено је да оно постане установа ГНО и да се издвајају средства за његове раднике, хонорарце, те би тако и они имали обавезу да дају неколико представа месечно, али и да обавезно у позоришту морају учествовати и Срби и Бошњаци како би се ширило братство и јединство. Проблем слабе посете културним приредбама могао би се решити и одређеним системом награђивања њихових редовних посетилаца, мада је ова идеја са друге стране оповргнута коментаром да би тај новац било боље утрошити на људе који нису запослени. Највише пажње требало би обратити управо на проблем агитације, а пре свега међу женама, које веома мало присуствују приредбама. Агитација би се најпре могла вршити путем предавања у која би се укључили сви културни радници града. И на самом крају, као највећи и увек присутан проблем, остаје финансијско питање у култури, без чијег се разрешења није могло адекватно ни деловати у организацији и спровођењу културних програма и агитације. Дакле, сматра се да је неопходно да ГНО уложи више средстава по овој основи, а пре свега како би се могао обезбедити рад народног универзитета, различитих секција, шаховског клуба, Дебатског клуба, Народне библиотеке и др. Материјална ситуација у култури толико је била лоша да је Савет за просвету и културу истакао како нема средстава чак ни за штампање плаката.¹⁵⁸

До краја педесетих година постављају се иста питања у култури, али се нажалост не решава много. Са радом настављају све до сада поменуте установе културе, школске секције, Народни универзитет, а највише пажње се обраћа на библиотечку делатност и заштиту споменика културе. Ипак, најактуелније питање, као и основно питање које је морало бити макар делимично решено, како би се уопште и могло напредовати у културном животу, било је просветно питање. Просвети је дакле поклањана највећа пажња у овом периоду, те се и највећи број извештаја Савета за просвету и културу Нови Пазар, као и Савета за просвету и културу НР Србије, када су у питању извештаји по срезовима, базирао на темама везаним за рад и организацију школа.¹⁵⁹

Шездесете године XX века

Док је у Социјалистичкој републици Србији, тачније у њеним великим градовима, поготову Београду, праћен општи светски тренд и док су од шездесетих година двадесетог

¹⁵⁸ ИАРНП, СО-е НОГО Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 24. 12. 1952–14. 1. 1955, 1 сед. 1952, 21 сед. 1953, 18 сед. 1954, 2 сед. 1955. године, 21. 12. 1952.

¹⁵⁹ АС, Савет за просвету и културу НР Србије (Г-193), 13, 1951–56. и АС, Г-193, 28, 1951–56.

века „политички радикализам, омладинске контракултуре, либералне активности улица и отворених простора, као и комерцијални захвати успоставили (су) нове облике театрализације“ (Лукић-Крстановић 2010, 104), Нови Пазар је живео једним прилично конзервативним животом, покушавајући да још увек постави основе на којима би се даље могле развијати култура и уметност. Културна политика шездесетих година на државном/републичком нивоу посвећивала је велику пажњу развијању издавачке и новинске делатности, као и филмској продукцији и кинофикацији.¹⁶⁰

Већ сам почетак шездесетих година XX века доноси појачано интересовање за културни и забавни живот новопазарског краја. Значајна *Анализа стања и проблема културно-просветног и културног живота у Општини Н. Пазар*, изнесена на седници Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар 1960. године, указује на извесне проблеме, недостатке, али и потребе становника овога краја, у складу са чиме се морају организовати и спроводити културно-забавни програми. С обзиром на чињеницу да је ове године израчунато да у општини Нови Пазар живи око 79% становника који су млађи од 40 година, и да су њихове потребе за културом велике, те и да све више становника прелази из села у град, све више расте општа потреба за културом. Дакле, све више је образованих људи и то са високом стручном спремом, а са развојем индустрије јача и економска моћ града, те се самим тим повећава и буџет који је могуће издвојити за културне делатности. Као посебно важња питања за развој друштва и културе, у овом тренутку, истичу се: „Рад на програму развитка културног и културно-просветног живота у нашој комуни, Рад на подизању елементарне културе, Културно уметничка и забавна делатност и Рад на општем, стручном и техничком образовању“.¹⁶¹ Први пут се конкретно помиње идеја о дугорочнијем плану и програму у развоју културе, који би требао да се одреди за ово подручје, а предложено је да обухвата период од пет година, тзв. петогодишњи план (1961–1966).¹⁶² Анализом дотадашњег рада утврђено је, да је скоро сав културно-уметнички и културно-забавни живот, како га раздвајају чланови Савета за просвету и културу, био препуштен школским секцијама. Оне су свакако биле најзначајније за културни развој друштва, јер су имале велики број чланова, али и по

¹⁶⁰ Више о овоме видети у: АЈ, 318-10-15, 1956–1967.

¹⁶¹ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956-1962, 05. 02. – 10. 12. 1960, 6 седница, Л-196, 36, 31. март 1960.

¹⁶² ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956-1962, 05. 02. – 10. 12. 1960, 6 седница, Л-196, 36, I седница 5. 2. 1960.

својој природи имале су великог утицаја на омладину. Ипак, подаци који су изнети у извештају Савета за просвету и културу НОО-а Нови Пазар показују да су школе у извесној мери остваривале задатке који су им постављени, али и да та активност није могла да задовољи потребе ученика и свих осталих грађана. Примећено је да је најмањи број ликовних и музичких секција, а разлог томе налажен је у недостатку кадрова. Закључак је био следећи: „Ови подаци и сами говоре да заостајемо у неким врло важним компонентама васпитања и образовања наших ученика“.¹⁶³ Овај закључак могао би се проширити и на целокупан културно-уметнички и културно-забавни живот новопазарског краја и свих његових становника, оних који би требали да буду „конзументи“ културе. Иако расте економска моћ града, финансијска средства која се издвајају за културне делатности и даље нису довољна. Из овог разлога, школе су организовале недовољан број изложби књига, фотографија, ученичких цртежа и ручних радова, док су једнио Економска, Учитељска и градска Осмогодишња школа успеле да обезбеде знатнија средства за набавку инструмената, материјала и организацију карневала.¹⁶⁴ Као могуће решење за овакве проблеме, а пре свега проблеме организације културно-забавног живота, било је предложено „формирање културно просветне заједнице као институције која би обављала рад на плану културе“.¹⁶⁵

Поред школских секција, на територији општине Нови Пазар постоји у то доба једно културно-просветно друштво у Дежеви (са четири секције), као и две самосталне секције у Трнави, три групе при ФТП „Рашка“ у Новом Пазару и једна при Раничком универзитету у Новом Пазару.¹⁶⁶ Ово је изузетно мали број удружења која би требало да развијају културни и забавни живот ове општине, али и поред тога ове секције су успешно наступале по местима у општини и у другим градовима Србије. Поред свег труда ових друштава-секција, великог напретка у културном и забавном животу ипак није било. Савет

---

¹⁶³ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956-1962, 05. 02. – 10. 12. 1960, 6 седница, Л-196, 36, 31. март 1960.

¹⁶⁴ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956-1962, 05. 02. – 10. 12. 1960, 6 седница, Л-196, 36, 31. март 1960.

¹⁶⁵ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956-1962, 05. 02. – 10. 12. 1960, VII седница, 13. април 1960, 6 седница, Л-196, 36.

¹⁶⁶ Раднички универзитет у Новом Пазару основан је 1963. године, а потписује Народни универзитет. Он је радио „на стручном и друштвено-политичком образовању радних људи, изграђује самоуправљача у привреди и ван ње, преставља једног од основних носилаца културне делатности у Општини и развија културно-просветну делатност у граду, а посебно на селу. Раднички универзитет финансира се из средстава које оствари својом делатношћу, средстав која добија од Општине преко друштвеног Фонда за школство и других извора“ (ИАРНП, *Статут Општине Нови Пазар*, Члан 92, 1964.).

за просвету и културу сматрао је да је неопходно пре свега постветити већу пажњу забавном животу, организовати колективна путовања, летовања, забавне и веселе вечери, а кривац за овако лоше стање, које се погоршало од 1955. године, видео се у инертности Савета за просвету и културу. Како би се ситуација поправила, предложено је формирање Општинске културно-просветне заједнице „јер њену функцију за сада делимично врши Раднички универзитет у Новом Пазару, а предлаже се да се од група у ФТП „Рашка“ сачини једно културно уметничко друштво у које би се укључили и други“.¹⁶⁷ Сиромашење културног и забавног живота примећује се и на забавама организованим поводом празника, на којима се све углавном сводило на народна кола и плес. Поред гостовања културних група које су долазиле из других градова, а које су биле прилично скупе, културни и забавни живот града, ваншколски, махом се свео на игранке.¹⁶⁸

Дакле, и почетак шездесетих година XX века у општини Нови Пазар представљао је кризне године, године прелома, окретања новој, демократскије оријентисаној културној политици, али још увек у расцепу између ње и остатака оне старе, совјетске, централистичке културне политике. И даље је, поред образовања,¹⁶⁹ тј. просвете, значајно место у културном развоју заузимало уређење града, тј. улица, паркова, и споменика,¹⁷⁰ као и уређење канцеларија и вођење рачуна о хигијени и здрављу уопште. Може се закључити да, иако економски и друштвено сада већ изузетно развијен град, није био спреман, или можда није ни знао како, да прихвати нове културне изазове који су у великој мери искакали из до тада живљених културних образаца.

Године 1963, на Саветовању о месту образовања и културе у статутима комуна, представљен је сепарат *Номенклатура проблема из области образовања и културе за*

¹⁶⁷ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956-1962, 05. 02. – 10. 12. 1960, 6 седница, Л-196, 36, 31. март 1960.

¹⁶⁸ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956-1962, 05. 02. – 10. 12. 1960, 6 седница, Л-196, 36, 31. март 1960.

¹⁶⁹ Поред образовања деце и омладине, велика пажња је, како у Новом Пазару, тако и на републичко нивоу, била окренута образовању одраслих, поготову радничке класе. Са отварањем Радничких универзитета, шири се и ова делатност, те се, у Новом Пазару, 1960. године предлаже отварање дискусије о програму Радничког универзитета, али и припрема дугорочног програма „рада на плану образовања одраслих (описмењавање, пољопривредно образовање, домаћичко образовање, стручно образовање и др)“ (ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956–1962, 05. 02. – 10. 12. 1960, 6 седница, Л-196, 36, I седница, 5. 2. 1960.).

¹⁷⁰ О значају заштите културних и историјских споменика, почетком шездесетих година XX века, сведочи и чињеница да је 1962. године, на седници Савета за просвету и културу Нови Пазар, речено да ће се донети предлог Парвилника о чувању, заштити и коришћењу споменика културе на подручју Општине Нови Пазар, што ће представљати први званични и конкретан документ правила у овој области културе (више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар за 1962. год, Л-340, 24. 02. – 29. 12. 1962, 38, I седница, 24. 02. 1962.).

статуте комуна. Ово саветовање организовао је Орган културно-просветног већа Југославије, а све чињенице изнесене у овом сепарату везане су за давање делимичне самосталности локалним заједницама, а са тим и донекле за почетак децентрализације културе. Важно је истаћи следеће задатке и идеје који стоје у овом сепарату: „Свака локална заједница треба да утврди смернице своје културне политике, то значи истовремено и приоритете, акценте, тежиште у одређеном периоду, као и циљеве, с обзиром на утврђене потребе, које су врло различите од једне комуна до друге“.¹⁷¹ Дакле, потребно је било уредити статуте локалних заједница према новим правилима, а тиме би се дала велика самосталност утврђивању локалних политика, које морају донекле кореспондирати са државном културном политиком. Такође, овим планом назначено је и то да свака локална заједница мора сачинити своју дугорочну културну политику.

Године 1964. донесен је нови Статут Општине Нови Пазар, према коме је ова општина дефинисана као „основна друштвено-политичка заједница самоуправљања и основна територијално-друштвено-економска заједница грађана, радних организација, друштвених организација и других органа на својој територији“.¹⁷² Нови Статут подразумевао је прецизније одређење основних идеја, потреба и права ове заједнице, као и институција које раде у њој, али и њених грађана. Тако су школство, култура и физичка култура издвојени као сегменти у којима би требало да се створе услови за јачање друштвеног стандарда. Важно је истаћи да је коначно, на званичном нивоу, истакнут значај културе за друштвени живот грађана ове општине. У складу са тим, у члану 79 Статута, наглашене су и обавезе Скупштине општине: „Скупштина општине је дужна да уз помоћ ширих друштвено-политичких заједница, радних организација и грађана подстиче, помаже и усмерава развитак просвете, науке, културе и физичке културе на својој територији, и у томе циљу оснива и помаже оснивање и рад предшколских установа и школа, радничких и народних универзитета и других установа и организација за образовање, васпитање и физичку културу, зависно од потреба грађана, радних заједница и материјалних могућности општине“.¹⁷³ Финансијска питања у култури на која се обавезује Општина тичу се финансирања „културно-просветних друштава, спортских друштава, организација које имају за циљ подизање опште техничке културе грађана, и

¹⁷¹ АЈ, 318-10-15, 1956-1967, 8. новембар 1963.

¹⁷² ИАРНП, СО-е Нови Пазар, 3, 29. 2. 1964–29. 04. 1964, 29. 4. 1964.

¹⁷³ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, 3, 29. 2. 1964–29. 04. 1964, 29. 4. 1964.

обезбеђивање средстава за стварање других услова за развој културе отварањем биоскопа, читаоница, библиотека, домова културе и физичке културе, изградњом и размештањем спортских објеката“,¹⁷⁴ а средства која се додељују друштвима из области културе и физичке културе зависила су од резултата рада ових друштава. Као издвојен, и шездесетих година, један од значајнијих сегмената културе у Новом Пазару, истиче се значај историјских споменика и споменика културе, као и природних реткости. Овим Статутом Скупштина општине обавезала се да се брине о њима и да омогући упознавање са њима, као и њихову доступност.¹⁷⁵ Пажња се придаје и образовању одраслих, путем Радничког универзитета, који се издваја као најзначајнија и најутицајнија институција за ову намену. За решавање питања везаних за просвету и културу и даље је задужен Савет за просвету и културу, који је према Статуту Општине Нови Пазар дефинисан као политичко-извршни орган који мора да се стара „о остваривању политике изражене кроз друштвене планове и друга акта Скупштине општине“,¹⁷⁶ али и да извршава законе, утврђује смернице и др. Овај Савет састојао се од седам чланова бираних самоуправним поступком, који су решавали питања у оквиру следећих области просвете и културе: народног просвећивања, библиотека и читаоница, културно историјских споменика, филма, музеја, али и вршили надзор над радом радних организација из ових области и давали смернице за њихов рад.¹⁷⁷ Све ставке везане за културу, а записане у Статуту Новог Пазара, јесу прилагођене ставке *Номенклатуре проблема из области образовања и културе за статуте комуна*, о којој је било речи. Дакле, оно што је одређено Статутом, а назначено и у овој *Номенклатури* јесте: „1) обезбеђење услова постојећим установама за рад; 2) обезбеђење материјалних услова и инвестирање средстава за отварање нових културних установа. Дугорочна културна политика представља: 1) развој делатности, а то значи: - развој културних потреба и њихово подизање на виши ниво као базе; - неговање културних традиција и брига за културна добра, за очување споменика културе и сл.; -развој материјалних услова за задовољавање културних потреба; - проширење постојећих делатности и развијање нових, при чему се могу одредити приоритети; 2) обезбеђење услова за развој делатности, тј. инвестициона политика у култури; 3) организовање културног живота, односно,

---

¹⁷⁴ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, 3, 29. 2. 1964–29. 04. 1964, 29. 4. 1964.

¹⁷⁵ Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, 3, 29. 2. 1964–29. 04. 1964, 29. 4. 1964.

¹⁷⁶ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, садржај: 3, 29. 2. 1964–29. 04. 1964, 29. 4. 1964.

¹⁷⁷ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, 3, 29. 2. 1964–29. 04. 1964, 29. 4. 1964.

облици, институције, организације и други видови, који представљају ниво културе и културне делатности у комуни; 4) обезбеђење кадрова у култури“.¹⁷⁸ И на локалном нивоу, Статутом општине предвиђени су годишњи и дугорочни (вишегодишњи) планови културне политике, што постаје тренд и на државном нивоу, са увођењем првог петогодишњег плана 1964. године. Из претходно изложеног, може се видети да је општина имала значајни утицај на формирање културне политике и њено спровођење у свим деловима своје територије. Тако се, 1965. године, и званично, на државном нивоу, на Сталној конференцији градова Југославије, званично истичу обавезе општина, које је у потпуности, а у складу са својим могућностима и потребама, општина нови Пазар покушавала да примени: „Општина помаже оснивање и рад установа у области културе у границама својих могућности. (...) У местима на подручју општине која имају више од 1.599 становника, обавезно постоји дом културе у чијем саставу се налазе књижница, читаоница и биоскоп“.¹⁷⁹ Слично овим наведеним обавезама општина, Савез комуниста Југославије истиче услове у култури, за које треба да се боре комуне, а које је скоро у потпуности испуњавала општина Нови Пазар, што сведочи о пожртвованом раду општине Нови Пазар и труду да се уклопи у задатке државне културне политике. Услови су били следећи: „слободан и свестран развој уметничког и научног стваралаштва; демократизација културе на основама друштвеног самоуправљања; примена принципа дохотка као друштвено-економске претпоставке за развој самоуправљања у области културе; слободан развој, пуна равноправност и узајамно прожимање култура свих народа и народности Југославије, њихово отварање према светским културним токовима и уклапање у те токове“.¹⁸⁰ Важан услов јесте „отварање према светским културним токовима“ које је седамдесетих година XX века свакако значило демократизацију у култури и веће окретање ка културним вредностима Запада, па су тако све чешће били приказивани амерички филмови, промовисана рок музика и др.

Године 1965. шири се делатност управног органа за културу. Савет за просвету и културу мења назив у Савет за образовање, културу и физичку културу, те се бирају и нови чланови овог новоименованог Савета.¹⁸¹

---

¹⁷⁸ АЈ, 318-10-15, 8. новембар 1963.

¹⁷⁹ АЈ, 318-128-171, 29. октобар 1965.

¹⁸⁰ АЈ, 319, 68, 86, 1970.

¹⁸¹ Више о саставу Савета видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, 23, 16. 11.–25. 12. 1965, 12680/1, 16. 11. 1965.

Важно је поменути да се ситуација на пољу интересних делатности у култури на територији Новог Пазара скоро и није променила све до краја шездесетих година XX века. Највеће интересовање и даље је изазивала заштита културних и историјских споменика, на којој се интензивно радило. Тако се 1965. године конзерваторска екипа, коју је предводила архитекта Оливера Марковић, која је радила на конзервацији манастирског комплекса Сопоћани, обраћа Републичком секретаријату за културу, са молбом да се обезбеде средства и преноћиште за новинаре који би требало да обиђу радове.¹⁸² Овом приликом био би организован и симпозијум у склопу прославе 700-годишњице Сопоћана.¹⁸³ Актовности везане за заштиту споменика културе и историјских споменика настављају се и 1967. године, када Новопазарци моле за финансијску подршку Републичког фонд за унапређење културних делатности, намењену за конзерваторске радове на манастирском комплексу Ђурђеви Ступови, али овај Фонд одбија њихову молбу.¹⁸⁴ Дакле, приметно је, ипак, изостајање подршке овим делатностима културе, поготову када су у питању мање локалне заједнице, што је значајно утицало на општу ситуацију у култури у Новом Пазару, а пре свега на квалитет извођења одређених културних програма.

Нови Пазар шездесетих година био је град великог културно-забавног напретка који је ишао у корак са привредно-економским растом. Ипак, он је и даље био град који је тек требало да се развија, поготову кад су у питању гостовања, туристичке посете и др. Тако се и са Сталне конференције градова поручивало да би „програм културно-забавног живота у граду, који би, поред задовољавања потреба стално настањених грађана, требало да значи и елемент подстицања туристичког промета“.¹⁸⁵ Такође, примећено је да „културно-забавни живот у градовима има велики значај за рекреацију и коришћење слободног времена грађана“, али да су у спровођењу и конзумирању културе бољи „они градови где је културно-забавни живот повезан са туризмом“.¹⁸⁶

Седамдесете године XX века

Седамдесете године доносе са собом нова управно-организациона тела у култури, а са њима и још веће јачање идеје подруштвљавања културе, као и приближавања културе

---

¹⁸² АС, Г-278, 4, 06, 1970, 16. 7. 1965.

¹⁸³ АС, Г-278, 4, 02, 1912, 10. 7. 1965.

¹⁸⁴ АС, Републички фонд за унапређење културних делатности (Г-335), 4, 06, 375, 1967, 23. 2. 1967, 15. 6. 1967.

¹⁸⁵ АЈ, 319-27-33, 1967-1971, 28. септембар 1967.

¹⁸⁶ АЈ, 319-27-33, 1967-1971, 28. септембар 1967.

привреди, у организационом и финансијском смислу. Свему овоме доприноси систем самоуправљања у култури, који је делимично уведен још 1968. године на републичком нивоу, када је донесен Закон о оснивању Заједница културе, а у Новом Пазару се то одиграло 1970. године. Дакле, прва Заједница културе у Новом Пазару, о којој је било детаљније речи, представљала је управно тело у култури, које је управљало, пре свега финансијама свих организација и установа културе.¹⁸⁷

Рад на заштити споменика културе и даље остаје једна од основних, тј. елементарних културних делатности у Новом Пазару, на чијим се основама заснива и рад будућег Завичајног музеја. Године 1972. сачињен је Програм за заштиту споменика културе и археолошка ископавања,¹⁸⁸ а тих, седамдесетих година, јача и сарадња са Заводом за заштиту споменика Краљево.¹⁸⁹ Године 1973. затражено је од Републичког завода за заштиту споменика културе да „именује комисију за конзерваторске/репараторске радове на санацији архитектуре и животописа манастира Сопоћани“,¹⁹⁰ који се одвијају већ дужи низ година, али је потребна већа стручна и финансијска подршка која би дошла са републичког нивоа. Поред заштите споменика културе, пажња је обраћана и на заштиту природе, те је тако 1974. године Скупштина општине Нови Пазар замолила Републички секретаријат културе да процени оштећење „културног“ стабла жалосне врбе у центру Новог Пазара,¹⁹¹ код хотела „Београд“.¹⁹² Године 1975, Републички завод за заштиту споменика културе финансирао је завршетак конзерваторских радова на животопису цркве Св. Петра у Новом Пазару, на хамаму, Лејлек џамији и Амир-агином хану.¹⁹³

Године 1974. систем самоуправљања у култури додатно се учвршћује са доношењем Закона о оснивању Самоуправних интересних заједница. Тако се, исте године, у Новом Пазару оснива СИЗ културе, касније (1986) преименован у СИЗ основног

---

¹⁸⁷ Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, 32, 1969, 27. 2. 1970, 1109.

¹⁸⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1972. годину.

¹⁸⁹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

¹⁹⁰ Више о овом допису видети у: АС, РСК, 10, 633-642, 633-77/7302, 28. 11. 1973.

¹⁹¹ АС, РСК, 11, 633, 64-68, 633-43/74-02, 9. 7. 1974.

¹⁹² Некадашњи хотел „Београд“ налазио се у самом центру Новог Пазара, изнад реке Рашке, и један је од најинтересантнијих социјалистичких архитектонских решења овога краја. Данас се овај хотел назива хотел „Врбак“, а своје име добио је баш по леји ових жалосних врба које се налазе у његовој близини, а које су постале и заштитни знак центра овога града.

¹⁹³ АС, РЗК, IX седница, 28. 04. 1971, XII седница, 23. 09. 1976.

образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар. Ово управно тело требало је да обезбеди доступност културе свим становницима новопазарске општине, али и да у свој рад (организацију и управљање) уведе, поред радника културе, и привредне раднике, како би се култура пре свега материјално приближила и садејствовала са привредом. Овакав вид децентрализације управног система у култури значио је већу аутономију седамдесетих и осамдесетих година XX века у свим локалним заједницама, па тако и у Новом Пазару. Исте године, Нови Пазар излази из Међурејубличке заједнице из Пљеваља, са образложењем да програм Заједнице не одговара потребама општине Нови Пазар, тј. да се нуди све оно што Пазарци већ имају, те им није потребан додатни трошак.¹⁹⁴ Можда и као резултат приличне аутономије, локална културна политика Новог Пазара почиње да шири гране културе које нису до сада биле заступљене, те се тако окреће и уметничким гранама и постепено их прилагођава друштву. Дакле, подруштвљавање културе у социјалистичкој Југославији, које је дошло до пуног изражаја седамдесетих година XX века, сасвим се осликало и у локалним културним политикама, где је можда и више него у већим местима било заступљено и снажније примењивано.

У Новом Пазару се од 1974. године одржавају концерти класичне музике, прилагођени потребама становништва по дужини трајања, одабиру „популарнијих“, познатијих нумера и др.¹⁹⁵ Тако су 1974. године одржана два концерта класичне музике, за које нажалост није било великог интересовања, али је то било и очекивано, с обзиром на то да грађани Новог Пазара нису имали раније додира са овом врстом музике. Први концерт је представљен новопазарској публици (156 слушалаца) 14. новембра, а извели су га „Млади београдски солисти“. Други концерт је извео познати југословенски пијаниста Душан Трбојевић, а извођењу је присуствовало 105 људи. У публици су били углавном ученици основних школа, а недолазак ученика средњих школа искритикован је од стране Заједнице за културу Нови Пазар.¹⁹⁶ Ипак, примећено је да традиционална култура, па тако и музика, имају више одјека у народу, а ову чињеницу потврдило је и велико интересовање за гостовање Фолклорног уметничког ансамбла „Донски козаци“ из

---

¹⁹⁴ АС, РСК, 1, 010-021, 022, 022-12/74-0, 19. 2. 1974.

¹⁹⁵ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

¹⁹⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

Совјетског Савеза.¹⁹⁷ Већ 1979. године на концертима класичне музике, тј. Музичко-поетским рециталима, а „у част јубилеја 60-годишњице КПЈ и СКОЈ-а“, где су учествовали оперски, драмски и музички уметници из Београда, као и војни оркестар Београдске армијске области (БАО), присуствовало је 1.400 слушалаца.¹⁹⁸ Приметан је знатно већи одзив слушалаца у односу на сличне концерте одржане 1974. године, но свакако се не може сматрати да је порасло интересовање за класичну музику, која је донекле елитистичка и свакако се није уклапала у идеологију радничке класе, него је овакав одзив заправо резултат жеље да се присуствује обележавању јубилеја КПЈ и СКОЈ-а. Ипак, мора се признати да је оваква акција СИЗ-а културе Нови Пазар, у сарадњи са Републичком културном заједницом или Организационим одбором за културни део ове прославе, сасвим сигурно успела да донекле приближи класичну музику грађанима Новог Пазара.

Друга половина седамдесетих година XX века представљала је изузетно плодан период у развоју културе и уметности на територији Новог Пазара. Са својим радом наставила су бројна културно-уметничка друштва и основана су нека нова,¹⁹⁹ као и секције и друштва при школама, што је, како је сматрала СО Нови Пазар, представљало „довољну снагу за успешан развој културно-уметничког аматеризма на нашем подручју“.²⁰⁰ Путујући биоскоп давао је преко 200 представа годишње, а из Републичке заједнице културе издвајана су средства за стимулацију приказивања филмских пројекција у местима која немају стални биоскоп.²⁰¹ Поред ових, издвајана су знатна финансијска средства за позоришна гостовања професионалних позоришта из Београда и других градова Републике Србије,²⁰² али се наставило и са успешном организацијом концертне праксе класичне музике, а уведе се и гостовања оперских представа. Године 1977. одржан је и први Фестивал омладинских хорова Србије у Новом Пазару, који је представљао

---

¹⁹⁷ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

¹⁹⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

¹⁹⁹ Културно-уметничко друштво „Младост“ основано је при Радничком универзитету „Ослобођење“, 1976. године. Оснивач овог КУД-а је СИЗ културе Нови Пазар, а друштво је имало фолклорну, хорску, драмску и музичку секцију (више видети у: Ivanišević i Ljuboja 1983.).

²⁰⁰ АС, РСК, 1, 010-021, 022, 022-12/74-0, 19. 2. 1974.

²⁰¹ АС, РЗК, IX седница, 28. 04. 1971, XII седница, 23. 09. 1976, и АС, РЗК, XV седница, 27. 04. 1977, 06-811/77-01, 19. април 1977.

²⁰² АС, РЗК, XV седница, 27. 04. 1977, 06-811/77-01, 19. април 1977.

значајан допринос популарисању аматеризма у Новом Пазару.²⁰³ Његов оснивач био је СИЗ културе Нови Пазар, а овај фестивал представљао је манифестацију такмичарског типа и окупљао је хорове из читаве Србије.

Седамдесетих година оснивају се и нове институције културе у Новом Пазару, тачније почињу да се осамостаљују већ постојеће и бивају транспарентније за јавност. Године 1973. отворен је за посетиоце Завичајни музеј у Новом Пазару, а 1976. године формирано је Архивско одељење у Новом Пазару, као део одељења Историјског архива из Краљева (будући Историјски архив „Рас“ – 1980. године). Поред ове две културне институције, 1972. године СО Нови Пазар основала је Новинску и радио-информативну радну организацију „Братство“,²⁰⁴ која је била не само информативна организација, већ и посредник у културном деловању између управних органа и друштва, али и значајан инструмент помоћу кога се могао вршити културни, али и политички утицај на конзументе културе. У *Извештају о материјалном положају ОУР у области културе*, за Нови Пазар излажу се следећи подаци за стање у 1976. години – постојао је један дом културе, један архив, један музеј, пет Радничких универзитета/Народних универзитета, један Културно-просветни центар, Културно-просветна заједница, Културно-уметничко друштво и једна ставка се води под остало. Библиотека, позориште, галерија и биоскоп, нису биле самосталне ОУР. Из овог извештаја се види и да је број запослених у ОУР у култури изузетно мали – просек је 5,8, тј. један запослени у култури на 1.867 становника.²⁰⁵

Осамдесете године XX века

Осамдесете године XX века у Новом Пазару започињу оснивањем Историјског архива „Рас“ (1980), као самосталне институције културе, чији је оснивач и финансијер СИЗ културе општине Нови Пазар. Основна делатност ове институције била је да ради на прикупљању и заштити архивске грађе из општина Нови Пазар, Сјеница и Тутин.

Са изузетним јачањем забавне, тзв. популарне музике и популарних култура и контракултура у држави, по угледу на Запад, јача интересовање за ову врсту културе и у Новом Пазару. Развоју и популаризацији забавне музике доприносе пре свега радио-

---

²⁰³ О свим наведеним делатностима у култури, за 1976. и 1977. годину, видети више у: АС, РСК, 6, 385-632, 1978, 451-25/78-04, 11. 5. 1978. и АС, РЗК, XV седница, 27. 04. 1977, 06-811/77-01, 19. април 1977.

²⁰⁴ Ivanišević i Ljuboja 1983.

²⁰⁵ Више о овоме видети у: АС, РСК, 6, 385-632, 451-25/78-04, 11. 5. 1978.

емисије, изузетно популарне осамдесетих година међу Пазарцима, као и популаризација програма Радија 202. У једном чланку у листу „Братство“ истакнута је ова појава: „Није тешко постати ХИТ чаршије, потребно је само добро дизање прашине. Ових дана смо у демоду убацили први и други програм Радио-Београда, а и наш Радио програм. У моди је Радио 202“.²⁰⁶ Још један вид окретања забавној музици, представљало је и организовање неколицине гостујућих извођача забавне музике, међу којима су и неки од најпознатијих певача у држави. Један од њих, који је често гостовао у Новом Пазару, а који је 1984. године имао и солистички концерт, био је Мики Јевремовић. Он је овом приликом, у интервјуу датом за лист „Братство“, исказао своје велико дивљење Новом Пазару и новопазарској публици: „Диван град и непоновљива публика“.²⁰⁷

У овој деветој деценији XX века приметно је поновно окретање селу, тачније његовим становницима и ширењу културе на сеоском подручју. Тако је и новопазарска општина желела да појача културне делатности у својим селима, па је 1986. године упутила допис Републичком СИЗ-у културе да јој се доделе финансијска средства из Фонда за остваривање прогреса културе за општине са израженим миграционим кретањима. Финансије су биле неопходне за набавку инструмената за оркестарске секције КУД-а „Младост“ и израду ношњи за кореографију „Ибарски Колашин“, ради још бољих и квалитетнијих програма овог КУД-а на сеоским подручјима, где ти програми, поред путујућег биоскопа за чије пројекције је такође тражен новац, представљају једини културно-забавни живот села. Такође, финансијска подршка тражена је и за уређивање и обнављање сеоских домова културе, који су били изузетно запуштени, у лошем стању, а неки чак и затворени. Финансијска помоћ била је неопходна, јер је већина ових програма била бесплатна, те локална заједница, тј. СИЗ културе Нови Пазар, није био у могућности да у потпуности финансира ова дешавања.²⁰⁸

И у граду је улаган труд да се води што више рачуна о култури, а пре свега о институцијама као што су Дом културе, Историјски архив, Завичајни музеј и Библиотека. Тако се 1986. године СО Нови Пазар одлучује да додели зграду суда и адаптира је, тј. прилагоди потребама ових институција, иако су постојале могућности да се простор

---

²⁰⁶ Појаве, У моди је 202, „Братство“ (07. 02. 1986.).

²⁰⁷ Више о овоме видети у: Други о нама: Мики Јевремовић, Диван град и непоновљива публика, „Братство“, XXIV, 673 (11. 05. 1984).

²⁰⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л- 22, П: 113, Л-3, 10, 27. 1. 1986.

изнајми за привредне локале. Потраживан је део средстава од Републичке заједнице културе, како би се адаптирао овај и други простори који су били неопходни за квалитетније вршење културних делатности. Потребан је био и простор за музејски депо, јер у Новом Пазару није постојао адекватан простор за чување експоната, те су Београд и Крагујевац желели да их узму. Такође, потребно је било проширити простор и на зграду поред постојеће зграде Историјског архива „Рас“, како би се добио већи простор за чување архивске грађе. И Клуб ликовних уметника „Сопоћани“, који је у том тренутку успешно ради већ 14 година, у врло тешким просторним условима, у просторијама подрума Дома културе у Новом Пазару, захтевао је адаптацију неког погодног простора, како би њихов рад могао несметано да се одвија, а поготову знајући да у овај клуб долазе и бројни ликовни уметници из околних градова.²⁰⁹

Дакле, крајем седамдесетих и осамдесетих година, културни и забавни живот цветају у Новом Пазару, а посебно делатности у којима учествује омладина. Тако су од 1976. до 1988. године организована различита такмичења омладинских друштава – драмска, фолклорна, ликовна, музичка испортска. Такође, организоване су бројне трибине, предавања и изложбе.

***

Узевши све сегменте културе у обзир, Е. Мушовић закључује следеће: „Упоредо са свим успесима које је Нови Пазар забележио у ери социјалистичке изградње, извршене су револуционарне промене на свим пољима друштвене делатности, почевши од елементарне културе до крупних остварења у области људског ставаралаштва“ (Мушовић 1979, 49). Слажући се са закључком Е. Мушовића, додајући му податке из новије релевантне литературе и посматрајући из савремене перспективе, могло би се закључити да је у овом периоду свакако постигнут значајан помак у образовању и култури, иако још увек недовољно развијеним сегментима друштвеног живота, а под великим утицајем културне политике која је била усмеравана од стране тадашње власти и на фону доминантне политичко-друштвене идеологије. Оваква обнова и установљавање нових културних институција и дешавања били су усмеравани од стране владајуће партије, која је свој идеолошко-политички кредо утискивала у културно-друштвени живот читаве земље, па тако и овог града, који је због познатог састава становништва представљао посебно

---

²⁰⁹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л- 22, П: 116, Л-4, 37, 20. 2. 1986.

погодно тло за ширење идеологије, промовисане кроз идеју о братству и јединству. Без обзира на све негативности и проблеме проистекле из оваквог приступа култури, не може се оспорити значајан бољитак који је тадашња културна политика донела овоме граду и његовим становницима.

5. Аматеризам

А) Опште одредбе аматеризма

Аматеризам у култури, у периоду социјалистичке политике у ФНРЈ и СФРЈ, био је основни начин функционисања, тј. базични систем спровођења/примењивања културне политике и као такав један од њених најзначајнијих сегмената. Са свим својим карактеристикама, он је у првом послератном периоду „био приоритетно васпитно-образовног карактера“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 95). То је био „период аматеризма у функцији просвећивања `сиромашне, неписмене и духовно троме народне масе`“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 95), док га у другом периоду социјалистичке владавине „карактеришу професионализација културно-просветног рада и одвајање аматерске од професионалне делатности, тј. приписује му се корективна улога у односу на институционализам и професионализам у култури, који често нису коренсподирали са циљем културне политике да се `аутентичне` културне вредности не само приближе радном човеку, већ да постану део његовог друштвеног бића“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 95–96). Дакле, аматеризам је имао своју идеолошку потку током читавог периода социјализма, која се супротстављала институционализму, па чак и професионализму у култури, а исто тако је и представљала детерминисање термина *креативна самоделатност*, који је био у служби партијске идеологије и, као такав, аматеризам поставио као „важан чинилац у преобликовању традиционалног и обликовању новог културног живота и то не само на селу, већ и у граду“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 95). У вези са претходним, треба истаћи да је функција аматеризма на селу била та да се путем њега изврши утицај „на обликовање новог културног идентитета села и разграђивања традиционалног обрасца културног живота, против којег је, за сво време, била управљена оштрица самоуправног социјалистичког преображаја села“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 95). У самом почетку социјалистичког система, па и наредних година, док се аматеризам није устоличио као *аутентична форма народне креативности*, он је имао и негативну конотацију. У овим

колебањима, облици аматеризма су се сматрали анархистичким и конзервативним, „у појединим заосталим срединама још увек јединих форми културних активности“,²¹⁰ а друга крајност ишла је „до величања аматерског традиционализма као једине аутентичне форме народне креативности“.²¹¹ У тренутку наглог процвата градова, средином и крајем шездесетих година XX века, није била и даље јасна функција аматеризма, те је он „често изједначаван са фолклором а овај са сеоском традициом и нижим, анахроним стањем свести, укуса и интересовања, према којима се има однос `стида према превазиђеној прошлости`“.²¹² Ипак, крајем шездесетих година, преовладало је мишљење да „аматерска активност представља једну од важних компонената креативности, развоја и хуманизације личности, трансмисије преко које се у културну сферу може укључити велики број људи“.²¹³

Идеја о томе „да је култура каква јесте и да се не може мењати“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 97) доводи до тога да се седамдесетих година уводи самоуправљање у културу, које подстиче аматеризам насупрот институционализовању културе, што је само по себи парадокс, ако се посматра друштвени однос према аматеризму, који се није ни по чему разликовао од професионалног стваралаштва. Дакле, „аматеризам је по свему носио особине друштвено пожељног и друштвено санкционисаног рада, те се због тога може рећи да се као делатност којој је било одређено место и положај у друштву, може звати институционализованим радом“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 98). Ова се теорија може доказати и примером постојања Савеза аматера Србије,²¹⁴ као институције, те да се аматеризам може назвати и *институционализованим радом*, макар на државном/републичком нивоу.

Основна идеја културне политике у држави, којом је био вођен и аматеризам, а која се провлачила кроз читав период социјализма, била је да се култура приближи радном човеку и да она постане „свеукупна пракса радника“, те да се код радника најбоље може продрети хорovima и то популаризацијом националне хорске музике. Концепт који је произишао из читаве ове идеје приближавања културе радном народу и свим становницима називао се *подруштвљавање културе*. Важно питање подруштвљавања културе, које се тиче аматеризма, крајем шездесетих година, било је следеће: „Колико се

---

²¹⁰ АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.

²¹¹ АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.

²¹² АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.

²¹³ АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.

²¹⁴ Овај Савез организовао је бројне семинаре за руководиоце фолклорних група, редитеље аматере и др.

кроз подстицање и развој оваквих активности естетски и културно савладава историјска заосталост и континуише културна сфера у којој праве културне вредности имај све више приврженика, а све шири круг људи стиче могућност да се изрази и креативно потврди“.²¹⁵ У другој половини педесетих година XX века интересовање за аматеризам почело је да опада због лоше решаваних организационих структура у култури, а сматрало се и „да ће се аматеризам угушити са развојем институција“,²¹⁶ као и да је у периоду од 1953. до 1963. године дошло до опадања аматерских делатности због развитка и великог пораста популарности радија и телевизијског програма.²¹⁷ Тако је 1960. године, организовано и саветовање о културно-забавном животу, од стране Културно-просветног већа Југославије, о свим значајним темама и проблемима са којима се он сусреће.²¹⁸ Дакле, морало се размотрити следеће: „Место и карактер различитих видова културно-уметничке забаве у склопу слободног времена нашег радног човека, (...) проблематика неких видова културно-забавног живота, (...) неки организациони проблеми забавног живота“, као и питање објеката „који служе културно-забавном животу“.²¹⁹ Седамдесетих година, са развојем месних заједница, СИЗ-ова и ОУР-а, аматеризам је поново дошао до изражаја, што „је довело до поновне друштвене реafirмације ове делатности без које би културни живот у многим срединама и слојевима становништва – поготово културни живот младих, затим сеоских подручја, радних организација, школа, итд. – био доста сиромашнији и више пасиван него креативан“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 140). Дакле, показало се „да су најбољи резултати остварени у оним градовима у којима су на овом подручју деловали на бази утврђеног програма, у коме је значајно место имало и организовање културно-забавног живота, и где су заједнички деловали општинска скупштина, туристичко друштво, пословница за уметничке приредбе, културне установе, фонд за унапређење туризма, културно-просветна заједница, спортско друштво итд.“²²⁰ Како би се приближила радничкој класи, култура се спроводила кроз различите аматерске организације (културно-просветна, културно-уметничка друштва и сл), у којима се, као и у школама, развијала кроз секције (драмска, хорска, рецитаторска, литерарна и др.). Након

---

²¹⁵ АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.

²¹⁶ АЈ, 318, 196, 279, 1953–1967.

²¹⁷ Више о овоме видети у: АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. 02. 1966.

²¹⁸ Више о овоме видети у: АС, Г-291, 4, 03, 1668, 21. 08. 1960.

²¹⁹ АС, Г-291, 4, 03, 1668, 21. 08. 1960.

²²⁰ АЈ, 39-27-33, 1967–1971, 321/1, 28. 09. 1967.

ових основа, аматеризам се шири, углавном од средине шездесетих година, и по локалним заједницама, и на рад институција културе – с једне стране омладинских удружења (музичка омладина, књижевна омладина и др.), а с друге стране самих културних институција (позориште, биоскоп, библиотека, дом омладине, музеј, архив и др.) због непостојања довољног професионалног кадра. „Брзи развој аматеризма значајан је резултат демократизације наше културне политике. Аматеризам све више добија општедруштвену подршку“.²²¹ Сматрало се да подстиче братство и јединство, заједништво, ствара радне навике, оспособљава младе да буду део колектива и др, а свему овоме доприносе и форме представљања културних „производа“ које су биле заступљене у аматерским делатностима, као што су: културне манифестације, такмичења, смотре аматера у различитим дисциплинама (фолклор, певање, рецитовање и др.), концерти аматерских друштава и др. Дакле, аматеризам је био база за стварање, па и функционисање читавих установа културе у појединим местима, као што је нпр. Нови Пазар, чак и до средине осамдесетих година двадесетог века, када ипак постепено примат преузима професионализам са довођењем специјализованих/професионалних кадрова на одређена водећа места у култури, а затим и на места самих извођача у овим аматерским саставима. Оваква ситуација у републици очигледнија је већ крајем седамдесетих година, али свакако аматеризам, све до 1990. године, не губи своје место у културно-друштвеном животу. О значају аматеризма сведочи и чињеница о броју културно-уметничких друштава у Републици Србији из 1983. године: „Код нас према подацима Савеза аматера Србије, делује преко 700 културно-уметничких друштава, група и клубова са око 350.000 чланова, од којих млади радници, студенти, ученици и пољопривредни произвођачи чине преко 70%“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 140).

Ове активности могу се представити анализом четири сегмента друштвено-културно-забавног живота у овом крају, заснована на аматеризму. То су: Културно-уметничка друштва и њихове приредбе „шареног“ програма, спортски живот, радне акције, као и корзо, игранке и вашари. Ова четири сегмента друштвено-културног живота младих дата су у овом одељку, јер представљају неинституционализоване облике аматерског стваралаштва и као такви могу се подвести под групу примарних, једноставних или основних и првооснованих облика аматеризма, који су трајали од 1945,

---

²²¹ АС, РСК, 4, 06–27/77–01, 25. 3. 1977.

па све до 1990. године, независно од мењања институција, увођења професионализма и других чинилаца.

*

У првим послератним годинама Нови Пазар са околином био је општина у којој су се развијали многи облици аматеризма, неки од њих започети још пре рата. Као основне аматерске делатности ових година издвајале су се разне школске секције, из којих су израсла културно-уметничка друштва, аматерско позориште и др. Свему овоме доприносили су бројни програми „шарене“ садржине, тј. приредбе и концерти, целовечерњи или организовани у оквиру прослава годишњица, јубилеја, државних празника, као и такмичења. Ипак, и поред великог труда да заживи аматеризам у овом крају, све до седамдесетих година, и формирања великих аматерских смотри и такмичења, као и институција културе које су пропагирале аматерске делатности, аматеризам није био на високом нивоу у смислу квалитета програма. Ову чињеницу потврђује и закључак једног од чланова Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар из 1960. године: „Забавни живот у граду по његовом мишљењу не задовољава. Сматра да је то последица тога што се оријентисало искључиво на гостовање група са стране, а мање на снаге са којима ми располажемо у граду. Аматеризам је сведен скоро на нулу и по његовом мишљењу треба настојати да се он развије“.²²²

На територији новопазарске општине аматеризам је доживео процват седамдесетих година двадесетог века, када су поред већ постојећих аматерских такмичења, смотри, концерата и различитих културних друштава, у школама отворене нове аматерске секције из којих је проистекла велика аматерска манифестација – Смотра аматеризма младих. О значају које има аматерска делатност у читавој држави, па тако и у Новом Пазару, Заједница културе се изјашњавала на следећи начин: „Културно-уметнички аматеризам треба да представља основну компоненту културно-забавног живота у нашој општини, па му је стога Перспективним планом развоја културе Општине Нови Пазар и Програмом рада заједнице културе за 1973. годину, посвећено доста пажње. У бржем развоју и поспешивању аматеризма, видимо могућности за оживљавање неких давно замрлих облика и активности на пољу културно-забавног живота. Из тог разлога, Заједница

---

²²² ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956–1962, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, Л-196, 36, 0502, VII седница април 1960. год.

културе је у прошлог години уложила доста напора да се формирају културно-уметничка друштва при школама и да на тај начин школе постану центри културно-забавног живота и рада“.²²³ Исте године донета је и одлука о формирању Смотре аматеризма младих као централне манифестације аматеризма у овој локалној заједници, а на којој би право учешћа имале све основне и средње школе новопазарске општине, дакле и сеоске школе.

Априла и маја 1974. године први пут је одржана Смотра аматеризма младих, на којој су учествовали ученици Основне школе „Станика Радовановић Цана“, „28. Новембар“ и „Тршо“, као и Школски технички центар „Зенун Хасковић“, а своје учешће су отказале Гимназија, Средња економска школа и Основна школа „Братство“, без детаљно наведених разлога и, како је СИЗ сматрао, неоправдано.²²⁴ Поред малог броја школа учесница Смотра је била изузетно посећена (учествовало је око 400 ученика, са својих 100 наставника, док је у публици било око 4.000 посматрача) и тиме показала да има потенцијал да постане кључна аматерска манифестација у Новом Пазару.²²⁵ Године 1975. и 1976. наставља се активан развој аматеризма у новопазарској општини, па је тако Заједница културе, „поред Смотре аматеризма, које је најмасовније и најквалитетније такмичење, организатор и општинског и међуопштинског такмичења рецитатора, а 1976. године одржаће се Фестивал средњошколских хорова Србије у Новом Пазару“. Као аматерска делатност у Новом Пазару истиче се и рад Дечјег хора који „постиже успехе на зонским и републичким фестивалима, а ове године, односно 1975. формиран је и Омладински хор при Гимназији у Новом Пазару, који је имао неколико успешних наступа у граду“. Као велики проблем у функционисању одређених аматерских делатности, као што су фолклор, позориште и оркестар, истиче се недостатак професионалног кадра који би водио и припремао ове секције.²²⁶ Нажалост, обезбеђен је само један кореограф за фолклор, док остале секције и даље остају препуштене саме себи. Заједница културе желела је да употпуни аматерску делатност у Новом Пазару, те је сматрала да се овакви

---

²²³ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. год.

²²⁴ Интересантно је да су све три школе које су у последњем тренутку отказале своје учешће на Смотри биле градске школе, које су касније постале најактивније и са најквалитетнијим програмима, а у том тренутку су сигурно биле школе са највише могућности и средстава за припрему програма.

²²⁵ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. год.

²²⁶ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976. год. и ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977. год.

недостаци морају уклонити што пре и да ће „аматеризам бити развијен тек онда када град буде имао комплетно културно-уметничко друштво и аматерско позориште“.²²⁷

Године 1977. стање културног аматеризма у Новом Пазару побољшава се утолико што су у току ове године формиран Фолклорни ансамбл при културно-уметничком друштву „Младост“ и Оркестар забавне музике „Лауриси“ који је постигао значајне резултате на Фестивалу у Зајечару, као и што је запослен фолклорни кореограф за потребе новоформираног фолклорног ансамбла и као испомоћ фолклорним секцијама при школама. Остале аматерске делатности у Новом Пазару наставиле су свој рад изузетно успешно и у овој години и сада већ формирале традиционалне аматерске манифестације као што су Смотра аматеризма младих и Општинско такмичење рецитатора.²²⁸

Наредне, 1978. године, акценат се ставља на нова стремљења у оквиру аматерске делатности која би, према мишљењу Заједнице културе, требало да иду у смеру развоја аматеризма „у удруженом раду и на сеоском подручју“.²²⁹ Као основни носилац ових аматерских програма истакнут је Дом омладине у Новим Пазару. И поред свих уложених напора у афирмацији аматеризма „у неким областима постигнути су изванредни резултати, док се у неким тек започиње са правим радом. У целини гледано аматеризам је у нас добио своје место, истакао конкретне вредности и афирмисао неке ствараоце“.²³⁰ Године 1979. ова питања и проблеми ипак остају нерешени.²³¹

Према укупном извештају Заједнице културе за период од 1978. до 1982. године, сматра се да је „планским документима о развоју културе општине Нови Пазар до 1980. године аматеризму (је) дато посебно место. Може се рећи да је аматерска делатност у нашој општини веома развијена, али и да се може још више и боље“.²³² Намеће се, као питање од изузетног значаја за развој аматеризма током ових година, а наизглед нерешиво или само делимично решено, питање „могућности за формирање културно-уметничких

---

²²⁷ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

²²⁸ О свему овоме више видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978. год.

²²⁹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979. год.

²³⁰ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979. год.

²³¹ О овоме више видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980. год.

²³² ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978 – 1982. године, фебруара 1982. год.

друштава у производном раду (...) као и на сеоском подручју“.²³³ Као најзначајније манифестације аматеризма издвајају се Смотра аматеризма младих која „пружа велике могућности за личну афирмацију аматера у драмском, фолклорном, музичком, хорском и другим облицима стваралаштва“,²³⁴ и такмичење рецитатора, а истакнута институција је Аматерско позориште које је оформљено 1980. године и које је већ у прве две године постигло значајне резултате, чак и без професионалног редитеља. Поред ових аматерских делатности велики успех постигла је и фолклорна секција КУД-а „Младост“.²³⁵

Поред већ помињаних и традиционално афирмисаних манифестација аматеризма, као и изузетно успешне фолклорне секције КУД-а „Младост“, са значајним резултатима у области аматерског деловања, истиче се и КУД ТК „Рашка“. Важно је истаћи да се, када је у питању афирмација аматерских извођача из организација удруженог рада у сфери културног аматеризма Новог Пазара, учинио један искорак – на Смотри аматеризма младих, поред КУД-ова „средњих и основних школа и неких месних заједница, учествовали су и аматери из организација удруженог рада“.²³⁶ И наредних година аматеризам су развијали КУД-ови, гостујући и у иностранству, са изузетно квалитетним концертима, али углавном фолклорним.²³⁷

Већ 1984. године престаје интересовање за засебне коментаре о аматерском делу у културном раду. Заоставштина аматеризма јесу једино Аматерско позориште као институција и Смотра аматеризма и Фестивал омладинских хорова Србије као културне манифестације.

---

²³³ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978 – 1982. године, фебруара 1982. год.

²³⁴ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978 – 1982. године, фебруара 1982. год.

²³⁵ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978 – 1982. године, фебруара 1982. год.

²³⁶ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. год.

²³⁷ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978. до 1982. године, фебруара 1982. год. и Извештај о раду Заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. год.

Б) Културно уметничка друштва и „шарени“ програми у Новом Пазару

Манифестације, тј. приредбе „шареног“ програма биле су изузетно популарне,²³⁸ пре свега међу младима. Оне су биле део предратне културне традиције која се након Другог светског рата трансформисала у нови вид културно-забавног програма током ког су истицане социјалистичке вредности. Непосредно након рата било је и покушаја да се овакав вид културно-забавног програма угаси, али су због велике популарности ових програма они ипак опстали и били искоришћени као погодан инструмент у преношењу идеолошких порука. Дакле, приредбе „шареног“ програма након Другог светског рата постају значајна и једна од првих идеолошких новина у културно-забавном животу.

Тако је основни циљ ових програма било подизање културно-просветног нивоа, поред мање видљивог, али не мање значајног идеолошког обликовања слушаоца. У оквиру ових програма су се, сем уметничког програма, могле водити „дискусије о актуелним појавама, а све се завршавало игром, песмом и забавом. Чак је и ГНОО организовао за омладину сталне забавне вечери које су се одржавале сваког четвртка“ (Малетић 1969, 447). Приредбе са „шареним програмом“ настале су већ у првој години након рата, али су тада биле „припремане додуше на брзину, али са смислом да се осети и погоди интересовање омладине“ (Малетић 1969, 447).

---

²³⁸ „Приредба/шоу програм је сценско догађање које је упризорено, остварено за одређену прилику; чак и кад се приредба понавља, онда је то понављање у краћем периоду. Приредба није уметничко дело по себи, већ синкретички облик сценског дешавања. (...) Врсте приредаба су: свечане приредбе (поводом јубилеја), свечане академије и сл., едукативне приредбе, квиз програми, контакт програми, забавно-комерцијалне приредбе – колажни програми, забавне приредбе интерног карактера, естрадне приредбе, спектакли и ревијални програми. (...) У зависности од структурисања програма, можемо их поделити на: свечане академије: значајно место у структури програма имају говори репрезентативног карактера, хорска и оркестарска извођења; најчешће се организују поводом значајних историјских, државних и културних јубилеја; тематске приредбе: основни садржај ових приредаба чини драмски део – рецитал, посвећен јубилеју, прослави годишњице неког догађаја или годишњице рођења значајног уметника, а могу бити и приредбе у част уметника – *hommage* приредбе; синкретичке свечане приредбе (гала): њихов садржај чини след међусобно неповезаних тачака које теже да представе одређену област стваралаштва или поједине уметничке домете. Најчешће су везане за годишњице институција културе – позоришта, на пример, или су добротворног, хуманитарног карактера“; спектакли су мултимедијалне, престижне форме приредбе, често намењене и ТВ преносу, тј. најширој јавности. (...) Забавне приредбе интерног карактера организују се у локалним заједницама, школама, предузећима, најчешће уз поштовање следећих захтева: приказати стваралачке могућности дате средине, забавити и успоставити ближу и дубљу комуникацију међу члановима, припадницима те средине. СИНКРЕТИЧКЕ ПРИРЕДБЕ (колаж-програми) као свеобухватне програмске целине, активно организоване, најприступачнија су форма која може да упозна и заинтересује за достигнућа у култури и уметности. Разноврсност програма ангажује непрекидну пажњу, али и пружа могућност да се преко познатих и прихватљивих естетских вредности дође до нових спознаја и да се пробуди интересовање за даље сазнавање и доживљавање у области културе и уметности“ (Dragičević-Šešić 2000, 150–151).

Садржај приредби био је, како им и сам назив говори – „шарен“, тј. разноврстан. Поред рецитаторских и музичких делова, у овим приредбама су се могли наћи и уметничко читање чланака, песама и прозе, као и обавезна дискусија на актуелне политичке теме. Масовност посећивања ових приредби била је одраз једног новог времена, у коме се рађала жеља за сазнањима и активним учествовањем грађана у свим сферама друштвеног живота њиховог града, али и државе. „Програмима, режијом и игром хтело се исказати да је једно доба прошло, да се губи и да настаје време човекова препорода и ослобођења. То није била само приређивачка или само културно-уметничка активност већ један живот, масован и садржински обogaћен, оплемењен новим схватањима“ (Малетић 1969, 448). Ипак, постојао је и други мотив, практичне природе – редовније присуствовање приредбама отварало је могућност за прибављање одређених позиција у друштву. Наиме, неретко су вођени и спискови са именима посетилаца ових приредби и других културних догађаја, па су се редовни посетиоци сматрали подобним за могуће поверавање одређених функција. Дакле, друштвена свест обликована је све више у правцу социјалистичких идеја базираних на културно-просветном раду, а спровођених кроз приредбе „шареног“ програма. Ову тезу потврђује чињеница да је све већи број људи желео активно да учествује у овим приредбама, без новчане подршке, па чак и без основних услова за рад (превоза, реквизита и др.).

Поред приредби које су редовно одржаване у Новом Пазару и околним селима, од стране свих културно-уметничких група, „у првим месецима после ослобођења дошло је до организовања више културно-уметничких смотри, до разних такмичења ових група које су често наступале с веома марљиво припремљеним програмом“ (Малетић 1969, 448). Активан рад културних група приметан је већ у првим годинама након ослобођења, те се тако у листу „Братство“ (1944, 1945 и 1946) могу срести и следећи наслови: *Културна група из Новог Пазара одржала је успјелу приредбу у Рашкој*,²³⁹ *Приредба у корист изборног Фонда*,²⁴⁰ *Посјета културне групе из Новог Пазара Тутину*,²⁴¹ *Једна успела пионирска приредба*,²⁴² *Успела пионирска приредба у Постењу*.²⁴³ Ова последње наведена приредба била је једна од првих пионирских приредби у Новом Пазару, тј. први пут је у

---

²³⁹ *Културна група из Новог Пазара одржала је успјелу приредбу у Рашкој*, „Братство“, I, 6 (17. 8. 1945.).

²⁴⁰ *Приредба у корист изборног Фонда*, „Братство“, I, 10 (22. 10. 1945.).

²⁴¹ *Посјета културне групе из Новог Пазара Тутину*, „Братство“, I, 11 (7. 11. 1945.).

²⁴² *Једна успела пионирска приредба*, „Братство“, II, 15 (20. 01. 1946.).

²⁴³ *Успела пионирска приредба у Постењу*, „Братство“, II, 16 (10. 02. 1946.).

слободи прослављена школска слава у Постоњу, а свечаност је отворио пионир. Програм је био богат, сачињен из културног и забавног дела. У оквиру културног дела програма хор је отпевао „Хеј Словени”, пионирису рецитовали песмена теме Народноослободилачке борбе, као и оне о својим изгубљеним друговима за време рата и учитељица је одржала предавање о значају народног просвећивања. Забавни део програма био је испуњен са неколико комада: позоришном сликом „Насред горе нашег Велебита”, „Мали славуј”, „Слога” и хорском рецитацијом „Сви на рад”. Начин прослављања школске славе се, тј. програм прославе, изузетно променио од оног пре рата. У програм су уведени елементи социјалистичке револуције и НОБ-е, те се тако и школска слава претвара у дан школе, тј. постепено губи своју традиционалну, духовну функцију.

Исте године организована је у Новом Пазару и среска смотра, тј. фестивал чији су организатори били савези културно-просветних друштава. Смотра је трајала пет дана, а на њој је учествовало чак десет друштава из уже Србије – 8 хорова, 8 фолклорних и 8 драмских секција. Од многобројних тачака ових секција, награђена су два хора са по 3.000 динара, три фолклора са по 4.000 динара и две драме са по 3.000 динара. Допис о овом фестивалу послат је и Министарству за науку и културу,²⁴⁴ из чега се види велика жеља да се истакне оваква делатност у Новом Пазару, али и значај који је имала за друштвени и културни живот овог краја. У марту 1951. године одржан је Градски омладински фестивал у коме су учешће узели КУД „Рамиз Коца“, ђачке дружине гимназије и учитељске школе и неколико културно-уметничких група радничке омладине. Организација и квалитет програма били су на изузетно високом нивоу, а прво место на овом фестивалу заузеле су драмска и фолклорна секција Гимназије са комадом „Зла жена“ Јована Стерије Поповића и сплетом српских и муслиманских кола. Друго место је заузела Учитељска школа са комадом из муслиманског живота, а ни остали учесници нису били лоши.²⁴⁵ Због овако великог броја културно-уметничких друштава, као и њиховог активног рада, 1953. године организован је и Фестивал омладинских КУД-ова у срезу Дежевском и Новом Пазару, на ком су учествовали сви КУД-овисасела и изграда. На фестивалу су наступале фолклорне, драмске и друге секције КУД-ова од којих је најбоље резултате постигао КУД Учитељске школе. Како је штампа писала, фестивал је одлично прошао и показао се велики напредак

²⁴⁴ Више о садржају овог дописа видети у: АС, Г-187, 21, културно-уметнички сектор, 30, 1950–1951.

²⁴⁵ У Новом Пазару одржан је градски омладински фестивал, „Братство“, VI, 105 (1. мај 1951.).

и КУД-овасасела.²⁴⁶ У мају 1957. године, такође из листа „Братство“ „сознаје се да је за прославу Дана младости била предвиђена велика смотра културних достигнућа, на којој су између осталог и КУД-ови требали да се представе, тако што ће сва три дана, тј. вечери наступати најбољи КУД-ови из среза.²⁴⁷ У броју 235, листа „Братство“, из јуна 1957. године, може се прочитати како је свечано прослављен Дан младости. Прослава је трајала недељу дана, а учешће су узели и КУД-ови (средином маја су одржане општинске смотре културно просветних друштава), пионирска секција Аматерског позоришта са својим првим наступом, као и ученици Учитељске школе са концертом и многе друге спортске и културно-просветне групе.²⁴⁸

Програм који су изводила културно-уметничка друштва био је заснован пре свега на темама из револуције, али и на свим сегментима народне уметности (народни мелос, игре) и обичаја, „настојећи да изрази све оне утицаје који су били од значаја на тлу Новог Пазара. Међутим, извесно уситњавање културно-уметничке делатности на територији среза Дежевског, временом је постало и сметња за потпунију афирмацију њене вредности“ (Малетић 1969, 449). Дакле, и из овог коментара може се приметити да је тада културна политика била заснована на употреби локалних фолклорних образаца, али и уз употребу тема народноослободилачке борбе. Претходни проблем „уситњавања културно-уметничке делатности“, расплнутост у програмима приредби и „чињеница да једно исто друштво, често и исти људи, треба да се удубљују у веома различите улоге и у разне облике уметничке делатности – биле су пресудне за квалитет рада ових друштава“ (Малетић 1969, 450) („Рада Петровић“ и „Рамиз Коца“). Ови проблеми доводили су до разилажења у идејама и потребама омладине и одраслих. „Док је омладини одговарала извесна шароликост спретно комбинованих програма, дотле се у односу на одрасле инсистирало на једном целовитом, естетски и емотивно одређеном културно-уметничком доживљају. Шароликост тадашњих програма више је служила забављању него постигнућу културно-просветних циљева. Стога 3. II 1951. године долази до оснивања Аматерског позоришта у Новом Пазару, које је успешно радило све до 1963. године“ (Малетић 1969, 450–451).

---

²⁴⁶ Више о овом фестивалу видети у: *Фестивал омладинских КУД у Срезу дежевском и Новом Пазару*, „Братство“, 130, 1953.

²⁴⁷ Више о целокупном програму који се предвиђа за ову манифестацију, видети у: *Пред прославу „дана младости“, Велика смотра културних достигнућа*, „Братство“, XIII, 229 (01. 04. 1957.).

²⁴⁸ Више о прослави Дана младости 1957. године видети у: *Свечано прослављен Дан младости*, „Братство“, XIII, 235 (01. јуни 1957.).

До средине шездесетих година приредбе или манифестације шареног програма имале су велики значај у ширењу културних и просветних вредности које је пропагирала партија. Ове приредбе биле су како самосталне, тако и делови великих манифестација, углавном везаних за државне празнике и обележавање историјских јубилеја. Са променом културне политике на државном нивоу мења се и локална културна политика, те се значај оваквих приредби смањује, а самим тим и њихов квалитет опада, тј. почињу да се сматрају неподобним и бескорисним. Ипак, треба обратити пажњу на то да су оне зачетници даљих великих манифестација, такмичења, па и неких нових културних установа (нпр. Аматерско позориште) које ничу из појединих грана уметности којима су се аматерски бавиле културне групе.

*

Због великог броја учесника на овим приредбама „шареног“ типа оснивала су се разна културноуметничка друштва (у првим годинама након рата – културне групе) која су изузетно предано спремала квалитетан „шарени“ програм, а која су као таква била и носиоци ових приредби. О експанзији и успеху ове културне делатности говори и то да је скоро сваки месни народни одбор у селима имао своје културно-уметничко друштво, од 1945. до 1952. године, а та аматерска културно-уметничка друштва носила су имена револуционара. У фебруару 1944. године, настала је „Учитељска културна група `Просвета`, која је давала приредбе у граду и по селима. (...) У првим месецима после ослобођења дошло је до организовања више културно-уметничких смотри, до разних такмичења ових група које су често наступале с веома марљиво припремљеним програмом. (...) Врх те широке културно-уметничке делатности представљала је културна група `Ослобођење`, основана у априлу 1944. године, наиницијативу АВНОС-а. Она је окупљала најквалитетније културне ставраоце, реализаторе и организаторе и не само што је давала импулс читавој делатности већ је била и њен узор у Санцаку и Новом Пазару. Група је у току 1944. године дала 72 приредбе у градовима Санцака и 30 у селима“ (Малетић 1969, 448–449). Године 1947. основано је Окружно омладинско културно уметничко друштво „Ђира“ (првоборац) које је за недељу дана достигло број од педесет чланова, а већ на само почетку радило је у три секције – позоришној, хорској и

рецитаторској, са идејом да се касније прошири и на фолклорну и фестивалску.²⁴⁹ Исте године одржана је оснивачка скупштина јединственог културно-просветног друштва у оквиру синдиката у Новом Пазару, под образложењем да се овакво друштво мора основати како би културни живот града мога да тече како треба.²⁵⁰ Ова група је, како се истиче у листу „Братство“, са освртом на прву годину рада, једина радила како треба (према свим социјалистичким правилима) и остваривала задатак „подизања културно-образовне свести наших заосталих маса“,²⁵¹ те је и без финансијских средстава она одржала немали број представа.²⁵² Још једно значајно културно друштво било је Омладинско културно друштво које је 1949. године, иако тек основано и поред свих тешкоћа (музичка секција је имала само 3 члана, па је касније организован двомесечни курс), дало неколико добрих приредби и повећало свој број чланова на око 200. Њихов рад заснивао се пре свега на давању приредби и представа по селима, од којих је један од првих комада био „Памет у главу“.²⁵³

Већ у току наредних година решено је да се сва културноуметничка удружења организују у већа културноуметничка друштва. „Године 1948. Основана су два културно-просветна друштва. Једно под називом „Рада Петровић“ у оквиру синдиката, и друго, које је под називом „Рамиз Коца“ окупљало омладину. Оснивањем ових друштава није престала и делатност великог броја малих културно-уметничких група у пространом новопазарском залеђу. (...) Рад синдикалног друштва трајао је пуне три године (до 1951), док је омладинско културно-уметничко друштво и даље наставило традицију ранијих културно-уметничких група и друштава, ангажујући се далеко ван Новог Пазара. (...) Престало је с радом тек 1956. године“ (Малетић 1969, 449–450).

И након тих првих послератних година манифестације „шареног“ програма све се више развијају и одржавају се на различитим отварањима и затварањима скупова, прославама годишњица, на крају радних акција и др. Са овим манифестацијама шири се и број културноуметничких друштава која и даље негују „позоришни аматеризам,

---

²⁴⁹ У Новом Пазару је основано Окружно омладинско културноуметничко друштво, „Братство“, III, 46 (24. јануар 1947.).

²⁵⁰ Оснивање културно-просветног друштва у Новом Пазару, „Братство“, III, 48 (22. фебруар 1947.).

²⁵¹ Рад културне групе Среског синдикалног већа у Новом Пазару у протеклој години, „Братство“, IV, 60 (15. фебруар 1948.).

²⁵² Рад културне групе Среског синдикалног већа у Новом Пазару у протеклој години, „Братство“, IV, 60 (15. фебруар 1948.).

²⁵³ Рад народне омладине, Рад омладинског културног друштва „Драган Марковић“ у Новом Пазару, „Братство“, V, 77 (29. март 1949.).

уметничко читање и рецитованье, фолклор и музицирање“ (Малетић 1969, 449). Од мноштва културно-просветних друштава, у часопису „Братство“ из 1950. године истакнуто је и оснивање и рад КПД „Младост“, које „има драмску, хорску, фолклорну и рецитаторску секцију. Драмска група је за непуних 20 дана припремила програм са којим је иступала по селима“,²⁵⁴ а у свом програму је имала песме, три фолклорне тачке, једну рецитацију са сликом и једночинку „Ко је реакционар“.

Као петогодишњи преглед рада КУД-ова у новопазарској општини, тј. срезу Дежевском и срезу Нови Пазар, 1950. године Министарству за науку и културу достављена је табела фолклорних група у којој се истиче да на територији целог дежевског СНО ради 21 фолклорни ансамбл, а да су сви аматерски и у виду секција (нису самостални). Један ансамбл био је у граду, а остали су били распоређени по другим средиштима среза. Занимљив је и однос полова, који је био релативно уједначен – 180 мушкараца и 140 жена, као и старосних доби у овим ансамблима, где преовлађује омладина – 7 старијих мушкараца, 173 омладинаца и 140 омладинки. Важан податак је и број чланова према делатностима којима се баве, па је тако највише било сељака (276), што је било и логично, када се узме у обзир да је срез Дежевски обухватао сва села новопазарског краја, а затим су ту били и службеници и намештеници (26), као и радници (18), којих је било најмање, јер су скоро сви живели у самом граду. У срезу Нови Пазар, тј. у подацима које је изнео ГНО, а који су обухватили област самог града, ситуација је била једноставнија, тј. постојала су свега два аматерска ансамбла у виду секција, у којима је било 18 мушкараца и 20 жена. С развојем привреде и фабрика, у граду се повећао број радника, те су тако и чланови ових друштава били махом радници (29), док је у оквиру ансамбла било и седам службеника и два ђака, све омладинци.²⁵⁵

Треба истаћи значајан рад и успех КУД-а „Рада Петровић“, које је 1950. године на реонском такмичењу у Ранковићеву (Краљеву) постигло значајан успех, а на овом фестивалу је учествовало пет културноуметничких синдикалних друштава.²⁵⁶

Сва друштва била су у склопу Културно-просветног савеза среза до 1955. године, „када је после једногодишњег прекида, од престанка рада Савеза, 27 друштава среза

---

²⁵⁴ Рад среског КУД „Младост“, „Братство“, VI, 90, 18. април 1950.

²⁵⁵ Више о овоме видети у: АС, Г-187, 21, културно-уметнички сектор, 30, 1950–1951.

²⁵⁶ Више о овоме видети у: Успех културно-уметничког друштва „Рада Петровић“ на реонском такмичењу у Ранковићеву, „Братство“, VI, 87 (6. 2. 1950.).

дежевског остало је без шире повезаности и организације, тако да је 3. новембра 1956. године, дошло до сазивања оснивачке скупштине културно-просветне заједнице среза. Бившем Савезу замерено је да је форсирао уметничку компоненту, због чега је дошло до извесне хипертрофије позоришне активности у селима“ (Малетић 1969, 450), те је оснивањем Културно-просветне заједнице среза отпочео један сасвим нов културно-просветни рад. „Она се огледа у смотрама културно-уметничке делатности, које су окупљале велики број омладинаца и културних радника“ (Малетић 1969, 450). Након оснивања Текстилног комбината „Рашка“, 1956. године, у овој привредној организацији формира се и културно-просветно друштво које је имало изузетних успеха у раду хорске, драмске, фолклорне и рецитаторске секције. Ово друштво, како је примећено, значајно је за ширење ентузијазма и радног полета међу радницима, као и за јачање братства и јединства у овој организацији, али и обогаћење градског културног живота.²⁵⁷ КПД „Рашка“, радило је са успонима и падовима и у наредним деценијама, а почетком осамдесетих година је постигло запажене резултате, „што је помогло да овај раднички колектив изађе из кризе у којој се налазио“.²⁵⁸

Године 1960. на седници НОО за културу и просвету постављено је питање формирања културноуметничког друштва у Новом Пазару, на градском нивоу, и одређивање чланова који би требало да раде у друштву, а које би одредио Комитет.²⁵⁹ Први КУД на градском нивоу било је КПД, касније КУД „Младост“, који је након оснивања Радничког универзитета радио у његовом саставу. Међутим, оно није званично носило епитет градског, те се, заправо, градским назива Градски фолклор, основан тек 1978. године.

Значајно место имало је и КУД „Младост“, наследник КПД „Младост“, које је формирано у оквиру Радничког универзитета „Ослобођење“ (1976). КУД „Младост“ био је добитник бројних награда, чак и републичких. „Учествовало је на сусретима аматера `Абрашевић` у Ваљевоу, затим на Сабору изворног стваралаштва у Београду, на Сабору народног стваралаштва у Лесковцу и др. и свуда било једно од најбољих аматерских

---

²⁵⁷ Више о овоме видети у: Малетић 1969, 451.

²⁵⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. год.

²⁵⁹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956–1962, Записници са материјалима са седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 0502, VII седница, 13. април 1960. год.

друштава. У два наврата КУД `Младост` је гостовао у иностранству“.²⁶⁰ Године 1983. овај КУД гостовао је и у Белгији и Луксембургу.²⁶¹ У Акту по деловоднику из 1986. године овај КУД се истиче као један од најбољих КУД-ова у овом крају, али и као онај који постоји већ 30 година и окупља велики број омладинаца распоређених у фолклорну, хорску, драмску, рецитаторску и оркестарску секцију (тамбурашки и народни оркестар). Дакле, финансијски проблеми били су очигледни, а од њих је зависио и рад овог КУД-а. За овако велики куд, поготову његову фолклорну секцију, било је неопходно много више финансијских средстава како би се обезбедила ношња за велики број учесника и велики број различитих кореографија које је ова фолклорна секција имала на свом богатом репертоару. Дакле, проблем је био како да се обезбеде средства и то од стране локалних власти. Значај добијања средстава за овај КУД био је у томе што су његови програми осамдесетих година представљали једине преостале културно-забавне програме на селу, а који су били и бесплатни. Финансијска помоћ била је неопходна како би се ови програми одржали, а „с обзиром да се ради о подручју које је недовољно развијено и у којем су веома изражена миграциона кретања, (...) што представља још један напор и терет за скромна средства Заједнице културе у Новом Пазару“.²⁶²

Већ крајем шездесетих и почетком седамдесетих година све већа пажња обраћа се фолклору и фолклорним секцијама, док се рад, па и значај других секција умањују. Фолклор постаје главни елемент свих приредби и прослава.²⁶³ „Међутим, овде треба нагласити да посленици културе онога времена нису стајали на становишту да је презентирани фолклор довољно добра замена за аутентични, већ супротно томе, делили уверење да он представља управо пожељан квалитет – аутентичне вредноће `народне културе у обради`“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 116). Иако су све остало што се тиче народне културе покушавали да потисну и представе као заостало и непожељно наслеђе, фолклор је био прихваћен, али је – у складу са важећим политичким контекстом – измештен из

---

²⁶⁰ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978–1982. године, фебруара 1982. год.

²⁶¹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. год.

²⁶² ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л- 22, П: 113, Л-3, 10, 27. 1. 1986.

²⁶³ „`Фолклороманија` – треба разликовати фолклор као врсту народне уметности и фолклор као израз који се употребљава за све оно што представља примену те уметности, односно њено коришћење за сцену у културно-уметничкој активности“ (АЈ, 318, 196, 279, 1953–1967.).

традиционалног оквира, чиме му је одузета и примарна функција (у склопу обичајно-обредне праксе), а додељен му је предзнак забавног карактера.

Значај фолклора и његову експанзију на локалном нивоу потврђује реченица из Извештаја Заједнице културе у Новом Паазару: „Крајем 1977. године формиран је Фолклорни ансамбл при културно-уметничком друштву `Младост`, чиме, уверени смо, отпочиње прави рад овог друштва“.²⁶⁴ Ово је било први пут да је ангажован и професионални кореограф, који је требало да ради са овим ансамблом, као и са будућим, градским фолклорним ансамблом, али и секцијама при школама. Овим је отпочео нови, значајан период у аматерској културној делатности Новог Пазара, а наставља се 1978. године, када се формира градски фолклорни ансамбл, који у оквиру своје делатности има дечју и фолклорну групу за одрасле, као и оркестар који је неопходан за рад ове трупе. Дечји ансамбл „учествовао (је) на Аматерским сусретима Абрашевића у Ваљеву, где учествују најбољи аматерски ансамбли, односно приказују се најуспелија аматерска остварења, као и на Сабору великих изворних дечјих игара народног стваралаштва Србије у Дому пионира у Београду“.²⁶⁵ Поред ових великих наступа овај ансамбл је имао и неколико наступа у Новом Пазару, а сви наступи су били запажени. Када је у питању фолклорна трупа одраслих било је проблема да се уопште и састави ансамбл, јер се није остварила сарадња са школама. Ипак, одржан је један концерт ове трупе у Новом Пазару. Поред свега, СИЗ је био задовољан радом ових трупа, јер је сматрао да је „протекли период рада у фолклору је неопходна припремна фаза у развоју ове делатности“.²⁶⁶ Године 1980. ситуација се значајно мења у корист Фолклорног ансамбла. У току ове године обе трупе одржале су преко 20 концерата. Фолклор одраслих учествовао је на Сусретима „Абрашевић“ у Ваљеву и на Сабору народног стваралаштва у Лесковцу, као и на другим великим сусретима, концертима и др, док је најзначајније учешће дечје трупе било на Сабору изворног народног стваралаштва у Београду где је овај ансамбл био међу најбољима. Ови ансамбли имали су удела и у ширењу културе на селу, те су тако показали „покретљивост овог Ансамбла и његову спремност да са својим репертоаром одговори

---

²⁶⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978. год.

²⁶⁵ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

²⁶⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

свим захтевима и потребама средине“.²⁶⁷ У светлу свега представљеног и учињеног од стране овог Фолклорног ансамбла, Заједница културе Нови Пазар истакла је да „фолклорна секција представља новоформирану вредност у коју су инвестирана знатна средства, што је постигнутим резултатима и радом потпуно оправдала. На свима нама лежи одговорност да се овом аматерском колективу и у будуће помогне, подржи његов рад и разреше поједини проблеми на које се налазе“.²⁶⁸

Поред свега реченог, важно је напоменути и да је Аматерско градско позориште, поготову до средине шездесетих година двадесетог века, било институција која је окупљала и помагала (у сценографији и режији, давала костиме, као и омогућавала да гостују у позоришној дворани) културноуметничка друштва у граду и са села.

***

Први период (од 1945. до 1975. године) социјалистичке културноуметничке и забавне праксе у Новом Пазару свакако је обележило формирање и рад великог броја КПД-ова и КУД-ова на овој територији, као и извођење њихових, прецизно осмишљених и добро увежбаних, „шарених“ програма. Ово је била скоро једина и можда најзначајнија културноуметничка активност града у првим послератним годинама, када је пажња била махом обраћана на образовање и васпитање. Са малим, скоро никаквим приходима, и пуно ентузијазма, културне групе шириле су и пропагирале културну делатност.

Нажалост, у свему овоме постојале су бројне препреке, финансијске, али и неразумевање директора школа и родитеља који нису желели да шаљу своју децу у КУД-ове, па на крају и лоша организација, због које је долазило до децентрализације и појачавања локалних сеоских фолклора, што је директно утицало на стварање хаотичне слике. Због свих ових разлога, покренуто је питање формирања Културно-просветне заједнице, која би дефинисала потребе и задатке КУД-ова.

КУД-ови су, у први мах, биле једине институције које су се активно бавиле скоро свим врстама аматеризма, док су касније деловале углавном фолклорне секције. Они су, у сваком случају, имали великог утицаја на формирање културног живота града и села, а

---

²⁶⁷ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

²⁶⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

пре свега омладине и представљали места на којима је било пожељно да омладина утроши своје слободно време.

О значају рада и постојања КУД-ова на територији општине Нови Пазар сведочи и чињеница да се од 1908. године, када настаје прво културно-уметничко друштво, па све до данас, ова културна делатност одвија у континуитету, без значајних промена и прекида у њеном деловању.

В) Физичка култура и њен културно-забавни програм у Новом Пазару

Са оснивањем новопазарске гимназије 1913. године, у Новом Пазару отпочиње знатно веће интересовање за физичку културу. „Гимнастичко-атлетско соколско друштво основано је у Новом Пазару око 1920. године. Његови оснивачи били су директор Гимназије Јордан Петровић и Здравко Солингер (апотекар). Око 1925. године за ове спортисте подигнут је и Соколски дом“ (Kahrović Jerebićanin 2014, 291). У периоду између два светска рата организовани су слетови у граду и ван њега, сваке године, а отворани су и бројни, углавном фудбалски клубови. Спортски живот у Новом Пазару престаје са доласком Другог светског рата, када је Соколско друштво забрањено, а затворен је и Соколски дом.²⁶⁹

Поред ове спортске институције која је била зачетник бриге о физичкој култури у Новом Пазару, непосредно пре, а поготову после Другог светског рата, настају многи спортски клубови,²⁷⁰ као и различите физкултурне секције у основним и средњим школама. Оне своје вежбе изводе пре свега на спорстким такмичењима, кросевима, физкултурним течајвима, али и на најзначајнијој манифестацији, између осталог и физичке културе – Дану младости (слетски програм на стадиону и представљање у поворци кроз улице града). Културна политика СФРЈ мења и „схватања о улози и значају физичке културе. У први план видно се истиче њена улога у очувању и унапређивању здравља,

---

²⁶⁹ „Под окриљем окупатора и органа власти који су били у његовој служби у току окупације јављају се два фудбалска клуба – `Виторија` и `Штука`. Они животаре и повремено организују утакмице искључиво с клубовима на Косову. У току 1941. и 1942. године у граду постоји боксерско друштво с око 20 чланова – омладинаца“ (Малетић 1969, 464–465).

²⁷⁰ Спортски клубови пре рата: Фудбалски спортски клуб „Рас“ – 1928, Фудбалски клуб „Реља Крилатица“ – 1931, Фудбалски клуб „Грађански“ – неколико година пре рата. Спортски клубови након рата: ДТВ „Партизан“, Фудбалски клубови „Јединство“, „Санџак“, „Дежева“, „Напредак“, „Текстилац“ и „Рас“, Рукометни клуб „Рас“ – 1967, Одбојкашки клуб – 1960, Боксерски клуб „Младост“ – 1955, као и многа спортска удружења за стони тенис и др. и појединци (више о овоме видети у: Малетић 1969, 465–466).

радне и одбрамбене способности народа, братства и једнинства међу народима и народностима, као и неки други, претежно друштвени циљеви. На тим основама, рађа се нови масовни `фискултурни покрет`, у чијем средишту су, у првом реду, масовне манифестације попут јавних слетова, кросева, такмичења за фискултурну значку `ЗРЕН`, `Штафета младости` и друге“ (Међедовић 2002, 303–304). Поред овога, приметан је бољитак и у материјалном, економском и инфраструктурном погледу, те је тако повећана брига за физичку културу Новом Пазару донела и „градски стадион, базен с игралиштима за кошарку, одбојку и рукомет, четири нове сале за физичко васпитање и проширена (је) сала бившег Соколског дома“ (Малетић 1969, 465).

Све спортске скупове, такмичења и манифестације до 1974. године организовала је СОФК-а Нови Пазар, а након оснивања СИЗ-а физичке културе општине Нови Пазар (1974),²⁷¹ овај СИЗ постаје главно управно и организационо тело. Године 1986. СИЗ физичке културе општине Нови Пазар улази у заједницу више СИЗ-ова и постаје Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар.

Прва спортска манифестација након рата био је Срески фискултурни слет, који је одржан већ 1945. године. Овај спортски догађај посматрало је чак 2.000 људи, а имали су прилике да гледају бицикличку трку, бацање кугле, скок у вис, трчање, штафетно трчање и фудбалску утакмицу.²⁷² Исте године одржана су чак три фискултурна течаја,²⁷³ а само неколико месеци касније и прва фискултурна приредба у Новом Пазару.²⁷⁴ Већ наредне, 1946. године, организује се и пролећни крос у оквиру спортске манифестације „Фискултурна недеља“.²⁷⁵ Још једна спортска манифестација, „Пролећни дан“, први пут се одржала 1949. године, као такмичење за пионирску значку. У току ове манифестације пионери су се такмичили у фудбалу, трчању, скоковима и другим дисциплинама, а такође су се, током овог излета у природу, вршила масовна полагања норми.²⁷⁶ Исте године, у

---

²⁷¹ „Самоуправна интересна заједница физичке културе општине Нови Пазар са седиштем у Новом Пазару основана је 1974. године, самоуправним споразумом о оснивању. (...) Престала је са радом оснивањем Самоуправне интересне заједнице образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар 9. јуна 1986. године, која преузима њена права и обавезе“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 128).

²⁷² *Срески фискултурни слет у Новом Пазару*, „Братство“, I, 5 (01. 08. 1945.).

²⁷³ *Три фискултурна течаја у нашем округу*, „Братство“, I, 4 (15. 07. 1945.).

²⁷⁴ *Прва фискултурна приредба у Новом Пазару*, „Братство“, I, 14 (31. 12. 1945.).

²⁷⁵ *Фискултурна недеља у Новом Пазару*, „Братство“, II, 21 (20. 04. 1946.).

²⁷⁶ *Пионери припремајмо се за „Пролећни дан“*, „Братство“, V, 77 (29. 03. 1949.).

марту, основано је и Градско гимнастичко друштво.²⁷⁷ У листу „Братство“ из 1949. године истиче се значајан и одличан рад два спортска друштва, тј. културно-просветног друштва омладине ФТП „Рашка“ и Друштва за телесно васпитање „Партизан“.²⁷⁸

Наредних година све више се развија физкултурна делатност у Новом Пазару, а са њом и свест омладинаца о потреби физкултурног образовања. Из овог разлога се јавља потреба за што већим бројем спортских манифестација, па се тако 1954. године подноси предлог за оснивање фудбалског купа Санџака. Идеја за оснивање купа потекла је од жеље за решавањем проблема који су настајали на међусобним утакмицама клубова из Санџака. Понекад је долазило и до туча на овим утакмицама и изузетно лоше атмосфере.²⁷⁹ Дакле, може се рећи да је главни разлог за оснивање овог купа подизање нивоа моралне свести, тј. отклањање лошег понашања, узрокованог претходним ратним околностима, које су биле обојене пре свега националним тензијама (Бошњаци – Срби). И ова манифестација, дакле, била је једна од идеолошких новина у периоду након рата, а у првом реду имала је задатак подстицање братства и јединства.

Наредних деценија све су учесталији и успелији били и кросеви, који су ученицима омогућавали да поред такмичарског духа развијају пријатељства и физичку спремност. Тако је 1978. године одржан општински крос у коме су учествовали основци и средњошколци, око 1.500 њих, а крос се одвијао на Војничким ливадама у Новом Пазару.²⁸⁰ О значају ових кросева сведочи и такмичење Крос Србије које се 1983. године одвијало у Новом Пазару, на истом месту као и увек – Војничким ливадама. На овом такмичењу је било око 300 учесника који су се надметали у 11 атлетских дисциплина, а такмичари су били из 30 клубова. Ова манифестација је тако постала једна од најзначајнијих спортских манифестација у Новом Пазару, која је неформално названа и „манифестација другарства и физичке културе“.²⁸¹

Поред наведених спортских манифестација, постојало је још мноштво мањих, мање популарних или оних које су се само повремено одржавале у Новом Пазару. Једна од тих

---

²⁷⁷ Основано је градско гимнастичко друштво, „Братство“, V, 77 (29. 03. 1949.).

²⁷⁸ Културно-просветна делатност омладине ФТП „Рашка“, Увек и свуда добродошли, „Братство“, XV, 298 (01. 03. 1959.).

²⁷⁹ Предлог за оснивање фудбалског купа Санџака, „Братство“, IX, 148 (9. 04. 1954.).

²⁸⁰ Одржан општински крос ученика основних и средњих школа, Сматра физичке спремности и спретности, „Братство“, XVIII, 399 (31. 10. 1978.).

²⁸¹ Првенство Србије у кросу, Манифестација другарства и физичке културе, „Братство“, XXIII, 612 (18. 02. 1983.).

спортских манифестација јесу и Сусрети радника радних заједница основних банака удружених у Удружену београдску банку, који су 1979. године одржани у Новом Пазару на Градском стадиону у трајању од неколико дана, а на којима је учествовало око 400 учесника.²⁸² Организована су и спорстка школска такмичења, увек праћена културним програмом.

Једна од најзначајнијих спортских манифестација у санџачком крају, која је донела напредак свим већим санџачким градовима, па тако и Новом Пазару, јесу Санџачке игре, касније назване Међурејубличке омладинске спортске игре (МОСИ), којима се 1975. године додаје парола „Братство–јединство“.²⁸³ Зачетник ове манифестације је манифестација *Санџаклијада* коју су основали студенти, чланови Завичајног клуба студената из Пријепоља, који су преко лета долазили у своје градове у Санџаку. Њихова жеља је била да се, поред низа културних манифестација, оформе и „омладинске спортске игре које би окупљале омладину са шире територије региона Санџака. Већ на старту, игре су замишљене као друштвена манифестација која би, осим спортских надметања, у себе укључила и разне друге културне садржаје“ (Међедовић 2002, 304). Ове спортске игре отпочеле су 1954. године, а трајале су у континуитету читавих 37 година, тј. престале су да се одржавају 1991. године. Манифестација је поново заживела тек након десет година – 2001. године и то одржавањем такмичења у Новом Пазару који је први дао иницијативу. Захваљујући МОСИ, у Новом Пазару, па и у другим градовима Санџака, изграђени су бројни спортски објекти, а са њима је приметан бољитак и у погледу привредних, културних и других контаката између свих градова који су учествовали у овим играма. Тако је 1977. године изграђена хала, при којој су у плану били и базени.²⁸⁴ Дакле, Нови Пазар са овом манифестацијом доживљава успон физичке културе, па и културе уопште, а пре свега оне масовне.

---

²⁸² *Другарски и такмичарски дух*, „Братство“, XIX, 428 (12. 06. 1979.).

²⁸³ „На Конференцији у Бијелом Пољу, 8. 2. 1975. године, усвојен је први друштвени договор о организацији Међурејубличких омладинских спортских игара 'Братство–јединство'. (...) Општим одредбама јасно се указује да Санџачке игре нису само спортска манифестација, већ да од њих друштво захтева и очекује одговарајуће резултате на ширем образовном, политичком и културном плану. (...) Да јачају братство и јединство међу народима и народностима; (...) да негују и даље унапређују културне традиције“ (Међедовић 2002, 306.).

²⁸⁴ *Изградња објеката физичке културе, МОСИ – наша шанса*, „Братство“, XVII, 327 (24. 05. 1977.).

Од свих МОСИ, до 2001. године, у Новом Пазару су одржане шесте (1959), двадесет четврте (1977) и тридесет осме (2001).²⁸⁵ Спортисти из Новог Пазара укључили су се у ове игре на четвртом сусрету, када су постојале само четири спортске дисциплине, а на тридесет осмим играма у Новом Пазару дисциплине достижу рекордан број – четрнаест.²⁸⁶ У листу „Братство“ из 1977. године може се наћи чланак под називом *Сусрети младости*, у коме се пише о одржавању МОСИ у Новом Пазару, које су почеле 12. јула те године. На овој манифестацији учествовало је више од две хиљаде спортиста из двадесет три града, који су дошли да, „у години Титових и наших јубилеја“ и години физичке културе у СРС, граде братство и јединство.²⁸⁷ Слетови, тј. слетске вежбе, биле су део МОСИ, тј. „условно речено, пратећи садржаји. Значајну компоненту пратећих садржаја представљале су масовне слетске вежбе са којима је врло често почињао церемонијал отварања игара“ (Међедовић 2002, 307).

Као вид масовне физкултуре, тј. масовних манифестација, у пуном обиму педесетих, шездесетих и седамдесетих година, а нешто слабије осамдесетих, били су слетови који су се одвијали на градском стадиону на Титов рођендан, 25. маја, али и као пратећи сегмент других манифестација. О њиховом значају сведочи и то да се на свим слетовима у Новом Пазару сваке године повећавао број учесника и гледалаца, а и програм је бивао све богатији, боље осмишљаван и са квалитетнијим извођењем, како се тада сматрало, што свакако не мора значити да су и саме манифестације биле квалитетније. Почетком осамдесетих година, ова је манифестација и даље држала свој ниво. Тако, нпр. 1980. године, у листу „Братство“ истиче се како је, сада већ традиционална манифестација, имала око 15.000 учесника и гледалаца који су у глас певали „Друже Тито, ми ти се кунемо“ и како је читава манифестација била величанствена, као и саме вежбе.²⁸⁸ Већ наредне године, ова манифестација имала је сасвим другачији тон. Због Титове смрти, на Градском стадиону одржана је манифестација под називом *И после Тита – Тито*, на којој је учествовало око 4.000 учесника и гледало 7.000 грађана. На дефилеу у граду, пре слета ношене су заставе, Титова слика као и исписан завет Титу и социјализму. На самом слету наступили су гимнастичари, а изведене су четири вежбе, од којих су једну изводили

---

²⁸⁵ Више о играма видети у: Међедовић 2002.

²⁸⁶ Више о играма видети у: Међедовић 2002.

²⁸⁷ У Новом Пазару данас се отварају МОСИ, *Сусрети младости*, „Братство“, XVII, 334 (12. 07. 1977.).

²⁸⁸ На омладинском слету, *Јединство и чврстина*, „Братство“, XX, 476 (03. 06. 1980.).

малишани из Дечјег обданишта „Младост“, но због лошег времена није успела да буде изведена до краја, као ни „завршна слика“. „Млади су својим телима исцртали границе Југославије, Руке према слободном небу, главу према сунцу, срце – према Титу“.²⁸⁹ Године 1984. одржан је слет са око 15.000 људи који су учествовали и посматрали манифестацију. Слетска вежба, овог 30. слета у Новом Пазару, представљена је под називом „40 година младости у слободи“. У њој је учествовало око 2.500 учесника. Читава манифестација текла је својим уобичајеним током – пригодни говори, дефиле учесника слета кроз град и на самом крају слет на Градском стадиону, а уз све то, наравно, Титова слика била је у рукама учесника, како би и даље сви имали свест о идеалима који треба да живе и после Тита, иако њега више нема²⁹⁰. Са великим бројем вежби, које су се морале увежбавати месецима раније, а онда представити што савршеније, слет је подстицао физичку културу и подизао свест о потреби исте у животима младих Новопазараца.

***

Читава социјалистичка идеологија полагала је много у телесно образовање и активно телесно уздизање, које би помогло при бољим радним способностима народа, поготову омладинаца. На територији Новог Пазара, али и читавог Санџака, оформљено је много спортских друштава и клубова, који су изнедрили изврсне спортисте, али и оно што је било важније – младе, радно способне, физички спретне и издржљиве људе. Свему овоме, на локалном нивоу, доприносио је и веома успешан рад бројних удружења и спортских клубова, као и Самоуправне интересне заједнице физичке културе општине Нови Пазар.

Уз развој физичке активности текао је и развој других битних елемената друштвеног живота, које је подстицала физичка култура: братство и јединство (развијани организовањем заједничких, масовних манифестација), борба против алкохолизма, осмишљавање слободног времена и др. Дакле, потреба за физичком културом није била само из здравствених разлога јачања организма, већ је у позадини те потребе стајала и корективна идеологија коју је социјализам промовисао, она која се тицала искорењивања тзв. лоших навика.

---

²⁸⁹ *Младости, име ти је Титио*, „Братство“, XXI, 525 (29. 05. 1981.).

²⁹⁰ *Са општинског слета, Ревизија младости и физичке културе*, „Братство“, XXIV, 676 (01. 06. 1984.).

Г) Радне акције и њихов културно-забавни програм

Радне акције у Југославији биле су тековина социјалистичке револуције и читавог система формирања омладинске културе и оспособљавања омладине у стварању тзв. „социјалистичког радног човека“. Кроз ове акције подизала се и свест о потреби обнове земље, као и о потреби учешћа сваког појединца у тој борби. Такође, овим акцијама скретала се омладина са улица, „бесмисленог дангубљења“ и смањивала се могућност порока, а све под паролом социјалистичког заједништва и братства и јединства. Оне су биле својеврсне културне манифестације, уколико се узме шири контекст културе у обзир, те су представљале и „један од таквих подобно-добровољних полигона на коме се уобличавао културни репертоар“ (Лукић-Крстановић 2010, 107). Културни садржаји радних акција и читав концепт били су „опозит урбаној популарној култури, или се тежило њиховој потпуној унификацији у корист радничког фолклора“ (Лукић-Крстановић 2010, 108).

О значају ових радних акција за младе говоре и бројни скупови на којима се расправљало о добровољном раду и томе шта треба да се побољша и како да се привуче што већи број младих људи. Једна од таквих конференција је и нпр. Пета конференција Међуопштинске организације ССО Краљево, која је одржана 1980. године.²⁹¹

Прва радна акција Новопазараца са осталим становницима Санџака била је 1945. године, а „наша бригада, која је бројала 492 омладинца и омладинке, пошла је у Војводину почетком мјесеца јуна. Пошли смо тамо да помогнемо привредну обнову наше земље“.²⁹²

Поред републичких радних акција на којима су учествовали и Новопазарци, постојале су и „насељске“ акције, по којима је Нови Пазар био познат и уз помоћ којих је подигао свој привредни углед. Са почетком обнове новопазарског краја, већ 1949. године почиње изградња пруге Рашка – Нови Пазар, а на овој радној акцији је учествовао и Антифашистички фронт жена (АФЖ) Новопазарског округа.²⁹³

---

²⁹¹ Више о овој конференцији видети у: *Пета коконференција Међуопштинске организације ССО Краљево*, „Братство“, XX, 457 (22. јануар 1980.).

²⁹² *Прва радна омладинска санџачка бригада у Војводини*, „Братство“, XX, 6 (17. август 1945.).

²⁹³ Више о овоме видети у: Атлагић 2000, 281.

Наредних година спровођене су многе радне акције, тј. удружени рад при електрифицирању новопазарских села. Тако су нпр. 1955. године, спроведене радне акције у електрифицирању села Пожеге.²⁹⁴

Још две веома значајне акције биле су и радна акција Рас `71 која је била републичког типа и Јелеч `79, која је била локалног типа. И осамдесете године су донеле бројне радне акције, које су се увек завршавале песмом и игром, тзв. општенородним весељем, а о чему сведоче и сачуване фотографије. Године 1980. преко лета је организована велика радна акција, тзв. насељска акција, у којој је учествовало преко 400 омладинаца који су радили на копању канала за водовод и канализацију, као и на путу Нови Пазар – Рајетиће и Дежева – Одвраћеница на Голији.²⁹⁵

Радним акцијама су скоро из темеља изграђени многи објекти у Новом Пазару и околини, као и путеви, али и уведена електрична енергија, водовод и канализација.

Д) Корзо, игранке и вашари

Корзо, у годинама након Другог светског рата, па све до деведесетих година двадесетог века, представљао је „места где се састају и друже искључиво млади, чиме се истиче њихово одвајање од старије генерације уклопљене у структуру чаршије“ (Gavrilović 2013, 13). Важно је поменути да поред забавног живота (дружење, упознавање и др.) који се одвија на главној чаршији Новог Пазара, корзо има један дубљи и свакако већи значај, а то је да он представља „један од битних облика исказивања генерацијске поларизације на нивоу града, тако да се испитивањем корзоа може утврдити однос омладинске субкултуре и културе посматране градске заједнице“ (Gavrilović 2013, 13). Такође, „корзо има функцију каналисања генерацијског сукоба. Наиме, исказивањем дистанце у односу на старију генерацију релативном слободом понашања и одевања на местима окупљања младих, дакле првенствено на корзоу, смањује се интензитет сукоба на другим местима – у породици, школи, на радном месту, тако да корзо представља један од видова социјализације младих, пут да се што безболније уклопе у постојећу структуру чаршије“ (Gavrilović 2013, 7). Ово је место на ком се окупљају млади оба пола, док су у

---

²⁹⁴ Више о овој акцији видети у: *Трагом акције од Пожеге до Пазаришта*, „Братство“, X, 163 (18. фебруар 1955.).

²⁹⁵ Више о овој великој акцији видети у: *Овог лета насељска акција, Четири стотине акцијаша*, „Братство“, XX, 457 (22. јануар 1980.).

првим годинама након рата девојке након корзоа „ишле кући, а младићи у кафану или кафечајницу“, а „сада (1983) сви одлазе у кафиће или хотел ’Врбак‘“ (Gavrilović 2013, 13). Корзо је углавном служио за упознавање младића и девојака, а овакви изласци често су се завршавали везама или браковима, након којих жена више није могла одлазити на корзо. У овим вечерњим сатима у чаршији се скупљала омладина махом из града. Оних који су долазили са села било је мање, јер је повратак кући био тежак. Омладина из околних села и насеља углавном се састајала уторком (пијачни дан) преко дана, када би обавила послове на пијаци, а затим би свратили у чаршију или на трг испред хотела „Врбак“, са надом да ће срести младића или девојку из другог села која им се допада. Након евентуалног сусрета, углавном би одлазили у посластичарницу на колаче или лимунату и бозу, а затим се враћали својим пословима у села (неки и на коњима).²⁹⁶

Игранке спадају у културно-забавни живот који организују друштвене организације, првенствено Синдикат и Народна омладина. О проблемима простора и организације за овај и друге видове културно-забавног живота расправљало се на Саветовању о културно-забавном животу, 1960. године.²⁹⁷ Са све већим бројем игранки растао је и забавни живот града, али и свих села. По селима су организоване игранке, углавном једном недељно и то у већим селима, где је постојао Задружни дом или Дом културе, а у то село су долазили и мештани из околних села. На овим игранкама су се упознавали млади, па чак и заљубљивали, а долазило је и до спајања брачних веза. Сеоске, али и градске игранке су, као и корзо, имале и свој социјални карактер, а не само забавни.

Требало би поменути још један сегмент културног, тј. боље рећи забавног живота у Новом Пазару – вашар, који је био масовнији у селима, али је свакако извесно да се одржавао и у граду. Вашари, као вид забаве, али и места на којима су се људи састајали, размењивали мишљења и упознавали, представљали су донекле део традиције. Ипак, у социјалистичкој Југославији они нису обезначајени и потиснути, већ су имали значајно место у културно-забавном животу мањих средина. Вашари су били изузетно популарни 50-их, 60-их и 70-их година XX века, а најпопуларније животиње биле су мечке које су играле, а уз њих и понеки мајмун.

***

---

²⁹⁶ Ове информације, прикупљене су од казивача на терену.

²⁹⁷ Више о овоме видети у: АС, Г-291, 4, 03, 1668, 21. 08. 1960.

Културне политике у СФРЈ мењале су се у зависности од политичког стремљења државе ка Истоку или Западу, али и економског и привредног развоја. Условљене већ поменутиим друштвено-политичким факторима, културна политика у локалној заједници, конкретно у Новом Пазару, трудила се да иде у корак са државном, тј. републичком. Ипак, локална културна политика морала се прилагођавати и потребама становништва тога краја, те је неретко била и у заостатку са развојем одређених грана културе, које су у датом тренутку, сматране мање потребним. На државном, али и на локалном нивоу, једини сегмент културне политике који се паралелно развијао, био је аматеризам. Он је, са свим својим карактеристикама, допринео да се културни живот локалне заједнице, Новог Пазара, развије до те мере да се у овом граду традиционално одржавало и једно републичко такмичење.

Тако се снажан развој културе и допринос социјалистичке културне политике у Новом Пазару најбоље очитује почетком осамдесетих година, када је културни живот Новог Пазара дошао до свог врхунца, уз установе културе, као и културне манифестације. Најчешће, институције културе у Новом Пазару бориле су се саме за свој опстанак, али им је осамдесетих година у томе помагао и Фонд за остваривање прогреса културе за општине са израженим миграционим кретањима.²⁹⁸ Ова средства су СО Нови Пазар и СИЗ културе Нови Пазар ревносно улагали у развој културних делатности на овој територији, а ових година поготову за адаптацију институција културе и развој културно-забавног живота на селу.

---

²⁹⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л- 22, П: 113, Л-3, 10, 27. 1. 1986. и СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л- 22, П: 116, Л-4, 37, 20. 2. 1986. год.

КУЛТУРНИ ЖИВОТ НОВОГ ПАЗАРА

(прославе државних празника, институције културе и њихове манифестације)

Идеологија Комунистичке партије (Савеза комуниста) „оријентисала (се) на мере васпитања и дисциплине које су кроз разноврсне видове ритуалног деловања испуњавале циљ контроле: просветни течајеви, радне акције, приредбе, читаонице, биоскопске представе, школе, забавни живот – игранке. У микросоцијалној сфери деловања `мали човек` је пројектован у јавни сценарио ритуала и светковина, стварајући себи и ближњима привид значаја и постајући појединац маса и појединац организација“ (Лукић Крстановић 2010, 106). Дакле, и сви приватни скупови постају део културно-друштвеног живота који се одвија под будним оком различитих „одбора“ Комунистичке партије, као што су то свакако били и државни празници, али и рад установа културе.

Како М. Лукић Крстановић сегментира, масовна окупљања деле се на: „1. Друштвене ситуације (нпр. радне акције), 2. Спортске активности и манифестације, 3. Пригодне свечаности (параде, слетови, митинзи), 4. Забаве игранке, приредбе“ (Лукић Крстановић 2010, 109) и свакако се заснивају „на организованом и институционалном окупљању“ (Лукић Крстановић 2010, 108). Као што је већ поменуто, свиме овиме управљали су различити „одбори“ Комунистичке партије или *организациони механизми*, а они су, према претходној подели масовних окупљања, следећи: „1. Одбори идеолошке комисије, комитети Комунистичке партије Југославије (КПЈ касније СКЈ), 2. Одбори, комисије, 3. Одбори, комисије, комитети, 4. Одбори, комисије, комитети“ (Лукић Крстановић 2010, 109).

Идеолошко управљање од стране партије донекле је ослабљено са окретањем државе ка Западу и одређеном дозом демократизације. Ипак, све до 1991. године и распада државне заједнице, културна политика била је под патронатом државне, тј. партијске идеологије.

У овом поглављу ће бити престављени државни празници, њихово формирање, прихватање од стране грађанства, као и њихов утицај на друштвени живот грађана

локалне заједнице. Биће такође приказан рад установа културе у Новом Пазару, проблема са којима су се сусретале и њихово уклапање/одступање од „прописа“ државне културне политике, као и њихов значај за културни развој локалне заједнице.

I

Манифестације поводом државних празника, историјски јубилеји и пригодне манифестације

Празници представљају значајан део културе и традиције сваког друштва, пре свега због своје функције коју имају у друштвеном животу. Тако, празник представља: „1. свечан дан када се прославља какав важан догађај. — Нова година је ~ у целом свету. 2. цркв. дан или више узастопних дана када се неради у славу неког свеца. — Божић је хришћански ~. 3. мн. време у које се прекида рад у школама ради одмора ђака и наставника, распуст: школски празници. 4. дан у којем се дешава нешто изузетно за кога. — За стареје ~ кад их посете унуци. 5. фиг. радост, усхит који се осећа због нечег пријатног, важног итд. и сам извор те радости. — Девојка је била ~ за укућане“ (РСЈ 2007, *празник*). Дакле, празник карактеришу позитивна осећања, растерећеност, веселје, славље, леви тренуци и култура сећања. Све ове карактеристике празнични дан стављају на висок ниво у друштвеној свести, те га карактеришу као дан који се сваки пут изнова очекује са великим узбуђењем и срећом. Најчешће се под празником подразумева нерадан дан, дан током кога се одмара и слави, те је тако опште место „да свакидашњица подразумева континуитет, а празник – дисконтинуитет“ (Гавриловић 2011, 83).

Празници у нашем друштву подељени су на традиционалне и државне празнике. И једни и други „су током свог историјског постојања увек били повезани с кризним, односно преломним тренуцима у животу друштва и човека. Времена препорода, обнављања и новог рађања била су најважнија у празничном схватању света. (...) Једна од функција празника јесте одржавање и учвршћивање постојећег поретка“ (Ивановић-Баришић 2008, 258).

Поред традиционалних празника, који су прослављани у Југославији, а који су се углавном прослављали на селу и то у овом периоду у мањој мери, у другој половини XX века установљени су нови – државни празници, које је успоставила „нова социјалистичка власт и који постају одредница друштва у времену које долази, да би се ствари поново узбуркале током друге половине осамдесетих, а нарочито деведесетих година прошлог века“ (Ивановић-Баришић 2008, 261). Државни празници били су значајан део друштвеног

живота. Они су се јавили као „потреба да се свету покаже какв је, заправо, преображај представљала наша социјалистичка револуција (мада је одређених прослава било и током ратног периода). Један од најбезболнијих начина да се успостави континуитет с минулим револуционарним тековинама и у свести грађана учврсти сазнање о значају револуције, али и начин да се садржај те револуције брзо не заборави, јесте обележавање празника који је требало да помогну у учвршћивању прокламованих циљева. (...) За разлику од пређашње, новоуспостављена култура била је `очишћена`, како се мислило, од магијских и религијских елемената. Међутим, са друге стране, послератна власт је учила могућност да се кроз врсту и садржај празновања стално упућује на потребу константне обнове друштва и настајања нових вредности, али и на неосетно провлачење идеолошких принципа неопходних у даљем развоју заједнице“ (Ивановић-Баришић 2008, 262-263). Дакле, место традиционалних, народних и црквених празника, постепено заузимају социјалистички празници, који не потискују у потпуности традиционалне празнике, али их засењују, пре свега својом масовношћу (у овим празницима учествују сви слојеви грађанства и са села и из града и грађани свих вероисповедних заједница) и начинима светковања (масовне манифестације).²⁹⁹ С тим у вези, „на темељу закона о нерадним данима као и на темељу политике обиљежавања `датума револуције` једнако као и неких датума значајних за повијест појединих нација, година се ритмизира на начин који је на први поглед посве у складу с традиционалним циклусом годишњих обичаја: социјалистички календар признаје зиклус зимских и циклус прољетних празника једнако као што уважава дужу љетну паузу. Ипак, тај календар заправо нарушава те циклусе јер антиципира (29. 11) или постонира (1. 5) њихове значајне тренутке. Социјалистички календар све до недавно није уважавао празнике црквене године; он је постојећем, традиционалном и вјерском ритму празника наметао свој ритам. Стога се у реалном животу паралелно светковало“ (Rihtman-Auguštin 1990а, 28–29).³⁰⁰ Дакле, важно је имати

---

²⁹⁹ О „забрани“ празновања верских празника у социјалистичкој Југославији сведочи и следећа чињеница: „1986. кад је председник Републичке конференције ССРН Словеније Јоже Смоле кратком поруком преко радија зажелио свим становницима Словеније католичке вјероисповјести сретан и весео Божић из многих је средина у земљи био дочекан малтене на нож. Још се тада у тим срединама прослава Божића и јавно честитање тога и других празника, који су уједно и вјерски благодани, сматрало издајом социјализма“ (Rihtman-Auguštin 1990б, 9).

³⁰⁰ Дакле, „иако исповедање вере није било формално забрањено, доминирала је атеизација друштва као процес који се паралелно одвијао са верским животом заједнице“ (Ђукић 2010, 168).

на уму да се Уставом дозвољавало верско и традиционално обележавање и празновање свих празника, али је, ипак, потајном цензуром оно било „регулисано“ у складу са државном социјалистичком идеологијом. Тако се у људску свест полако уводи идеја о томе да су народне традиције нешто што је остало из прошлих времена и што представља само празноверице, а да је потребно формирати нову „народну културу“ чија би се реформа кретала „у правцу чишћења од празновјерица супротних `научном` (марксистичком) погледу на свијет и успостављању нових вредноста. (...) Осим тога народне традиције, које су неријетко носиоци симбола националних идентитета, требале су и као такве бити реформиране. Напокон, у народним традицијама живе, или боље рећи, уз њих су везане и с њима преплетене вјерске традиције. Стога је борба против `заосталих празновјерица` и `заосталих традиција` садржавала елементе потирања националних симбола, али и снажан набој декристијанизације“ (Rihtman-Auguštin 1990б, 11).

Након Другог светског рата озваничени су празници који су величали *заслуге појединаца у изградњи земље* (Ивановић-Баришић 2014а, 280), тј. председника државе Тита, младост, рад, антифашистичку борбу, победу и слободу. Поред мноштва појединачних историјских и друштвених јубилеја, као што су формирање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ), Комунистичке партије Југославије (КПЈ), Савеза социјалистичке омладине Југославије (ССОЈ) и др, главни државни празници који су настали у овом послератном периоду и трајали до краја осамдесетих година XX века били су Нова година (1. јануар), Дан жена (8. март), Празник рада (1. мај), Дан младости и Титов рођендан (25. мај), Дан борца (4. Јули), Дан устанка у Србији (7. јули), Дан ослобођења Новог Пазара (21. новембар) и Дан Републике (29. новембар).³⁰¹ Може се приметити да сви овде наведени празници, осим Нове године, по

---

³⁰¹ Социјалистички савез радног народа Србије, 1976. године, доставио је преглед значајних годишњица, из кога се види који су то најзначајнији државни празници и јубилеји који су те године обележени: „Драги другови, достављамо вам Преглед значајних годишњица, усвојен на седници Координационог одбора РК ССРН Србије за неговање револуционарних традиција, одржаној 20. јануара 1976. године, које на одговарајући начин треба обележити у току 1976. године. С другарским поздравом, председник Координационог одбора за неговање револуционарних традиција Глигорије Гашић, с.р. Датуми који се сваке године обележавају: 08. март Међународни дан жена, 01. мај Међународни празник рада, 09. мај Дан победе, 25. мај Дан младости, 27. јун Дан самоуправљача Југославије, 04. јул Дан борца, 07. јул Дан устанка у Србији, 24. октобар Дан уједињених нација, 29. Новембар Дан републике, 22. децембар Дан ЈНА, јун свечаности слободе на „Слободишту“ у Крушевцу, 14. октобар Октобарске свечаности у Краљеву, 21. Октобар „Велики школски час“ у Крагујевцу. Сваке године се пригодно и политички актуелно обележавају и Дан омладинских радних бригада (01. IV), Дан студената Југославије (04. IV), Дан рудара (02. III), годишњице ослобођења градова, итд.“ (АС, РСК, 19, 64-650, 644-1/76-01, 4. 2. 1976.)

својој тематици, свакако имају политички садржај, те их можемо означити и као *политичке ритуале светковине* (термин преузет од М. Лукић Крстановић). Овакви празници „представљају основне матрице политичког деловања“ (Лукић Крстановић 2010, 102). С тим у вези, „у источном блоку педесетих година двадесетог века државни поредак се доказивао масовним скуповима, прецизније речено – дисциплинованим ритуалима и церемонијама булеvara и стадиона, док су од шездесетих година двадесетог века политички радикализам, омладинске контракултуре, либералне активности улица и отворених простора, као и комерцијални захвати успоставили (су) нове облике театрализације. На овом путу ће се искристализовати политички и културни спектакли“ (Лукић Крстановић 2010, 104).

На дан празника, а понекад и неколико дана, није се радило, а нерадни дани су временом „утврђени савезним и републичким законима. (...) Осим тих празника постојали су и други, на примјер 8. март (који је радни дан), али и различите обљетнице и друга обиљежавања важних револуционарних датума и личности. То су већином били радни дани, али су се на те дане одржавале специфичне више или мање благданске манифестације“ (Rihtman-Auguštin 1990a, 21).

Након процвата државе и достизања врхунца у друштвеном, економском и политичком животу, следи пад, тј. криза свих сегмената друштвеног деловања, те су самим тим и „празници губили идеолошке ознаке и постајали дани ослобођени од радних обавеза“, то јест, „истакнуте заставе и затворене продавнице биле су једине манифестације празника“ (Ивановић-Баришић 2014a, 280). Губљењу односа према празнику као посебном дану допринели су, како пише Шарчевић парафразирајући излагање идеје др Ивана Ковачевића у једном интервјуу, „`економски бум` из седамдесетих, аутомобилизација, градња викендица и уопште развој потрошачког друштва“ (Шарчевић 1990, 113). Дакле, како Рохтман-Аугуштин истиче, а у вези са трансформацијама празника: „у више од четрдесет година трајања ти су социјалистички празници доживљавали различите адаптације, промјене, свијетле тренутке и падове. Негирали су традицију али и мијењали значење под утјецајем те исте традиције“ (Rihtman-Auguštin 1990a, 22).

Дакле, начини прослављања празника разликовали су се од ослобађања државе до 1991. године. У првим послератним годинама, до краја педесетих година двадесетог века, „карактеристични бијаху врло чести митинзи с говорима и опходи у којима је судјеловао

врло велики број становништва. Касније су празници регулирани службеним календаром који одређује нерадне дане“ (Rihtman-Auguštin 1990a, 24).

Поред државних празника, важно је обратити пажњу и на године јубилеја које су прослављане веома свечано, са програмима који су трајали и до десет дана. На почетку таквих година јубилеја представљани су целокупни програми, тј. планови културних дешавања по којима би требало да се одвијају програми прослава различитих празника.³⁰² Јубилеји су најсвечаније прослављани у местима, тј. на просторима који су „место збивања издвојеног историјског тренутка од значаја за државно сећање (Јајце – Дан републике, Столице – Дан бораца, Бела црква – Дан устанка, Марићевића јаруга – Дан државности, и др.)“ (Баришић Ивановић 2016, 119).

Већину празника државног типа прате манифестације и приредбе које су главно обележје тих празника. Тако, празник „подразумева да су чланови заједнице бар за кратко време ослобођени рада и свакодневних обавеза, тако да се могу активно укључити у свечаности које, у већем или мањем обиму, прате скоро сваки празник“ (Ивановић-Баришић 2008, 259). Све свечаности, тј. манифестације одржаване током празника, имале су одређени програм и *празнични* простор на коме су се приказивале, тј. изводиле. Оно што је важно код одабира простора на којима ће се празновати је то да они морају бити препознатљиви и доступни ширим народним масама када су у питању државни празници. Тако су најпопуларнији простори за празновање државних празника у социјалистичком периоду били стадиони, тргови, главне улице градова, спортске хале и концертне дворане. То су они простори на којима се могао окупити велики број људи, који су могли примити како велики број учесника, тако и још већи број посматрача, тј. публике која је на тај начин такође била активни учесник манифестација поводом ових празника. Помоћу простора, па и одабира симбола који су пратили све ове празнике и манифестације долази се до тезе да „јавни живот и приватне сцене нису биле ништа друго до прихватања кодификација идеолошке реторике, тј. када се говорило о Првом мају или неком другом

---

³⁰² Тако се нпр. у листу „Братство“ из 1981. године у програму *обележавања 40-годишњице устанка и револуције* могло прочитати да су, поред општих задатака у духу комунизма, програмом предвиђене и практичне ствари: низ акција у циљу уређења града и сеоских центара. Овим програмом се такође прецизирају и начини прославе Дана младости и дочека штафете, првомајски празници, Дан самоуправљача, јулски и новембарски празници, као и обележавање Дана ЈНА. У програму је дат и преглед културних манифестација које ће се током ове године реализовати, а који је сачинила и усвојила Конференција Социјалистичког савеза радног народа у Новом Пазару. Више о овоме видети у: *Из програма обележавања 40-годишњице устанка и револуције, Радно и ставралачки, „Братство“, XXI, 518, (10. 04. 1981.)*.

државном празнику, мислило се на окупљање и манифестације“. Дакле, обележја идеологије, која су се осликавала кроз јавну сцену током ових празника била су: заставе, пароле, слике државника, велики број људи и омладине и др, те су тако „јавна сцена + идеологија конотирали политички спектакл“ (Лукић Крстановић 2010, 108).

Претходно реченим долази се до тезе о омасовљењу културе, као једном од главних циљева модерног доба и приступачности културе свим социјалним класама, етницитетима, половима и старосним добима људи. Након Другог светског рата у периоду Агитпропа стварана је култура која је требала да буде пре свега „у складу са потребама радног човека, а у стварности је стварана култура која је требало да подстиче процес замене образаца традиционалне (народне) културе, или бар њено потискивање“ (Баришић Ивановић 2016, 118).

О значају празника и јубилеја сведочи и чињеница да се у Новом Пазару, према Статуту Општине Нови Пазар из 1964. године, поводом сваког значајнијег догађаја одржавала Свечана седница Скупштине општине. Њу је сазивао председник Скупштине општине, а „држи се у част неког историјског догађаја од општег значаја, односно значаја за Општину или у част неке личности, као и када треба неком или нечем одати признање, евоцирати успомене на неки догађај и јубилеј“.³⁰³

1. ДРЖАВНИ ПРАЗНИЦИ

А) НОВА ГОДИНА (1. ЈАНУАР)

Нова година је празник новијег датума, који је постепено добијао на значају током социјалистичког периода, пре свега због тога што је донекле имао и улогу замене Божића код традиционално оријентисаног народа, а такође и због тога што „у народу непозната у форми и садржају по којима је празник препознатљив, није могла да буде прихваћена за кратко време. Постепене промене се запажају тек са појавом телевизије, односно – са њеним већим продором међу шире слојеве становништва“ (Ивановић-Баришић 2008, 265).³⁰⁴ Процес *ресемантизације* Нове године примећен је анализом прославе Божића одмах након 1945. године и увођењем прославе Нове године: „Године 1945. Божић је још

³⁰³ ИАРНП, *Статут Општине Нови Пазар*, Члан 128, 1964. година.

³⁰⁴ Постоје подаци да се дочек Нове године обележавао и пре Другог светског рата, али углавном у кафанама.

био јавни празник; централна гласила на цијелим су првим страницама грађанима честитала тај дан. Постепено, јавно значење празника је потискивано да би се већ у педесетим годинама нека значења и симболи Божића пренијели на прославу Нове Године. Процес се може повезати с оштром борбом `за одвајање цркве од државе`“ (Rihtman-Augustin 1990a, 26).

Прво спомињање Нове године у јавном облику, у писаној форми, може се наћи у листу „Братство“ из 1947. године, где се говори о акцији новогодишњег дружења деце из Дечјег дома, која ће тај дан провеси код малих пионира у њиховим кућама. Такође, у организацији Градског одбора АФЖ-а скупљен је и новац којим су купљене бомбоне, воће и колачи за децу из Дечјег дома.³⁰⁵

За дочек Нове 1951. године у Новом Пазару, главни носиоци програма биле су жене из АФЖ-а, а највише пажње посвећено је управо њима и деци. Среско Синдикално веће приредило је драмски комад у част АФЖ-а, док је АФЖ припремио бифе, лутрију и шаљиву пошту, као и обилан ручак за ученике основних школа који се хране у градској кухињи. Сви остали ученици добили су пакетеће са колачима и бомбонама, а деца у Дечјем дому и Дому ученика добила су и књиге.³⁰⁶ Ове информације остају скоро једине које су везане за прославу Нове године, све до 1960. године, када престаје да излази лист „Братство“. С тим у вези може се закључити да се у ове прве две деценије након рата ипак овај празник није укоренио.

Крајем седамдесетих година двадесетог века приметна је велика разлика у начину прослављања Нове године, у односу на прве две деценије након ослобођења. За разлику од првих поратних година, нову 1978. годину Новопазарци су дочекали уз телевизијски програм у својим домовима и уз богато припремљену трпезу. Славље је било и јавно, у хотелу Врбак и у Дому омладине, али је и поред лоше музике било веома весело, а точио се и алкохол.³⁰⁷ Ове године је у листу „Братство“ издвојена слика за насловну страну, са Деда Мразом који детету даје поклон, што је забележено у Индустрији грађевинског материјала „Слога“, у којој је организован дочек Нове године за децу радника. Оваква слика требало је да скрене пажњу грађана на празник Нове године, као и да прикаже

³⁰⁵ Више о овоме видети у: Атлагић 2000.

³⁰⁶ *Жене града Новог Пазара врше припрему за Нову годину*, „Братство“, V, 85 (31. децембар 1949.).

³⁰⁷ *Весело дочекана 1978*, „Братство“, XVII, 358 (10. јануар 1978.).

хуманост и бригу за децу и раднике које је овај празник требао да пропагира.³⁰⁸ И на дочеку 1980. године било је такође весело, уз песму и игру.³⁰⁹

Дочек 1981. године доноси са собом нешто сасвим ново у различитим сегментима друштвеног и забавног живота. Први пут су се шумска газдинства удружила и решила да спрече сечу јелки тако што ће продавати јелке у бурићима. Још неки новитети на друштвеном плану били су видљиви на улицама Новог Пазара: по тротоарима су се продавале разне кићанке, док су мушкарци чекали жене да би их одвели на бал. Како пише у листу „Братство“, био је и један Деда Мраз који је био лош, јер је деци давао бомбоне које кваре зубе.³¹⁰ Дакле, из слободнијег односа мушкарца према женама, чак и у Новом Пазару може ишчитати демократизација културе и осталих свера друштвеног живота, која је узела маха већ средином седамдесетих година, а почетком осамдесетих дошла до пуног изражаја. Брига за екологијом и очувањем животне средине, ипак се можда само спорадично могла провући кроз понеку акцију у Новом Пазару, као што је ова акција забране сечења јелки, док је на републичком нивоу, постојао савет при Републичком секретаријату за културу, који се бавио заштитом природе.

Посебно би требало издвојити честитке, као вид комуникације која „је део празничног садржаја, које је у традиционалној заједници, у виду празничног благослова, било уклопљено у празничне обичаје које су обављали (одабрани) појединац или група“ (Ивановић-Баришић 2014б, 175–176). Ипак, са појављивањем масовних медија, који долазе до изражаја у другој половини XX века, честитање прелази из традиционалног вербалног облика и у писану форму, изражену кроз листове (недељници и др.), писма, а касније и електронске поруке. Тако се и у Новом Пазару, поред личних новогодишњих честитки, усмених и писмених, најчешће у новинама, могу наћи и колективне честитке, углавном упућене грађанству од стране привредних организација. Прва честитка у листу „Братство“, била је упућена грађанима новопазарског краја 1949. године, од стране уредништва овог листа.³¹¹ На пример, 1952. године Среско угоститељско предузеће „Расшка“ у Новом Пазару жели „удобан провод у својим локалима“ и „честита

³⁰⁸ Ова фотографија може се видети у: *Нова година је стигла!*, „Братство“, XIX, 407 (9. јануар 1979.).

³⁰⁹ *Песмом и игром у Нову Годину*, „Братство“, XIX, 452 (11. децембар 1979.).

³¹⁰ *Новогодишњи детаљи*, „Братство“, XXI, 505 (09. јануар 1981.).

³¹¹ *Уредништво листа Братство честита својим читаоцима Нову 1950 годину*, „Братство“, V, 85 (31. децембар 1949.).

наступајућу нову 1953. годину“,³¹² а на страницама овог листа нашла се и новогодишња честитка Градског комуналног предузећа Нови Пазар.³¹³ Поред оваквих честитки, ту су и оне у којима се фирме овим путем рекламирају (нпр. предузећа „Исхрана“ и „Семе“), али и оне у којима се могао наћи чак и конкурс за ново радно место (нпр. за Занатску набавно-продајну задругу).³¹⁴ Такође, на страницама листа „Братство“ налазиле су се и честитке градских одборника и функционера упућене грађанима новопазарског краја. Једна од таквих честитки нашла се на насловној страни листа „Братство“ са краја 1979. године, а у њој је председник Скупштине општине, Момчило Џамбасеновић, пожелео срећу у Новој години са паролем „Још успешније у следећој години“.³¹⁵

Б) ДАН ЖЕНА (8. МАРТ)

Дан жена³¹⁶ се у свету слави од 1910. године, након изношења предлога о прослави овог дана Немице Кларе Цеткин (активисткиње Социјалдемократске партије) на другој Међународној конференцији социјалисткиња. Основна идеја овог празника јесте да се он прославља као дан борбе за равноправност жена и мушкараца у различитим сферама друштвеног живота, тј. „у првом реду солидарност у захтевима за признавањем права гласа женама“ (Малешевић 1988, 55). У Србији овај празник је први пут прослављен 1914. Године у Београду, а организатор скупа био је Секретаријат жена социјалдемократа (женски огранак Српске социјалдемократске партије), али и поред своје касније опште прихваћености у читавој земљи, никада није јавно прихваћен као државни празник.

Већ на самом почетку празновања, поред основног циља, који је представљан женама, постојао је и политички циљ, тј. политичка позадина празновања која се огледала у спровођењу друштвене политике везане за жене, а који је у самом почетку служила за укључивање што већег броја жена у покрет. Године 1943. одлуком АВНОЈ-а женама су призната сва права, „једнако као и мушкарцима, чиме је идеја о изједначавању жена с мушкарцима практично остварена“ (Малешевић 1988, 61). У овом периоду основан је и Антифашистички фронт жена Југославије (АФЖ),³¹⁷ којем је један од задатака била и

³¹² „Братство“, VIII, 121, (1. јануар 1953.).

³¹³ Ове честитке могу се видети у: „Братство“, VIII, 144 (1. јануар 1954.).

³¹⁴ О оваквим честиткама више видети у: „Братство“, X, 160 (1. јануар 1955.).

³¹⁵ Више о овој честитки видети у: „Братство“, XIX, 454 (28. децембар 1979.).

³¹⁶ Детаљније о овом празнику видети у: Малешевић 1988.

³¹⁷ АФЖ онован је 1942. године у Босанском Петровцу, на Првој земаљској конференцији АФЖ-а.

„политичка и културна еманципација жена“ (Малешевић 1988, 63). У другом периоду празновања овог празника, према М. Малешевић означеном као „време `Велике победе жена` по завршетку Другог светског рата, односно по победи социјалистичке револуције (`ударничка` фаза)“ (Малешевић 1988, 54), сматрало се да жена нема више потребе за бунтом и борбом, већ је прослављање празника прерасло у масовне манифестације које су се одржавале „у славу слободе и равноправности“ (Малешевић 1988, 61). Празновање Дана жена је у овом периоду имало за циљ да женска радничка класа постане што продуктивнија у раду, те су се током славља организовале радничке смотре, тј. такмичења.³¹⁸ У трећем периоду празновања овог празника, према М. Малешевић „савремени период, или његова `слављеничка фаза`“ (Малешевић 1988, 54), највише се одсликала политичка потка овог празника, тј. приметно је било да је празник опстао због економске нужности, јер је у овом периоду, када се нормализовао живот у земљи, статус жене почео да бива све слабији, тј. жена задужења су се вратила на примарну позицију мајке и домаћице, а не раднице. Самим тим, и прослава Осмог марта почиње да бива празнована у славу мајки и жена, домаћица, што се читавало и у припремањима изложби рукотворина, поклањању цвећа и парфема женама и извођењу жена на вечеру. Дакле, како М. Баришић-Ивановић истиче, „иако је требало да буде симбол родне равноправности, 8. март се временом претворио у неку врсту дана цвећа које се поклања женама и у прославе по фирмама, а све је мање био датум који представља подсећање на борбу за равноправност и допринос жена тој равноправности“ (Ивановић-Баришић 2008, 264–265).

АФЖ новопазарског округа³¹⁹ био је изузетно активна организација, поготову када је у питању била помоћ женама око деце, одржавања хигијене и обисмењавања жена. Ова

---

³¹⁸ Како М. Малешевић истиче, Осми март је „установљен као еквивалент, као `женски` додаток Првом мају, `правом` дану за радничке манифестације `када хиљаде организованих другова одлазе да манифестују своје захтеве` он означава управо ту подвојеност, суштину неравноправности, саму суштину проблема положаја жена чијег су се решавања социјалистичке одрицале, верујући у идеју `универзалне` обесправљености“ (Малешевић 1988, 59).

³¹⁹ Већ 1945. године, одржана је велика Окружна конференција жена антифашисткиња у Сјеници, на којој се говорило о проблемима са којима су се жене сусретале током рата и који се и након рата настављају. Такође, муслиманке и Српкиње су се обавезале на међусобну помоћ у обисмењавању, подизању свести о бризи за хигијеном села и града, као и чувању деце, изградњи домова и др. Ова, заиста велика манифестација, није била значајна само због обраћања пажње на проблеме са којима се жене сусрећу, већ и због општег етничког проблема/сукоба међу муслиманима и Србима, који је на овој конференцији изнет и на који је покушано да се скрене пажња и да се оваква ситуација превазиђе. Дакле, у листу „Братство“, који је објавио текст о овој конференцији, о питању етничког сукоба, тачније о измирењу Српкиња и муслиманки, износи се следеће мишљење са конференције: „Кроз оптужбе Српкиња који су починили над муслиманском нејачи, кроз оптужбе муслиманки за злочине почињене над Српским живљем учвршћује се крвљу стечено братство и

организација потенцирала је и организовала у првим деценијама након Другог светског рата и празник жена. Осми март у Новом Пазару, првих година након рата, прослављан је нерадно, а током тог дана приређиване су различите приредбе којима су присуствовале групе жена из различитих колектива. У архивским изворима може се прочитати прво писмо АФЖ-а Нови Пазар, које је 1945. године упућено „Народној власти федеративне демократске Југославије“ и којим је у Новом Пазару отпочело вишедеценијско празновање Дана жена: „Шаљемо пламене поздраве свом правом народном представништву, својој народној влади слободне Југославије срећне заједнице равноправних народа, да је та влада на челу са нашим драгим Титом израз жеља и тежњи радног савјета села и града. (...) Под вашим руководством у заједници са цијелим нашим народом кроз ударнички рад остварићемо велики задатак данашњице обновићемо ратом опустошену земљу и тако извојевати над војничким непријатељем и последњу битку на привредном пољу. Уз дјело народне владе на челу са првоборцем и вођом Титом стоје све жене нашег округа као једна. Прва окружна конференција АФЖ-а Округа Новопазарског“.³²⁰ Такође, са прве Окружне конференције округа новопазарског упутиле су и писмо Главном одбору АФЖ-а Србије, који се налазио у Београду, а које је по садржини свакако више скретало пажњу на жене, њихове могућности и потребе, као и на неговање братства и јединства: „После четири године страдања, покоља, паљевина и међусобног истребљивања, окупиле смо се први пут српкиње и муслиманке на Окружну конференцију, да још једном потврдимо да су им непријатељи немци у заједници са четничко усташком реакцијом причинили много зла да кажемо да нисмо заборавиле све то и да ће нас проливена крв и пустош наших домова још ујединити у одлуци да сурово казнимо све злочине које су починили. (...) Овако сједињене поздрављамо наше драге Србијанке са којима ћемо још јаче у оквиру наше Федератилне Србије дати све своје стваралачке снаге на добро наше земље, на добро наших народа. Ону исту одлучност и

јединство Српкиње и муслиманке. Оно јача, и данас када се враћају избеглице српске и муслиманске, дочекују једни друге са сузама, примају једни друге у своје куће, помажу обрадити земљу, помажу направити кров над главом“ (*Велика манифестација жена новопазарског округа*, „Братство“, I, 1, 1. јун 1945.). Исте године, наставио се рад АФЖ-а, сасвим интензивно и организовано је *Окружно саветовање АФЖ-а* у Пријепољу, на коме је било речи о даљем инфилтрирању жена у народне одборе и друга управна тела, као и њихове акције, а такође и о идеји водилји „Извести и последњу жену на изборе“ (више о овом саветовању видети у: *Окружно саветовање АФЖ-а*, „Братство“, I, 10 (22. октобар 1945.)).

³²⁰ АС, Главни одбор АФЖ (Ђ-79), 23, 1946–1947.

упорност из периода рата пренећемо на период мирне изградње. (...) Живеле јуначке жене Србије!“³²¹

Тако су већ 1946. године све жене из села среза Дежевског, уз пригодне говоре на челу са секретаром градског одбора АФЖ-а, заједно окупљене прославиле Осми март на улицама Новог Пазара и испред зграде Синдиката која је била окићена шареним теписима, паролама и Титовим сликама.³²² У току припрема Осмог марта у срезу је одржано 76 предавања на различите теме. Организовани су и течајеви кројења које је похађало 160 жена из Новог Пазара, Сјенице и Тутина, бројне књижевне вечери на теме жене у НОБ-у, као и многе приредбе по селима. Приказана је и позоришна представа „На крају пута“, у Новом Пазару и Сјеници, али и бројне биоскопске пројекције. Свечане академије поводом празника организоване су и у селима, али су тамо биле обележене само представљањем реферата о празнику, да би се предвече завршавале игранкама које су биле изузетно посећене. У граду су свечане академије имале богат културноуметнички програм – реферати, хорске песме, рецитације и др, који је извођен у свечано окићеним салама, а за који су штампане и позивнице. Поред културног програма, организоване су и посете фабрикама и женама које су радиле у њима, те се водила и дискусија о могућностима жене у раду у производњи. Ове посете имале су и друштвено-политички карактер. На крају празновања, завршавало се забавним вечерима на којима се организовала лутрија, шаљива пошта, као и игранке, а читав приход ишао је у добротворне сврхе.³²³ Године 1947. „централни одбор АФЖ-а спремио је нарочиту значку која се имала продавати тога дана у читавој земљи. (...) Срески одбори АФЖ-а обавезали су се на продају извјесног броја ових значака. Она је требало да доспе до сваке жене“ (Атлагић 2000, 275). Већ након пет година од ослобођења АФЖ Новог Пазара радио је на проширивању и јачању такмичења, тј. „ликвидирању неписмености и културно-просветном пољу кроз предавања, семинаре, читалачке групе, колективне посјете биоскопима. Одржан је и тронедјељни семинар за младе мајке на којем су се оне обучавале његовању и хигијени дјете. Појачан је био и политички рад на скидању фереце“ (Атлагић 2000, 279). Ова, 1949. година била је значајнија од претходних по својим бројним активностима, предавањима, конференцијама и биоскопским посетама, а можда најзначајнији у том тренутку био је рад на скидању

³²¹ АС, Ћ-79, 23, 1946–1947.

³²² *Прослава 8 мрта у Новом Пазару и Пријепољу*, „Братство“, II, 19 (1. април 1946.).

³²³ Више о овоме видети у: АС, Ћ-79, 130, 12. 04 1947.

фереце, као, како је сматрала социјалистичка и комунистичка власт, заосталог традиционалног модела који би могао нарушити братство и јединство народа и народности, као и истицати класне разлике. Пет година након ослобођења, 1950. године, Осми март био је посебно обележен у Новом Пазару. Двадесет жена муслиманске вероисповести скинуло је своје фереце у знак прославе Дана жена, као знак ослобађања од „последњег знака који карактерише мрак и назадњаштво“.³²⁴ И на републичком нивоу ова година означила је велике промене и јачање женског интегритета у друштвено-политичком животу Републике. Жене су овај Осми март прославиле радно, у духу припрема за изборе за Народну скупштину ФНРЈ.³²⁵ Након десет година прослављања Дана жена, 1955. године у листу „Братство“, изашао је чланак о напредовању и просвећивању жена, а у сусрет Осмом марту. Може се прочитати да су жене у свету и Југославији изузетно напредовале и ушле у живот друштва и политике, с тим што у Новом Пазару морају још много да се труде и просвећују: „Друштво за просвећивање жена је младо друштво. Формирано је новембра 1954 године али је већ постигло неке резултате у свом раду. То друштво одржало је неколико здравствених предавања за жене града. По блоковима су одржаване читалачке групе на којима су прорађивани чланци `Зоре` `Здравља` `Жене данас` итд“.³²⁶ Поред ових друштава и предавања, жене су могле похађати и курсеве домаћинства (похађало га је њих 30) и плетарства (похађало га је њих 22), а са којима би касније стекле могућност да раде у Женској занатској школи.³²⁷ Већ 1958. године примећује се да је програм обележавања Осмог марта знатно богатији. За прославу овог празника припремљене су две позоришне представе и две биоскопске представе, као и књижевно вече, свечана академија, забава за грађанство и различити пригодни говори (о историјату празника и подизању животног стандарда код жена), чему је присуствовало 2.400 жена из Новог Пазара и околних села.³²⁸ Већ наредне године, 1959, за овај празник истиче се и велико залагање за еманциповање жена у литерарном исказивању, тако што је Савез женских друштава среза Нови Пазар расписао конкурс за писање радова на слободну тему, а поводом Осмог марта.³²⁹ Ово је представљало нови и

---

³²⁴ 20 муслиманки скинуће ферецу у част 8 марта — борбеног Дана жена, „Братство“, VI, 88 (1. март 1950.).

³²⁵ АС, Б-79, 7, марта 1950.

³²⁶ Пред 8 март – борбени дан жена, „Братство“, X, 164 (3. март 1955.).

³²⁷ Пред 8 март – борбени дан жена, „Братство“, X, 164 (3. март 1955.).

³²⁸ Међународни дан жена, Свечано прослављен Осми март, „Братство“, XIV, 264 (20. март 1958.).

³²⁹ Конкурс, „Братство“, XV, 297 (20. фебруар 1959.).

изузетно велики корак у еманципацији жене у друштву, поготову на територији Новог Пазара.

Због недостатка материјала, па самим тим и немогућности сагледавања начина прослављања Осмог марта између 1959. и 1979. године, осврћемо се на прославу Осмог марта 1979. године.³³⁰ Приметан је сасвим нови начин прослављања овог празника, а то је инсистирање на томе да се празник слави пре свега радно, али уз свечани карактер. Без превеликог свечарења, овај празник био је обележен свечаном академијом и сусретом старих активисткиња, а читав новац који је прикупљен био је уплаћен у добротворне сврхе – за Савет за васпитање и бригу о деци општине Нови Пазар, јер је те године било обележено 79 година Међународног дана детета.³³¹ Године 1981. сагледавањем активности жена Новог Пазара на свечаности поводом Осмог марта, може се уочити да је улога жена у друштву изузетно измењена, проширена и да је жена почела да узима активно учешће у многим сегментима друштвеног живота који су се до тада сматрали искључиво мушким. Тако је ове године, поводом Осмог марта, Конференција за активност жена препоручила да се празник прослави радно и са манифестацијама и активностима које имају радни карактер. Поред традиционалних сусрета активисткиња, свечане академије, посете споменика женама палим у НОБ-у и организовању представе „Хасанагиница“ за жене, приређена је и изложба Слободанке Ракић у фоајеу Концертне дворане Радничког универзитета, изложба домаће радиности у Завичајном музеју, а жене су узеле учешћа и у шах-клубу, стрељачкој дружини и ауто-рели меморијалу „Олге Јовичић“ у Караљеви.³³² Већ 1985. године потпуно се губи свечарски карактер, што вуче са собом и гашење овог празника, ако се под тим термином сматра свечарење. У чланку из листа „Братство“, под називом *Данас је осми март, Уместо каранфила...*,³³³ истиче се да су поклони и свечарење непотребни, те да женама заправо треба еманципација у политичком животу (више места у скупштини) и више запослености.³³⁴

---

³³⁰ У Београду се, свакако, Дан жена и у овом периоду прослављао, за шта постоје подаци у фонду Главни одбор Антифашистичког фронта жена Србије у Архиву Србије. Нажалост, за АФЖ у Новом Пазару, пронађен је веома мали број докумената у овом фонду.

³³¹ *Пред осми март дан жене, Празник треба обележити радно*, „Братство“, XIX, 415 (06. март 1979.).

³³² *Конференција за активност жена препоручује Осми март обележити радно*, „Братство“, XXI, 521 (27. фебруар 1981.).

³³³ *Данас је осми март, Уместо каранфила...*, „Братство“, XXV, 714, (08. март 1985.).

³³⁴ *Данас је осми март, Уместо каранфила...*, „Братство“, XXV, 714, (08. март 1985.).

Једним делом захваљујући и Осмом марту, као и активностима које је АФЖ организовао, многе жене у Новом Пазару имале су прилику да се, пре свега, описмене, а затим и да стекну основна знања из одређених женских заната, па касније чак и да се укључе у рад великих фабрика и фирми. У првој деценији након Другог светског рата, приметно је заиста велико залагање жена за сопствену еманципацију у друштву, што се очитује и кроз начине прослављања Дана жена који су жену представили као равноправну мушкарцу – јавни говори, позоришне представе, књижевне вечери и др. Нажалост, због недостатака извора, од 1959 – 1979. године, није могуће сагледати начине прославе овог празника у Новом Пазару, али је након 1979. године приметна значајна разлика у начину празновања Осмог марта у односу на први послератни период. Дакле, у овом трећем периоду, по М. Малешевић, у Југославији се „смањила и потреба за `сталним системским укључивањем жена у све сфере живота`. (...) Опредељујући се за `општељудску еманципацију` (...) Осми март је потпуно испуњавао свој основни задатак: није се бавио женама, али их је вешто усмеравао“ (Малешевић 1988, 79). У овом периоду жена се враћа на свој првобитни „посао“ мајке и домаћице, а прослављање Осмог марта почињу да карактеришу цветни поклони, парфеми и извођење жена на вечеру од стране партнера. Но, у Новом Пазару, изгледа да је и даље у овом периоду, све до 1985. године, поред наведених карактеристика владала и идеологија из претходног периода, тј. освешћивање потребе и значаја женске радничке класе, која се очигавала кроз свечане академије, сусрет старих активисткиња, као и пре свега кроз радни карактер празника и манифестације и активности које су имале радни карактер. Након 1985. године, како у читавој Југославији, тако и у Новом Пазару, овај празник прославља се радно, без великих манифестација.

В) ПРАЗНИК РАДА (1. МАЈ)

Први мај³³⁵ или празник рада био је међународни празник и симбол борбе радничке класе који се прослављао „у знак сећања на жртве радничких демонстрација одржаних у Америци 1886. године. На Оснивачком конгресу Друге интернационале одлучено је да се Први мај слави као дан радничке класе. Прве прославе су одржане 1890. године“ (Ивановић-Баришић 2008, 264) у свету, а у Југославији Први мај постаје државни празник

---

³³⁵ Више о прославама Првог маја у Београду, као и општим одликама овог празника видети у: Шарчевић 1990.

након Другог светског рата. У нашој земљи Први мај се прослављао нерадно. Главна обележја овог празника су првомајска такмичења у производњи, и културно-забавне манифестације у којима је учествовао велики број људи, а поред оваквих акција делиле су се и награде најбољим радницима. „За Први свибња одржавала се тада парада у главним градовима република попут оне на московском Црвеном тргу. Парада је дјеломично била војничка а дјеломично је опход с колима и камионима у карневалеском стилу приказивао дјелатност и `радне успјехе` појединих подuzeћа“ (Rihtman-Auguštin 1990a, 25).³³⁶ Треба поменути да се од половине XX века званично прослављање овог празника свело на минимум. Такође је приметно да се током година празновања Првог маја „овај `раднички дан` развијао у правцу постепеног напуштања своје борбене садржине у корист јачања `експлицитног симболизма`, да би у најновије време изгубио и велики део симболичке повезаности са идејама које су га афирмисале и претворио се у дан (плаћеног) одмора, или, како се говорило у једној фолклоризованој песмици: `Мало фрај, за Први мај!` Од борбеног дана радничке класе (према оригиналној формулацији), трансформисао се, дакле, у празник у буквалном смислу (дан када се не ради)“ (Шарчевић 1990, 71–72). Како мађарски истраживач Вилмос Воигт запажа да је, „`сваки ритуал везан уз неки култ или уз неку религију, а његова секуларизација која се догодила у неколико последњих десетљећа сматра се доследно томе секундарном. У нашем случају, напротив`, наставља Воигт, `празник 1. Свибња (недавна настанка) претежно има политичко и друштвено значење, док су фолклорне црте и оне парарелигиозне остале у другом плану. Због тога, схватимо ли семиотичку структуру 1. Свибња моћи ћемо предвидјети значење празника уопће` (Voigt 1981, 244)“ (Rihtman-Auguštin 1990a, 22). Надовезујући се на питање о значењу празника, Шарчевић истиче да празник поседује утопијску димензију, баш због његовог споја са политиком. Тако, он даље упућује на пример Дана рада у који „се укључују и ранији „митови“ о могућностима за радикалну обнову света и данашњи симболи могућности напредовања на статусној и хијерархијском лествици: класна борба као једини могући исход поставља пропаст „оних који су радили на пропасти `људске природе`, док данашњи систем пружа могућности за остваривање великог дела исте те `људске природе` (с тим што њено виђење у предратној или етатистичкој фази предпоставља колективност,

---

³³⁶ „Параде су укинуте почетком шездесетих година; још су се неко вријеме одржавале војне параде да би се сада од милитаристичких ознака одржали само плотуни уочи Дана републике“ (Rihtman-Auguštin 1990a, 25).

док се данас све више обраћа индивидуи, о чему говоре нови `култови` масовне културе и симболи напредовања властитог статуса“ (Шарчевић 1990, 108).

У Новом Пазару, као и у читавој СФРЈ, Први мај прослављан је веома свечано, а са прославом овог празника се започело одмах након ослобођења државе. Већ 1946. године приређена је прва званична прослава Празника рада. Припреме је извршио, Градски одбор АФЖ-а, планирајући да за 30. април и 1. и 2. маја обезбеди по педесет жена дневно које ће радити у кухињама, сашије 1.000 застава, што лепше оките куће, изађу у што већем броју на параду и да неке жене обуку народну ношњу, као и да обиђу мајке и жене изгинулих бораца. Такође, прочитано је и писмо којим се одобрава да жене које желе отпутују у Београд и посете изложбе књига.³³⁷ Дакле, као што је и планирано, ова прослава почела је уочи првог маја свечаном академијом и бакљадом, тако што су на околним брдима паљене ватре којима је исписано Титово име. Самог првог маја одржан је митинг у окићеном и свечано украшеном граду (Титове слике, заставе, зеленило и цвеће), коме је присуствовао велики број грађана, а говорници су прекидани узвицима парола у част Тита, Празника рада, као и у част братства и јединства Срба и Бошњака.³³⁸ Том приликом, митинг је отворио Момир Рашковић, председник Среског одбора фронта и први је говорио народни посланик, Хилмија Хасанагић. У име омладине говорио је Лазо Ристовић, док је АФЖ представљала Љубица Тописировић.³³⁹ Дакле, Празнику рада присуствовали су и своја запажања изнели представници из различитих друштвених организација – АФЖ-а, управних делатности, као и омладине. Године 1947. такође су, поред осталих, план и програм прославе Првог маја и првомајског такмичења, осмислиле и чланице среских одбора АФЖ-а, као и Градског одбора АФЖ-а Нови Пазар. За план такмичења „истакнуто је учешће жена при вршењу откупа жита као и њихово залагање у предизборној кампањи за изборе мјесних органа Народног фронта“ (Атлагић 2000, 276). Већ након две године, свечана прослава Празника рада обележена је, поред устаљених начина прослављања, и отварањем прве фабрике у Санцаку, текстилане „Богољуб Чукић“, која је у складу са идеологијом празника била место на коме су се запослили бројни омладинци, радници, али и жене, нарочито муслиманске вероисповести.³⁴⁰ Ова фабрика одиграла је значајну

---

³³⁷ Више о овоме видети у: АС, Ћ-79, 597, 5. маја 1946.

³³⁸ *Свечана прослава Првог маја у нашем округу*, „Братство“, II, 22 (01. мај 1946.).

³³⁹ Више о овоме видети у: *Свечана прослава Првог маја у нашем округу*, „Братство“, II, 23 (9. мај 1946.).

³⁴⁰ Више о овоме видети у: *Први мај*, „Братство“, IV, 63 (1. мај 1948.).

улогу у запошљавању жена (и српских, а поготову муслиманских) већ само две године након ослобођења Новог Пазара.

Године 1951. свечани програм поводом прослављања Првог маја у Новом Пазару почео је још 28. априла, када су се, тог и наредног дана, држала предавања о значају и начину прославе овог празника у Краљевини Југославији. Након ових говора, почеле су манифестације кроз град као и бакљада, а „на брдима околу града палиће се ватре, а омладина припрема изненађење: пуштање `балона` у ваздух. После тога одржаће се свечана академија са програмом у част 1 маја“.³⁴¹ Жене из АФЖ-а ишле су на излет у Сопоћане, док су други радници полазећи из својих фирми дефиловали и манифестовали кроз град. Поред ових програма, био је одржан и вашар „На граду“ на коме су „организоване и игранке и народна весеља преко целог дана, а свирка и остало је обезбеђено. Послеподне спортско друштво `Санџак` организује спортска такмичења, где ће учествовати као гост подмладак `Сарајева` из Сарајева и одиграти 2 утакмице 1 и 2 маја“.³⁴² Богатство културно-уметничког програма поводом Првог маја, као и прецизно утврђен програм, може се приметити ишчитавањем чланка из листа „Братство“ из 1954. године, где се наглашава да прослава поводом празника почиње већ 30. априла и траје и наредног дана. Свечарење поводом овог празника подразумевало је „велике јавне првомајске приредбе на подигнутом подиуму ресторана `Врбак` и ресторана `Београд`“, а програм су изводиле „све новопазарске школе, друштво `Партизан`, музичка (организа)ција Ватрогасног друштва и Омладинско културно просветно друштво `Рамиз Коца`. На програму су следеће тачке: 1. Народна кола, 2. Рецитације, 3. Разне музичке тачке, 4. Народне песме, 5. Балети, 6. Дечје игре, 7. Бокс, 8. Хрвање, 9. Разне фискултурне вежбе“.³⁴³

Приредбе поводом прославе Првог маја свакако су морале имати васпитну функцију за децу и омладину, те је тако 1958. године наложено из Савета за просвету НОО-е Нови Пазар да све школе припреме програме, поготову оне по селима. Такође,

---

³⁴¹ Припреме за прославу 1 маја у Новом Пазару, „Братство“, VI, 105 (1. мај 1951.).

³⁴² Припреме за прославу 1 маја у Новом Пазару, „Братство“, VI, 105 (1. мај 1951.).

³⁴³ Програм првомајске прославе у Новом Пазару, „Братство“, IX, 150 (1. мај 1954.).

како би се развијало братство и јединство и размена сазнања о овом празнику, истиче се у НОО-у Нови Пазар да „треба организовати узајамне међушколске посете“.³⁴⁴

Након више од деценије, прослављање Празника рада развило се у својеврсне културне манифестације, којима су пропагирани братство и јединство, рад, култура и аматеризам. Тако је 1975. године реализована културна сарадња са Културно-уметничким друштвом из Косовске Митровице, које је за празник рада „извело игре Косова и Метохије. Истовремено у граду су гостовали песници и ликовни уметници Митровице и приредили књижевно вече за град и ликовну изложбу у холу Дома омладине. Културно уметничко друштво из Косовске Митровице приредило је јавни концерт на тргу који је посматрало око 10.000 грађана“.³⁴⁵ Већ 1978. године примећује се да је можда и смањен свечарски карактер овог празника у односу на прве две деценије након ослобођења, но и даље се Празник рада прославља уз бројне манифестације и излете током дана, а увече шетње корзом, прво седење у баштама кафића, а на самом крају вечери и ватрометом у знак прославе Дана рада.³⁴⁶ И осамдесетих година XX века у Новом Пазару, овај се празник прослављао обуставом рада у фабрикама и фирмама, као и одржавањем пригодних програма у знак прославе Првог маја – Дана рада.

Дакле, и у Новом Пазару, Први мај се, у првом периоду, тј. *етатистичкој фази* (како је П. Шарчевић назива) која је трајала од 1945–1964. године, прослављао исто као и у осталим деловима Југославије. Оно што је посебно истицало обележавање овог празника у Новом Пазару било је паљење ватре на брдима око града, тј. бакљаде, пуштање балона, украшавање града цвећем и заставама, свечане академије, вашари са општенородним весељем, приредбе, спортска такмичења и др. Како П. Шарчевић истиче, карактеристике Првог маја и у Београду у наведеном периоду, јесу биле баш ове које су поменуте у контексту прославе овог празника у Новом Пазару, тј. могло се видети „мноштво разнобојних балона, лепршавих застава и цветних декорација, као и обавезни ватромет, а у првих неколико године после рата и бакљаде, представљају bricolage-технику којом се наговештава бујање живота“ (Шарчевић 1990, 98).

---

³⁴⁴ ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 11. 04. 1958. године.

³⁴⁵ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

³⁴⁶ *Првомајске ватре*, „Братство“, XVII, 374 (09. мај 1978.).

Другу фазу, према П. Шарчевићу *слављеничку фазу*, која је трајала од 1965. до 1988. године, у Новом Пазару су представљали излети, вечерњи ватромет, шетња по корзу и разне манифестације и приредбе. Сви ови симболи прослављања празника били су приметни и у Београду, с тим што би требало обратити пажњу и на то да је у овом периоду уведена и „пракса умножавања нерадних дана која је егзистирала напореда са бесмисленом синтагмом `свечано и радно`“, што је овом празнику донело једну нову „ноту“ – „прилику да се јефтино или бесплатно забави, обићу рођаци, направи погодно шопинг-путовање и сл“ (Шарчевић 1990, 105). Но, како Шарчевић наводи у своме раду, цитирајући део текста из *Вечерњих новости*, „чак ни ’спајање’ нерадних дана не спада у губитак јер празнични сусрети и одмори подстичу на бољи рад“ (*Вечерње новости*, 4 – 5 – 1974, у: Шарчевић 1990, 112).

Г) ДАН МЛАДОСТИ И РОЂЕНДАН МАРШАЛА ТИТА (25. МАЈ)

Дан младости, 25. мај,³⁴⁷ поред свог обележја младости и празника посвећеног младима и пионирима, прослављао се и као рођендан председника СФРЈ Јосипа Броза Тита. Од 1957. године Дан младости је уврштен у редовни мајски програм државних светковина које су се славиле у целој земљи. Овај празник спада у категорију нових државних и републичких празника и био је прослављан као радни дан, „а оно што га је обележавало јесте гимнастичка приредба (слет) која је (на државном нивоу) одржавана на стадиону Југословенске народне армије. На крају приредбе, председнику Југославије, Јосипу Броз Титу, свечано је предавана Штафета младости, као рођендански поклон чији су саставни део биле поруке са добрим жељама представника народа. Поменуте активности (ношење штафете и организовање приредбе) престале су током осамдесетих година, па је тако ово био први од званичних државних празника који је избрисан из празничког календара“ (Ивановић-Баришић 2008, 264). Прослава се развијала из године у годину и све више добијала и свој уметнички карактер, до те мере да је последња прослава овог празника, 1987. године, била веома критикована између осталог и због свог изразито уметничког карактера. Са појавом телевизора, повећавао се и број гледалаца, тј. публике, а временом, поготову након смрти Јосипа Броза Тита, места предаја штафета су се ширила,

---

³⁴⁷ Више о Дану младости и начину прославе и организације овог празника, видети у: Лукић Крстановић 2010, 109–135.

а ношење штафете „даје примат хепенинизма који постају својеврсно окупљање младих због музике, а не ради парадигме и декора штафете“ (Лукић Крстановић 2010, 115).

Поменути штафета³⁴⁸ била је, поред слета и дефилеа један од најважнијих саставних делова прославе,³⁴⁹ па и саме завршне манифестације посвећене Дану младости.³⁵⁰ Штафета је, од 1956. године, када Тито предлаже да се уместо његовог рођендана празнује Дан младости, добила назив Штафета младости, што значи да „са Даном младости Титов рођендан добија животни статус `младости`, постајући много више од лика и дела – култ“ (Лукић Крстановић 2010, 112). Сваке године штафета је обилазила различите градове Југославије, где је дочекивана изузетно свечано уз пригодне манифестације и предавана даље, а крајње одредиште јој је било у Београду, и то на сам дан Титовог рођендана, где је приређивана највећа и најсвечанија манифестација и где је штафета свечано уручивана председнику државе. Оваква прослава је „функционисала на два начина: један је организационо-бирокуратско дизајнирање спектакла, а други је сценско-извођачки дискурс“ (Лукић Крстановић 2010: 117). Са гашењем и других манифестација и укидањем одређених државних празника, осамдесетих година двадесетог века, 1989. године је последњи пут пронешена и штафета кроз градове Југославије.

Други важан сегмент прославе 25. маја били су дефилеи, тј. параде³⁵¹ улицама градова и крајња манифестација, која се одржавала на стадиону на сам дан Титовог рођендана. Учесници дефилеа били су углавном пионири и омладина из спортских друштва, као и из школа које су имале своје културно-просветне секције. Они су били костимирани, неки са маскама, а неки у својим униформама пролазили улицама града

---

³⁴⁸ „Штафетна палица, као порука младости, требало је да симболизује живот, младост, надања, добре жеље народа, јединство, напредак“ (Ивановић-Баришић 2014, 281).

³⁴⁹ У опису задатака и организације штафете, Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије, за 1945. годину објављује следеће: „Штафета је заправо трчање штафетних екипа у којем се између тркачи на одређени удаљеностима уз предавање штафетне палице. (...) Циљ наших штафета је Београд, где ће последњи у низу тркача који ће стизати из разних крајева предати штафетну палицу са честитком омладине. (...) Главне стазе биће државне цесте које воде из различитих крајева а до Београда“. (...) По времену поласка и доласка рачунаће се у просеку најбоље време и онда ће се објавити победничка екипа“ (АС, Ђ-46, 10. 04. 1945.). Дакле, изузетна сложеност штафетног преношења из свих република, која се на крају завршава у Београду, имала је тачну сатницу и прецизну организацију, а уз помоћ организационих одбора у скоро сваком срезу, општини, па чак и мањем месту.

³⁵⁰ „Године 1945. на иницијативу Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије (УСАОЈ) одржана је прва предаја штафете Јосипу Брозу Титу у част његовог педесет трећег рођендана“ (Лукић Крстановић 2010, 111).

³⁵¹ „У комунистичким режимима параде су имале циљ не само да означе државни легитимитет, већ и моћ идеологије и вође. (...) Параде у СФРЈ организоване су према узору на совјетске параде које су се одржавале за Први мај и Девети мај на Црвеном тргу, испред Кремља у Москви“ (Лукић Крстановић 2010, 110).

носећи слике друга Тита и транспаренте са паролама братства-јединства и другим паролама које су подстакнуте идеологијом социјалистичке друштвене политике. Ове дефиле посматрао је велики број одраслих и остале омладине која није директно учествовала у програму, али су сви ипак били активни учесници прославе празника, узвикујући социјалистичке паролe, аплаудирајући и бодрећи пионире и социјалистичку омладину Југославије. Коначно, завршна манифестација одржавана је на стадиону, као простору који је могао да прими највећи број људи посматрача и активних учесника у манифестацији. Завршну манифестацију карактерисао је слет сачињен од масовних вежби, као и других мањих групних вежби пионира и омладине, па и појединачних, махом гимнастичких вежби.

Као завршница обележавања празника, одигравао се слет,³⁵² на стадионима широм земље. Што се тиче организационог карактера, „крз патерналистичку хијерархију оличену у вођи, власти и потчињеној маси“ (Лукић Крстановић 2010, 117) исказивала се основна идеја слета на Дан младости. Слет је представљао скуп гимнастичких вежби и живих слика – кореографија, хорских нумера, као и спортских такмичења, који су сви заједно слали политичке, тј. „одговарајуће симболичке поруке“ (Лукић Крстановић 2010, 123). Кореографија, као главни елемент слетовске манифестације, „исто као и музика, усагласила је идеолошке доктрине и културне парадигме. Све до седамдесетих година кореографија задовољава основне принципе војничко-гимнастичарских одлика слета. Тачке су, у ствари, биле гимнастичке вежбе, које су, као такве, имале“ (Лукић Крстановић 2010, 123).

Како на државном нивоу, тако и на локалном нивоу, овај празник прослављао се изузетно свечано. Тако је и у Новом Пазару са великом радошћу дочекивана државна штафета, као и локалне штафете, а затим прослеђивана даље уз изузетну организацију. Дефиле су чиниле параде ученика свих школа који су били обучени у своје школске униформе, затим парада спортиста, музичких и фолклорних група, а на камионима као на импровизованим позорницима, изводили су се скечеви, док је све то посматрао изузетно велики број људи који су долазили из околних градова и села. Главна манифестација –

---

³⁵² „Након Другог светског рата соколски слетови су, као и већина предратних церемонија и јавних ритуала, били избрисани као `буржоаски елементи`“ (Лукић Крстановић 2010, 111).

слет, одржавала се на новопазарском стадиону масовно и свечано. Ова приредба била је увежбавана месецима уназад.

У листу „Братство“ из 1945. године, поводом прве прославе Титовог рођендана, након ослобођења, појавио се велики текст у коме се помињу сва добра дела Тита, који је помогао народу да се уједини и да се ослободи. О новопазарском крају и односу његових становника даље се пише: „Од најзаосталијег краја у Србији у овој четворогодишњој борби, наш округ је израстао политички и војнички, препородио се у толикој мјери да данас може да стане у прве редове. Некада крвно зарађени Срби и Бошњаци уништавали су се између себе и нису вјеровали да ће се икад помирити. А данас, после четири године заједничке борбе против заједничког непријатеља, слиједећи путевима друга Тита, исковано је чврсто братство и јединство и престало је свако неповјерење. (...) Наш крај је у старој Југославији био у толикој мери пасторче, да је ушао у ријечник многих као појам биједи и заосталости“.³⁵³ Дакле, истицан је изузетан значај који је Тито имао на формирање социјалне политике већ непосредно након ослобођења, као и велика захвалност грађана његовом лику и делу.³⁵⁴ На дан 25. маја 1945. године неколико најбољих пионира Новог Пазара послато је у Београд на слет, а остали су овај празник прослављали у својим местима. „Пионирски одељак при окружном одбору УСАОС-а направио је извјестан план прославе за све срезове, који су све организације одушевљено прихватиле и оствариле га према својим приликама“.³⁵⁵ Славље је почело већ 23. маја када су се палиле ватре, старији причали о Титу, а након свега уследило је весеље са песмом, игром кола и бакљадама на улицама. Наредног дана одржана је смотра на улицама Новог Пазара, а на сам дан Титовог рођендана било је општеномерно весеље у граду.³⁵⁶ Све је протекло у складу са обавештењем и задацима које је Окружном одбору УСАОС-а Нови Пазар, доставио Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије: „24–V–1945 уочи рођендана маршала Тита наш одјел за физкултуру и спорт организираће масовна омладинска штафетска трчања широм Југославије. Млади тркачи носиће лепе израђене штафетне палице и у њима писмену честитку маршалу Титу. Тако ће наши физкултурници

---

³⁵³ *Рођендан маршала Тита*, „Братство“, I, 1 (1. јун 1945.).

³⁵⁴ *Рођендан маршала Тита*, „Братство“, I, 1 (1. јун 1945.).

³⁵⁵ *Наши пионири прослављају рођендан свога Тита*, „Братство“, I, 1 (1. јун 1945.).

³⁵⁶ *Наши пионири прослављају рођендан свога Тита*, „Братство“, I, 1 (1. јун 1945.).

пронети читавом земљом глас о рођендану нашег маршала и понети са собом у Београд поздраве народа који ће их путем дочекивати“.³⁵⁷

Након пет година од ослобођења, 1950. године, видне су велике припреме за дочек и ношење локалних штафета, Обласне штафете и штафете НР Црне Горе (дочекује се на Рогозни, а одатле се носи према Рашки), а Титову штафету су носили најбољи омладинци и радни људи које су изабрали њихови другови на конференцијама.³⁵⁸ Уочи 25. маја предвиђено је да културноуметничке групе дају приредбе и да запале ватре на свим видним местима на којима ће се говорити о животу и раду друга Тита.³⁵⁹ Године 1951. 24. маја одржан је митинг поводом дочека и испраћаја Титове штафете, а сви грађани Новог Пазара послали су своје поздраве Титу путем писама и штафетних палица.³⁶⁰ Године 1951. помиње се и даље изузетан значај штафета, које су ове године почеле да пристижу и пролазе кроз Нови Пазар већ 21. априла (штафета планинара која је кренула из Тутина, а у Новом Пазару је преузело Планинарско друштво „Голија“), затим је 23. маја стигла Републичка штафета која је дошла из Титовог Ужица, а са њом су се спојиле и све локалне штафете.³⁶¹ Титов рођендан обележен је 1953. године једним значајним догађајем за Нови Пазар, свечаније него свих претходних година – пуштањем у погон Хидроцентралне „Рашка“, 25. маја, од које је пошла и средња штафета, а државна штафета је кроз Нови Пазар прошла још 22. маја. Након отварања хидроцентралне на тргу је био одржан митинг са пригодним говорима и дефиле у ком су учествовале јединице Новопазарског гарнизона, омладина свих школа, друштво „Партизан“, Ватрогасно друштво и др. Након завршетка дефилеа пристизале су штафете (штафета планинарског друштва, штафета „Партизана“ и других установа, предузећа и радних колектива). Традиционално су упућивани и поздрави и најлепше жеље другу Титу за рођендан, а после подне на стадиону „Санцака“ одржан је веома успео физкултурни слет.³⁶²

О масовљењу прославе Дана младости и порасту његовог значаја говори и податак из 1960. године да је од стране НОО-е Нови Пазар, наложено да се организују *смотре*

---

³⁵⁷ АС, Ђ-46, 10. 04. 1945.

³⁵⁸ *Титова штафета*, „Братство“, VI, 91 (01. мај 1950.).

³⁵⁹ *Титова штафета*, „Братство“, VI, 91 (01. мај 1950.).

³⁶⁰ *Титова штафета*, „Братство“, VI, 106 (24. мај 1951.).

³⁶¹ *Друштво планинара и Народна омладина Среза дежевског спроводе припреме за Титову штафету*, „Братство“, VIII, 128 (16. април 1953.).

³⁶² *Републичка штафета прошла кроз Нови Пазар*, „Братство“, 130 (1953) и *У Новом Пазару је свечано прослављен рођендан друга Тита*, „Братство“, IX, 152 (30. мај 1954.).

делатности Културних група и секција, Културно-просветних друштава и КФЗ и по сеоским центрима, али и на самом крају у граду.³⁶³

Године 1977. прослављена су свечано два јубилеја – јубиларни 85. Титов рођендан и четрдесетогодишњица његовог доласка на чело СКЈ. Титу су традиционално упућивани поздрави и најлепше жеље. Све је било увеличано Штафетом младости која је прошла и кроз Нови Пазар, док је 40 младих Новопазараца отишло за Београд да учествује у предаји штафете. Више од седам хиљада пионира, омладинаца, припадника ЈНА, радника, чланова спортских и других друштава, учествовало је 22. маја на дефилеу кроз Нови Пазар, а десет хиљада грађана је стајало по улицама и подржавало младе. Поподне је на Градском стадиону одржан слет на коме је пет хиљада младих показало дуго припремане вежбе. Овај дан је за Новопазарце био још значајнији, јер је отворена и нова хладњача капацитета две хиљаде тона.³⁶⁴ Године 1978. и 1979. традиционално су обележене великим слетовима на стадиону (преко 5.000 учесника), смотрама и штафетама, изузетно гламурозно.³⁶⁵ У години Титове смрти Новопазарци су приредили можда и најсвечанију манифестацију прославе Титовог рођендана и Дана младости. Због лошег времена није било могуће извест слети на отвореном који је ове године носио назив „Тито – вечита младост“, али су зато у Концертној дворани ученици ОЦ „Братство-јединство“ приредили сценски приказ посвећен Дану младости. На сам дан празника, на стадиону пионери су предали заставе и мараме и примили омладинске књижице Савеза социјалистичке омладине. Свечани тренутак лепшим су учинили и чланови КУД-а „Младост“ који су у сарадњи са ученицима ОЦ „Братство-јединство“ извели сценски приказ о Титовом делу.³⁶⁶ „Уочи дана младости 600 радника новопазарских радних организација обишло је гроб друга Тита. Пут суза, заклетве и југословенске химне био је и остаће јединствен догађај који ће се дуго памтити.

---

³⁶³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, година 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36. I седница, 5. 2. 1960. године.

³⁶⁴ *Титу од срца, Братство*, „Братство“, XVII, 328 (31. мај 1977.), *Штафета младости у нашем крају, Свуда свечано и весело*, „Братство“, XVII, 327 (24. мај 1977.) и *Репортер на лицу места*, „Братство“, XVII, 328 (31. мај 1977.).

³⁶⁵ *Титу за рођендан, Одржана традиционална смотра младости*, „Братство“, XVII, 376 (23. мај 1978.) и *Штафета младости у нашем крају*, „Братство“, XIX, 423 (08. мај 1979.).

³⁶⁶ *Постати омладинац – част је и обавеза*, „Братство“, XX, 475 (27. мај 1980.).

У аутобусима песма `Друже Тито ми ти се кунемо`“.³⁶⁷ Дочек и испраћај штафета наставили су се и у години након Титове смрти, те је 1981. године штафета прошла кроз Нови Пазар, а обележена је свечаношћу на Тргу маршала Тита, и пристизањем локалних штафета (њих14).³⁶⁸ Прослава ове године била је обележена паролом „И после Тита – Тито“, где су, на Градском стадиону у Новом Пазару, поред бројних говора са ударничким порукама – „Порука искрена и јасна: нико нас неће зауставити на путу који си Ти трасирао, вољени друже Тито“, наступали најмлађи грађани са различитим вежбама, а ученици образовних центара у својим бежбама исказали су „40 година наше борбе и социјалистичке самоуправне изградње“.³⁶⁹ И 1983. године свечано је обележен Дан младости и долазак и испраћај штафете. Ка стадиону су се од раног јутра кретали млади у разнобојним костимима,³⁷⁰ а како пише у листу „Братство“ слетска вежба на стадиону ове године, коју је извело 3.500 младих, засенила је све оне из претходних година. У завршној слици се из латица цвета појавила штафета, а фолклорне секције школа које су припремале слет, извеле су сплет игара народа и народности Југославије.³⁷¹

Већ 1984. године приметан је знатно смањен ентузијазам и жеља за одржавањем великих манифестација. У листу „Братство“ изнето је само то да је општинска штафета кренула 16. априла из Осаонице, а у Нови Пазар стигла 19. априла и да су се сви грађани окупили на градском тргу да поздраве штафету, а млади су припремили пригодан културно-уметнички програм. Најсвечанији тренутак је био када се на позорницу спустила најбоља радница са високо подигнутом штафетом у руци!³⁷²

Значајно место у друштвеном-културном животу сваког града, па тако и Новог Пазара, имали су носиоци штафета. То су углавном били истакнути омладинци, радници,

---

³⁶⁷ Приликом обиласка гробнице друга Тита, Сузе туге, поноса и заклетве, „Братство“, XX, 476 (03. јун 1980.).

³⁶⁸ Сутра стиже Штафета младости, Потврда оданости Титовом делу, „Братство“, XXI, 518 (10. април 1981.).

³⁶⁹ Више о оооме видети у: Младост Титу, „Братство“, XXI, 525 (29. мај 1981.).

³⁷⁰ Сутра стиже штафета младости, Символ оданости Титовом делу, „Братство“, XXIII, 625 (20. мај 1983.).

³⁷¹ Ватре које се никад неће угасити и Братство, „Братство“, XXIII, 625, (20. мај 1983.) и Малишани новопазарских вртића обележили Дан младости и 26 година оснивања вртића, За Титов и свој дан „Братство“, XXIII, 625 (20. мај 1983.).

³⁷² Савезна штафета младости јуче свечано дочекана и испраћена у Новом Пазару, Вечно привржени Титовом делу и путу, „Братство“, XXIV, 671 (20. април 1984.).

пољопривредници или спортисти. Носиоце штафете предлагали су омладински,³⁷³ раднички и други одбори, а њихов даљи ангажман био је одређен програмом штафетног одбора. Сваки појединац је имао и свог пратиоца са којим је смењивао штафетну палицу тако да сваки километар пређу за четири минута. Сваки носилац требало је да пређе 200 метара, а то значи да је за сваки километар требало изабрати по пет носиоца и пет пратилаца.³⁷⁴ Дакле, носиоцима штафете, овим одабиром, била је указивана изузетна част, они су праћени и поздрављани овацијама својих суграђана, али су и њихове слике излазиле на насловним странама листова. Један од носилаца, чија слика се могла наћи на насловној страни листа „Братство“ из 1977. године, како држи штафету у руци, јесте и најбољи млади радник самоуправљач, радник Фабрике обуће „Рас“ – Рамо Беширевић.³⁷⁵ И године 1979. штафету је носио најбољи млади радник Фабрике обуће „Рас“ – Ариф Ницевић.³⁷⁶ Поред радника и најбољи пољопривредници били су носиоци штафета, те је тако 1983. године Штафету младости на Градски стадион у Новом Пазару донео млади пољопривредник из села Лече – Мурадин Ибрахимовић.³⁷⁷

Д) ДАН БОРЦА (4. ЈУЛИ) И ДАН УСТАНКА У СРБИЈИ (7. ЈУЛИ)

Дан борца, 4. јули и 7. јули Дан Устанка у Србији спадају у новоформиране државне и републичке празнике.

Дан борца, 4. јули, који је за државни празник проглашен 26. априла 1956. године, сваке наредне године славио се као празник устанка народа Југославије. Славио се у част годишњице седнице Политбироа Централног комитета Комунистичке партије Југославије, која је први пут одржана 4. јула 1941. године у Београду. При прослављању, овај празник се најчешће спајао са празником 7. јула, тј. Даном Устанка у Србији, што због близине датума, као и због своје тематскесличности (устанак народа Југославије, Србије и одавање признања борцима тог устанка). Тако се и у подавалским насељима, како Милина Ивановић-Баришић истиче, празновао седми јули чак под називом Дан борца, те су, од 1945–1960. учесници празника били *становници села*, а *борачка* организација је била

³⁷³ На седницама Градског комитета Н. О. непосредно пред Титов рођендан одржавале су се свечане конференције у свим колективима Народне Омладине и том приликом се вршио избор носиоца штафета. О овоме више видети у: *Титова штафета*, „Братство“, VII, 112 (24. мај 1952.).

³⁷⁴ Више о овоме видети у: *Титова штафета*, „Братство“, VI, 92 (1. мај 1950.).

³⁷⁵ Више о овоме видети у: *Потпун успех*, „Братство“, XVII, 329 (7. јун 1977.).

³⁷⁶ Више о овоме видети у: *Штафета младости у нашем крају*, „Братство“, XIX, 423 (8. мај 1979.).

³⁷⁷ Више о овоме видети у: *Ватре које се никад неће угасити*, „Братство“, XXIII, 626 (27. мај 1983.).

представник општине. Радње које су се обављале током прославе биле су „полагање венца, крос, ручак, ватра“ (Ивановић-Баришић, 2007, 253).

Седми јули, Дан Устанка у Србији, прослављан је на дан када је 7. јула 1941. године, на Ивањдан, у Белој Цркви изведена оружана акција Рађевачке партизанске чете којом је командовао Жикица Јовановић Шпанац. Овај празник почео је да се прославља већ 27. јуна 1945. године када је Народна скупштина Србије донела одлуку да се овај дан празнује као Дан устанка народа Србије. Овај празник се прослављао у читавој Србији, а првој прослави 7. јула 1945. године, у Белој Цркви присуствовао је и Тито. И јубилеји поводом десетогодишњице и тридесетогодишњице су свечано обележени, подизањем бисти борцима и подизањем спомен-комплекса, а 1960. године за ову прилику установљена је и Седмојулска награда. Она је прве године када је установљена додељена „књижевницима, ликовним, музичким, позоришним и филмским уметницима и архитектама као и инаституцијама односно организацијама из области масовног културно-просветног рада, у укупном износу од 9,600.000 динара (...) у јавности су позитивно оцењене као нови, и највећи стимуланс у НР Србији за даље подизање квалитета књижевно-уметничког стваралаштва“.³⁷⁸ Дан устанка обележаван је пре свега митинзима с политичким говорима. „Ти су митинзи осим институционалне и политичке компоненте неријетко имали и ону комерцијалну и лудичку, тј. након политичког програма настављали су се као народно весеље“ (Rihtman-Auguštin 1990a, 27).

Дан борца, 4. јули, није обележаван у Новом Пазару толико свечано и засебно као 7. јули, Дан Устанка у Србији. Овај празник најчешће је био спајан са 7. јулом, а навођен под термином *јулски празници*, те се и из извора примећује већа посвећеност пажње 7. јулу. Први празник Устанка у Србији, у Новом Пазару прослављен је 1945. године, као и у читавој Србији, а у знак прославе одржани су пригодни говори о значају 7. јула, којима је присуствовало око 2.000 људи уз покликe Титу и народноослободилачкој борби.³⁷⁹ Овом приликом у листу „Братство“ објављена је и честитка која гласи: „Живио Седми јули – – народни празник Србије!“.³⁸⁰ Године 1948. на сличан начин обележен је овај празник, пригодним говорима и предавањима о значају овог празника, која су држала војна лица и

³⁷⁸ АС, Г-291, 1, 1–600, 21. јануар 1961.

³⁷⁹ *Прослава 7 јула у нашем округу*, „Братство“, I, 4 (15. јул 1945.).

³⁸⁰ *Живио Седми јули - - народни празник Србије!*, „Братство“, Ванредно издање, 3 (7. јули 1945.).

судије. Ове године био је организован и излет за све грађане,³⁸¹ а омладинци су учи Седмог јула извршили „партизански марш у правцу Тутина-Мађаре“.³⁸² Овакви и овоме слични начини прославе Седмојулског празника у Новом Пазару одржали су се све до распада Југославије.

Године 1950, 7. јули прослављен је свечаном академијом у Дому културе, митинзима, излетом, откривањем две спомен плоче, једне на тргу палим борцима Народноослободилачког рата и једне у Лукарима палим борцима из јединица Пека Дапчевића, као и маневром који су извели обвезници предвојничке насатве из Новог Пазара и јединице Југословенске армије гарнизона Нови Пазар. Након свих ових програма, спонтано је припремљено и подразумевано (традиционално) опште народно весеље.³⁸³ Исте године, како наводи Бранко Глођовић (тада на дужности омладинског секретара Среског комитета народне омладине среза Дежевског), „око тридесет дана пре 7 јула 1950. године у среском комитету омладине смо правили планове културно забавног живота омладине на селу. (...) Тада сам на састанку Среског комитета народне омладине дао предлог да организујемо прославу 7. јула на Голији, као дан устанка у Србији, месту Одвраћеница. Срески комитет народне омладине је прихватио овај предлог и мене задужио да организујем ову прославу“ (Глођовић 2002, 355). По његовом предлогу да се укључе и други срезови, Студенички, Моравички и Сјенички, „спроведена је агитација међу омладином у овим срезовима па је одзив омладине из срезова био изванредан“ (Глођовић 2002, 355). Након пригодног говора који је одржао, уследило је славље, а након неколико година подигнут је и споменик-обелиск палим борцима. Но, како Глођовић каже: „Да ли је ова прослава постала традиција нека процене генерације које долазе. Ето, нека и ово буде забележено, јер је и то делић историје“ (Глођовић 2002, 356).³⁸⁴

Након скоро десет година од ослобођења, 1954. године, приметан је изузетно велики друштвени ангажман у организацији прославе Дана Устанка у Србији: „Одбор за

---

³⁸¹ Сличан начин прославе одиграо се и у Београду, већ две године раније, где је АФЖ организовао излетиште на Кошутњаку, као и бифе и програм. Више о овоме видети у: АС, Ћ-79, 116, 13. VII 1946.

³⁸² Више о овоме видети у: *Прослава 7 јула у Новом Пазару*, „Братство“, IV, 66 (10. јул 1948.).

³⁸³ *Прослава 7 јула у Новом Пазару*, „Братство“, VI, 95 (07. јул 1950.).

³⁸⁴ Овај празник и његова тема свакако представљају историју Републике Србије, али се тзв. Голијски седмојулски сабор, прославља и данас, само са једном великом преформулацијом – од државног празника, са симболиком борбе и пожртвованости за свој народ, данас се дошло до симболике окупљања малобројних Срба који су остали у новопазарском крају, који овај празник прослављају као својеврстан празник „борбе за српство“.

прославу 7 јула дана Устанка народа Србије, израдио је обиман програм овогодишње прославе у Новом Пазару и Срезу дежевском³⁸⁵. На сам празник организована су предавања у основним организацијама ССРН, као и свечана академија са рефератом о Устанку и уметничким програмом. „Друштвене установе и организације на дан 6 јула обићи ће породице палих бораца у НОБ-и и уручити им поклоне, док ће на дан 7 јула бити положени венци на гробове палих бораца у НОР-у“³⁸⁶, а истог дана ће бити упаљене логорске ватре на околним брдима. „На сам дан устанка пословница „Путник“ организује масовни излет аутомобилима на Голију“³⁸⁷ где је одржан сабор који организује Одбор за прославу 7. јула.³⁸⁸ На сасвим сличан начин, ови празници настављају да се обележавају све до 1991. године.

Издвојићемо овом приликом 1983. годину, јер су тада, поред бројних манифестација, 4. јула откривене и две нове бисте двојици револуционара новопазарског краја, подигнуте у Образовном центру, док је 7. јула традиционално одржан сабор на Рогозни, поред споменика борцима Пекове дивизије.³⁸⁹ Већ наредне године, приметно је непостојање свечаног дела програма прославе 7. јула, већ се свечарски карактер овог празника свео искључиво на традиционални сабор на Рогозни, коме је ове године присуствовало око 5.000 грађана. У годинама после 1984. године, од свечарског карактера празника 7. јула остаје искључиво сабор на Рогозни, као традиционална манифестација, али се чак и изворно значење празника губи у свести грађана.³⁹⁰

Ђ) ДАН ОСЛОБОЂЕЊА НОВОГ ПАЗАРА (28. НОВЕМБАР) И ДАН РЕПУБЛИКЕ (29. НОВЕМБАР)

Дан ослобођења Новог Пазара, 28. новембар, заправо спада у празник града, али по свом поводу (ослобођење града од окупатора у Другом светском рату) има и одлике државног празника. Ипак, због честе повезаности са Даном Републике, пре свега датумске, па и термилошке – *новембарски празници* (као пандан *јулским празницима*), прославе

³⁸⁵ Програм прославе 7 јула у новом Пазару у Срезу дежевском, „Братство“, IX, 153 (21. јун 1954.).

³⁸⁶ Програм прославе 7 јула у новом Пазару у Срезу дежевском, „Братство“, IX, 153 (21. јун 1954.).

³⁸⁷ Програм прославе 7 јула у новом Пазару у Срезу дежевском, „Братство“, IX, 153 (21. јун 1954.).

³⁸⁸ Програм прославе 7 јула у новом Пазару у Срезу дежевском, „Братство“, IX, 153 (21. јун 1954.).

³⁸⁹ Јулски празници у Новом Пазару, „Братство“, XXIII, 631 (01. јул 1983.).

³⁹⁰ Седмојулски збор на Рогозни, Код вечне страже Пекових бораца, „Братство“, XXIV, 682 (13. јул 1984.).

28. и 29. новембра у Новом Пазару биће заједно приказане и описане у овом сегменту текста.

Дан Републике (29. новембар) спада у државне и републичке празнике, а празновао се у знак сећања на дан првог заседања Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) које је одржано у Јајцу 29. новембра 1945. године. Поред ове теме празника за овај дан везан је и рад пионирских организација који се исказивао кроз пријем будућих првака у пионирску организацију.

У Новом Пазару, 1951. године, прослава Дана ослобођења Новог Пазара и Дана Републике почела је већ 27. новембра због изузетно богатог програма. Улице су биле окићене заставама, сликама и различитим паролама, а прослава је почела свечаном академијом у сали Дома културе, а затим се наставила по основним организацијама Народног фронта и месним одборима конференције. На сам празник одржан је митинг ком је присуствовало око 1.000 људи, а све је било пропраћено свирком и песмом извођача у народној ношњи. После митинга упућени су телеграми ЦК КП Југославије и Титу и ЦК КП Србије и Петру Стамболићу, а затим су одржана спортска такмичења на стадиону СД Санџака. У вечерњим сатима пионири су приредили приредбу за грађане. На Дан Републике откривена је и спомен плоча палим борцима.³⁹¹ Године 1952. одржана је свечана академија поводом Дана Републике, а уједно и поводом дана ослобођења Новог Пазара, на којој је било различитих реферата на ове две теме, затим је изнет програм просветних радника, па дискусија о цифрама за социјална давања и на крају незаобилазни културно уметнички програм.³⁹² У новембру месецу 1954. године обележавање Ослобођења Новог Пазара, почело је већ првог новембра, јер је ове године обележен јубилеј, тј. десетогодишњица од ослобођења града. Већ првог новембра отпочела је прослава овог јубилеја културно-уметничким програмом у сали Градског аматерског позоришта.³⁹³ Следећи јубилеј, петнаестогодишњица ослобођења Новог Пазара, Дан републике и петнаестогодишњица *постојања града Новог Пазара*,³⁹⁴ били су разлог за широк програм и организовање бројних манифестација. У години ових јубилеја приметан

---

³⁹¹ *Прослава 28 новембра – дана ослобођења града и 29 новембра дана Републике у Новом Пазару*, „Братство“, 109 (1951).

³⁹² *Поводом Дана Републике и дана ослобођења Новог Пазара одржана је свечана академија у Новом Пазару*, „Братство“, VII, 118–119 (29. новембар 1952.).

³⁹³ *Отпочела прослава десетогодишњице ослобођења Новог Пазара*, „Братство“, IX, 156 (2. новембар 1954.).

³⁹⁴ Треба обратити пажњу на то да Нови Пазар постоји много векова уназад, али се овде мисли на „модерни“ град Нови Пазар, онај који је изникло на социјалистичким основама.

је и изузетно комплексан културно-забавни програм, који је веома развијен у односу на претходне године. Дана 27. новембра одржана је свечана академија, а затим и бакљада на главној улици Новог Пазара. Следећег дана одржана је свечана седница Народног одбора Општине, полагање венца на споменик палим борцима, народни митинг на градском тргу и изложба „Петнаест година привредног развитка и успона Новог Пазара и околине“ у Дому ЈНА. Увече је приређен ватромет, а затим и забава у Новопазарској Бањи. Наредног дана, 29. Новембра, Новопазарцима је на градском тргу представљен филм *Ветар је стао пред зору*, а затим је одржан богат културно-забавни програм у Дому културе. Последњег дана прославе Крагујевачко народно позориште приказало је комад *Шта грицкаш, друже*. Поред ових манифестација одржана су и бројна спортска и физкултурна такмичења. „Ова прослава треба да има не само манифестациони карактер, већ и да подстакне грађане на још веће напоре у борби за даљи напредак и процват наше комуне“.³⁹⁵

Наредне 1960. године за прославу 28. и 29. новембра посебно је захтевано да се ови празници обележе у школама и то „да се одрже предавања о значају револуције и резултатима који су постигнути од 1945 године до данас“;³⁹⁶ затим да се припреме свечани програми по школама, као и да се ученици укључе у свечане академије у својим местима и да сви школски задаци (домаћи и писмени) буду тематски посвећени овим празницима. Организацију прослава ова два празника прописује Одсек за просвету у Новом Пазару. Поред ових приредби и задатака које су требале да испуне школе, расписан је и конкурс за најбоље темате у школама, који би били награђени, а награде су биле следеће: „Прва награда сат у вредности од 10.000 динара, Друга награда – два ручна сата по 6.000 динара, Трећа награда – два пеликан налив пера по 4.500 динара. Награде за основне школе: Прва награда ручни сат од 6.000 динара, Две друге награде налив пера од 4.500 динара, Трећа награда два налив пера од по 2.500 динара“.³⁹⁷

---

³⁹⁵ Свечано ће се прославити 15-годишњица ослобођења Пазара, „Братство“, XV, 318 (01. октобар 1959.) и Нови Пазар ће веома свечано прославити празнике 28 и 29 новембар, „Братство“, XV, 323 (20. новембар 1959.).

³⁹⁶ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960, Л-196, 36, 10. седница, 4. 11. 1960. године.

³⁹⁷ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 10. седница, 4. 11. 1960. године.

Године 1977. Дан ослобођења Новог Пазара који је ове године био 33. по реду, Нови Пазар дочекао је у знаку обележавања различитих јубилеја који ће се прослављати до краја ове године.³⁹⁸ Године 1978. новембарске празнике „преузимају“ млади који организују манифестације поводом ових празника и свечано их прослављају, уз турнир у шаху (Млади V месне заједнице), радну акцију (малди ООУР-а „Абдурахман Мањо Ћоровић“) и забаву (млади Одојевића). Навече 28. новембра традиционално су биле упаљене логорске ватре са околних брда, а затим се запевало и заиграло коло. Поред овог младалачког програма, необавезно су извођене и шале, скечеве и такмичење у скоку у даљ и у вис.³⁹⁹

2. ИСТОРИЈСКИ ЈУБИЛЕЈИ

Поред поменутих празника, у социјалистичкој Југославији постојали су и празници „посвећени важним датумима из историје народноослободилачког покрета државе или појединих градова, али они нису имали већег утицаја на свакодневни живот народа“ (Ивановић-Баришић 2008, 263). То су били радни дани и празници у чијим прославама није учествовао тако велики број грађана, као током прослава државних празника.

А) Бригадирски празник

Овај празник је у Новом Пазару 1980. године обележен радно, смотром бригада у школама, месним заједницама и радним организацијама. У недељу, 30. марта, након смотре, којом је означен почетак припрема за акцију „Нови Пазар 80“ и за савезне радне акције, млади су наставили да раде.⁴⁰⁰ Године 1984. у оквиру обележавања 1. априла – Дана ОРА организована је смотра омладинских радних бригада, сусрет младих и старих бригадиста.⁴⁰¹

---

³⁹⁸ *Ново време Новог Пазара*, „Братство“, XVII, 353 (29. новембар 1977.).

³⁹⁹ *Песма и коло уз партизанску ватру*, „Братство“, XVIII, 399 (31. октобар 1978.).

⁴⁰⁰ *Уочи бригадирског празника – радило се*, „Братство“, XX, 467 (01. април 1980.).

⁴⁰¹ *Штафета у првом плану*, „Братство“, XXIV, 670 (13. април 1984.).

Б) Дан самоуправљача 27. јун

Године 1977. у Новом Пазару обележен је Дан самоуправљача изузетно богатим културним програмом и доделом бројних признања за успехе на пољу рада појединцима и фирмама. Тако су, након свечане седнице Општинског већа Савеза синдиката, уручене Повеље Општинског већа и књига *Тито о привреди* неким фирмама и фабрикама, затим је седам радника, најбољих у акцији „Млади радник самоуправљач“ добило књигу *Нови Пазар и околина*, док су сви чланови Општинског већа постали чланови Титовог фонда за стипендирање. „Радницима текстилног комбината `Рашка` уручено је 18 ордена рада са сребрним венцем и 28 Медаља рада, одликовања Председника републике, а Текстилном комбинату предата је Мајска награда Регионалне привредне коморе – Краљево“. Што се тиче културно-уметничког програма, приређен је једнодневни излет на Рогозну за све радне људе Новог Пазара, као и уметнички програм КУД-а из Призрена и Титограда (данас Подгорица) који је приказан на јавном концерту испред Радничког универзитета.⁴⁰²

Након две године, 1980. године, уз Дан самоуправљача прослављено је и 30 година развоја социјалистичких самоуправних односа у друштву, који су у Новом Пазару обележени свечаном седницом Општинског већа Савеза синдиката. Након говора, традиционално су додељивана признања најактивнијим синдикалним организацијама и појединцима.⁴⁰³

В) Јубилеј Савеза комунистичке омладине Југославије (СКОЈ)

Године 1979. одржана су два концерта на којима су учествовали оперски певачи, глумци и музичари из Београда и војни оркестар, а све то у част шездесетогодишњице КПЈ-а и СКОЈ-а. Значај овог јубилеја поздравило је чак 1.400 посетилаца.⁴⁰⁴

Г) Дан армије

Године 1984. прослава дана армије у Новом Пазару трајала је десет дана, а током тих дана одржана су бројна предавања. Тог дана, 22. децембра новопазарска организација младих је организовала приредбу са партизанским песмама и играма. Главни актери током празничних дана су, поред младих, били и борци из Другог светског рата који су

⁴⁰² Свечано прослављен дан самоуправљача, „Братство“, XVII, 333 (05. јул 1977.).

⁴⁰³ Јубилеј самоуправљања, „Братство“, XX, 476 (03. јун 1980.).

⁴⁰⁴ О овоме више видети у: ИАРНП, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

војницима у новопазарској касарни препричавали догађаје из Народноослободилачке борбе.⁴⁰⁵

Д) Јубилеј Уједињеног савеза антифашистичке омлдине Југославије (УСАОЈ)

Године 1952. одржана је свечана академија са рефератима, након чега је приређен скроман програм са рецитацијама из живота и рада народне омалдине. Читав овај програм приређен је 27. децембра у сали новоотвореног Омладинског дома у Новом Пазару.⁴⁰⁶

3. ПРИГОДНЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ

У овом одељку биће пружен само мали одабир различитих пригодних манифестација везаних за актуелна друштвена и политичка дешавања у земљи. Представљене манифестације представљају репрезентативни узорак помоћу кога може да се сагледа разноврсност ових догађаја. Манифестације ће бити поређане хронолошки, по годинама њиховог одржавања.

Као прву, можда и једну од интересантнијих, издвајамо манифестацију поводом обележавања Бајрама 1945. године, из које се види не само њен хуманитарни карактер, већ и то да се Бајрам, као верски празник, а као и Божић, још увек могао јавно прослављати у Новом Пазару. Овај празник је прослављен пригодном манифестацијом, чији је део била и хуманитарна акција прикупљања „добровољних прилога за оправак Дома културе у Новом Пазару“ (Атлагић 2000, 265). Ову акцију организовале су жене Новог Пазара, а за неколико дана су „омладинке сакупиле 9.000 динара. Дајући своје скромне прилоге, народ је схватио шта значи Дом културе за један град као што је Нови Пазар“ (Атлагић 2000, 265).

У архивским изворима наилази се и на обавештење о организовању прославе Св. Саве, из 1946. године, које је Окружни одбор УСАОС-а упутио Среском одбору УСАОС-а. Дакле, достављају се упутства о празновању Св. Саве, али искључиво као просветне, а не верске свечаности. Важно је поменути да поред изостављања верских обреда, литургије и др, у рефератима о Св. Сави се мора говорити као о просветном раднику и државнику, а

⁴⁰⁵ *Поводом Дана армије, Сусрети и свечаности*, „Братство“, XXIV, 704 (21. децембар 1984.).

⁴⁰⁶ *Прослава десетогодишњице УСАОЈ-а у Новом Пазару*, „Братство“, VIII, 121 (1. јануар 1953.).

не као о светитељу. Након преподневног програма, требало је у свакој школи да се изнесе анализа рада са свим подацима. О преформулисању празника Св. Саве у социјалистички празник, говори и чињеница да је тога дана акценат стављен на акцију УСАОС-а у којој се давао прилог за ову организацију и читав град китио „у корист УСАОС-а“, а чак приходи од вечерњих приредби културних група одлазили би у фонд УСАОС-а.⁴⁰⁷

Година 1971, за Новопазарце и читав Санџак, имала је значајно место у јавном памћењу. Те године је, 15. априла, у Нови Пазар дошао председник СФРЈ – Јосип Броз Тито. Његова посета имала је друштвено-политички карактер, те како сазнајемо, сем дочека са великим бројем људи који су се скупили на улицама и тргу Новог Пазара, није било никаквих културних манифестација или приредби. Тито је пре свега обишао Текстилни комбинат „Рашка“, затим је „говорио на митингу у центру Новог Пазара, па водио разговор са привредно политичким активом општина: Нови Пазар, Рашка, Тутин и Сјеница у Дому омладине, а у Привредном клубу је имао краћи сусрет са борцима НОР-а са територије поменуте четири општине. Ручак за госте и велики број званица био је организован у холу Учитељске школе у нвом Пазару. Један сат одмора друг Тито је провео у Туристичком дому Сопоћани, а затим је обишао манастир Сопоћани и Рас, српску средњовековну престоницу“ (Мушовић 1978, 7).⁴⁰⁸ Дочек и поздрави Титу били су изрази поштовања, слављења и наде у још боље сутра и „посебан историјски тренутак и највећи подстрек у даљој изградњи социјалистичког друштва“ (Мушовић 1978, 27). Како би испратили Тита, радници Текстилног комбината „Рашка“ обуставили су производњу на неколико тренутака и изашли из погона, а затим су грађани Новог Пазара, али и Сјенице, Тутина и Рашке, окупљени на тргу Новог Пазара и по улицама, усхићени дочекали председника, кога је поздравио секретар ОК СКНП – Миломир Петровић. Дочеци и разговори са Титом текли су позитивним током, уз велике похвале председнику и захвалности што су се ови крајеви избавили из беде и сиромашта, као и привредног и културног мрака. Испраћај председника одиграо се у 18 часова, када су се грађани поново окупили на улицама Новог Пазара и уз поклике пожелели срећан пут гостима. „Били су радосни што су дочекали, видели и чули друга Тита, сентиментални што је тако брзо

---

⁴⁰⁷ Више о овоме видети у: АС, Ћ-46, 13, 17. 01. 1946.

⁴⁰⁸ Више о посети Јосипа Броза Тита видети у: Мушовић 1978.

напустио Нови Пазар и срећни што ће у свом сећању трајно обележити овај незаборавни дан“ (Мушовић 1978, 75).

У част проласка штафете 1978. године и трагом омладинских и партијских конгреса, Општинска конференција Савеза социјалистичке омладине Новог Пазара организовала је Марш „Трагом Пекових дивизија“, 25. и 26. марта, на коме је учествовало око 100 девојака и младића који су за два дана прешли око 50 км.⁴⁰⁹

Исте године одржана је манифестација под називом „Братско коло“, која је представљала сусрете младих који су се одвијали у оквиру Југословенских пионирских игара „Волимо домовину своју и њене братске народе све“. Овој манифестацији у Новом Пазару присуствовали су млади Бугари, Русини, Албанци и Мађари.⁴¹⁰

Године 1980, поводом смрти председника Југославије Јосипа Броза Тита, у Новом Пазару одржана је централна комеморативна седница органа и тела друштвено – политичких организација и Скупштине општине Нови Пазар.⁴¹¹

Пионирска акција „Стазама слободе 1941–1981.“ организована је у Новом Пазару 26. септембра 1981. године. На Тргу маршала Тита окупили су се сви пионери ове општине, а затим су обишли споменике револуционара овог краја и положили цвеће на њих. На крају похода „Стазама слободе“, пионери су запалили логорску ватру поред које су певали песме револуције и рецитовали.⁴¹²

Године 1984. у Новом Пазару организован је први Сабор сеоске омладине, а закључак који су изнели омладинци на Општинској конференцији Савеза социјалистичке омладине био је махом позитиван, али не у потпуности задовољавајући због тога што је све било исувише брзо припремљено. Организовано је и такмичење Шампионата знања „Тито, револуција, мир“.⁴¹³

***

Државни празници у СФРЈ чинили су значајан део опште, друштвене, па и културно-просветне политике државе. Они су имали своју посебну иконичност, тј. њих су пре свега карактерисали стриктно утврђени планови и програми, како на државном, тако и

---

⁴⁰⁹ *Омладински марш трагом Пекових дивизија, „Братство“*, XVII, 370 (04. април 1978.).

⁴¹⁰ *Сусрети основних школа, народа и народности СР Србије у Новом Пазару, Да братство буде још веће и јаче, „Братство“*, XVII, 374 (09. мај 1978.).

⁴¹¹ *Титов пут – наш пут, „Братство“*, XX, 472 (06. мај 1980.).

⁴¹² *Из активности пионирске организације, Стазама слободе, „Братство“*, XXI, 543 (02. октобар 1981.).

⁴¹³ *Штафета у првом плану, „Братство“*, XXIV, 670 (13. април 1984.).

на локалном нивоу, који су долазили из државног врха. Затим, карактерисале су их припреме прослава и манифестација за одређене празнике које су трајале и по неколико месеци, као и сама презентација припремљеног програма у празничне дане чија је прослава могла бити спровођена и по неколико дана заредом. Празници су величали одлике државности СФРЈ и подсећали на историјску прошлост државе, као и на идеале за које су се борили преци и који би требали да буду узор за даљу борбу омладине и радног народа СФРЈ. Дакле, основна тематика празника биле су борбе из Другог светског рата, слобода, борци, прослављање омладине и пионира, прослављање рада, давање важности женама и др. Значајно место у прослави свих ових празника имају одређене манифестације, за неке празнике мање, а за неке веће, које су се сваке године припремале и приређивале са пуно труда и пажње. Већина манифестација била је масовног карактера, те је поред великог броја учесника била пожељна и што бројнија публика, како би празник добио на значају и остао дуго у сећању људи.

Поред државних празника, важни су и историјски јубилеји, као и пригодне манифестације којима су се обележавала актуелна друштвена и политичка дешавања у СФРЈ. Историјски јубилеји били су обележавани у значајним годинама за формирање одређених „институција“, тј. савеза који су имали истакнуту улогу у друштвеном и политичком животу државе.

Представљањем општих података о одређеним празницима, а касније и упоређивањем истих са стањем на локалном нивоу, једне локалне заједнице као што је Нови Пазар, може се доћи до закључка да се ова локална заједница у великој мери придржавала теме и начина на који се требала спровести припрема и сама манифестација предвиђена за одређени празник, а који су били прописани од стране државног врха. Са мањим потешкоћама, а са пуно ентузијазма, волонтерства и аматерски, припремане су изврсне манифестације поводом државних празника историјских јубилеја, као и пригодне манифестације. Приметно је да у првој деценији након Другог светског рата квалитативни ниво ових манифестација није био на изузетно високој степености, док се од шездесетих година нагло повећава квалитет ових манифестација, као и број њихових учесника и посматрача. Са смрћу председника Југославије, 1980. године, и квалитет ових манифестација почиње да опада, смањује се број учесника, а манифестације се одржавају више ради опстанка континуитета одржавања социјалистичке политике у држави, и то уз

помоћ све мањег броја присталица који су сматрали да је важно сачувати елементе који ће подсећати на Тита и његову политику, како би се сачувало јединство Југославије. Неки државни празници опстали су до почетка XXI века, а неки од њих су се „угасили“ већ крајем осамдесетих година XX века. Велика, пре свега економска криза осамдесетих година XX века, донела је различите сукобе у друштву, те је крајем осамдесетих година уследио и раскид са претходним традицијама и постепено „гашење“ сећања на досадашње социјалистичке идеале. Са овом кризом гасе се и државни празници који су величали поменуте социјалистичке идеале и политику Југославије, као и самог Тита. Како на државном нивоу, тако и у Новом Пазару, приметан је скоро идентичан графикон развоја и „гашења“ манифестација везаних за државне празнике, историјске јубилеје и пригодне манифестације. Постепено, враћају се у друштвени живот, или боље је рећи, излазе на површину, традиционални народни и верски празници. Телевизијски програми почињу са пуштањем неколицине документарних емисија из образовно-информативног програма које се баве традиционалним празницима, њиховим обичајима и обредима. Такође, и дечји културно-образовни програм окреће се народној традицији и животу на селу. Са верским празницима ситуација је ипак, и даље, мало сложенија. Са слабљењем утицаја и контроле Партије, слабе и стеге које су биле везане за верски живот, те и прослављање ових празника. Ипак, иако су се у народу ови празници прослављали лагодније, уз мање осуђивања оних који их празнују, јавно празновање или јавно иступање везано за ову врсту празника, и даље није било поздрављено. Пример осуде јавног честитања верског празника, представља и честитка председника Републичке конференције ССРН Словеније Јожа Смолеа, који је упутио Божићну честитку 1986. године, путем радија, свим католицима у Словенији. Дакле, „још се тада у тим срединама прослава Божића и јавно честитање тога и других празника, који су уједно и вјерски благодани, сматрало издајом социјализма“ (Rihtman-Auguštin 1990б, 9).

Дакле, осамдесете године XX века доносе са собом још већи степен демократизације друштва, а са њом и културе, што је значило и више слободе у одабиру одређених ствари. Ипак, није само демократизација та која је донела „слободу“, већ је и урушавање јаког партијског деловања и слабљење економског система државе довело до делимичне „анархије“ (уколико се посматра из перспективе комунизма и социјализма) или „слободе“ (посматрано из перспективе демократије).

Дакле, долази се до закључка да је локална заједница, тј. да су њени политички представници и руководиоци постављени на одређена места од културне и просветне важности за ту локалну заједницу, у овом случају конкретно Нови Пазар, скоро без поговора организовали и спроводили задатке везане за прославе државних празника које су добијали из државног врха. Тако се може закључити да локална културна политика, макар у овом сегменту, није значајно одступала од државне културне политике, тј. и ако јесте, није у тој мери да би је могла изменити или угрозити њене основне идеје и циљеве који су требали да се предтаве кроз тематику и начин обележавања празника. Наравно, свакако остаје увек отворено питање цензуре,⁴¹⁴ као и последица које би сносили они који би се усудили да значајније измене идеје, циљеве и план прославе неког државног празника, па макар то било и у једној мањој локалној заједници. У СФР Југославији био је примењен *метод репресије* који је подрзумевао „стварање такве духовне климе у којој нешто није експлицитно забрањивано, али се поразумева да не било прихваћено“ (Ђукић 2010, 167), за разлику од нпр. Совјетске цензуре која је била изузетно очигледна и радикална (убијање и прогон неистомишљеника). Но, треба имати у виду, са друге стране, и систем награђивања и постицања у СФРЈугославији који је засигурно у великој мери доприносио „исправној“ реализацији плана и програма.⁴¹⁵ Вредновање и подстицање стваралаштва у култури били су један од основних начина развоја културе, те су тако додељиване награде „за животно дело, годишња награда за стваралаштво, (...) појединачне награде за различите области уметничког стваралаштва (књижевно, ликовно, филмско, позоришно и друго)“ (Ђукић 2010, 164). Поред ових награда вреднује се и рад установа културе који доприноси даљеем ефикаснијем деловању ових установа. Као трећа битна ставка, која је вероватно и најзаслужнија за квалитетно припремљене и приказане програме на овим празничним манифестацијама, је свакако велики ентузијазам и жеља да се грађани Новог Пазара и околних места докажу, као и да се захвале револуцији и другу Титу, који су их ослободили од окупатора и у њихов друштвени живот улили сасвим другачији и свакако апсолутно нов систем вредности, без кога су, сложили се или не, неколико векова пре тога били у скоро потпуном „мраку“.

---

⁴¹⁴ О питању цензуре у оквиру културне политике, у периоду социјализма у Југославији, више видети у: Ђукић 2010, 166–169.

⁴¹⁵ О систему награђивања у СФР Југославији више видети у: Ђукић 2010, 164–166.

На општем, друштвеном нивоу, и даље остаје отворено питање за разматрање и дубљу анализу – како празници утичу на друштвени живот или на који начин се из њих данас може ишчитати одређени сегмент друштвено-економско-политичког живота одређене средине? На ова питања покушано је да се одговори у кратким цртама у овом поглављу. Дакле, даља анализа била би изузетно значајна и свакако иновативна за, пре свега, етнологију и антропологију, јер, како сматра Дуња Рихтман-Аугуштин, етнологи „најчешће полазе од претпоставке о више или мање паралелном постојању традиционалних (фолклорних) и модерних облика и појава у сувременим празницима. Истраживач се неријетко задовољава том тврдњом и не поставља питање о мијенама смисла сувремених ритуала и празника, не анализира процес тих мијена и не улази дубље у однос идеологије или прожимања различитих идеологија и религије (социјалистичке, католичке, православне), не бави се конкретним друштвено-економским и политичким контекстом сувременог празника, ни повијесним токовима, напосматрајући, не пита се о врло важној чињеници како празници и ритуали ритмизирају живот“ (Rihtman-Auguštin 1990a, 22–23).

Дакле, један од одговора на питање које се тиче утицаја социјалистичких празника на друштвени живот, лежи у сегментирању прослављања ових празника током године, које очигледно није имало значајног одступања од аграрног календара традиционалних празника, те на тај начин није захтевало превелике промене и прилагођавања друштва. „Социјалистички се празници стога нису успјели, макар колико жељели бити иноваторским, отхрвати том природном ритму. Они су трајали успоредо с циклусом традиционалних, више или мање с религијом повезаних празника“ (Rihtman-Auguštin 1990b, 12).

II

Установе културе у Новом Пазару и њихове културне манифестације, удружења и организације

Институције у култури имале су најзначајнију улогу у ширењу „културне“ свести код грађана, као и у преношењу културне политике, тј. културне идеологије система који је владао у социјалистичкој Југославији. Њихова улога данас огледа се и у мотиву због ког су настале – „буђење националне свести и конституисање националног културног идентитета европских народа у XIX веку наметнуло је стварање одговарајућих институционалних форми у културном животу“ (Dragičević-Šešić 2000, 93). Културне установе служиле су неговању традиционалне музике и игре, као и „властитој афирмацији (већина приредби има елиминациони карактер за даља такмичења), и, као такви, доприносе функционисању локалних и ширих друштвених система“ (Ћупурдија 1988, 46).

Значај ових институција био је и у томе што су оне запошљавале (веома често не за стално и не уз новчану надокнаду) велики број радника, а поготову младих који су желели да се истакну и буду део једног културног друштва, као и да својим ентузијазмом допринесу стварању нове, лепше атмосфере, оне која ствара братство и једнакост, код својих суграђана. Институције културе, са својим актерима и уз помоћ Заједница културе, развијале су многобројне садржаје културе, програме, манифестације, курсеве, школе и др. Неке од ових институција имале су манифестације које су постале познате у читавој Југославије, неке су биле изузетно популарне у одређеним републикама, док су треће промовисале културу на локалном нивоу, те самим тим и садржински биле прилагођене локалној заједници. Најзначајније институције културе били су позоришта, биоскопи, библиотеке, архиви, музеји, домови културе (углавном у склопу њих дом омладине) и др. Неке од институција, као што су позориште и биоскоп, у мањим локалним срединама припадали су домовима културе, а они су пак били у саставу Радничког универзитета све до седамдесетих година двадесетог века, када су почели да се издвајају и постају самосталне самоуправне организације.

Све организације за „основно ширење културе“ (термин преузет од Иванишевић и Марић), раднички и народни универзитети, домови културе, домови омладине, културни

центри и др, поред свог образовног карактера, вреше и организацију „приредби, изложби, биоскопских представа, културно-уметничког аматеризма, кино и фото-секција и клубова, а често су у њиховом саставу општинске народне библиотеке“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 44).

Финансијску потку институција културе у Србији представљала је пре свега Републичка заједница за културу, а затим појединачне локалне заједнице за културу и скупштине општина. Поред ових институција, институције у култури имале су сопствене приходе прибављане „избацивањем“ својих програма на тржиште – приход од улазница за биоскопску или позоришну представу, од улазница за музеј или изложбу, од куповине издатих књига и др. Нажалост, финансијских средстава некада није било сасвим довољно, иако је култура била подигнута на изузетно висок ниво од стране власти, тј. била је велика потреба за што бољим и што доследнијим спровођењем одређене културне политике, јер је социјалистичка власт сматрала „културу“ добрим манипулативним средством.

Неколико културних политика које су владале у Југославији, као и начини на које се долазило до организације културе, па тако и установа током периода од 1945. до 1991. године, утицало је и на развој институција у култури. Тако се, насупрот самоуправљању у култури, које је владало седамдесетих и осамдесетих година двадестог века, а о чијим се позитивним и негативним ефектима данас воде многобројне расправе, може срести и термин *монополизам у култури* са своја три облика: етатизам, институционализам и елитизам. У институцијама културе, од седамдесетих година двадесетог века, примат заузима самоуправање. Насупрот основној идеји самоуправљања у институцијама културе, стајао је институционализам, који није био на тако високом нивоу заступљен као самоуправљање, али је, представљајући врсту монополизма значио директно „уплитање“ политичке власти у одређивање кретања и дозирања одређених грана културе, „на тај начин што су сеоснивале нове установе са одвојеним и наглашеним културним задацима и програмима, како би се битно унапредила одређена културна делатност која је била у заостајању или која је представљала неке нове културне продоре. Оснивањем таквих установа постигани су запажени резултати и унапређења у култури, па је и данас незамисливо културно кретање без оваквих институција“ (Илић 1987, 86–87).

Организација институција културе и осмишљавање њихових културних садржаја у периоду социјализма зависили су од интересовања публике, које је било дискретно

усмеравано у правцу онога што је Партија желела да прокламује у датом тренутку, кроз културну политику. Тако и М. Драгићевић-Шешић као један од разлога постојања мисије културних установа (овај појам се пре свега везује за модерно доба, али је донекле примењив и на период социјализма), наводи „да су установе културе често, под притиском друштвених промена и промена на тржишту, присиљене на промене пословне политике и унутрашње структуре“ (Dragičević-Šešić 2000, 67). Као важне аспекте деловања институција у култури, М. Драгићевић-Шешић помиње и „пословну политику“ – „избор између различитих опција и различитих задатака које треба реализовати током дужег периода“ (Dragičević-Šešić 2000, 67), „стратешку анализу“ која у своју анализу укључује спољне и унутрашње факторе „који утичу на формирање пословне политике“ (Dragičević-Šešić 2000, 69), стратегију компетитивности, као и конкурентност, но ова последња два ипак нису доследно примењива у периоду социјализма због другачије, некомерцијалне и антикапиталистичке структурираности друштва и културних политика.⁴¹⁶ Дакле, у периоду социјализма постојале су културне политике детерминисане политичким утицајима Партије и позивањем на начела социјализма, које су биле примењиване кроз организацију културних програма установа културе. Ово за собом повлачи одређену врсту зависности организационих и програмских одбора установа културе у односу на више инстанце државне управе, као што су Заједнице културе, тј. директни инструменти власти.

*

У мањим општинама и градовима Србије, у организацији, а пре свега у спровођењу културног живота, главно место имале су институције културе. Финансијска помоћ државе, тј. републике, пружана је за обнову и подизање институција културе у мањим местима, а „захваљујући посебном програму за неразвијена подручја и средствима Републичке заједнице културе, која је за ту намену у периоду 1971–1980. године издвојила преко 400 милиона динара, веома много је учињено за побољшање услова рада и материјалне основе ових организација културте. У назначеном периоду у 62 општине адаптирани су, дограђени или подигнути нови објекти за домове културе, народне и радничке универзитете и друге установе ове врсте. Данас се у њиховим дворанама, које се свакодневно користе за разне врсте приредби и филмске представе, налази око 80.000 седишта“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 25).

---

⁴¹⁶ О пословној политици установа културе, више видети у: Dragičević-Šešić 2000.

Институције културе, у мањим местима и срезовима, често су биле вођене идејама које је пред њих постављала културно-просветна заједница. Она је орагнизовала смотре, фестивале и предавања, а служила је и „да подстиче рад масовних културно-просветних институција и организација. (...) Ове заједнице бавиле су се и организацијом масовног културно-просветног рада, у који су спадала културно-уметничка друштва и секције, раднички и народни универзитети, домови културе, задружни домови и домови омладине, културно-пропагандни центри и др“.⁴¹⁷

У даљем тексту биће представљене делатности културних установа на територији Новог Пазара у послератном периоду, па све до деведесетих година XX века. Нови Пазар је током низа послератних година од касабје прерастао у град развијен и на привредном и на културно-просветном плану и у град који је утицао на развој културног живота читавог краја. Овај град је имао и има важне установе културе, које су се развијале и уз помоћ волонтера, љубитеља уметности. Поред ових установа имао је и бројне културне манифестације, од којих су неке у своме успону достигле завидни ниво и превазишле локалне оквири у којима су настале, постајући познате и признате и у републичким и у државним оквирима.

Најзначајније културне установе које су деловале у Новом Пазару у периоду од 1945. до 1991. године (неке и данас раде) јесу: Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Завичајни музеј у Новом Пазару, Музичка школа, Раднички универзитет (при коме су деловали позориште, биоскоп и путујући биоскоп, Удружење ликовних уметника и др.), Дом омладине (који је 1975. године преузео одређене делатности од Радничког универзитета и у свом склопу имао следеће културне садржаје – Ликовна омладина, Књижевна омладина, Музичка омладина и др.), као и ОУР „Братство“ (информативно-услужни центар у оквиру кога раде новине, радио и телевизија). Рад ових установа културе махом је зависио од финансијских и кадровских могућности којима је био ограничен, па су тако поред велике воље и жеље за радом и напредовањем у датим пољима културе, ипак, скоро стално, постојали и неки проблеми. Највећи проблем, поред кадрова, представљале су финансије, које су биле неопходне, како за финансирање радника, тако и за закуп одговарајућих просторија за ове установе културе. Тако се, у већ поодмаклој економској кризи која је уздрмала читаву државу, 1988.

---

⁴¹⁷ Више о овоме видети у: АС, Г-278, 04, 2208, 4. 12. 1963.

године, на седници Скупштине СИЗ-а, доноси следећи закључак: „Установе у култури квалитетно и садржајно су остваривале своје програме, почев од оних који су локалног карактера, па све до манифестација које имају шири југословенски значај. Чињеница је, међутим, да се током 1987. године, врло изразито осећао недостатак средстава, а посебно се то односи на средства за закуп просторија Библиотеке и Галерије“,⁴¹⁸ што се уклапа у општу слику финансирања културних установа на државном нивоу у овом економски нестабилном периоду.

Поред основних институција културе, допринос културном животу Новог Пазара давале су и институције информисања (НРИО „Братство“), институције образовања (школе са секцијама, вечерње школе, курсеви) и фирме, тј. организације удруженог рада (фабрике са својим библиотекама, секцијама, организацијом приредби и др.). Све ове институције функционисале су као један веома добар и продуктиван систем у погледу ширења културе, али и организовања културних делатности.

1. Историјски архив „Рас“

Архиви су, поред позоришта, библиотека и музеја, један од четири стуба националног одређења. У њима се чувају важна историјска, политичка, друштвена, економска и др. документа. Архив је установа власти, тј. институција која има управну моћ.

Прва идеја о чувању грађе на територији Србије потекла је од Друштва српске словесности 1846. године, а са идејом да се прикупи сва грађа из Првог српског устанка. Ипак, први званични архив, Архив Србије, почиње са радом тек 1900. године. Са формирањем нове државне заједнице основана су три архива, од којих су активни били само онај у Београду и Загребу. Између два светска рата формиран је и архив у Новом Саду, као и у Дубровнику.⁴¹⁹ Године 1955. основан је и Архив Југославије.

Након Другог светског рата почињу да се формирају мреже архива. Први тзв. историјски архив формиран у Југославији био је Историјски архив Београда из 1948. године.

---

⁴¹⁸ ИАРНП, СИЗ основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записник са VII седнице, 31. марта 1988. године.

⁴¹⁹ О оснивању и раду архива у Дубровнику видети више у: Ђорђевић 2015, 49–64.

Са ширењем архивске мреже педесетих година повећава се број архива и архивских одељења на територији читаве Србије. Тако се доносе и нове уредбе и предлози функција и надлежности срезова у области културе, а у вези са архивима. Према томе, они морају да се разликују од писарница, које прикупљају и излучују грађу, тј. требали су да имају виши ниво од њих. Такође су требали и да остану у надлежности срезова, а не да пређу под надлежност општина, како не би залазили у друге територије. Ово су само почетни предлози из 1963. године, које ће уобличити и употпунити будући Закон о архивској грађи и архивској служби, који је ступио на снагу тек 1976. године.⁴²⁰

На територији Новог Пазара и околине, са чувањем архивске грађе започето је по завршетку Другог светског рата, када је „Министарство просвете Народне Републике Србије, 15. априла 1948. године, донело (је) одлуку да се у окружним центрима на подручју Србије образује 16 архивских средишта као привремених облика рада, међу којима и архивско средиште у Новом Пазару“ (Малетић 2008, 6). Тако је 1952. године основана Градска архива у Крагујевцу, у чијој надлежности су били и Краљево и Нови Пазар, као и други срезови. Овако је архивско средиште у Новом Пазару функционисало све до 1960. године, након чега је уследило укидање Народног одбора среза Нови Пазар и припајање Народном одбору среза Краљево. Тако се формирао Архив среза Краљево у чију надлежност је улазио и Нови Пазар све до 1980. године.

Прва идеја о формирању самосталног архива у Новом Пазару јавила се 1956. године, када је Народни одбор среза Нови Пазар „донео Решење о оснивању Државног архива за подручје среза Нови Пазар. Међутим, у пракси, рад Архива није заживео првенствено због недостатка одговарајућег кадра, смештајног простора и финансијских средстава“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 10). Прави зачетак идеје о формирању Историјског архива „Рас“ у Новом Пазару настао је 1974. године, а за елаборат о овој институцији и пројекат о уређењу простора добијено је 1.500 динара од СИЗ-а културе општине Нови Пазар.⁴²¹ У адаптацију зграде, као и за откуп земљишта, уложена су велика финансијска средства (цена откупа зграде 50.000.000 старих динара, цена адаптације зграде 263.000 динара), а главни инвеститори били су, поред СИЗ-а културе општине Нови Пазар (за откуп грађевинског земљишта 350.000 динара и 160.000

⁴²⁰ Више о свему овоме видети у: АС, Г-278, 04, 2208, 4. 12. 1963.

⁴²¹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записници са седница ИО СИЗ културе општине Нови Пазар, 21. 04. 1973 – 21. 12. 1977, 28. VI 1974. год.

динара за набавку опреме) и Републичка заједница културе из Београда (за адаптацију зграде 250.000 динара), као и Скупштина општине Нови Пазар (за откуп грађевинског земљишта 150.000 динара). До краја 1975. године, Архив је био потпуно адаптиран и опремљен, чак је и двориште архива било уређено. У адаптацији су учествовали Грађевинско предузеће „Развитак“ из Новог Пазара, које је успешно извршило „пресецање зграде у темељу и на тај начин у потпуности отклоњена могућност појаве влаге, што је и био основни циљ у овом послу“, ⁴²² као и Творница металног намештаја „Јадран“ из Загреба. ⁴²³ С обзиром на то да је све текло по плану, најављено је, у мају 1975. године, да ће зграда у току јула бити потпуно адаптирана, а да ће Архив бити отворен у септембру исте године. ⁴²⁴ Са малим одступањем, Историјски архив „Рас“, тј. Одељење, које је и даље било под управом Архива среза Краљево, званично је почело са радом крајем фебруара 1976. године, а „рад овог Одељења обележен је и свечаним отварањем којем су присуствовали друштвено-политички радници наше општине, представници Историјског архива из Краљева и други“. ⁴²⁵ До званичног оснивања Историјског архива „Рас“ у Новом Пазару, као самосталне институције, дошло је 1980. године, а основао га је СИЗ културе општине Нови Пазар. Овај архив обухватао је територију Новог Пазара, Сјенице и Тутина и радио је „у згради правосудних органа, где се и данас налази“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 11). ⁴²⁶

Први задатак Архива након почетка рада био је да прибави раднике, тј. стручњаке, који ће прикупљати, сређивати и конзервирати архивску грађу. Такође, морао је бити изабран и руководиоц Архива. С тим у вези, на седници Извршног одбора СИЗ-а културе у Новом Пазару, 1975. године, расправљало се о првом кандидату за управника Архива, извесном господину Шушевићу, коме није био дозвољен прелазак из школе на место управника, те је решено „да се распише конкурс за руководиоца Архива са условима

---

⁴²² ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

⁴²³ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записници са седница ИО СИЗ културе општине Нови Пазар, 21. 04. 1973 – 21. 12. 1977, 2. 12. 1975. год.

⁴²⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записници са седница ИО СИЗ културе општине Нови Пазар, 21. 04. 1973 – 21. 12. 1977, 28. 5. 1975.

⁴²⁵ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁴²⁶ „Након оснивања Архивског одељења издвојена су средства за адаптацију зграде која се налазила у Улици Гојка Бачанина у Новом Пазару, својина Илије Јеумовића, коју је власник завештао Скупштини општине Нови Пазар, а Скупштина општине, након преуређења, зграду је уступила Архивском одељењу на коришћење“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 12).

висока стручна спрема – профил историчар“.⁴²⁷ Године 1976. отворен је конкурс за једно радно место архивисте,⁴²⁸ за које су била пријављена два кандидата – Тамил Брунчевић и Исмет Брничанин, који је и добио ово радно место због тога што је био члан Савеза комуниста Југославије. Важно је напоменути да је, током периода социјализма, као што се овде и примећује, Партија имала значајног утицаја на одабир кандидата за одређене послове, те је и овде то био случај, јер како је директор Архива рекао: „За ово место треба водити рачуна о морално-политичким квалитетима кандидата јер је место одговорно, јер се у Архиву чувају и тајни документи. Блажо је истакао да би желео да то буде онај који је комуниста јер се ради о поверљивом месту“.⁴²⁹ Већ 1978. године настаје нови проблем око управника Архива, јер дотадашњи директор, вративши се из Београда са курса за управнике архива, прелази за директора у Историјски архив у Краљеву, а Историјски архив „Рас“ у Новом Пазару остаје без управника од средине 1978. до почетка 1979. године, те се и његов рад слабије одвија. Ове године проблем и даље остаје мали број радника, те је предложено да се у 1979. години тај број повећа запошљавањем нове радне снаге. Тако је, због критике СИЗ-а културе општине Нови Пазар да служба није добро организована, а да су послови изузетно обимни, Скупштина СИЗ-а, 1979. године, одобрила „пријем још једног лица – архивског техничара, што ће омогућити нормалнији рад Архива“.⁴³⁰ Дакле, „одељење је почело да ради са два радника, да би касније био примљен још један, а већ 1980. године у Архивском одељењу у сталном радном односу било је пет радника“ (Вилотијевић 1997, 236). Ипак, ни 1983. године Архив није имао довољан број радника за обављање својих послова, а било ј је потребно и кадровски боље оспособити радну снагу.⁴³¹ Након мало више од деценије рада, 1988. године, Архив коначно добија „кадровско јачање (...) пријемом два професора историје и постављањем директора Архива. Уз пријем још једног архивског радника са средњом стручном спремом

---

⁴²⁷ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записник са одржане седнице Извршног одбора Заједнице културе Нови Пазар одржане 29. децембра 1975.

⁴²⁸ Више о расписивању конкурса видети у: СИЗ културе општине Нови Пазар, Записници са седница ИО СИЗ културе општине Нови Пазар, 21. 04. 1973 – 21. 12. 1977, 2. 12. 1975. год.

⁴²⁹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записник са седнице Извршног одбора Заједнице за културу, одржане 20. 05. 1976. год.

⁴³⁰ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

⁴³¹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984 године.

(оглас је у току), Архив има све кадровске услове за изузетан рад на прикупљању, стручној обради и чувању архивског материјала“.⁴³²

Већ у првој години рада, 1976, Историјски архив „Рас“ остварио је изузетне резултате. „Спољна служба Архивског одељења обишла је у току 1976. године многе радне организације и установе (Гимназија, Општински комитет, ССРН, Синдикат, Трговинско предузеће `Јошаница`) и са њима постигла начелне договоре о чувању и преузимању архивске грађе. Обиђене су Вакуфска и Црквена архива и према мишљењу архивских радника, у Вакуфској архиви се налазе изузетно стара документа из турског периода. Архив је током целе године радио са странкама и на сређивању грађе у депоима. Сређене су матичне књиге Градског народног одбора, бившег Дежевског среза и Новог Пазара, Народног одбора Рајчиновића, Лукара, Дежаве и још неких“.⁴³³ Из овог извештаја о раду примећује се изузетан ентузијазам и велики полет који су имали радници ове институције, иако их је било веома мало запослених (троје), а ни услови нису у потпуности били прилагођени оваквој врсти рада (недостајала је фотолабораторија, као и приватна просторија).⁴³⁴ За 1979. годину било је планирано премештање Архива у бившу зграду Суда, у којој је требало да буду бољи просторни услови за рад.⁴³⁵ У току 1979. године „програмска оријентација Архива била је оријентисана на заштиту архивске грађе и регистраторског материјала ван Одељења на сређивању и обраду архивске грађе и обради грађе у Архиву. Радници ове институције радили су на прегледу архивске грађе и пружили стручну помоћ организацијама које су то тражиле, вршили излучивање безвредног регистратурског материјала у три регистратуре. Део архивске грађе је обрађен, сређен и очишћен, а радило се на издвајању одређених докумената, те је на рад са странкама утрошен знатан део времена. У току прошле године обрађено је 10 фондова са укупно 460 фасцикли, што износи 45,20 дужних метара архивске грађе бившег Среског народног одбора. Структура фондова у протеклој години је следећа: народни одбори

---

⁴³² ИАРНП, СИЗ основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седнице скупштине СИЗ-а од 28. 12. 1988. – 27. 03. 1990, 2, Записник са VII седнице, 4. априла 1989. године.

⁴³³ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁴³⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁴³⁵ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

општина, месни народни одбори, Скупштина општине, Градски народни одбори, задруга и делимичан материјал из збирке оријенталне грађе^{.436} И поред овако великог посла, Заједница културе није била у потпуности задовољна радом ове институције, тј. њених радника, те је одобрила пријем још једног лица за архивске послове. Архив је, сем својих основних послова у Новом Пазару, сарадње са другим институцијама, прикупљања, заштите и обраде архивске грађе, „развио сарадњу и са општинама Тутин и Сјеница, за које је подручје и формиран“^{.437} Године 1985. предложено је да се публикују фондови, а да се идеја изнесе пре свега на „радним групама при Заједници архива Србије у циљу публиковања више фондова“^{.438} Задатак је био и да се „у сарадњи са Савезом удружења бораца народноослободилачког рата Нови Пазар и Савета за организацију рада“^{,439} ради на прикупљању, научној обради историјске грађе радничког покрета новопазарског краја. Такође, предвиђено је и боље повезивање Историјског архива „Рас“ у Новом Пазару са архивским службама „у СР Србији и Југославији као целини, спровођење прописаних самоуправних споразума, максимално ангажовање у спровођењу економске стабилизације и штедње на свим пословима“^{.440} У извештају о раду Архива за 1986. годину и даље су се помињали изузетно неадекватни просторни услови, затим не сасвим добра квалификациона структура запослених, која се морала побољшати, а као задатак задато је „да се настави са започетом акцијом на прикупљању микрофилмовању и стручној обради архивске грађе која се налази ван Новог Пазара а односи се на ово подручје“^{.441} Архив је напokon добио адекватан простор за смештај грађе и рад запослених, тек 1987. године.⁴⁴² У 1988. години Архив је изузетно добро пословао, са новом радном снагом, те је наставио рад на излучивању безвредног регистраторског материјала, сарадњи са странкама у научне сврхе (32 истраживача са 80 радних дана током 1988. године), копирању, одржавању и

---

⁴³⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

⁴³⁷ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984 године.

⁴³⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

⁴³⁹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

⁴⁴⁰ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

⁴⁴¹ ИАРНП, СИЗ основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седнице скупштине СИЗ-а од 9. 06. 1986 – 8. 11. 1988, 1, Записник са IV седнице, 20. марта 1987. године.

⁴⁴² Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седнице скупштине СИЗ-а од 9. 06. 1986 – 8. 11. 1988, 1, Записник са VII седнице, 31. марта 1988. године.

сортирању архивске грађе, обиласцима по разним оставама зарад прикупљања архивске грађе (180 обилазака у 1988. години) и др. Такође, остварена је и добра сарадња са Скупштином општине Нови Пазар, ради добијања простора за чување архивске грађе, а „извршене су припреме неопходне за укључивање у Пројект `Архивски фондови и збирке у СФРЈ` израдом прегледа грађе у Архиву“.⁴⁴³ Дакле, у 1988. години Историјски архив „Рас“ био је изузетно продуктиван.

План рада Историјског архива „Рас“ у Новом Пазару доношен је сваке године, а његову основу чинили су „средњорочни план развоја, Самоуправни споразум о јединственим нормама рада у архивима Србије, као и потребе радних организација, друштвено-политичких и других организација Новог Пазара, Сјенице и Тутина о приоритетним пословима у области архивске делатности, План развоја културе општине Нови Пазар и нормативних аката Историјског архива `РАС`“.⁴⁴⁴ Тако се за 1985. годину, Планом рада предвиђало следеће: „1. Заштита архивске грађе и регистраторског материјала ван Архива, 2. Послови сређивања и обраде архивске грађе, 3. Послови коришћења архивске грађе, 4. Културно-просветна, образовна и информативна делатност, 5. Послови народне одбране и друштвене самозаштите, 6. Послови организације и руковођења Архивом и 7. Општи послови“.⁴⁴⁵ Годишњи план рада најчешће је поштован, а у складу са углавном лошим финансијским могућностима, малим бројем кадрова и лошим просторним условима.

Поред основних архивских задатака и служби, оформљена је и мања библиотека, а затим је архив добио и функцију издавача. Поред ових активности, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар организовао је и неколико изложби „на тему значајних историјских догађаја и културно-просветног живота ове средине. (...) Полазећи од тога припремљено је више изложби, самостално или у сарадњи са другим културним институцијама у нашем граду, као што су: а) Тито револуционар и вођа, 1977. године, б) Седамдесет година револуционарне борбе КПЈ/СКЈ, 1989. године“ (Вилоотијевић 1997, 236). Историјски архив „Рас“ у Новом Пазару организовао је иразличите научне скупове, као што су: „а) Међурепубличко саветовање архивских радника СР Србије и СР Македоније, одржано 29.

---

⁴⁴³ ИАРНП, СИЗ основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седнице скупштине СИЗ-а од 28. 12. 1988 – 27. 03. 1990, 2, Записник са VII седнице, 4. априла 1989. године.

⁴⁴⁴ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

⁴⁴⁵ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

6. 1977. године у Новом Пазру на тему: Методологија за утврђивање норми рада с номенклатуром послова у архивима социјалистичке Републике Србије. б) Саветовање на тему: Реализација упутства о мерама заштите архивске грађе и регистратурског материјала у случају непосредне ратне опасности и у рату. Саветовање је организовано у сарадњи са секретаријатима за народну одбрану: Новог Пазара 26. маја 1989. године“ (Вилотијевић 1997, 243).

*

Историјски архив „Рас“ у Новом Пазару био је, дакле, једна од најзначајнијих институција културе, база за даља културна и научна истраживања и уздизања овога краја. „У целини узето, Архив је урадио више од оног што се објективно може, а његовим радом је отворена још једна страница у историји развоја културе код нас“. ⁴⁴⁶ Поред свог примарног циља, сакупљања и очувања архивских докумената, Архив је одиграо важну улогу и у развијању свести организација удруженог рада и осталих друштвених, образовних и културних институција, о потреби очувања сопствене грађе и „осећања одговорности према архивској грађи код свих поменутих субјеката“. ⁴⁴⁷

2. Завичајни музеј

Музеји су, у почетку свог постојања, представљали „појединачне збирке старина и куриозитета, етнолошких предмета“ (Dragičević-Šešić 2000, 107). У XIX веку, стварају се први јавни комплексни музеји, као народне институције, које је подржала „национално освећена грађанска интелигенција Централне и Источне Европе. (...) Музеолошка делатност интензивно се развија у периоду између два рата. Међутим, тек након Другог светског рата долази до наглог повећања броја музеја и стварања музеја разноврсне програмске оријентације“ (Dragičević-Šešić 2000, 107–108).

Након Другог светског рата, са формирањем модерних музеја „прелазак са до тада постојећег, индивидуалног власништва на државно власништво подразумевао је и прелазак са индивидуалног на државно финансирање збирки – како њихово даље

---

⁴⁴⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁴⁴⁷ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. године.

проширивање, тако и структурирање и организацију (јавног) представљања. Тиме је дотадашња индивидуална контрола над светом прешла у јавну контролу и моћ се сконцентрисала у држави, дакле – у слојевима друштва који су имали утицај на обликовање државе/друштва“ (Гавриловић 2009, 15).

У Републици Србији, у време социјализма, музеји су представљали места где су се пре свега приказивали елементи „радничког покрета и народноослободилачке борбе-као-Револуције“ (Gavrilović 2011, 62). Поред ових представљања, у народним музејима, углавном су постојале етнографска, археолошка и збирка из Народноослободилачке борбе. Етнографска музеологија, као наука, „се (прећутно) држала ранијег концепта представљања и изражавања `народног духа`, за који, додуше, никада није експлицитно речено да је `српски`, јер се то током периода комунизма/социјализма косило са нормативном идеологијом“, а све ово одржало се „упркос јавно исказиваној подршци идеолошком концепту `братства и јединства`“ (Гавриловић 2011, 34). Дакле, „народни дух“ био је дух заједништва, мултикултуралних и мултиетничких заједница, те „је циљ музеја био да креира идеалну слику о нама, односно – о друштву у коме живимо (а не да га/их проблематизује) или да стварни, ванмузејски живот учини бољим“ (Гавриловић 2011, 35). Посете овим музејима, макар у првим годинама њиховог постојања, биле су углавном масовно организоване, тј. долазили су радници из колектива,⁴⁴⁸ ученици, као и војници, који су „системски организованао вођени у такве музеје, они се у њима нису пријатно осећали. (...) Чак ни покушаји да се изложбе изместе из музејских зграда и организују у школама и фабричким халама, нису дали значајније резултате“ (Gavrilović 2011, 63).

Од педесетих година XX века, у већини мањих градова Републике Србије отварају се локални музеји (народни по називу, али завичајни по суштини), који би требали да буду „потврда уверења грађана тог (сваког) места да је из занемарљиво мале варошице прерасло у град, који треба да исприча причу о својој историји и специфичностима `народне` и уметничке традиције“ (Гавриловић 2011, 40). Тако је и у Новом Пазару, баш

---

⁴⁴⁸ „У оквиру комунистичке идеологије радничка класа се – бар декларативно – сматрала елитном друштвеном групом“ (Gavrilović 2011, 62).

тих педесетих година XX века, покренута тема о формирању Музеја који је требао да представи Нови Пазар, као град „богат остацима историјске прошлости“.⁴⁴⁹

Прва идеја о Градском музеју у Новом Пазару јавила се 1953. године када је формиран Координациони одбор за оснивање Градског музеја, а након одлуке надлежних за сакупљање музејске грађе, која је донета у Новом Саду, да се врати сав историјски материјал који је тамо однет из Новог Пазара. За оснивање овог Музеја, од Среске скупштине добијено је 400.000 и од ГНО 200–300.000 динара, што је свакако била значајна сума за почетак. Важно је било и одредити место на коме ће се настати Музеј. Тако је, у првом тренутку, као најбоље место за Музеј био предложен стари Хамам. Питања која су се провлачила кроз прву седницу Координационог одбора била су везана за ангажовање одређених особа за испомоћ у читавој акцији, за које су предложени сеоски учитељи, затим начини на које би се могле заинтересовати масе, довођење стручњака из Београда који би помогао око формирања Музеја, осмишљавање пословне политике, проналажење старих вредних ствари по кућама и добављање истих од мајстора заната које би могле да се изложе.⁴⁵⁰ Сви планови су прихваћени и донесени су следећи закључци: „Да секретаријат Савета заједно са управом Музеја постепено спроведу у току ове године бар један део програма рада Музеја који је потребан за његово отварање. Да се музеј отвори најкасније до 28. 11. 1956. године у колико добије минимална финансиска средства потребан за отварање“.⁴⁵¹

Са формирањем Музеја, осмишљено је да се у просторији на спрату изложе „сви предмети осим лапида, а лапиде би се излагало у просторији у приземљу. 2. Да се у Алтун-Алем цамији обустави богослужење и да се иста као споменик под заштитиом државе уступи музеју на располагање. Иста би згодно послужила за формирање једног оријенталног одељења. 3. Извршити фотографисање улица и важнијих објеката. 4. Да се по умјетничком фотографу израде фотографије народних хероја са територије овога среза,

---

⁴⁴⁹ ИАРНП, СО-е НОГО Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 24. 12. 1952. – 14. 1. 1955. год, Записник са састанка организационог одбора за оформљење градског музеја, одржаног 26-ог фебруара 1953. г.

⁴⁵⁰ Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е НОГО Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 24. 12. 1952. – 14. 1. 1955. год, Записник са састанка организационог одбора за оформљење градског музеја, одржаног 26-ог фебруара 1953. г.

⁴⁵¹ ИАРНП, СО-е НОО Нови Пазар, Записници са седница Савета за школство, просвету и културу, за директоре и руководиоце при НОО, 16. 09. 1955. – 22. 11. 1956. год, Записник са друге седнице Савета за просвету и културу НОО-е, одржане дана 2. 3. 1956. године.

као и да се прибаве фотографије погинулих бораца у НОР и скупно префотографишу. 5. Да се за музејску библиотеку прибави сва литература која је изашла на нашем и страним језицима о Санцаку. (...) 7. Да се писмо које је дато у штампу упити свим школама на територији среза са молбом да нам из својих срестава израде и поклоне по једну витрину на којој би се прикачила плочица са натписом ко је исту поклатио музеју“.⁴⁵²

Још једно од питања било је да се одреди карактер музеја, који је морао бити комплексан, као и у другим завичајним музејима. У музејима оваквог типа у Републици Србији, збирке су најчешће садржале „мало археологије,⁴⁵³ чак и тамо где нема значајнијих археолошких локалитета, мало етнографије,⁴⁵⁴ мало историје,⁴⁵⁵ мало примењене и `високе` уметности која је настала у оквирима локалне заједнице или говори о њој“ (Гавриловић 2011, 40). Тако су се и у Градском музеју у Новом Пазару формирале „четири збирке и то: 1. Историско-археолошка, која би обухватала сва документа од историске вредности и археолошке предмете са територије среза, све врсте оружја, старих књига и све врсте новчаница. 2. Етнографска збирка, која би репрезентовала народну ношњу и оруђа из нашег среза. 3. Природњачка збирка која би репрезентовала ока(...), минерале, а у перспективи и фауну и флору нашег среза. 4. Збирка НОБ, која би обухватала фотографије погинулих бораца из НОР, Народних хероја, оружје из овога рата и разне друге предмете који су везани за имена партизана, њихов живот и рад и т.д.“⁴⁵⁶

Године 1957. Градски музеј у Новом Пазару мења име у Рашки музеј и обогањује своје збирке: „До краја 1959. године, поред предмета из НОР-а, историјско-археолошка збирка је бројала 216, а етнографска 83 обрађена предмета“ (Ђерлек и Видосављевић, 2008. 321). Исте године, за хонорарног директора Рашког музеја бива именован један од

---

⁴⁵² ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, Записник са седнице Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, одржане 02. 03. 1956. год, Л-4.

⁴⁵³ „Археолошки део сталне поставке сматрао се неопходним као потврда `нашег` дугог трајања на истом простору, ондносно континуитета, што јесте један од циљева класичне музеологије (Гавриловић 2011, 40).

⁴⁵⁴ „Етнографски део сталних поставки у регионалним и локалним музејима комплексног типа подразумева обавезно `народне ношње`, уз друге елементе готово искључиво сеоске културе (и понеких елемената градске, „грађанске“ културе из 19. века), који су се у доба оснивања музеја могли прикупити на терену“ (Гавриловић 2011, 42).

⁴⁵⁵ „Историјски део је током комунистичког периода подразумевао широку експликацију локалног/регионалног учешћа у радничком покрету и народноослободилачкој борби, што је средину легитимисало као подобну у ширем/општем идеолошком оквиру“ (Гавриловић 2011, 41).

⁴⁵⁶ ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, Записник са седнице Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, одржане 02. 03. 1956. год, Л-4.

данас најпознатијих новопазарских историчара, тада професор историје у Учитељској школи – Ејуп Мушовић.

На државном нивоу, програмом Развоја културе у ФНРЈ за период од 1957–1961. године, за Музеје је предложен рад на изградњи зграда и донација средстава за стручну обраду предмета. Са овим малим улагањима музејска област представљала је најмање финансиран сегмент културе у том периоду, највероватије јер је био најмање економски исплатив и још увек недовољно прихваћен од стране грађана.⁴⁵⁷ С тим у вези и у Новом Пазару највећи проблем била су финансијска средства. Ипак, 1960. године истакнуто је питање отварања Музеја, за које нису била потребна велика финансијска средства, те се сматрало да је могуће отворити Музеј већ 7. јула 1960. године.⁴⁵⁸ Ипак, до отварања Музеја за јавност морало је проћи још пуних тринаест година.

Године 1963. расправљало се и о функцији и надлежности срезова у области културе, па и музеја, те је издвојено и то да се није водила брига о музејима и музејским предметима. Општине су и даље биле иницијатори и организатори музејског живота, као и оснивачи музеја и збирки. Овим предлогом функција, требало је да се промени и побољша стање музеја у срезовима, а срез је требао да врши заштиту музејских предмета, усмери и усклади активности општина у решавању проблема из области музеја, у програму друштвеног развоја утврђује развој мреже музеја, оснива тематске музеје и организује музејску службу.⁴⁵⁹

Године 1969. „Скупштина општине Нови Пазар донела је Одлуку да се Музеју уступи зграда Школе ученика у привреди у којој се налазила на Житном тргу“ (Ђерлек и Видосављевић 2008, 321). На овај начин, коначно се решава и питање одговарајућег смештаја Музеја са својим експонатима и стиче се још један услов за отварање Музеја за посетиоце.

Са адаптацијом новодобијене зграде и постављањем новог првог стално запосленог директора у Музеју – Ејупа Мушовића, овај Музеј мења и назив у Завичајни музеј, 1971. године.⁴⁶⁰ Исте године организовао је и прву изложбу „Униформа јуче – данас – сутра“, у

---

⁴⁵⁷ Више о овоме видети у: АЈ, 318-128-171, 1956–1967.

⁴⁵⁸ Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, година 1956–1962, Записници савета за просвету и културу НОО-е Н. Пазар за 1960. год, 0502, Л-196, 36, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, VII седница, 13. април 1960. год.

⁴⁵⁹ Више о овоме видети у: АС, Г-278, 04, 2208, 4. 12. 1963.

⁴⁶⁰ Више о овоме видети у: Ђерлек и Видосављевић 2008.

сарадњи са Војним музејем из Београда“ (Ђерлек и Видосављевић 2008, 234). Године 1972. настављено је са припремама за отварање Завичајног музеја и у потпуности је адаптирана зграда у којој ће касније бити смештен Музеј.⁴⁶¹ Основна финансијска средства за изградњу Музеја, па касније и за његово функционисање додељивала је Самоуправна интересна заједница културе Нови Пазар.

Године 1973. извршене су последње припреме за отварање Музеја за посетиоце. Са малим финансијским средствима урађено је најбоље што се могло, направљене су потребне витрине и припремљени предмети за излагање. „Велику помоћ у сређивању изложбених просторија и у презентацији експоната пружили су: Историјски музеј Србије, Завод за заштиту споменика културе из Краљева и Покрајински музеј Косова“ (Ђерлек и Видосављевић 2008, 321). Након свих потребних припрема, Завичајни музеј у Новом Пазару отворен је за посетиоце 28. новембра 1973. године. Отварање је било званично са церемонијом на којој су присуствовали државни званичници из Републике и директори других музеја.

Већ у току прве године свог рада, 1974, Завичајни музеј организовао је бројне културне акције, као што су ликовне изложбе, издавачка делатност, учешће у археолошким истраживањима, заштита споменика културе, вођење туристичких тура и др. Дакле, Музеј је у самом свом зачетку имао значајну улогу, не само као културна институција, већ и у доприносу привреди свога краја. О великом успеху промовисања културних добара новопазарског краја, сведочи и податак о посећености Музеја већ у првој години постојања: „У току 1974. године Музеј је обишло преко 11.500 лица од чега: 3.599 одраслих, 7.000 ученика, 350 војника и преко 400 спортиста, чланова културно-уметничких друштава, из града и других места Србије. Према речима радника Музеја, најмање 1.000 посетилаца није регистровано, јер су то били гости радних, друштвено-политичких и других организација. Статистички изражено, Музеј је сваког дана, у току прошле године, имао 4(1) посетиоца, што је знатно изнад просечног броја посетилаца које имају музеји овог ранга у Србији“.⁴⁶² Оно што су посетиоци Музеја имали прилике да виде била је поред етнографске збирке и нумизматичка збирка новца из периода

---

⁴⁶¹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1972. годину.

⁴⁶² ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

владавине династије Немањић чију је класификацију извршио „Сергије Димитријевић, данас један од највећих стручњака европских, у области нумизматике“,⁴⁶³ а која је сасвим уникатна у читавој Југославији. Такође, посетиоци су током 1974. године могли да присуствују и двома изложбама које је Музеј организовао – „Реализам у српском сликарству XIX века“ у сарадњи са Заједницом културе и Народним музејом из Београда (било је око 3.000 посетилаца) и „30 година социјалистичког препорода нашег краја“, поводом тридесетогодишњице ослобођења Новог Пазара (било је око 12.000 посетилаца). По мишљењу Заједнице културе, најзначајнија акција Музеја била је издавање књиге *Борци новопазарског краја пали у НОР-у*, првенца у издавачкој делатности ове институције, па и читавог новопазарског краја. Књига је била битна, не само зато што је представљала нове почетке и отворила један нови пут издаваштву у Новом Пазару, већ и по свом садржају који је одисао тековинама НОБ-а, те је представљала „знатан прилог нашој најновијој историјској науци. Отела је од заборава све оне храбре који су на плећима изнели терет рата, расветлила многе непознате и нејасне појединости, показујући да прошлост овога краја мора негде остати записана, и да су то вредности које остају трајне“.⁴⁶⁴ О изузетној заинтересованости за ову књигу сведочи и то да је она била распродата у 3.000 примерака и пре свог изласка из штампе.⁴⁶⁵

Са ширењем музејске делатности развија се и научни аспект Музеја, те је 1976. године организован „Симпозијум о Расу и споменицима културе у долини реке Рашке“. На овом симпозијуму учествовали су: др Ђорђе Бошковић, др Јован Ковачевић, др Душан Прибаковић, др Мирјана Љубинковић, др Богумилч Храбак, др Олга Зиројевић, др Драгослав Срејовић, Јован Нешковић, Десанка Милошевић, а Републички секретаријат за културу је био замољен да пошаље своје представнике, макар као госте. Поред научног дела, организован је и обилазак споменика културе.⁴⁶⁶

---

⁴⁶³ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

⁴⁶⁴ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

⁴⁶⁵ Више о свему овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

⁴⁶⁶ Више о овоме видети у: АС, РСК, 4, 06, 06-83/76-02, 3. 9. 1976, Завичајни музеј Нови Пазар, 86, 28. август 1976.

И наредне године, 1977, настављен је активан рад Музеја и Заједнице културе која је откупила 33 цртежа Љубомира Ивановића⁴⁶⁷ и за њих издвојила десет милиона старих динара. Ове цртеже Заједница је дала у власништво Завичајном музеју. Овим гестом Завичајни музеј постао је богатији за уметничко благо на коме се налазе мотиви из Новог Пазара између два светска рата.⁴⁶⁸ Тако је Музеј вршио и уметнички део посла, као свеобухватна институција културе. Исте године штампан је и први број „Новопазарског зборника“, једне од најзначајнијих публикација овог Музеја, која излази и данас. Као још један важан сегмент рада ове институције истиче се управљачки аспект. Исте године, на Републичком нивоу, настао је „Упитник о остваривању самоуправљања у организацијама удруженог рада у области културе“. Тако се из овог упитника, поред онога што је интересовало оне који се баве испитивањима самоуправљања, сазнају и неке значајније ствари. Завичајни музеј био је организација која је конституисана као јединствена организација удруженог рада, без истурених одељења. Имала је четворо запослених, а њоме је управљао збор радних људи (њих седморо). Иако са изузетно малим бројем запослених, Музеј је са својим делегатима из различитих радних организација вршио археолошка истраживања, организовао ликовне изложбе и симпозијуме. Чак је и са месном заједницом „оставрена сарадња на питању даљег проширења музеја, обогаћивањем новим експонатима и на заштити покретних и непокретних културних добара“, али је та сарадња ипак била слаба. Као главни организатор финансија и рада Музеја налазила се Самоуправна интересна заједница културе општине Нови Пазар, док је Музеј био само реализатор тих програма рада.⁴⁶⁹ Године 1978. организована је, први пут у Новом Пазару, а у организацији Музеја, Годишња скупштина Српског археолошког друштва.

И након неколико година рада, са малим бројем запослених и невеликом помоћи месне заједнице, Завичајни музеј активно се борио да опстане и остане достојан своје струке. Тако је и даље наставио да одржава све своје делатности, па чак и да их шири и унапређује, а поред постојећих делатности почео се бавити и организовањем симпозијума,

---

⁴⁶⁷ Да овај догађај у културној историји Новог Пазара завређује посебну пажњу, сведочи и то што је Љубомир Ивановић био академски сликар и графичар, дописни члан САНУ, један од оснивача Удружења ликовних уметника Београда и члан удружења Лада.

⁴⁶⁸ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁴⁶⁹ АС, РСК, 2, 030, 020-36/48, 01, XVI, 22. 3. 1877, Завичајни музеј, 22, 18. 3. 1977.

саветовања и научних скупова.⁴⁷⁰ Године 1983. посебно се истикао удео рада Музеја у археолошким истраживањима, рада на заштити споменика културе,⁴⁷¹ као и рада у издавачкој делатности. Ова институција и даље је била једина која се бавила издавачком делатношћу и то већ са традицијом објављивања *Новопазарског зборника* почев од 1977. године.⁴⁷² Према програму рада који је био изложен за 1985. годину, видело се да је и даље постојало много културних акција које је Музеј желео да организује, а неке од њих биле су и археолошко „рекогносцирање терена на територији Новог Пазара и суседних општина“,⁴⁷³ штампање *Новопазарског зборника* број 9, пете Свеске „Сопоћанских виђења“ и једне збирке песама, сакупљање етнографског материјала на новопазарском подручју уз помоћ етнолога из Етнографског института САНУ из Београда, промена сталних поставки у Музеју, као и замена сталне поставке слика из фонда сликара „Сопоћанска виђења“ са графикама Љуба Ивановића. Дакле, приметна је изузетна жеља, а и напредак у свим делатностима које је Музеј обављао, те се он тако обавезао да ће и убудуће „пратити сва савремена кретања у области развоја музеологије и настојати да развије још чвршћу сарадњу са осталим културним институцијама Републике и шире“,⁴⁷⁴ а уз финансијску помоћ Самоуправне интересне заједнице културе и „уз повремено финансирање неких акција од стране Републичке заједнице културе и Регионалне заједнице науке“.⁴⁷⁵ У извештају Заједнице културе за 1985. годину, више се говорило о проблемима са зградом у којој се налазио Музеј и о броју запослених (петоро запослених на неодређено од којих су троје музеолози), него о остваривању плана рада.⁴⁷⁶ Ипак изнето је и то да је штампан *Новопазарски зборник* број 9, као и да је постигнут важан договор између Завичајног музеја и златаре из Мајданпека о изради „копија накита из збирки Музеја. У том циљу је урађена одређена количина сребрног накита, која се продаје

---

⁴⁷⁰ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978 – 1982. године, фебруара 1982. године.

⁴⁷¹ „После уписа Старог Раса са Сопоћанима у Листу светске културне и природне баштине УНЕСКО-а, 1979. године, обавезе преузете Конвенцијом о заштити светске културне и природне баштине, иницирале су израду Програма истраживања, заштите, уређења простора и коришћења Старог Раса са Сопоћанима за период од 1984. до 1990. године“ (Ђерлек и Видосављевић 2008, 322–323).

⁴⁷² Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. године.

⁴⁷³ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

⁴⁷⁴ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

⁴⁷⁵ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

⁴⁷⁶ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

у просторијама Музеја и за који влада прилично интересовање“;⁴⁷⁷ те је тако Музеј почео да покреће и комерцијалну делатност.

На седници СИЗ-а 1987. године разматран је рад Музеја у претходној години и донесени су следећи, веома значајни закључци за опстанак ове институције културе: „1. Посебно значајни резултати су остварени у археолошким истраживањима којима су самостално руководили радници Музеја; 2. Подржава се иницијатива да Музеј добије статус републичке институције; 3. У циљу заштите експоната и трајног решења просторних проблема, наставити са изналажењем могућности да се откупи управна зграда РО `Унипром` и адаптира за потребе Музеја“.⁴⁷⁸ До краја 1987. године, остварено је обећање и археолошким експонатима Музеја обезбеђен је простор, тј. „извршена је изолација археолошког депоа, адаптацијом зграде правосудних органа“.⁴⁷⁹ У осталим делатностима Музеј је радио истим интензитетом и постигао одличну сарадњу са другим културним и научним институцијама у Републици.⁴⁸⁰

Првог јануара 1987. године Завичајни музеј мења назив у Музеј „Рас“ у Новом Пазару. Година 1988. доноси многе нове културне и научне садржаје које организује Музеј „Рас“. Ова институција отворила је врата уметницима и научницима да дођу, испитају и забележе културна, историјска и етнографска блага овог краја. С тим у вези, као најзначајнији научни догађаји у организацији Музеја издвајају се Годишња скупштина Српског археолошког друштва и Друштва археолога Војводине и XII саветовање етнолога Србије. Још један значајан научни допринос новопазарском крају дао је и Саит Качапор, аутор књиге *Школство у Новом Пазару у периоду између два рата* која је у овој години издата под окриљем Музеја „Рас“. Музеј је и у овој години наставио са организацијом

---

⁴⁷⁷ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

⁴⁷⁸ ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седница Извршног одбора Скупштине СИЗ-а, Записник са IV седнице, 20. марта 1987. године.

⁴⁷⁹ ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седница Извршног одбора Скупштине СИЗ-а, Записник са VII седнице, 31. марта 1988. године.

⁴⁸⁰ Више о овоме видети у: ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седница Извршног одбора Скупштине СИЗ-а, Записник са VII седнице, 31. марта 1988. године.

археолошких и етнографских истраживања на подручју Новог Пазара, Сјенице и Тутина, као и са радом на заштити споменика културе.⁴⁸¹

Са проширењем делатности Музеја и порастом броја експоната, као и са жељом да Музеј има могућности да изложи што лепшу и што обимнију сталну поставку, отвара се и питање већег и бољег простора за пословање ове институције културе. Тако се на седници Извршног одбора скупштине СИЗ-а 1989. године, на предлог Сенка Рашљанина о адаптацији неке друге зграде за потребе Музеја или градњи нове, отварају три могућности о премештају Музеја – адаптација зграде РО „Унипром“, изградња нове зграде и адаптација старог хамама.⁴⁸² Исте године, од СИЗ-а затражено је да финансијски помогне Музеју при штампању тринаетог броја „Новопазарског зборника“ са чиме се он сложио, али уз услов да му део средстава буде враћен, тј. умањен за онај износ који Музеј добије од продаје *Новопазарског зборника*, као и за онај који добије од Републичке и Регионалне заједнице културе које такође финансијски помажу ово издање.⁴⁸³

Иако је држава била у већ поодмаклој економској, политичкој и друштвеној кризи, па тако и културној, Музеј је радио што је више могао и унапређивао свој кадар. Тако је 1989. године, послао новопазарске музеологе на 36. Конгрес Савеза удружења фолклориста Југославије у Сокобању од 25. до 29. септембра 1989. године, како би обогатио рад своје институције доношењем нових идеја и сазнања. Ово усавршавање СИЗ је подржао са 5.000.000 динара.⁴⁸⁴

*

Уз све своје делатности, труд, недовољна финансијска средства и остале материјалне и кадровске проблеме, овај Музеј је, како се истиче у извештају Заједнице културе, „постао делотворан и креативан, избегавши судбину многих музеја у Србији,

---

⁴⁸¹ Више о свему овоме видети у: ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седница Извршног одбора Скупштине СИЗ-а, Записник са VII седнице, 4. априла 1989. године.

⁴⁸² Више о овоме видети у: ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седница Извршног одбора Скупштине СИЗ-а, Записник са XXVI седнице, 13. марта 1989. године.

⁴⁸³ Више о овоме видети у: ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седница Извршног одбора Скупштине СИЗ-а, Записник са XIV седнице, 14. новембра 1989. године.

⁴⁸⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седница Извршног одбора Скупштине СИЗ-а, 5, 22. 06. 1989 – 26. 03. 1990.

који су као институције и сами постали експонати“.⁴⁸⁵ Као признање и потврду свог рада, Музеј је добио бројне награде и похвале: Захвалницу Завода за споменике културе из Краљева (1975); Повељу другарстав ОШ `Иво Лола Рибар` Војводине (1975); Новембарску диплому СО Нови Пазар за нарочити успех у раду (1981); Захвалницу ОШ `Станика Радовановић-Цана` (1981); Захвалницу српског археолошког друштва, поводом 100-годишњице постојања и рада (1983), Захвалницу Народног музеја у Београду (1984); Повељу СО Нови Пазар поводом 40-годишњице ослобођења града (1984); Плакету Републичког СУБНОР-а (1988)“ (Ђерлек и Видосављевић, 2008, 326).

Заштита споменика културе и археолошка ископавања; Завод за заштиту споменика културе

Завод за заштиту споменика у Новом Пазару радио је у оквиру Народног универзитета већ након рата. Ипак треба напоменути да је он у тим првим годинама био више налик неком пројекту који је тек требало да се развије у институцију културе. Већ 1950. године за њега је тражено 200.000 динара од Министарства за науку и културу, како би се осамосталио и како би један хонорарни запослени мога да остане у институцији.⁴⁸⁶ О лошем стању по питању улагања у заводе за заштиту споменика и природних реткости, говорено је и на Републичком нивоу и 1956. године: „На територији НРС постоје три завода за заштиту и научно проучавање историских споменика и један Завод за заштиту природних реткости. (...) Народни одбори – савети за културу – не улажу довољно финансиских средстава за очување културних споменика и природних реткости на својој територији“.⁴⁸⁷

Шездесетих година у Републици се побољшало стање по питању заштите споменика културе и природних добара, на која се посебно обраћа пажња. Донесен је и Закон о заштити споменика културе и природњачких вредности из 1965. године у коме се налазе одредбе које се односе на задатке среза по питању заштите споменика културе: „1. усмерава и усклађује акт општине у решавању проблема, 2. предвиђа заштитине радове на

---

⁴⁸⁵ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978 – 1982. године, фебруара 1982. године.

⁴⁸⁶ Више о овом Заводу видети у: АС, Г-187, Финансијски послови, 1950–1951, 14. 8. 1950.

⁴⁸⁷ АС, Г-291, 2, 1322, 22. 12. 1956.

значајним споменицима културе, 3. оснива завод за заштиту споменика културе“.⁴⁸⁸ Овај закон доводи до значајних промена и заштиту споменика културе у Новом Пазару, јер се 1965. године отвора Завод за заштиту споменика културе у Краљеву, под чију надлежност потпада и територија Новог Пазара.

У Новом Пазару није дошло до значајнијих промена све до почетка седамдесетих година, када се ова делатност појачава отпочињањем интензивнијег рада Завичајног музеја у Новом Пазару. Главни учесник археолошких истраживања и заштите споменика културе био је Музеј, чије су археолошке активности биле интензивне.

Једна од првих великих археолошких акција била је 1971. године, када је Секретаријат за образовање, науку и културу СР Србије формирао „Комисију за истраживање комплекса средњовековног Раса. Након петогодишњих истраживања организован је `Симпозијум о Расу и споменицима у долини Рашке`“ (Ђерлек и Видосављевић 2008, 322).

Поред заштите споменика културе, пажња је обраћана и на заштиту природних реткости. Године 1974. Скупштина општине Нови Пазар замолила је Републички секретаријат културе да процени оштећење „културног“ стабла жалосне врбе у центру Новог Пазара,⁴⁸⁹ код хотела „Београд“.

О знатнијем привредном и економском развоју, који је седамдесетих година имао примат над културним, и мањем интересовању за одржавање споменика културе, сведочи и једна молба Индустије грађевинских материјала „Слога“ из Новог Пазара и њена жалба на одбијање Завода за културу из Краљева, а поводом потраживања дозволе за рад „на експлоатацији глине у непосредној близини заштићеног споменика културе – Петрове цркве код Новог Пазара“.⁴⁹⁰

Ипак, као и Завод за заштиту споменика из Краљева, тако и Републички завод за заштиту споменика културе, бринули су о овим споменицима на новопазарској територији. Године 1976. Републички завод за заштиту споменика културе доделио је 50.000 динара „за завршетак конзерваторских радова на живопису цркве св. Петра у Новом Пазару“,⁴⁹¹ а одобрена су и средства за „наставак и завршетак конзерваторских

⁴⁸⁸ АС, Г-278, 04, 2208, 4. 12. 1963.

⁴⁸⁹ АС, РСК, 11, 633, 64-68, 633-43/74-02, 9. 7. 1974.

⁴⁹⁰ АС, РСК, 3, 68, 69, 633-68/75-03, 6. октобар 1975.

⁴⁹¹ АС, РЗК, 06-1586/71-76, 20. април 1976, Завршни рачун РЗК за 1975. годину.

радова на хамаму у Новом Пазару одобрено: 160.000 толико и утрошено; - најхитнији конзерваторски и завршетак радова на Лејлек дамији у Новом Пазару, одобрено и утрошено: 210.000; - наставак конзерваторских радова на Амир-агином хану у Новом Пазару, одобрено и утрошено: 150.000⁴⁹². Сва средства одобрена су Заводу за заштиту споменика културе Краљево, који их је даље прослеђивао.

И наредне, 1977. године, додељена су средства за исте споменике културе, а додата су и за пројекат израде „топографије споменика културе на подручју Тутина, Сјенице и Новог Пазара планирано и утрошено 60.000 динара“⁴⁹³.

Најзначајнији тренутак у заштити споменика културе на новопазарској територији био је упис „Старог Раса са Сопоћанима у Листу светске културне баштине УНЕСКО-а, 1979. године“ (Ђерлек и Видосављевић 2008, 322), са којим су „обавезе преузете о заштити светске културне природне баштине, иницирале (су) израду Програма истраживања, заштите, уређења простора и коришћења Старог Раса са Сопоћанима за период од 1984. до 1990. године (Ђерлек и Видосављевић 2008, 322–323).

Настављен је и активан рад на другим споменицима културе, те су тако у 1981. години, издвојена средства за рестаурацију манастира Ђурђеви Ступови и Новопазарске тврђаве.⁴⁹⁴ И наредних година настављено је са бригом о свим културним и историјским добрима на овој територији, а пре свега од стране Музеја „Рас“ који је био основни иницијатор и извршилац ових послова.

3. Музичка школа

Године 1966. донесен је Закон о уметничком школству на територији Републике Србије, а уз помоћ сарадње са девет музичких удружења.⁴⁹⁵ У Новом Пазару, Музичка школа „Стеван Мокрањац“ оформљена је почетком седамдесетих година у склопу Радничког универзитета, а тек 1983. године издваја се из Радничког универзитета (тада Дома културе) и постаје самостална институција образовања и културе.

---

⁴⁹² АС, РЗК, 06-1586/71-76, 20. април 1976, Завршни рачун РЗК за 1975. годину.

⁴⁹³ АС, РЗК, 06-811/77-01, 19. април 1977, Завршни рачун РЗК за 1976. годину.

⁴⁹⁴ Више о овоме видети у: АС, РЗК, Годишњи програм остваривања плана РЗК за период 1981–1985, у 1982. години.

⁴⁹⁵ Више о овоме видети у: АС, Г-278, 2, 01, 599, 27. март 1965. год.

Нижа музичка школа „Стеван Мокрањац“ била је и остала једина музичка у Новом Пазару. Она је поред своје основне делатности – образовања у области музичке уметности, имала и организациону делатност, тако што је са својим ученицима приређивала самосталне концерте за грађанство Новог Пазара и концерте у оквиру одређених културних манифестација и културних догађаја, као што су књижевне вечери, ликовне изложбе и др.

Тако је, на пример, 1972. године Музичка школа организовала „два самостална концерта за грађене нашег града, а исто тако суделовала у програмима свечаних академија и других јавних приредби одржаних у граду“.⁴⁹⁶ Нажалост, и поред свих активности, ова школа била је на сталном рубу егзистенције. Школу је финансирала општинска заједница основног образовања, као и родитељи који су плаћали упис својој деци, међутим од 1974. године, довео се у питање опстанак школе, али ипак није укинута.⁴⁹⁷

Године 1978. у листу „Братство“ изашао је текст о Нижој музичкој школи као институцији бесплатног образовања, а веома значајног за децу која тако могу и практично допунити своје знање стечено на часовима музичке културе у редовним школама. Ове године „Заједница основног образовања је за годишњу делатност обезбедила 350.000 динара“.⁴⁹⁸ Ове године било је пријављено и много више ученика него што је школа могла да прими, те је Нижу музичку школу уписало, ове и прошле године, укупно 90 ученика. Дакле, ова школа је постепено излазила из кризе, а пре свега уз помоћ родитеља који су почели да схватају значај што ширег образовања своје деце, „због оне старе максиме – Што више знаш – више вредиш, закључак је само један. Полазници, вероватно, неће постати врсни музичари нити полиглоте. А сигурно је да ће вредети више“.⁴⁹⁹

Постепеним развојем и све већим приливом ученика, школа је добила статус самосталне образовне институције 1983. године и издвојила се из Дома културе. Две године након осамостаљења, 1985, престаје са радом Музичка омладина и тада се читав

---

⁴⁹⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1972. годину.

⁴⁹⁷ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

⁴⁹⁸ *Концерт за хармонику и основце*, „Братство“, XVIII, 399, (31. октобар 1978.).

⁴⁹⁹ *Концерт за хармонику и основце*, „Братство“, XVIII, 399, (31. октобар 1978.).

њен рад и задаци препуштају Музичкој школи „Стеван Мокрањац“, те она добија и облик институције културе.⁵⁰⁰

4. Народни универзитет, Раднички универзитет и Дом културе „Ослобођење“

Народни универзитети из којих су се касније развили и раднички универзитети, били су својеврсни образовни центри у СФРЈ, који су превасходно имали за циљ образовање одраслих особа, па затим и стручно усавршавање радника. Ови универзитети постојали су у мањој мери и између два рата, а њихове претече били су различити течајеви, предавања и курсеви, који су заправо били „акција која је требала да сељаштво уведе у `живот у култури` и приближи му савремене цивилизацијске тековине“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 39). Раднички универзитет, као и народни универзитети, бавио се масовно-културним радом, тј. народним просвећивањем, организовањем течајева за здравствено и пољопривредно просвећивање у првим послератним годинама, док је у каснијим годинама постао, не само образовни, већ и културни центар, који је под својим окриљем имао и биоскоп, библиотеку, културне групе, организовао културне манифстације и др.

Прве послератне године обележене су углавном просвећивањем и описмењавањем становништва, потпомогнутим од стране народних универзитета, који су деловали пре свега на селу. Са већим бројем народних и радничких универзитета, педесетих година ХХ века, и повећањем броја запослених радника, као и жеља државе да се потпомогне економија преко привреде, мења се и пословна политика ових универзитета. „Током 1957. године направљен је и радикалан заокрет у односу на дотадашњу програмску концепцију народних и радничких универзитета који су деловали у селима Србије. Одустало се од општег образовања сељаштва и прешло на стручно-пољопривредно-техничко образовање, што је, по оцени политичке олигархије, било неопходно да би се повећала продуктивност у пољопривреди. Тиме су народни и раднички универзитети на селу добили изразито образовну функцију и то нарочито у области стручног образовања за потребе

---

⁵⁰⁰ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

пољопривреде, при чему су опште друштвено-економско и идеолошко-политичко образовање губили на значају“ (Đukić-Dojčinović 1997, 41).

Највећи проблеми са којима су се сутрели раднички и народни универзитети у првим годинама постојања, били су ти што програми нису одговорили плановима и што у још неким радничким универзитетима нису решена организациона, материјална и кадровска питања. „На основу Општег закона о школству из 1958. године, раднички и народни универзитети укључени су у јединствени систем васпитања као установе за образовање одраслих и стручно усавршавање грађана“.⁵⁰¹ Ипак, ови универзитети су имали изузетан значај и били су основни покретачи свих образовних и културних активности у мањим местима. Овај значај показује и велики број радничких (68) и народних универзитета (196) у Србији 1959–60. године.⁵⁰²

За ову прилику значајнији нам је раднички универзитет, као градски центар образовања и културе, који је имао за циљ да омогући „широким друштвеним слојевима да стекну знање неопходно у борби за еманципацију – националну, класну, елитну, полну“ (Dragičević-Šešić i Stojković 2000, 115). Он је осниван „ради општег, стручног, друштвено-економског и идеолошко-политичког образовања и оспособљавања радника“ (Dragičević-Šešić i Stojković 2000, 115).

Поред народних и радничких универзитета, ширила се и мрежа домова културе по градовима и у селима. Ова три типа институција образовања и културе била су веома слична, али „током шездесетих година, долази до спајања ових институција у срединама где их је било више“ (Dragičević-Šešić i Stojković 2000, 116). Са овим спајањем сусреће се и новопазарски крај, у коме се оснива Раднички универзитет, као институција са обједињеним деловањем. У Новом Пазару, поред Радничког универзитета у који се практично утапа Народни универзитет, постојао је и Дом културе, у оквиру кога је деловао Раднички универзитет. Дакле, долази се до малтене идентичне ситуације која се одиграла и са Народним универзитетом. Седамдесетих и осамдесетих година XX века раднички универзитети у републици, па тако и на локалном нивоу, углавном бивају у потпуности замењени Домовима културе, који добијају превасходно културну функцију, док се образовна смањује, па чак и губи у свом основном виду.

---

⁵⁰¹ АС, Г-291, 1, 21. јануар 1961.

⁵⁰² Више о овоме видети у: АС, Г-291, 1, 21. јануар 1961.

*

На територији Новог Пазара, као и у читавој Републици, најпре је основан Народни универзитет, који је оформљен „као установа која организује образовање одраслих“ (Малетић 1969, 460). Године 1950. престаје да постоји Народни универзитет као посебно тело, већ бива везан за Градски одбор фронта, Савез Културно-просветног друштва, Среско синдикално веће итд. Исте године почиње да ради у оквиру градског Дома културе, који је имао једну дворану и који је поред тога што је служио и за Народни универзитет био отворен и за „културно-уметничка и просветна друштва, позоришне представе, концерте, приредбе, предавања“.⁵⁰³ Због ових промена, Народни универзитет доставио је извештај о плану предавања Министарству за науку и културу са молбом да им се узврати упутствима за рад у новим условима. Из извештаја о плану рада примећује се образац социјалистичке културне политике која је спровођена кроз ову институцију. С тим у вези, организована су предавања о Петољетци, здрављу, 7. јулу – Дану устанка у Србији и др.⁵⁰⁴ Из овога се закључује да је пословна политика била заснована на предавањима за широке народне масе које је требало образовати у правцу социјалистичких вредности које су спровођене кроз културну политику. Према извештају који је достављен Министарству за науку и културу 1950. године, у Дежевском срезу постојала су 63 народна универзитета, од којих су 62 била сеоска, а један срески. У њима су, према извештају за период од 1. јануара до 30. јуна 1950. године, одржана 744 предавања, са 52.824 посетилаца. Срез Нови Пазар имао је један Народни универзитет који је припадао градском реону, који је успешно радио и за овај период остварио 13 предавања и једно гостујуће у Новом Пазару, са 2.350 посетилаца. Овај универзитет имао је и сопствене предаваче, њих чак петнаест.⁵⁰⁵ Иако не превише финансијски потпомаган, Народни универзитет у Новом Пазару добијао је финансијска средства од различитих радних орагнизација, које су биле својеврсни донатори. Ипак, 1950. године Народни универзитет затражио је 30.000 динара од Министарства за науку и културу, који су правдани као потребни за материјална средства, с обзиром на то да масовне организације

---

⁵⁰³ АС, Г-187, 21, 30, културно-уметнички сектор, 1950–1951.

⁵⁰⁴ Више о овом допису видети у: АС, Г-187, 24, 33, културно-уметнички сектор, 1950–51, 22. 6. 1950. г.

⁵⁰⁵ Више о народним универзитетима у Новом Пазару и околини видети у: АС, Г-187, 24, 33, културно-ум. сектор, 1950–51, 8. јули 1950. г.

до тада нису давале довољно новца.⁵⁰⁶ Дакле, већ на самом почетку педесетих година почињу финансијски проблеми Народног универзитета, који ће касније пратити и његовог наследника – Раднички универзитет.

И поред финансијских проблема, у школској 1953/1954. години предавања на Народном универзитету одржавана су једном недељно, а нова школска година, 1954/1955, започета је предавањем 9. октобра. Поред предавања из области друштвеног и научног живота, за нову школску годину планирана су и предавања из политике. Народни универзитет организовао је углавном предавања, литерарне вечери и усмене новине, јер за друге облике рада није било ни финансијских, ни просторних могућности.⁵⁰⁷

Као што је већ помињано, на републичком, а и на локалном нивоу, са развојем фабрика и све већим бројем радника у њима, јавља се и повећано интересовање за радничком обуком, тј. стручним образовањем. Тако и у Новом Пазару, 1955. године, са отварањем фабрике текстилних производа „долази до промене у многим схватањима и критеријумима о народном просвећивању. (...) Радио, штампа, књига, средства јавног информисања и јавне комуникације развили су се до тог степена да су могућности индивидуалног образовног и културног рада постале велике. (...) Тако је дошло до наглог успона секције за радничко образовање при Народном универзитету и то у толикој мери да је она потиснула све друге делатности универзитета“ (Малетић 1969, 460).

Након низа година током којих је јачала радничка секција при Народном универзитету, основан је Раднички универзитет, школске 1958/1959. године.⁵⁰⁸ Он је био културно-просветна установа и институција за образовање одраслих, која је преузела делатности дотадашњег Народног универзитета. Раднички универзитет се окреће ка стручном образовању радника, али и њиховом уметничком образовању, које постепено постаје доступно свим становницима новопазарског краја. Када је у потпуности оформљена пословна политика Радничког универзитета, он почиње да „представља највиши дomet организације и програмирања културно-просветног рада у Новом Пазару, облик успешног обједињавања најразноврснијих облика културно-просветног стварања, једну савремену и модерну концепцију организовања и обједињавања културно-просветне

⁵⁰⁶ АС, Г-187, Финансијски послови, 1950–1951, 14. 8. 1950.

⁵⁰⁷ Више о овоме видети у: *Отпочео је рад Народног универзитета у Новом Пазару*, „Братство“, IX, 155, (18. октобар 1954.).

⁵⁰⁸ ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

делатности“ (Малетић 1969, 462). Дакел, Раднички универзитет представљао је прво „институционално бављење културом у Новом Пазару“ (<http://www.kcnovipazar.com/about>), након Другог светског рата. Основна пословна политика и задатак Радничког универзитета у Новом Пазару дефинисани су и Статутом општине Нови Пазар из 1964. године: „Раднички универзитет ради на стручном и друштвено-политичком образовању радних људи, изграђује самоуправљача у привреди и ван ње, представља једног од основних носилаца културне делатности у Општини и развија културно-просветну делатност у граду, а посебно на селу“.⁵⁰⁹

Раднички универзитет финансиран је из средстава које је остваривао сопственом делатношћу, а део средстава је добијао и од Општине преко друштвеног Фонда за школство.⁵¹⁰ Из ових разлога, већ 1960. године долази до отежане организације културно-забавног живота, за коју су потребна већа финансијска средства: „Културно забавни живот у граду такође не можемо да организујемо јер за свако гостовање треба да се плати по 100.000 а негде и више хиљада динара а ми својим приходима од улазница ни половину не можемо да обезбедимо. Филмске представе за село не можемо да дајемо јер кола па и апаратуре је дотрајала и нерентабилна затим плата киноапаратера, плаћање филмова, оправка кола и другог далеко прелази приходе од представа. Ове године мање смо добили дотација за 700.000 динара него што је то дато прошле године“.⁵¹¹ Као предлог за решење ових великих финансијских проблема у којима се нашао Раднички универзитет, изнесена је идеја да се ова институција финансира првенствено преко Друштвеног фонда за школство.⁵¹²

И поред ових проблема Раднички универзитет је, почетком шездесетих година, „дао добар допринос на идејном, стручном, општем, економском, културном пољу, забавном животу и образовању грађана наше општине“.⁵¹³ Он је био организатор друштвено-економских и политичких семинара, семинара и курсева општег образовања и

---

⁵⁰⁹ ИАРНП, *Статут Општине Нови Пазар*, Члан 92, 1964.

⁵¹⁰ Више о овоме видети у: ИАРНП, *Статут Општине Нови Пазар*, Члан 92, 1964.

⁵¹¹ ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

⁵¹² Више о финансијским проблемима Радничког универзитета и предлозима за њихово решење, видети у: ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

⁵¹³ ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

стручног образовања радника, затим проучавања, гостовања позоришта и других културних група, приредби, филмских пројекција и др. Што се тиче гостовања позоришта и културних група, Раднички универзитет имао је релативно богат програм. Тако је био организатор и домаћин бројним уметницима који су долазили из других градова Србије, па и околних република. Једно од таквих гостовања у сали Дома културе, било је 1958. године, када су певачи Радио Београда изводили песме народне и забавне музике за грађане Новог Пазара.⁵¹⁴ Већ наредне, 1959. године, у Новом Пазару гостује забавни ансамбл из Новог Сада, који је изводио песме забавне и народне музике, затим хумор и пародију, а имао је и конферансу.⁵¹⁵ Само у току 1960. године у Новом Пазару, гостовало је „Југословенско драм. позориште 2. представе 550 присутних, Крагујевачко народно позориште 3. предстве, 850 присутних, Иванградско аматерско позориште 1. предсава 250 присутних, Радио-певачи из Скопља 2. предсаве 810 присутних, Радио-певачи из Београда 2. представе 790 присутних, Радио-певачи из Београда- Сар. 2. представе 816 присутних, Радио-певачи из Београда 2. представе 750 присутних, Радио-певачи из Београда 2. представе 800 присутних, Гусларско вече – Титоград 1. представа 250 присутних, Изложба слика Петар Јовановић обишло 500 грађана“.⁵¹⁶ У заједници са Општинским комитетом НО-е и другим организацијама, Универзитет је организовао приредбе у којима је углавном учествовала омладина. Тако су организоване приредбе „Микрофон је ваш“,⁵¹⁷ „Тражимо највеселију школу“, фестивал, програми у оквиру празника и др. Такође, изузетно активан рад Радничког универзитета, био је и у области приказивања филмских пројекција, како у граду, тако и по селима уз помоћ путујућег биоскопа. „Од децембра месеца 1960. године па до сада приказано је преко 35 филмова са око 300 представа које је посматрало око 300.000 гледалаца. Неколико филмова је приказано и у пропагандне сврхе као што је `(Ода)настрада`, коју су гледали скоро сви ученици школа у Новом Пазару. Такође је приказано и неколико филмова из хигијенско-техничке заштите за раднике.“⁵¹⁸ Овим

---

⁵¹⁴ Више о овоме видети у: *Гостовање радио певача из Београда*, „Братство“, XIV, 286 (01. 11. 1958.).

⁵¹⁵ О овоме више видети у: *Гостовање забавног ансамбла из Новог Сада*, *Било је забавно*, „Братство“, XV, 322 (10. 11. 1959.).

⁵¹⁶ ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

⁵¹⁷ Ово је била приредба на републичком нивоу коју је организовао Радио Београд и одржавала се у свим привредно и економско напреднијим градовима у Републици Србији, чији су становници имали новца да плате и такмиче се у певању.

⁵¹⁸ „Почетком децембра месеца 1960. године од Хигијенског завода у Новом Пазару Универзитет је преузео кинопројектор са колима „Газ“, како је то било одлучило и препоручило председништво ОО ССРН“

представама је присуствовало око 1.500 радника ТК `Рашка`. Такође је организовано и неколико филмских представа и посебно за жене које су биле добро посећене“.⁵¹⁹

Ипак, велики проблем представљала су финансијска средства којих је било мало, те није било могућности да се позове већи број гостујућих уметника, као ни да се позову неки квалитетнији састави. Ово питање свакако се постављало и у односу на све већу потребу становника Новог Пазара за културом. И кад су у питању филмске пројекције било је финансијских проблема: „И поред тога што смо приказали наведени број филмских представа расходи покретног кинопројектора су били већи од прихода односно приходи су били некада једва толики да покривају откупнину филма и бензин кола, док су остали трошкови падали на терет установе. У доста случајева приходи нису могли да покрију ни наведене расходе откупнине филма и бензин, оправке и дневница шоферу. Ово долази из разлога што смо улазнице наплаћивали само по 20. и 30. динара, због прилично малог броја посетилаца представа посебно преко лета кад сељаци раде на имањима. Било је доста случајева да су представе и одлагане из наведених разлога“.⁵²⁰ Дакле, велики финансијски проблеми морали су бити решени у што краћем року, како би културни живот у Новом Пазару могао да настави да се одвија како ваља и евентуално да се подигне његов квантитативни и квалитативни ниво.

Поред финансијских проблема, постојао је и проблем простора у коме су се организовали програми Радничког универзитета. Као и финансијско питање, тако и просторно, требала је пре свега да реши Културно-просветна заједница из Новог Пазара. Највећи проблем био је у томе што просторије у којима је радио Раднички универзитет нису одговарале својој намени, а нису биле „довољно ни обезбеђене од ометања извођења представа са улице“.⁵²¹

Решење претходног проблема, између осталог, била је изградња новог Дома културе. Тако су се 1962. године вршиле припреме за отварање Радничког Дома културе у Новом Пазару, у коме ће Савет „узети активног учешћа у припремању прославе око

(ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.).

⁵¹⁹ ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

⁵²⁰ ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

⁵²¹ ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

отварања овог објекта тако важног за културнопросветну и забавну делатност на нашем подручју“.⁵²²

Године 1973. Раднички универзитет мења назив у Раднички универзитет „Ослобођење“ у Новом Пазару који је имао следеће радне јединице: Друштвени клуб, Библиотеку, Центар за образовање, Културно – забавни центар, Музичку школу и Службу заједничких послова. И са променом имена и даље ради у оквиру Дома културе, који није био реновиран још од изградње 1963. године. У ту сврху, 1979. године Раднички универзитет „Ослобођење“ тражио је пет милиона динара, од Републичке заједнице за културу, као партиципацију коју би уложио у доградњу Дома културе. У том захтеву наглашено је да позорница Дома културе није завршена иако је Дом изграђен још 1963. године. „Пошто је дошло до рестрикције у инвестиционој политици СИЗ културе Нови Пазар и Раднички универзитет нису у могућности да обезбеде сва потребна средства за доградњу Дома, па је то и основни разлог за одлагање предвиђене доградње. Као што је у првобитном захтеву наглашено у самом објекту Дома културе изграђена је универзална концертна дворана са великом позорницом на којој се могу реализовати највеће позоришне оперске и друге представе. Међутим, због незавршене позорнице многе представе су импровизовано реализоване, а неке нису могле бити уопште изведене. За завршетак позорнице постоји комплетан пројекат. Од предузећа `Јединство` из Т. Ужица добили смо понуду за реализацију пројекта позорнице са предрачунском вредношћу од 3.4000.000,00. (...) Напомињемо да је комплетан објект ДК у НП изграђен средствима радних људи и грађана и да је ово први захтев РЗК за учешће у завршетку овог објекта за РУ „Ослобођење“.⁵²³

Са оснивањем Самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар, и Дом културе „Ослобођење“ Нови Пазар потпада под надлежност овог СИЗ-а. Тако, 1983. године, настаје уговор о реализацији програма који ће обављати Дом културе, а који су потписали секретар Заједнице, Владета Паламаревић, и директор, у том тренутку још увек, Радничког универзитета „Ослобођење“ из Новог Пазара, Назим Адемовић. Овим уговором СИЗ културе се обавезао да финансијски помаже све акције Радничког универзитета за које он буде поднео валидне рачунске обрачуне и да на име Универзитета

⁵²² ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар за 1962. год, Л-340, 38, 24. 02. – 29. 12. 1962, I седница, 24.02.1962.

⁵²³ АС, РЗК, 1, 020-454, 454-1941/79-11, 6. 6. 1979.

уплаћује сва доспела финансијска средства која достави Републичка заједница културе. Поред финансијских обавеза и договора, уговором су предвиђене и обавезе, тј. програми које морају да испуне и Дом омладине и Путуюћи биоскоп, као области културе, а који раде у склопу Радничког универзитета. Дом омладине био је институција културе која је имала изузетно богат културни садржај, што сведочи и следећи сегмент из Уговора: „ У погледу реализације програма Дома омладине Раднички универзитет се обавезује: 1. Да уз сагласност Заједнице културе, односно њеног секретара, организује концерте озбиљне музике у сарадњи са Музичком омладином Србије; 2. Да приреди најмање 5 књижевних вечери у гарду у сарадњи са Књижевном омладином Србије, удружењем књижевника Србије; 3. Да организује у оквиру Аматерске сцене, смотру аматеризма младих, затим најмање два јавна концерта у гарду и три сусрета младих Новог Пазара, са гледаоцима са којима буде постигнута сарадња са удружењем књижевника Србије; 4. Да организује ликовне изложбе у Новом Пазару, као и да обави све организационо-техничке послове око реализације „Сопоћанских виђења“; 5. Да у оквиру Предавачке трибине, организује најмање три научно-популарна предавања; 6. Да у сарадњи са регионалном културно-просветном заједницом, уз претходно реализовање општинског такмичења, организује зонско такмичење хорова“.⁵²⁴ И Путуюћи биоскоп био је изузетно активан, планирајући да у предстојећој години прикаже чак 360 филмских пројекција по селима и макар једну у Новопазарској бањи. За све ове пројекције, Раднички универзитет био је задужен да се одрже у договореном броју, као и да се сале у домовима културе на селу одржавају и адаптирају тамо где је то било потребно. Филмски репертоар био је утврђиван од стране Центар за културу Радничког универзитета уз сагласност СИЗ-а културе општине Нови Пазар.⁵²⁵

Раднички универзитет „Ослобођење“ све више је почео да развија своју културну делатност, те су се тако у оквиру ове институције, почетком осамдесетих година налазиле и Народна библиотека, Дом омладине, у оквиру кога су деловале Књижевна омладина, Музичка омладина, Клуб ликовних уметника „Сопоћани“, Аматерска сцена, Културне манифестације, Хорска делатност, КУД „Младост“ и Предавачке трибине, и Културно-

---

⁵²⁴ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Л 21, П: 92-99, Акта по деловоднику 1983, П:99, Л-5, 28. 12. 1983.

⁵²⁵ Више о Путуюћем биоскопу у 1983. години видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Л 21, П: 92-99, Акта по деловоднику 1983, П:99, Л-5, 28. 12. 1983.

забавни центар са Путујућим биоскопом, Позоришним представама и Домовима културе на селу.

*

Како се на републичком нивоу потреба за образовањем радника све више смањивала, тако је и Раднички универзитет губио своју примарну, образовну функцију, а јачао културну. Стога, и у Новом Пазару, Раднички универзитет „Ослобођење“ 1983. године мења назив у Дом културе „Ослобођење“ Нови Пазар,⁵²⁶ а по одобрењу Скупштине Самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар, на одлуку Радничког савета Радничког универзитета „Ослобођење“ из Новог Пазара. Са променом назива измењена је и делатност институције, те ће „уместо раније делатности (истраживање, планирање и задовољавање васпитно-образовних и културних потреба радних људи, омладине и грађана), Дом културе обављати следеће делатности (према јединственој класификацији делатности): Основна делатност 120331 Културно-образована делатност, Споредне делатности 120364 Приказивање филмова 120311 Издавачка делатност 120312 Новинско-издавачка делатност 080190 Вршење услуга преко бифеа за коришћење програма Дома културе 120190 Остало образовање“.⁵²⁷ Делатности су се мењале и у складу са општом културном политиком, која се тих година све више окретала културно-забавном животу, модернијим програмима који су долазили са Запада, економски исплативијим манифестацијама, а све мање оним програмима који су имали образовну функцију.

Са променом делатности и назива институције, морао је бити промењен и састав Програмског савета Дома културе „Ослобођење“, који је бројао девет чланова, четири из Дома културе и пет из различитих друштвених организација (Текстилни комбинат „Рашка“, Општинска конференција ССРН, СО-е, СИЗ културе Нови Пазар и Општинска конференција ССО). Основни задаци Програмског савета, као једног од најутицајниих тела, били су да „доноси годишње планове програма рада и програма развоја Дома културе, утврђује предлог Самоуправног споразума о основама плана Дома културе, даје мишљење о предлогу Статута Дома културе, даје мишљење о предлогу договора о основама плана друштвено политичке заједнице када такав договор закључује Дом

---

⁵²⁶ Под овим називом делује све до 2010. године, када мења назив у Културни центар Нови Пазар.

⁵²⁷ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Л 21, П: 92-99, Акта по деловоднику 1983, П:98, Л 1.

културе, обавља послове из своје надлежности предвиђене законом о кинематографији, издавачкој и информативној делатности, одређује посебне комисије ако то нађе за сходно, за све културне манифестације које се у Дому обављају“.⁵²⁸ Дакле, Програмски савет водио је бригу о програмима Аматерског позоришта, Фолклорног ансамбла, Књижевне и Музичке омладине, Омладинског хора, Центра за филмску и сценску делатност, као и организацији манифестације „Сопоћанска виђења“ и Фестивала омладинских хорова Србије.

Наредних година Дом културе наставио је да развија своје програме, а уз помоћ СИЗ-а културе Нови Пазар и донација од стране Републичке заједнице културе, унапредио је и своју техничку опрему. Тако је, 1988. године, добио 5.000.000 динара за набавку комбибуса који је био неопходан, јер је, како се сазнаје из захтева, Дом културе организатор великог броја значајних манифестација („Сопоћанска виђења“ – Симпозијум, Ликовна колонија и Школа старих сликарских техника; затим Октобарски сусрет писаца и републички фестивал омладинских хорова Србије), за које „главни проблем је превоз учесника“. Такође и Галерији „Сопоћанска виђења“ било је неопходно возило како би могла превозити слике по различитим градовима Србије, јер је развила изузетну сарадњу са УЛУС-ом и проширила своја гостовања. Дом културе молио је за финансијска средства која би утрошио на ово возило и због потребе истог за Путјујући биоскоп, КУД „Рашка“ са опремом, као и одлазак на археолошка истраживања.⁵²⁹ Молба за доделу финансијских средстава уважена је од стране Републичке заједнице културе убрзо и то је била једна од њених највећих донација Дому омладина од почетка постојања ове институције.⁵³⁰

А) Библиотека и писменост

Библиотека

Период социјалистичке обнове у ФНРЈ и СФРЈ, обележило је, између осталог и окретање књизи, књижевности, а са тим и масовно подизање читаоница, књижница и

---

⁵²⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Л- 36, П: 101-106, Акта по деловоднику 1984, П: 104, Л-6, 389, 11. 06. 1984.

⁵²⁹ Више о образложењима у овој молби видети у: АС, РЗК, 2, 454-6, 454-1290/88-11, 17. мај 1988.

⁵³⁰ Више о одобрењу молбе видети у: АС, РЗК, 2, 454-6, 454-1290/88-11, 17. мај 1988.

библиотека. „По традицији, библиотеке су најраспрострањенији, и без сумње, најкарактеристичнији вид укупног деловања у култури“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 44).

Библиотеке су масовно отворане после 1945. године у свим местима у Југославији, па и у Србији. У мањим местима, општинама и срезovima, постојале су библиотеке које су радиле као самосталне организације удруженог рада, док су друге биле у оквиру „домова културе, радничких и народних универзитета, центара за културу, или и других културних установа. Међутим, то не утиче на обим активности коју остварују. Већина библиотека у свом саставу има огранке по селима и ОУР-има, читаонице и дечија одељења, са посебним књижним фондовима“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 44). Као врховна заједница, са седиштем у Београду, радила је Заједница матичних библиотека Србије, која је основана 1967. године.

Писана реч, као и читава култура читања и писања, били су потребни народу и између два светска рата, пласирани кроз народне читаонице и књижнице. На територији Новог Пазара ово су била места где су се окупљали млади, али и образовани људи, а у оснивање читаоница „укључивали су се најутицајнији и слободоумно орјентисани људи овог подручја и на тај начин покушали да обележе своје место у културној историји“ (Стефановић 2012, 146). Прве читаонице и књижнице отворане су у оквиру школа, а једна од најзначајнијих у овом домену била је новопазарска Гимназија, кроз коју су формиране ђачка и наставничка књижница, као и многа удружења (Ђачка дружина „Рас“, коло Савеза трезвене младежи „Слога“, ⁵³¹ литерарна дружина „Рас“ и др.) која су поседовала сопствене књижнице.⁵³² Непосредно пред Други светски рат осниване су и општинске књижнице и читаонице, као и неке приватне библиотеке.

Године 1945. у Новом Пазару и околини настављено је са оснивањем књижница и читаоница. „Једна од првих мера СНОО било је оснивање народне књижнице и читаонице. (...) У овој књижници и читаоници већ почетком 1945. године могли су се наћи сви листови и часописи који су тада излазили. (...) Народне књижнице и читаонице ницале су и по селима. (...) У градској књижници одржавана су и посебна предавања, а организовани су и течајеви политичко-информативног карактера“ (Малетић 1969, 446–447). Са развојем ових књижница и читаоница, долази се до потребе стварања правих

---

⁵³¹ Ово друштво бринуло је о здрављу и моралу Новопазараца, јер се борило против алкохолизма, чему сведочи и слика бр. 2 из прилога.

⁵³² Више о овоме видети у: Стефановић 2012, 153–155.

библиотека које су радиле у оквиру школа, Организација удруженог рада и домова културе на селу. Поред ових библиотека, 1947. године основана је Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“ у Новом Пазару, која је била најзначајнија установа. Она је доприносила писмености и вишем ступњу културе читања и писања. Ову библиотеку основао је Народни одбор општине, а поседовала је књижницу и читаоницу са четрдесет места. Библиотека је била самостална институција која се у почетку сама и издржавала, те је тако 1950. године, први пут након оснивања, затражила од Министарства за науку и културу 80.000 динара за личне и 50.000 динара за материјалне трошкове, јер је била веома слабо снабдевена.⁵³³

Педесетих година XX века знатно је повећан број чланова библиотеке. Тако се из листа „Братство“ сазнаје да је ова библиотека постигла изузетан успех како у погледу набавке нових књига, тако и у повећању броја чланова, те је у том тренутку бројала 900 књига и 155 чланова.⁵³⁴ Ових година Библиотека „Доситеј Обрадовић“ добијала је све већи број чланова, те је постала и најомиљеније место окупљана омладине.⁵³⁵

На Републичком нивоу, 1956. године, мрежа научних и јавних библиотека, књижница и читаоница у НР Србији била је већ доста широка, али је и даље постојао проблем при набавци књига у многим библиотекама, као и проблем смештаја библиотека.⁵³⁶ Из пописа библиотека 1953. године примећује се да је број библиотека знатно смањен у односу на онај из 1949. године, али је зато 1956. године дошло до знатнијег повећања броја библиотека.⁵³⁷ Дакле, друга половина педесетих година XX века била је изузетно плодносна за све библиотеке и читаву библиотечку мрежу у Републици, па тако и за Градску библиотеку у Новом Пазару, која је 1957. године променила назив у Градска библиотека „Доситеј Обрадовић“ у Новом Пазару и тиме локализовала своју делатност. О великом залагању за библиотеке и ширење потребе за књигом, у другој половини педесетих година, сведочи и дискусија Савета за просвету и културу Градског народног одбора и Народни одбор градске општине Нови Пазар из 1956. године, на којој се истиче следеће: „1 – Да се за градску библиотеку у Н. Пазару пошаље један омладинац у Средњу библиотекарску школу како би се обезбедио стручни кадар за ову установу. 2 –

⁵³³ Више о овоме видети у: АС, Г-187, Финансијски послови, 1950–1951, 14. 8. 1950.

⁵³⁴ О овоме више видети у: *Успешан рад градске библиотеке у Н. Пазару*, „Братство“, V, 78 (25. мај 1949.).

⁵³⁵ О овоме више видети у: *Све већи број нових чланова*, „Братство“, XIII, 224 (10. 02. 1957.).

⁵³⁶ Више о овоме видети у: АС, Г-291, 2, 1322, 22. 12. 1956.

⁵³⁷ Више о овоме видети у: АС, Г-291, 4, 1960.

Да комисија за народно просвећивање при Савету размотри питање и да конкретније предлоге за садашње реонске библиотеке. 3 – Да Савет за просвету одреди једну суму за набавку књига (обнову књижног фонда) од годишње помоћи коју прима библиотека. 4 – Препоручити свим школама (основним и средњим) да формирају постепено разредне, а где нема и школске библиотеке. 5 – Да се реши питање књижаре, њене организације-кадра који не одговара. 6 – Савет је прихватио предлог Статута Библиотеке у Н. Пазару и предлаже НОО-е да одобри“.⁵³⁸

Ова установа, као и многе друге образовне и културне установе у овом граду, имала је и мноштво проблема финансијске и кадровске природе, те се веома често борила са мањком стручног кадра, тј. библиотекара, и самим тим је морала прекидати рад. Један такав случај одиграо се и 1959. године када је стари библиотекар који је заправо био просветни радник, а који је на ту дужност постављен од стране НОО-а Нови Пазар, чим му се указала прилика отишао на другу дужност изван Новог Пазара. Наредна три месеца, док није пронађен нови библиотекар, била је отворена само читаоница.⁵³⁹

На државном нивоу радило се на унапређивању мреже библиотека и побољшања њиховог рада, те се тако у Извештају о развоју културе у ФНРЈ, за период од 1957. до 1961. године, истиче проширење мреже јавних библиотека и унапређење рада постојећих библиотека.⁵⁴⁰ Сагледавши рад Градске библиотеке „Доситеј Обрадовић“, велико залагање за унапређивање рада ове библиотеке, може се закључити да се она у потпуности кретала путем одређеним на Републичком нивоу, наравно у складу са својим могућностима и потребама. Нацртом Општег закона о библиотекама из 1959. године, дефинишу се врсте библиотека, међу којима су и јавне библиотеке које добијају својство правних лица.⁵⁴¹ Тако и Градска библиотека „Доситеј Обрадовић“ постаје јавна библиотека, која добија ово својство и која једина има читаоницу. Огранци библиотеке по селима, пак, 1960. године западају у велики проблем, јер нема ко да управља њима, а оне библиотеке које су имале читаонице, губе их. Тако су у Трнави, Дежеви и Постоњу угашене читаонице после

---

⁵³⁸ ИАРНП, СО-е НОГО Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 24. 12. 1952. – 14. 1. 1955. год, Записник са четврте редовне седнице Савета за просвету, одржане дана 18. 5. 1956. године.

⁵³⁹ О овоме више видети у: *Библиотека у Пазару већ неколико дана не ради*, „Братство“, XV, 296 (10. 02. 1959.) и *Зашто је библиотека у Новом Пазару готово престала са радом*, „Братство“, XIV, 324 и 325 (28. 11. 1959.).

⁵⁴⁰ АЈ, 318-128-171, 1956–1967.

⁵⁴¹ Више о овоме видети у: АС, Г-291, 1, 732, 15. октобар 1959.

реорганизације, јер није било кадрова који би преузели бригу о њима.⁵⁴² Иако је решен статус јавних библиотека, велики проблем настао је код статуса огранака Градске библиотеке. Ово је било једно од важних питања које је морало бити решено како се не би угасиле ове библиотеке. Поред овог проблема морало се решити и питање кадрова, као и финансијско питање за набавку нових књига. Ових година, након реформе, подела категорија чланова библиотеке била је следећа: „Ученици, студенти, службеници а затим радници, домаћице и земљорадници. 75% чланова су ученици, а осталих 25% су остала занимања“.⁵⁴³ О овим проблемима библиотека расправљало се и наредне, 1961. године, на састанку Савета за просвету и културу НОО Нови Пазар. Један од предлога којим би се решили неки проблеми, а са којим се сложила већина чланова Савета, био је „да се створи, односно одреди матична библиотека у Новом Пазару која би пружала помоћ сеоским библиотекама. У овој години ће бити мала средства издвојена за библиотеку, па се предлаже акција прикупљања књига по предузећима, како би се обогатио књижни фонд. Питање управника библиотеке је изузетно важно што пре решити, али га прво поставити као хонорарца!“.⁵⁴⁴

Године 1962. донесен је Правилник рада Градске библиотеке „Доситеј Обрадовић“ у Новом Пазару. Према овим правилима, библиотека је дефинисана као народна и требало је да „служи општем образовању и задовољењу културних потреба грађана“⁵⁴⁵ и радила је као самостална установа. С обзиром на то да је ове године донесен Закон о библиотекама у коме се истиче формирање матичних библиотека, Градска библиотека постаје матична библиотека „за све библиотеке на територији Општине Нови Пазар, а у њен састав улазиле су књижнице у Дежеви, Трнави, Лукарима, Постењу, Осаоници, Лукарима и Дојевићима“.⁵⁴⁶ Са новим Правилником, задаци библиотеке су били следећи: „–да

---

⁵⁴² Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956-1962, 0502, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

⁵⁴³ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956-1962, 0502, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

⁵⁴⁴ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956-1962, Л-244, 16. 01. – 30. 12. 1961, 37, IV седница, 24. 04. 1961.

⁵⁴⁵ ИАРНП, СО-е Нови Пазар (НОО-е Нови Пазар), Записници са седница НОО-е Нови Пазар, 13, 1962–1963, Записници са материјалима Општинског већа НОО-е Нови Пазар, 16. 7. – 25. 12. 1962, 23, 25. 12. 1962, 20484/1.

⁵⁴⁶ ИАРНП, СО-е Нови Пазар (НОО-е Нови Пазар), Записници са седница НОО-е Нови Пазар, 13, 1962–1963, Записници са материјалима Општинског већа НОО-е Нови Пазар, 23, 16. 7. – 25. 12. 1962, 25. 12. 1962, 20484/1.

набавља, сређује и чува библиотечки материјал и да га даје на коришћење грађанима, државним органима, установама, привредним организацијама и другим организацијама; – да скупља све књиге, документа и остале публикације од значаја за културну историју свог подручја (...); – да се стара о стручном усавршавању својих кадрова; – да организује отварање читаоница (филијала) и покретних библиотека на свом подручју; – да организује низ активности и проналази разнолике форме рада с читаоцима у циљу популаризације књиге и библиотека; – да учествује у разним облицима културно-просветног рада на свом подручју“.⁵⁴⁷ Библиотека је имала Реферат за набавку, размену и позајмицу књига, Реферат рада са читаоцима и Реферат рада са децом.⁵⁴⁸

У предлогу функција и надлежности срезова у области културе, из 1963. године, за библиотеке се издваја да морају бити у надлежности општина које су њихови оснивачи и финансијери. „После доношења Закона о библиотекама приступило се организовању библиотека службе у друштвено-политичким заједницама и то преко матичних библиотека. Тиме је улога општине у развоју мреже ових установа и обезбеђења услова за њихов рад постала већа и значајнија“.⁵⁴⁹ Ни са оваквом реорганизацијом, развој библиотека није ишао упоредо са општедруштвеним развојем, па су многи проблеми остали нерешени. Један од најзначајнијих проблема који је настао био је нагло опадање броја читалаца. Радници после реорганизације нису били у могућности да посећују библиотеке, а они су били најчешћи корисници, јер су читали белетристику и популарно-научне књиге.⁵⁵⁰

Лоша финансијска ситуација произилазила је из система финансирања библиотека, које су се шездесетих година финансирале из буџетских средстава комуна. Према утврђеним критеријумима Републичког секретаријата за културу, комуне су биле распоређене у пет категорија са просеком од 150.350 динара по становнику. Нови Пазар спадао је чак у четврту категорију, као мања градска општина, са просеком од 200 динара

---

⁵⁴⁷ ИАРНП, СО-е Нови Пазар (НОО-е Нови Пазар), Записници са седница НОО-е Нови Пазар, 13, 1962–1963, Записници са материјалима Општинског већа НОО-е Нови Пазар, 23, 16. 7. – 25. 12. 1962, 25. 12. 1962, 20484/1.

⁵⁴⁸ Више о свему овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар (НОО-е Нови Пазар), Записници са седница НОО-е Нови Пазар, 13, 1962–1963, Записници са материјалима Општинског већа НОО-е Нови Пазар, 23, 16. 7. – 25. 12. 1962, 25. 12. 1962, 20484/1.

⁵⁴⁹ АС, Г-278, 04, 2208, 4. 12. 1963.

⁵⁵⁰ Више о овоме видети у: АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.

по становнику. Поред ових средстава, средства су одвајали и срезови како би библиотеке могле да опстану.⁵⁵¹

Због свих техничких и финансијских проблема које је имала библиотека, она 1963. године потпада под надлежност Дома културе „где је деловала као јединица удруженог рада под именом Народна библиотека `Доситеј Обрадовић`“ (необјављени текст В. Стефановић).

Проблем са финансирањем био је актуелан и током седамдесетих година, те се тако 1972. године помиње да није било довољно новца за значајније обележавање манифестације Међународне године књиге. Ипак, број читалаца, чланова библиотеке, књига, радника у библиотеци и прочитаних књига растао је из године у годину:

Нар. библиотека - школских - у радним орг. - књижара - ук. књиж. фонд

1971	1	7	5	3	14416
1972	1	7	5	3	17100

Бр. библ. у селима - вредност објеката - читаоци - бр. проч. Књ.

1971	4	У сеоске домове	1556	40021
1972	4	(адаптира)	1970	43007

Бр. библиотечких радника - бр. књ. радника

1971	4	1 виша 3 средња	3	2 вкв 1 кв
1872	5	1 виша 4 средња	3	2 вкв 1 кв

Извор средстава Заједнице културе за библиотеке износио је 184.000 динара, а за манифестације везане за Међународну годину књиге само 3.200 динара.⁵⁵² Дакле, и поред великог интересовања, библиотеке и Заједница бориле су се са свим могућим проблемима који су их задесили, а пре свега оним финансијским.

Тренд посете библиотека и умножавања књижног фонда наставио се и током седамдесетих година и почетком осамдесетих, па је тако 1981. године постојало 7 библиотека, које су бројале укупно 41.376 књига, са 5.601 корисником и 55.414

⁵⁵¹ АС, Г-278, 5, 06, 2612, 1966. години.

⁵⁵² Табела преузета из: АС, РСК, 6, 630-011/111, XVI 02. 1972.

прочитаних књига.⁵⁵³ То значи да је чак 7,6% становништва било обухваћено, што је за овај крај изузетно велики број становништва, посебно ако се узме у обзир то да је описмењавање становништва трајало све до осамдесетих година и да је почетком седамдесетих година било преко 11.000 неписмених, што представља чак четвртину становништва овог краја.⁵⁵⁴

Развој Народне библиотеке настављен је и наредних година, па тако „1983. године Скупштина општине Нови Пазар доноси одлуку о њеном издвајању и осамостаљивању“ (необјављени текст В. Стефановић). Библиотека добија нове раднике, а затим и директора. Тако ова библиотека постаје „институција без које не може бити учињена ни једна промена у библиотекарству, на подручју општине Нови Пазар. С друге стране, Народна библиотека `Доситеј Обрадовић` биће измештена из досадашњих просторија на први спрат Радничког универзитета у Новом Пазару, тако да ће добити пуне услове за рад“.⁵⁵⁵ Као врхунац свога рада и труда да опстане и прошири се, да привуче што већи број грађана књизи и да шири писменост и љубав према књижевности, Народна библиотека добија награду „Милорад Панић Суреп“, 1985. године.⁵⁵⁶ Ову награду доделила јој је Заједница матичних библиотека СРС, тј. жири за доделу награде „М. Панић Суреп“ из Београда, а на предлог СИЗ-а НП.⁵⁵⁷ Текст предлога за награду представљао је својеврсну кратку биографију ове институције: „Тежак и дуготрајан пут развоја библиотеке био је у општини Нови Пазар. Године 1974. Библиотека је имала само једно запослено лице и око шест хиљада књига, а била је смештена у ненаменским просторијама, које ни по чему нису одговарале једној културној институцији. Нешто касније Библиотека се сели у сличне просторије, које су служиле као магацински простор Радничком универзитету, забачене и неприступачне, далеко од очију читалаца, дакле, неодговарајући простор, за који је у Извештају Заједнице културе општине Нови Пазар, за 1976. годину, стајало: - Читалац

---

⁵⁵³ АС, РЗК, XIX седница, 30. 12. 1981.

⁵⁵⁴ У срезу Нови Пазар, из пописа 1955. године, установљено је да је било 8.000 неписмених старости до 50 година. Када се погледа ова цифра, која је обухватила само један мали део становништва територије Нови Пазар (без среза Дежевског), мора се приметити да је до седамдесетих година и поред великог броја акција описмењавања остало веома много неписмених. Више о броју неписмених и начинима на које би требало то решити, видети у: *Огроман број неписмених*, „Братство“, XIV, 265, (1. април 1958.).

⁵⁵⁵ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984 године.

⁵⁵⁶ Више о овоме видети у: Стефановић 2012.

⁵⁵⁷ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 107-112, Л- 14, Акта по деловоднику 1985, П: 107, Л-2, 24. 1. 1985.

треба да има туристичку карту Новог Пазара да би пронашао Библиотеку. Сељакање Библиотеке траје годинама, да би на крају 1983. године била смештена у просторијама које јој наменски одговарају. Наиме, заједница културе општине Нови Пазар успела је да се за потребе Библиотеке издвоји цео први спрат Дома културе, а за ту сврху одредила средства. Адаптирани простор у којем се сместила Библиотека пружио је удобност без којих је била у овом дугогодишњем раду. Библиотека има следеће просторије: - Одељење за одрасле, са читаоницом, - Дечије одељење са читаоницом, - Завичајно одељење, - Службу за рад на сеоском подручју, и - Управне просторије. Истовремено Скупштина општине Нови Пазар на својој седници донела је одлуку о проглашењу Народне библиотеке „Доситеј Обрадовић“ за матичну. Библиотека је издвојена као самостална културна институција, а уз то регистрована код Окружног привредног суда у Краљеву као организација са потпуном одговорношћу. Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“ је у свом постојању доживела праву голготу све до данашњег дана, али су се људи у њој увек борили против свих проблема материјалне, кадровске, просторне и друге природе, настојећи да очувају функцију Библиотеке и дајој дају ону културну компоненту која јој припада. Библиотека је својим радом увек настојала, и у томе успевала, да приближи читаоцу књигу, да је учини доступном сваком човеку и у најзабаченијим селима Санцака, да развије библиотечку делатност, не водећи рачуна о својим правим могућностима. Посебно треба истаћи рад на сарадњи и унапређивању библиотека у радним и другим организацијама, школама, месним заједницама и слично, у чему је Библиотека „Доситеј Обрадовић“ радила као да је увек била способна за обављање такве функције. Од 800 чланова, колико је библиотека имала у првим годинама, сада се тај број креће преко 5.000 учлањених лица разних професија и занимања. Библиотека је у току свог постојања, а поготову сада, имала и ону друштвену функцију без које се не може ни замислити ниједна институција у култури јер, онда губи сврху свога постојања. Тако је Библиотека постала место где се окупља Књижевна омладина Новог Пазара, литерарна секција, месне заједнице, појављује се као организатор књижевних вечери. Расписују се конкурси на теме из народноослободилачког рата и слично. Библиотека је и организатор многих друштвених акција као: „Месец књиге“, затим многих изложби и у граду и на селу, као и покретач некаквих манифестација. Данас Библиотека „Доситеј Обрадовић“ у Новом Пазару за цео овај крај представља прву културну манифестацију, храм културе, а посебно

својом делатношћу, на шта смо, без лажне скромности, поносни као средина, јер развија и уздиже углед културе уопште“.⁵⁵⁸

*

Нацртом Општег закона о библиотекама из 1959. године дефинишу се врсте библиотека, међу којима су и јавне библиотеке које добијају својство правних лица. Поред јавних библиотека издвојене су и школске и библиотеке привредних организација. Овим законом се истиче да би школске библиотеке требало „да буду обавезан део школске опреме и да садрже књижни фонд како за ученике, тако и за наставнике“.⁵⁵⁹ Важно питање постављало се и у односу библиотеке према онима који су завршили школу, а нису отишли на даље школовање, где се сматрало да би школска библиотека требало да поседује и неке озбиљније књиге за старије како би и даље преко ње могао да се врши њен утицај.

Библиотеке привредних организација углавном су биле синдикалне библиотеке, тј. *библиотеке синдикалних подружница* које су имале и стручну литературу, али су биле мањег обима. Уколико су желеле да буду веће, тј. да постану јавне библиотеке, питање финансирања било је компликованије. Било је потребно више новца из заједничких средстава, те су се углавном оријентисале на форму синдикалних библиотека.⁵⁶⁰

У Новом Пазару, дакле, поред Градске библиотеке постојало је и више мањих библиотека, као што су: библиотека Учитељске школе и Више гимназије у Новом Пазару, библиотека Текстилног комбината „Рашка“ и др. Ове мање библиотеке, такође су значајно доприносиле културно-образовном развоју омладине и радника, кроз своје богате фондове и уопште залагање за прибављање нових књига и опремање читаоница. Тако је библиотека Учитељске школе и Више гимназије у Новом Пазару, 1955. године у свом фонду имала чак близу 10.000 књига.⁵⁶¹

Сеоске књижнице и читаонице биле су изузетно значајне за развој писмености и свести о потреби књиге и књижевности код становника села. Године 1957. постојало је двадесет пет књижница у којима је било 14.000 књига, а највећи проблем је био тај што

---

⁵⁵⁸ Текст предлога за доделу награде Милорад Панић Суреп, за Народну библиотеку Доситеј Обрадовић из Новог Пазара: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 107-112, Л- 14, Акта по деловоднику 1985, П: 107, Л-2, 24. 1. 1985.

⁵⁵⁹ АС, Г-291, 1, 732, 15. октобар 1959.

⁵⁶⁰ Више о овоме видети у: АС, Г-291, 1, 732, 15. октобар 1959.

⁵⁶¹ Више о овоме видети у: *Библиотека Учитељске школе и Више гимназије у Новом Пазару броји близу 10000 књига*, „Братство“, X, 166 (01. април 1955.).

није вођено довољно бриге о просторијама за ове књижнице и о самим књигама, те је предложено да се плате књижничари како би се овај проблем разрешио.⁵⁶²

Године 1960. број књига у свим мањим библиотекама у Новом Пазару процењивао се на око 30.000 примерака, а оне су се налазиле у скоро сваком предузећу и већој школи.⁵⁶³ И седамдесетих година настављен је тренд повећавања књижног фонда ових библиотека, како се развијао и сам привредни систем, као и школство.

Осамдесетих година и даље се шири мрежа мањих библиотека. Тако је једна од „млађих“, библиотека Текстилног комбината „Рашка“, након четири године интензивног рада, 1986. године, имала у свом фонду око 4.000 књига.⁵⁶⁴ Исте године, СИЗ културе предложио је да се размотри „питање рада школских библиотекара у основним школама на селу, и библиотека у тим школама (...) 3. Препоручује се радним и другим организацијама које немају могућности да формирају своје библиотеке, (...) да раде на набавци стручних књига (...), 5. Препоручује се радним и свим другим организацијама и установама да уступе Народној библиотеци књиге из Марксистичке литературе како би се оне објединиле у библиотеци (...) 6. Препоручује се да старе и ретке књиге, као и библиотечке материјале завичајне садржине треба уступити Народној библиотеци“.⁵⁶⁵ И из овога се види да је жеља да се побољша рад малих библиотека и повећа број књига била изузетно велика, али и да је значај Народне библиотеке „Доситеј Обрадовић“ био увек на првом месту, као једине матичне и јавне библиотеке у новопазарском крају.

Манифестације и курсеви описмењавања

Основна идеја државе, тј. КПЈ је након Другог светског рата била да отклони неписменост и културну заосталост. Ипак прве акције организоване у ову сврху биле су, не само културне, већ су имале и идеолошку и економску позадину. Овим акцијама омогућено је малом човеку, неписменом и културно „заосталом“, да се уздигне и бесплатно (што је било веома важно) начини прве кораке којима ће добити на значају

---

⁵⁶² Више о овоме видети у: *Сеосеке књижнице и читаонице – значајне културне установе*, „Братство“, XIII, 244, (1. септембар 1957.).

⁵⁶³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

⁵⁶⁴ Више о овоме видети у: „Братство“, XXVI, 756, (10. 01. 1986.).

⁵⁶⁵ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л- 22, Акта по деловоднику 1986, П: 118, Л-2, 62, 28. 3. 1986. год.

његова личност. Свакако, ове акције биле су једне од најзначајнијих, поред здравствених и хигијенских акција, које су спроведене на овом подручју у периоду социјализма. Описмењавањем је створена база за даљи развој социјалистичког радно способног, па касније и више образованог човека, који је био задовољан, јер му је Партија пружила могућност сазнања и образовања.

Поред установа, на пољу ширења едукације везане за књигу веома значајне биле су и манифестације, а једна од најзначајнијих манифестација овога типа је „Недеља књиге“. Ова манифестација одржавана је од 1945. године, када је први пут покренута на иницијативу Окружног одбора Јединственог народноослободилачког фронта. Од 17. до 24. јуна 1945. године одржана је у читавом округу под називом „Недеља књиге и школе“ и имала је хуманитарни карактер. Прикупљане су књиге, животне намирнице и новац за сиромашне ђаке и ђачки интернат у Новом Пазару.⁵⁶⁶ Већ 1953. године ова манифестација показује свој напредак и изузетан значај за побољшање културно-масовног рада у срезу Нови Пазар, тако што је ове године Омладинска организација направила групе које су разносиле и продавале књиге у граду и по селима. Било је говора и о дељењу штампе, од које су издвојени листови на државном нивоу „Борба“ и „Политика“, а на локалном „Братство“, „Здравље“ и „Зора“.⁵⁶⁷ Од 1955. године ова манифестација и на републичком нивоу прераста у „Месец књиге“ и траје читавих месец дана, а у том периоду су организоване различите акције, као што је повећање фондова јавних библиотека, конкурси за награду библиотеке, књига ђаку прваку, такмичење за читалачку значку и др.⁵⁶⁸ Године 1957. одржана је манифестација „Месец дана књиге и штампе“ на локалном нивоу, док је у том периоду (октобар) у читавој Србији била одржана манифестација „Месец дана књиге“.⁵⁶⁹ Са развојем ове манифестације, у Новом Пазару развијала се и култура читања и писања, али и сакупљања књига. Тако је 1958. године у току манифестације „Месец дана књиге“ била приређена изложба књига у свим школама и у свим седиштима комуна, коју је организовала градска библиотека „Доситеј Обрадовић“. Ова акција трајала је од 1. октобра до 1. новембра 1958. године, а била је посвећена пре свега дечјој литератури. На

---

⁵⁶⁶ Више о првом одржавању „Недеље књиге и школе“ видети у: *Недеља књиге и школе*, „Братство“, I, 4 (15. јул 1945.).

⁵⁶⁷ Више о овоме видети у: *Извршене су све припреме за отпочињање акције тридесет дана књиге и штампе*, „Братство“, VIII, 126 (16. март 1953.).

⁵⁶⁸ АС, РСК, 9, 443–632, 630–15/73–02, 9. 10. 1973.

⁵⁶⁹ Више о овој манифестацији видети у: *Месец дана књиге и штампе*, „Братство“, XIII, 246 (20. 09.1957.).

магнетофонској траци снимљено је једно предавање о књизи које је пуштано на свим изложбама током трајања ове покретне изложбе. На самом крају, акција је имала изузетан успех.⁵⁷⁰ Поред ове манифестације, исте године одржана је и манифестација „Месец дана штампе“, коју је Културно-просветна заједница среза одлучила да одржи због тога што је манифестација „Месец дана књиге“ већ имала изузетан успех.⁵⁷¹

Већ наредне, 1959. године, ова манифестација отишла је корак даље. Поново су приређиване изложбе књига у већим местима, а Културно-просветна заједница среза у заједници са Библиотечким центром у Новом Пазару донела је планове о отварању још неколико библиотека и читаоница у истуреним подручјима. Ова манифестација је текуће године трајала од 5. октобра до 5. новембра, а за то време је предвиђено да се одржи гостовање групе књижевника и посете литерарних дружина средњих школа и клуба књижевника „Санџачка искра“, посета Сајму књига, као и часови о књизи који би требали да се одрже по школама.⁵⁷² Нажалост, ова манифестација није била добро медијски подржана (сем у новинама), те није имала великог одјека у јавности, али је идеја била изузетна – промоција књиге по селима, помоћ библиотекама и отварање нових. Нажалост, ништа од тога није остварено.⁵⁷³

Година 1973. била је Међународна година књиге. И ове године, Заједница културе у сарадњи са Библиотеком „Доситеј Обрадовић“ организовала је манифестације којима је обележена ова међународна манифестација, али, нажалост, због лоших финансијских услова нису биле учињене неке значајније акције.⁵⁷⁴

Поред ових манифестација, посвећених књизи и штампи, често су биле организоване и књижевне вечери, као једне од најзначајнијих и најпосећенијих књижевних манифестација. У Србији, радници су, поред омладине, били једни од главних учесника културних вечери, предавања из књижевности, гостовања писаца и песника. Ове манифестације одржавале су се у радничким универзитетима и културно-пропагандним

---

⁵⁷⁰ Више о овој манифестацији видети у: *Данас у Србији почиње акција „Месец дана књиге“*, „Братство“, XIV, 283 (01. 10. 1958.) и *Градска библиотека у акцији Месец дана књиге, Организована изложба књига*, „Братство“, XIV, 285 (20. 10. 1958.).

⁵⁷¹ Више о овој манифестацији видети у: *Одржана седница Председништва КПЗ среза, Обимни задаци, Организоваће се акција „Месец дана штампе“*, „Братство“, XIV, 289 (29. 11. 1958.).

⁵⁷² Више о овоме видети у: *Још неколико читаоница*, „Братство“, XV, 319 (10. 10. 1959.).

⁵⁷³ Више о овоме видети у: *Зашто није ништа учињено за време акције „Месец дана књиге“?*, „Братство“, XV, 322 (10. 11. 1959.).

⁵⁷⁴ Више о овоме видети у: АС, РСК, 6, 630-011/111, XVI 02. 1972.

центрима, који су проширивали књижевно образовање радника. Књижевност је шездесетих година била популарна међу радницима, поготову оним млађим. У Београду је постојао и Клуб писаца радника, при Центру за културу и уметност РУ „Ђуро Салај“.⁵⁷⁵ Тако је и у Новом Пазару овај сегмент културе неговао Раднички универзитет, касније Дом културе „Ослобођење“, а радници су били једни од главних посетилаца ових манифестација. Почетком седамдесетих година почео је да опада интерес за књигом, а да расте присуство тзв. шунд литературе. С тим у вези, 1973. године, на састанку Заједнице културе Нови Пазар, расправљало се на ову тему, као и о потреби организовања што већег броја књижевних вечери како би млади могли да имају контакт са књижевницима.⁵⁷⁶ Књижевна омладина организовала је велики број књижевних вечери, а у помоћ им је притекла и Библиотека „Доситеј Обрадовић“ која је такође организовала књижевне вечери у својим просторијама.⁵⁷⁷

Још једна манифестација мањег обима, али не мање значајна, била је манифестација „Усмене новине“. Она се одржавала у Дому културе, а садржала је коментаре и разматрања различитих актуелних друштвених тема. Ову манифестацију најчешће је посећивала омладина. Тако су у сали Дома културе 1958. године одржане „Усмене новине“ за ученике средњих школа, али су присуствовала само четири наставника, иако је сала била препуна деце.⁵⁷⁸ Већ наредне године, овој манифестацији присуствовали су гости – новинари из Београда. Ипак, коментари нису били задовољавајући, јер се сматрало да је могло подробније да се прича о задатим темама.⁵⁷⁹

Последњи овде наведени, али не и мање битан сегмент оваквог вида културног уздицања, јесу и конкурси, тј. такмичења у литерарном писању. Они су, својим наградама, изузетно доприносили проширивању литераране сцене, са новим младима који су на овај начин, неки и по први пут у животу, исказивали свој литерарни таленат. Један од таквих

---

⁵⁷⁵ Више о овоме видети у: АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.

⁵⁷⁶ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

⁵⁷⁷ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записници са седница скупштине самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар, Записник са VII седнице, 24. децембра 1984. год.

⁵⁷⁸ Више о овоме видети у: *Обавештење ученицима*, „Братство“, XIV, 287 (10. 11. 1958.) и *Одржане усмене новине за ученике средњих школа Новог Пазара*, „Братство“, XIV, 288 (20. 11. 1958.).

⁵⁷⁹ Више о овоме видети у: *Усмене новине београдских новинара*, *Могло је боље*, „Братство“, XV, 321 (01. 11. 1959.).

конкурса био је онај који је 1957. године расписао лист „Братство“ за такмичење у писању приче.⁵⁸⁰

Аналфабетски течајеви

Аналфабетски течајеви били су један од основних видова описмењавања одраслих особа, након Другог светског рата. „Како се може сазнати из историјских фондова, марта 1945. године Министарство просвете ДФЈ упутило је Упутство свиум народним одборима, од месних до обласних и покрајинских да се приступи организовању аналфабетских течајева“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 75). Ово је била једна од акција Партије да успостави просветитељско-догматски модел културе и описмени што већи број људи како би створио социјалистичког човека.

Аналфабетски течајеви у Новом Пазару били су организовани између два светска рата од стране друштва Гајрет, а након Другог светског рата њихову организацију преузела је држава. Први аналфабетски течај у Новом Пазару, након Другог светског рата почео је са радом 28. јануара 1945. године.⁵⁸¹ За њим су уследили и остали аналфабетски течајеви, који су поред описмењавања одраслих посебно били намењени описмењавању жена, које су у овом крају биле у великом проценту неписмене. Првих пет аналфабетских течајева за жене у Новом Пазару организовано је 2. новембра 1945. године, у сали Здравственог центра. „Течајеве је организовао градски одбор АФЖ-а уз материјалну помоћ Градског одбора у Новом Пазару. Тога дана сала је била пуна жена заинтересованих за похађање течајева, као и жена просвијетних радница и одборница АФЖ-а“ (Атлагић 2000, 268).

Већ 1946. године, у СО-е ГНО Нови Пазар, расправљало се о потреби за читањем и литератури која се препоручује за читање, поготову за жене. Тако се истиче да „читалач. (лица) има доста код људи који читају нема мана. Код читања неупуштаћи се у политичке проблеме, већ читати лепе приче и лепе чланке и да се то прочита... препричава. До сада се тешко читало као на пр. говори министра Хебранга, које жене не могу схватити.

---

⁵⁸⁰ Више о овом конкурсy видети у: *Редакција листа „Братство“ расписаје конкурс за причу, „Братство“, XIII, 222 (20. 01. 1957.).*

⁵⁸¹ Више о овоме видети у: Малетић 1969.

Женама читати из куvara, из хигијене, о ћелавости и о стварима које их интересују“.⁵⁸² У овом почетку, како би што више људи било укључено, како би се љубав према књизи што пре повећала, али и како би се на масе утицало што брже и једноставније, као инструмент културне политике, осмишљено је формирање читалачких група. Тако је и општина Нови Пазар обавезала Просветни одбор да пронађе начин за формирање ових група. Исте године је „40 аналфabetских течајева отпочело са радом у Срезу дежевском“.⁵⁸³

Са овим течајевима настављено је и у наредним годинама, те је тако „у селу Трнави, Среза дежевског, радило (је) 23 аналфabetских течаја у фебруару 1947. године, са 437 полазника“ (Атлагић 2000, 275). И наредне, 1948. године, „борба за ликвидацију неписмености се наставља још већом жестином. Од 15. 10. 1948. године у I блоку V рејона у Новом Пазару организовано је 6 течајева и то: 2 женска виша, 2 женска нижа, 1 мушки виши и 1 мушки нижи“ (Атлагић 2000, 279).

Велики напредак у описмењавању, поготову жена овога краја, донели су аналфabetски курсеви, већ након само деценије њиховог организовања. Тако се у листу „Братство“ из 1957. године, може прочитати следеће: „Писмена жена је некада била реткост у овом крају; Читав Санџак није имао учитељицу муслиманку. Данас: Муслиманке на факултетима“.⁵⁸⁴

Уз помоћ аналфabetских курсева број неписмених знатно се смањивао током година. Тако је на самом крају 1971. године, неписмених жена било 8.113, а мушкараца 3.131, што је укупно износило 11.244 неписмених. То је и даље био велики број неписмених људи, али и мали, ако се узме у обзир да је само двадесет и пет година раније било чак 75% неписмених становника овог краја. Дакле, аналфabetски течајеви, подизање и ширење библиотекчке мреже и читаоница, као и организовање различитих књижевних манифестација, имали су изузетног удела у описмењавању, а затим и подизању свести о потреби културе уопште у новопазарском крају. Ипак, поред свега овога, не сме се заборавити ни велики утицај литературе која је читана на формирање социјалистичког човека и жене, који је био једна од најзначајнијих сегмената културне политике.

---

⁵⁸² ИАРНП, СО-е, ГНО Нови Пазар, Записници са седница пленума и ИО ГНО Нови Пазар, 1, 18. 07. 1945. – 4. 10. 1950. године, 2553, 17. март 1946.

⁵⁸³ 40 аналфabetских течајева отпочело је са радом у Срезу дежевском, „Братство“, II, 42 (29. 11. 1946).

⁵⁸⁴ Писмена жена је некада била реткост у овом крају; Читав Санџак није имао учитељицу муслиманку. Данас: Муслиманке на факултетима, „Братство“, XIII, 226 (01. 03. 1957).

Б) Биоскоп и кинофикација

Биоскоп

У периоду комунизма и социјализма филм је био једно од главних средстава манипулације широким народним масама, тј. он је био „најважније поље за, како би комунисти рекли, `идеолошко обликовање маса`“ (Marković 2012, 58). Тако је и Лењин сматрао „да је филм најмоћније пропагандно средство и зато је својевремено СССР много улагао у филмску производњу“ (Dragičević-Šešić 2000, 225). Баш због тога што је погодан за преношење поруке на велики број људи одједном, као масовни медиј, на филм је било обраћано много пажње у културној политици СФРЈ.

У биоскопима у СФРЈ, у периоду након Другог светског рата, приказивани су пре свега Руски, а затим и Амерички филмови, који су били опозити – „док је већина совјетских филмова била експлицитно идеолошка (Отаџбински рат + изградња социјализма), дотле су амерички били много суптилнији. Оно што су они нудили биле су америчке вредности и амерички начин живота. Када се почетком педесетих година појавио први амерички мјузикл *Бал на води*, то је било једнако културној револуцији: амерички гламур против партизанске аскезе“ (Dragičević-Šešić 2000, 225). У Анкети „Југословенски филм у овом тренутку“ из 1972. године, разматрало се и питање политике и филма, за које се наглашавало следеће: „Филм је од своје појаве, а посебно у земљама са великим социјалним превирањима увек налазио начина да филмским језиком обрађује горућа питања друштва. Тако се догодило да је брзи развитак филма остварен управо у деценијама после октобарске револуције: пролетерско-комунистичкој политици био је потребан филм као моћна уметност маса и она га је пронашла“,⁵⁸⁵ а с тим у вези је и коментар Сергеја Ајзенштајна који каже да је филм *опасније оружје од бомбе*. Ипак, седамдесетих година долази до мишљења да, ако се жели да филм опстане у Југославији мора доћи до схватања да филм има право и на друштвену критику стања.⁵⁸⁶

Међу радницима, филм је био изузетно популарна област културе, али је шездесетих година било недовољно сала за приказивање филмова, а и техника није била на завидном нивоу. Питање приказивања филмова и потребе радника за њима отворено је

---

⁵⁸⁵ АС, РСК, 2, 06-112, 06-35/72-03, 11. 9. 1972.

⁵⁸⁶ Више о овоме видети у: „Политика“, четвртак, 24. август 1972. године.

у тексту *Културни живот радника СР Србије* из 1966. године, те се тако овде полемише о следећем: „Популарност филма међу радницима и њихове посете биоскопима могу се посматрати из два аспекта: као слободан избор, и као резултат планираног културног или образовног програма чији је циљ развијања филмске културе“.⁵⁸⁷

Поред значајних питања публике и репертоара, важно питање је представљала и цензура која је била потајни сегмент културне политике у СФР Југославији, а посебно када је у питању филмска уметност. Увек под будним оком Партије, тј. власти, „најбројнији сукоби су избијали око филмова који су `погрешно` приказивали социјалистичку стварност. У такозвани црни талас су углавном сврставани филмови са темама из савременог живота, са реалистичким, скоро документаристичким приступом“ (Marković 2012, 61). Цензура је углавном била тајна и све се завршавало пре него што би избило на увид јавности. Ипак, уколико се то и десило „Партија је показивала своје право, нефлексибилно лице. Политички проблематични филмови нису имали скоро никакав масовни утицај, и у демократском друштву би банкротирали. Овако им је напад режима омогућавао међународну промоцију и блиставе каријере у западном свету“ (Marković 2012, 62).

Осмишљени и проверени до најситнијег детаља, филмови су затим доспевали у бископе, пред публику. Биоскопи су, дакле, били једна од најпосећенијих институција културе, тј. „најмасовнијих станица потрошача културе“.⁵⁸⁸ Тако је, већ 1956. године, на територији НР Србије било 535 биоскопа, од којих су неки били „у саставу привредних предузећа, привредних и друштвених организација“⁵⁸⁹ у којима су радили тако што „ова предузећа и организације ангажују хонорарне кинооператере, а остале послове врше са својим службеницима, те се тако велики број биоскопа и одржава“.⁵⁹⁰ По питању технике у биоскопима стање је сваке године било све боље, те тако 1956. године, „скоро у свим срезовима постоје 2-3 кинопројектора за уски филм“,⁵⁹¹ али су недостајале основне ствари, као што су возила којима би се пројектори превозили од села до села и агрегати за производњу електричне енергије, како би у селима могле да се приказују филмске пројекције. У Развојном плану културе у ФНРЈ, за период од 1957. до 1961. године, за

---

⁵⁸⁷ АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.

⁵⁸⁸ АС, Г-291, 4, 1960.

⁵⁸⁹ АС, Г-291, 2, 1322, 22. 12. 1956.

⁵⁹⁰ АС, Г-291, 2, 1322, 22. 12. 1956.

⁵⁹¹ АС, Г-291, 2, 1322, 22. 12. 1956.

кинематографију се предлагало следеће: „- проширити мрежу биоскопа, - филмове приказивати помоћу покретног биоскопа у селима, - дати средства за набавку кинопројектора, - паре за набавку филмова“.⁵⁹²

И наредних година настављено је са изградњом и уређењем биоскопских сала, те је тако 1959. године број ових сала износио 660 у читавој Републици, док је пре Другог светског рата, 1939. године, било само њих 176.⁵⁹³

*

Биоскоп „Црвена звезда“ у Новом Пазару почиње са радом 31. марта 1945. године, а одлуку о његовом отварању доноси ОНОО. Овај биоскоп представља још једну у низу установа која ће значајно допринети развоју културне делатности у Новом Пазару, па касније и у читавој новопазарској области, укључујући и сеоска насеља.

Већ крајем четрдесетих и почетком педесетих година улагани су велики напори да се овај биоскоп оспособи за приказивање иностраних филмова високе продукције. Тако су, директор биоскопа, општинске власти и волонтери, помогли рад биоскопа реновирањем сале и куповином пројектора. „Такође, већ се 1951. године први пут реновира сала биоскопа `Црвена звезда`“,⁵⁹⁴ док је следеће реновирање биоскопа обављено 1956. године, када је добијен и бољи систем за пројектовање филмова, као и квалитетније платно“.⁵⁹⁵

Потпомогнут реновирањем и техничким унапређењем, биоскоп је био једна од најзначајнијих установа културе у Новом Пазару, о чему сведоче и многобројне биоскопске представе, а можда још више и сама посећеност ових представа – „само 1959. године, биоскоп је посетило 220 000 особа“ (Малетић 1969, 452), као и формирање клуба „Љубитељи филма“ 1958. године.⁵⁹⁶ И наредних година настављено је са развијањем инетресовања за филм, па је тако 1975. године за љубитеље филмске уметности одржано предавање о филму и филмским пројекцијама у Дому омладине.⁵⁹⁷

---

⁵⁹² АЈ, 318-128-171, 1956–1967.

⁵⁹³ Више о овоме видети у: АС, Г-291, 4, 1960.

⁵⁹⁴ О овоме више у: „Братство“, 107 (1951.).

⁵⁹⁵ О овоме више у: *Преуређује се биоскоп „Црвена Звезда“*, „Братство“, XII, 204 (20. јул 1956.).

⁵⁹⁶ „Предузеће за приказивање филмова „Црвена звезда“, сарађујући са просветним органима, покренуло је оснивање клуба „Љубитељи филма“. Клуб треба да обезбеди највећа филмска остварења, литературу везану за филм и дискусије и дебате на теме филмова, а то за све узрасте“ (Оснива се клуб љубитеља филма, „Братство“, 274 (1958.)).

⁵⁹⁷ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруар 1976.

Године 1958. подношењем извештаја о раду Биоскопа, Савет за просвету истакао је изузетно добар рад биоскопа по свим питањима (организација, репертоарска политика, уређење просторија, нова техничка опрема и др.). Поред похвала препоручено је „управи Биоскопа да још већу пажњу посвети набавци оних филмова који ће имати посебан васпитни значај за децу и омладину“.⁵⁹⁸ Савет се обавезао да ће и сам преузети одређене мере „које ће помоћи да се прошири број посетилаца у биоскопу код оних филмова који су од посебне уметничке, васпитне, идејне и политичке садржине, али који су, због ниског нивоа свести код наших људи, слабо посећени“.⁵⁹⁹ Дакле, образовно-васпитна функција филма и биоскопа приметна је и у раду овог биоскопа, а била је потенцирана и на Републичком и државном нивоу. Ово потврђује и део текста из Извештаја о раду Биоскопа „Црвена звезда“ у Новом Пазару: „Не ћемо се упуштати у објашњавању значаја и важности филма као најачег пропагандно васпитног средства на широке масе грађана, јер то присутним је врло добро познато“.⁶⁰⁰ О васпитном карактеру филма, 1958. године, Савет за просвету Нови Пазар изнео је закључак да су, од 18 вестерн филмова, 10 криминалистичких, 8 музичких, 19 драма, 11 комедија, 12 авантуристичких, 7 из НОБ-е, 3 са савременом темом, 2 ратна, 9 социјалних, 2 фантастично-научна, 9 историјских, 2 спортска и 1 цртаног филма, највише били посећени „филмови проблематичне садржине, невоспитаних идеја (...) и то од стране посетилаца свих узраста и свих занимања (...) („Долина насиља!, „Двобој у џунгли“, „Човек иза пушке“, „Зов дивљине“...)“.⁶⁰¹ Овакав проблем требао је да се изнесе пред све васпитне раднике и организације које имају везе са просветом како би се омладина упутила у то „какве теме филмова су добре за њих и да нису најбоље те са револверима, да није све тако црно бело како се приказује у филмовима, већ да им пружи могућност да сагледају политичко-економску сцену појединих држава које производе ове филмове“.⁶⁰² Велики проблем представљале су и

---

⁵⁹⁸ ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, 11. 04. 1958. године.

⁵⁹⁹ ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, 11. 04. 1958. године.

⁶⁰⁰ ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, 11. 04. 1958. године.

⁶⁰¹ ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, 11. 04. 1958. године.

⁶⁰² ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, 11. 04. 1958. године.

финансијске (не)могућности самог биоскопа, те је биоскоп имао новаца углавном за овакве, комерцијане филмове.

Ова масовна, просветитељско-догматска културна политика социјализма, најлакше и најшире спровођена кроз филм и филмске пројекције, имала је изузетну пролазност и на наовопазарској територији, чему сведочи масовност посете биоскопа, као и приказаних пројекција. Године 1945. „приказано је 24 филма са 9.325 гледалаца, 1946 године приказано је 52 филма са 20.600 посет., 1947 године приказано је 52 филма са 28.200 посет., 1948 године приказано је 52 филма са 45,320 посет., 1949 године приказано је 72 филма са 67.216 посетиоца, 1950 године приказано је 75 филмова са 73.364 посет., 1951 године приказано је 90 филмова са 85.740 посет., 1952 године приказано је 95 филмова са 87.530 посет., 1953 године приказано је 102 филма са 91.327 посет., 1954 године приказано је 102 филма са 110.000 посетиоца, 1955 године приказано је 101 филм са 128.503 посетиоца, 1956 године приказано је 102 филма са 187.000 посет., 1957 године приказано је 113 филмова са 192.000 посет. Из података за ова протекла 3 месеца може се са сигурношћу тврдити да ће број посетиоца у овој години прећи и преко 220.000 или другим речима да ће капацитет биоскопа бити коришћен са 85% до 90% годишњег просека што је изнад Југословенског просека и са чиме ми обзиром на заосталост, обзиром на дотрајалост и мали капацитет биоскопа можемо апсолутно бити задовољни“.⁶⁰³ Из приложеног прегледа може се закључити да је број представа од оснивања биоскопа, па у наредних четрнаест година, порастао скоро пет пута, а да се број посетилаца повећао за скоро деведест пет пута. Бројчано омасовљавање, али и брзина омасовљавања посете биоскопа, били су у складу са привредним и економским растом овог краја.

Репертоарска политика биоскопа „Црвена звезда“ била је углавном просечна, али је тежила ка иновативности и прибављању новијих филмова, пре свега стране продукције. У листу „Братство“ редовно је излазио програм биоскопа „Црвена звезда“ за предстојећи месец, што недвосмислено показује колико је било старање у осмишљавању маркетиншких потеза за промовисање рада ове установе, како би се привукао што већи број гледалаца. Уколико се и само површно прегледају ови програми, може се уочити да су на биоскопском репертоару тада били неки од данас највећих класика светске и домаће

---

⁶⁰³ ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, 11. 04. 1958. године.

кинематографије, што такође указује на велику пожртвованост директора да обезбеди овако квалитетне филмове и самим тим потпомогне развој биоскопа и унапређење културног живота овога краја. Мноштво гледалаца је са задовољством долазило да гледа неке од култних филмских остварења, као што су били филмови *Смоки* (амерички); *Невидљиви човек* (амерички) и *Јара господа* (домаћи), филмови давани у фебруару 1954. године,⁶⁰⁴ да би у априлу исте године били гледани и филмови „Капетан Хорацио` филм у колору са Грегори Пеком у главној улози; `Тачно у подне` – вестерн филм са Гари Купером у главној улози; Само 26 и 27 Премијера великог Енглеског филма `Ајванхо` у колору са Елизабетом и Робертом Тајлор у главним улогама; 39 априла, 1 и 2 маја `Далеко је сунце` филм снимљен по роману Добрице Ћосића“.⁶⁰⁵ Неопходно је поменути да је тзв. „култ звезда“ имао изузетно јак утицај на формирање свести младих, те је тако кроз ове класике сваки лик, тј. глумац-звезда имао своје обележје – „неприлагођени – Џемс Дин, побуњени – Елвис Пристли, поистовећени – Брижит Бардо, итд“ (Илић 1987, 133). Отварање СФРЈ према Западу имало је одјека и на културну политику. Тако су и у сфери филмске индустрије на државном нивоу можда и највећу гледаност и приказиваност имали филмови амаеричке продукције.⁶⁰⁶ И у Новом Пазару је, као што је већ приметно средином педесетих година филмска амаеричка продукција имала значајно место на репертоару биоскопа. Година 1957. узета је за пример дотадашњег најбољег репертоара, када је приказано шездесет црно белих и педесеттри колор филма, од којих је америчких било чак педесетпет, југословенских и италијанских по дванаест, мексичких осам, док је совјетских и француских било по седам. Уз ове филмове приказана су и трифранцуско-италијанска и три енглеска филма и по један кинески, бразилски, индијски, западно-немачки, чешки и аустријски филм. Велика разноврсност земаља из којих су приказивани филмови била је похвална за репертоарску политику биоскопа. Ипак, из овог приказа, оно што је нама занимљивије, јесте то да се може ишчитати усмерење државне културне политике, која се одсликавала и кроз филм. Тако, већ поменуто окретање Америци одсликано је и у великом броју приказиваних филмова, али је и удаљавање од совјетске

---

⁶⁰⁴ Више о програму за фебруар месец видети у: *Програм биоскопа „Црвена Звезда“ у Н. Пазару за месец Фебруар 1954 године*, „Братство“, IX, 146 (2. фебруар 1954.).

⁶⁰⁵ *Програм биоскопа „Црвена Звезда“ у Н. Пазару за месец април 1954 г.*, „Братство“, IX, 148 (9. април 1954.).

⁶⁰⁶ „Интересантно је да је Америчких филмова највише и увезено у Југославију и да је југословенски филмски репертоар чинило 60-70% филмова из Америке“ (ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, 11. 04. 1958. године).

политике, такође одсликано у малом броју приказаних филмова са овог подручја, сасвим несразмерно изузетно великој совјетској продукцији. Ово је у Новом Пазару правдано тиме што „су желели да приказују само оне (филмове Н. А.) који су имали велику уметничку вредност“.⁶⁰⁷

И поред свега, у Новом Пазару највеће интересовање владало је за домаће филмове, чије су пројекције организоване како за индивидуалне посете биоскопу, тако и за колективне посете колектива предузећа и др. Овако велико интересовање за домаћи филм у Новом Пазару, објашњиво је и разумљивошћу и пријемчивошћу тема ових филмова, које су свакако биле ближе социјалистички обликованом становнику Новог Пазара, него теме америчких филмова. Углавном приказивани убрзо после републичких премијера, домаћи филмови *Ханка*, *Потрага*, *Поп Ђира* и *Поп Спира*, *Суботом Увече*, *Свога тела господар*, били су најпосећенији.

И наредних година биоскопска публика имала је прилике да види велики број биоскопских пројекција, иако је биоскоп „Црвена звезда“ имао и значајних финансијских проблема. Како би се олакшао рад биоскопа, 1958. године донет је предлог Савета за просвету, да се оформи Фонд за кинофикацију на нивоу општине Нови Пазар. Предложено је да се финансијска средства за Фонд добијају „а. повећањем биоскопских улазница за синемаскоп филмове по 10 дин. б. Од паушала који овај Биоскоп плаћа НОО на име друштвених обавеза, в. од једног мањег процента стамбеног доприноса који плаћају све привредне и друге организације и д. Од целокупне добити коју у 1958. год. ово предузеће оствари, односно која му остане после подмирења свих обавеза“.⁶⁰⁸ У образложењу одлуке о потреби оснивања овог фонда било је истакнуто да у општини Нови Пазар станује око 65.000 становника за које постоји само један биоскоп са 360 седишта, што је био веома мали број, те се дешавало да се грађани буне што не могу доћи до улазница за биоскоп. Тако су сматрали да би овај Фонд био одлично решење за све финансијске проблеме овог биоскопа, али и улагање у изградњу нових сала, као и у куповину нове опреме и технике за биоскоп и путујући биоскоп. Средства су била

---

⁶⁰⁷ ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, Записник са проширене седнице Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, одржане 11. 04. 1958. године.

⁶⁰⁸ ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, Записник са проширене седнице Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, одржане 11. 04. 1958. године.

намењена и за кинофикацију села, тј. адаптирање и реновирање просторија у селима у којима би се приказивали филмови.⁶⁰⁹

Исте године новопазарски биоскоп добио је и синемаскоп, који је захтевао посебне, веома скупе уређаје, како би се филмови могли приказивати у овој техници. Како је и директор биоскопа, Асим Ђуловић истакао, било је неопходно набавити ову нову опрему, јер су се сви новији филмови снимали у синемаскоп техници, те су тако требали и бити пројектовани. Дакле, и у овом тренутку, новопазарски биоскоп био је изузетно модернизован, а то му је донело већи број гледалаца који су могли гледати квалитетнију слику за исту цену улазница.⁶¹⁰

Развоју и унапређењу биоскопа допринело је и подизање Дома културе у Новом Пазару, те је тако добијена и једна нова биоскопска сала са већим бројем седишта. Године 1960. отворена је и башта биоскопа са 600 седишта, што је омогућавало да биоскоп посети већи број грађана.⁶¹¹ Овоме је допринела и једна од првих акција која је спроведена 1961. године. Средствима из Фонда за кинофикацију купљено је 500 баштенских столица које су додељене предузећу за приказивање филмова „Црвена звезда“ у Новом Пазару.⁶¹² Исте године, средства из овог Фонда намењена су и адаптацији зграде биоскопа „Црвена Звезда“ у Новом Пазару.⁶¹³

Године 1962. донесена су Правила Фонда за кинофикацију, којима је утврђено да Фонд нема својство правног лица и да њиме управља Савет за просвету, школство и културу Народног одбора општине Нови Пазар. С обзиром на то да се радило о економском фонду који је у директној вези са институцијом културе, по овом Правилнику, план и програм Фонда доносио се „за период за који се доноси вишегодишњи план развитка привреде и осталих служби на подручју Општине“.⁶¹⁴

---

⁶⁰⁹ Више о свему овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, II седница, 25. 02. 1960. год.

⁶¹⁰ Више о овоме видети у: *Нови Пазар добио синемаскоп*, „Братство“, XIV, 258 (20. 01. 1958.).

⁶¹¹ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

⁶¹² Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар (НОО-е Нови Пазар), Записници са седница НОО-е Нови Пазар, 10, 1961–1962, 27. 02. – 30. 06. 1961. год., 20, 4408/1, 27. 2. 1961.

⁶¹³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар (НОО-е Нови Пазар), Записници са седница НОО-е Нови Пазар, 10, 1961–1962, 30. март 1961.

⁶¹⁴ ИАРНП, СО-е Нови Пазар (НОО-е Нови Пазар), Записници са седница НОО-е Нови Пазар, 13, 1962–1963, 16. 07. – 25. 12. 1962. године, Л-293, 18483, новембра 1962.

Фонд за кинофикацију био је једна од добрих идеја које је општина Нови Пазар спровела како би сачувала и побољшала рад биоскопа, поготову ако се има у виду то да је средином шездесетих година у Србији дошло до кризе у овом сегменту културног живота. Број биоскопа почео је знатно да се смањује, техника је била застарела, а и број посетилаца је почео да опада. Разлог за ове проблеме био је велики пораст трошкова, тј. висока цена биоскопских улазница.⁶¹⁵

Биоскоп „Црвена звезда“ опстајао је свих ових година у оквиру Радничког универзитета, тј. Дома културе, али делећи салу са позориштем. Са формирањем Заједнице културе, почетком седамдесетих година, он прелази у њену надлежност, те настају и нови проблеми. Године 1973. од Извршног одбора Заједнице културе затражено је да се средства од 70.000 динара од кинофикације дају „за адаптацију зграде Биоскопа у парку, истичући да је прека потреба за овај град (постојање) још једног биоскопа, јер у граду живи преко 30.000 становника“.⁶¹⁶ Такође, истакнуто је и то да ће „због извођења позоришних и других представа, у току године град остати без филма најмање два месеца, што је недопустиво и да Заједница културе мора имати у виду и градити биоскоп и да је то и њена брига“.⁶¹⁷ Тражена сума је додељена, али се није смела утрошити пре доношења закључака ОК СКЈ. Године 1975. Раднички универзитет поднео је захтев да се доделе средства за адаптацију сале биоскопа „Црвена звезда“, јер је постојећа сала мала за потребе града, те је биоскопу додељено осам милиона старих динара.⁶¹⁸

У складу са свим потребама Новог Пазара и његове биоскопске публике, дошла је и донација Републичке заједнице културе 1976. године, која је СИЗ-у културе Нови Пазар доделила 25.000 динара, као „стимулацију приказивању филмова у местима која немају

---

⁶¹⁵ Више о овоме видети у: АС, 278, 2, 1101-1600, 1965.

⁶¹⁶ У парку на градској тврђави, „на развалинама старе турске касарне зване Кршле“, прво је подигнута касарна Краља Петра II (1939), а затим и „Официрски дом у коме је касније радио биоскоп“ (Kahrović Jerebićanin 2014, 235). Данас је на овом месту Градска библиотека.

⁶¹⁷ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записници са седница ИО СИЗ културе општине Нови Пазар, 21. 04. 1973 – 21. 12. 1977, Записник са седнице Извршног одбора Заједнице културе, одржане 16. (...) 1973. године.

⁶¹⁸ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записници са седница ИО СИЗ културе општине Нови Пазар, 21. 04. 1973 – 21. 12. 1977, Записник са седнице која је одржана 25. 7. 1975.

стални биоскоп“.⁶¹⁹ Исте године Радничком универзитету „Ослобођење“ Нови Пазар, из Фонда за кинофикацију додељено је 50.000 динара за куповину пројектора.⁶²⁰

И наредне, 1977. године, додељена су средства за оваква места, па је тако Раднички универзитет у Новом Пазару добио 27.000 динара за приказивање 180 филмских представа, а СИЗ културе Нови Пазар 25.000 динара, такође за приказивање филмова.⁶²¹

Економска криза у земљи имала је одјека и на финансијске дотације у свим сферама културе, а поготову када су у питању мање локалне заједнице, тј. општине. И поред малих финансијских средстава, биоскоп „Црвена звезда“ радио је у оквиру Дома културе без престанка.

*

Кинематографској култури у овом крају требало је да у знатној мери допринесе и „Мини ФЕСТ“, одржан у Новом Пазару 1986. године, након одржавања ФЕСТ-а у Београду. Међутим, одзив гледалаца био је слаб и сâм Дом омладине, у коме се ФЕСТ одржавао, био је на губитку, иако су филмови били изузетно квалитетни, као и сама организација.⁶²² Може се претпоставити да је оваква ситуација на „Мини ФЕСТ-у“ била само одраз општих прилика које су владале крајем осамдесетих година XX века у култури овога краја, јер су политичка дешавања условила постепено осипање и разграђивање културне сцене – како у читавој држави, тако и у самом новопазарском крају (распад централизоване културне заједнице на мање заједнице које не сарађују међу собом).

О масовности посећивања биоскопа у Новом Пазару и потреби која је владала за филмским пројекцијама, сведочи и чињеница да је Нови Пазар шездесетих година двадесетог века располагао и са неколико „приватних“ биоскопа од којих се један налазио у приземној згради Мирка Тодоровића⁶²³.

Како би се у овој области, поред културе, унапредио и туризам, општинско руководство донело је одлуку да се у новопазарском крају сними документарни филм, који је требао да буде снимљен у Дежевском срезу 1953. године.⁶²⁴ Године 1955. у Новом

⁶¹⁹ АС, РЗК, 4, 06-1586/71-76, 20. април 1976.

⁶²⁰ Више о овоме видети у: АС, РСК, 5, 06, 07-110, 06-108/76-02, 9. 11. 1976, VIII седница Комисије за развој материјалне основе културе, 15. 11. 1976.

⁶²¹ Више о овоме видети у: АС, РЗК, фасцикла, 06-811/77-01, XV седница, 27. 04. 1977.

⁶²² Више о одржавању Мини ФЕСТ-а у Новом Пазару видети у: „Братство“, XXVI, 756 (21. 03. 1986.).

⁶²³ Више о овоме и архивску слику видети у: Kahrović Jerebičanin 2014, 85.

⁶²⁴ Више видети у: *У Срезу дежевском снимаће се филм*, „Братство“, VIII, 130 (1953.).

Пазару боравила је екипа „Ловћен филма“ и снимила неколико кадрова првог црногорског уметничког филма, под називом „Шћепан Мали“.⁶²⁵

Путујући биоскоп

Још један вид ширења кинематографске културе одвијао се кроз делатност путујућег/покретног биоскопа, који је имао важну улогу у ширењу културне свести и код становника руралних насеља – у селима око Новог Пазара. Оваквих биоскопа је у првим годинама након рата било неколико, тј. неколико установа поседовало је кинопројекторе који су позајмљивани и вожени по селима како би се приказивале филмске пројекције.

За прву филмску представу овог типа биоскопа, сасвим очекивано, владало је велико интересовање, а она се одиграла у селу Шароње, надамак Новог Пазара, 7. јула 1950. године.⁶²⁶

Од 1955. године биоскоп „Црвена звезда“, у организацији Народног универзитета у Новом Пазару, добија и један „путујући“ биоскоп, који покрива читаву новопазарску област.⁶²⁷ Иако се у раду путујућег биоскопа вероватно није могао показати такав напредак као у раду градског биоскопа, имајући посебно у виду услове у којима су се приказивали филмови, посећеност оваквих биоскопских представа у наредном периоду бивала је све већа, на шта указује и сам наслов једног чланка у листу „Братство“ из 1958. године – *Покретни биоскоп стекао своју сталну публику*.⁶²⁸ Због престанка рада путујућег биоскопа Радничког универзитета 1960. године, сматрало се да се ово морало решити што пре, како би се могла одржавати макар по једна пројекција у селима.⁶²⁹ Са великом жељом да се овај проблем реши и да се становницима села омогуће биоскопске пројекције, дата су два предлога: „да се преко овдашњег биоскопског предузећа организују представе преко путујућег биоскопа или да се иде на то да се у местима која су електрифицирана стационарирају сталне биоскопске апаратуре (Дојевиће и Трнава). По нашем мишљењу боље је ићи на ово прво јер се већи број места обухвата а што је важно могла би се мрежа

---

⁶²⁵ Више видети у: *Последњи кадрови „Шћепана Малог“ снимљени у Новом Пазару*, „Братство“, X, 172 (1955.).

⁶²⁶ *Путујући биоскоп Среског одбора Народног фронта Среза дежевског*, „Братство“, VI, 95 (7. Јул 1950.).

⁶²⁷ Више о овоме видети у: Малетић 1969, 452.

⁶²⁸ *Покретни биоскоп стекао своју сталну публику*, „Братство“, XIV, 263 (10. 03. 1958.).

⁶²⁹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

проширити с обзиром да је територија мања у односу на територију бившег среза коју је опслуживала једна покретна апаратура“.⁶³⁰

Поред идеје о поновном формирању путујућег биоскопа, као додатни учесници у ширењу биоскопске културе биле су и неке радне организације и школе у Новом Пазару. Тако су у Новом Пазару постојале и „три покретне кино апаратуре за уско трачне филмове и то: при Економској средњој школи при осмогодишњој школи у Новом Пазару и при Хигијенском заводу у Новом Пазару. До јануара месеца, покретна киноапаратура Хигијенског завода била је својина Секретаријата за просвету и културу бившег народног одбора среза Нови Пазар. Овај путујући биоскоп давао је биоскопске представе у следећим местима: Дежеви, Врановини, Шароњу, Трнави, Лукарима, Дојевићу, Пожеги, Осаоници, Белим водама и Постоњу. Просечно су грађани дотичних места скоро сваких 10 дана имали прилику да гледају по један филм“.⁶³¹ Овиме је делимично решен проблем биоскопских пројекција на селу, али то није могло бити трајно решење, јер се овај пројектор морао користити и за приказивање здравствених краткометражних филмова, који су се представљали публици углавном „током акција које Хигијенски завод спроводи на здравствено хигијенском плану на подручју наше општине као и на подручју општина Сјенице и Тутина“.⁶³² Школски пројектори махом су се користили „за приказивање наставних, а ређе уметничких филмова“.⁶³³

Како се сазнаје из записника СИЗ-а за културу, 1973. година је била веома успешна за путујући биоскоп, јер је „од 200 представа, колико је за прошлу годину планирано, приказано је 185. тринаест /13/ представа одложено је због временских неприлика и нестанак струје, а две /2/ представе нису реализоване због послова које је кино-апаратер

---

⁶³⁰ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

⁶³¹ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

⁶³² ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

⁶³³ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

обављао за потребе Радничког универзитета“.⁶³⁴ Дакле, с обзиром на то да је главни финансијер овог сегмента Радничког универзитета била Заједница културе у Новом Пазару, а да су се за неодржане пројекције морала вратити средства Заједници културе, она је „по Уговору који је закључен, за сваку нереализовану представу, требала да одбије по 310 динара“,⁶³⁵ али је ипак Извршни одбор одлучио да Радничком универзитету исплати суму од 62.000 старих динара у целости. Већ наредне године, 1974, повећан је број како уговорених пројекција (220), тако и приказаних (206), па са њима и сума коју је требало добити (77.000 динара). Повећани број биоскопских пројекција повезан је са адаптацијом неколико сеоских Дмова културе, па је приказано укупно 206 пројекција и то у селима: „Дојевиће 72 представе, Дежева 34, Постење 39, Пожега 41, Врановина 18, Шароње 2. Као што се види из прегледа реализованих представа за 1974. годину Дојевиће је место у којем је приказано највише представа, скоро 1,5 недељно. Према нашим подацима о броју гледалаца, о интересовању које влада за филмске представе, Дојевиће је место у којем за наредну годину планирамо по две представе недељно“.⁶³⁶ С обзиром на то да је оваквим исходом Заједница културе Нови Пазар изузетно задовољна, за наредну 1975. годину предвиђало се 250 филмских пројекција на сеоском подручју.⁶³⁷ Велики успех био је остварен на финансијском плану, ап је као подршку за рад, Републичка заједница културе, за новопазарски крај, „као неразвијено подручје, издвојила 44.000 динара као помоћ за приказивање филмских представа на селу“.⁶³⁸ Већ 1976. године приметан је знатно већи број планираних биоскопских пројекција; почело се са бројем од 275 пројекција, а приказано их је 237. И број посетилаца био је велики: „На 237 филмских представа било је присутно 23.340 гледалаца, односно у просеку 98 гледалаца по представи, што говори да код сеоског живља постоји велики интерес за филмом, а укупни

---

⁶³⁴ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

⁶³⁵ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

⁶³⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

⁶³⁷ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

⁶³⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

приходи од улазница износе 63.000 динара, а цена по продатој улазници 2,5 динара“.⁶³⁹ Што се тиче финансија, ове године дошло је до повећања цене улазнице из разлога „што је због скорог одласка у пензију досадашњег киноапаратера примљено на обучавање и испомоћ још једно лице“,⁶⁴⁰ но ово није утицало на квалитет рада Пугујућег биоскопа, којим је Заједница културе Нови Пазар и даље била веоm задовољна. Године 1977. поново је повећан број предвиђених (300) и приказаних (251) биоскопских пројекција,⁶⁴¹ а у наредној, 1978. години, приказано је 248 пројекција од предвиђених 300. Оволико мањи број приказаних од предвиђених пројекција није могао бити спречен због, како се наводи у извештају Културне заједнице, „објективних потешкоћа које нисмо могли разрешити. Програм пре свега није могао бити реализован због сметњи у коришћењу Дома у Пожеги и Дома у Белим Водама. Простор за пројекциону кабину у Белим Водама самовољно је од Месне заједнице узет и ту је била смештена амбуланта. На бројне интервенције остало се глуво, тако да Дом није могао бити коришћен, а питање ко је требао да га користи било је решено почетком наредне године. У Пожеги нису приказиване представе због недостатка моста, а и неких других разлога“.⁶⁴² Оно што је битно и што повезује културу са образовањем, јесте и то да се од ове године ставља акценат на домаће филмове за ученике у сеоским срединама.⁶⁴³ Године 1979. у извештају Центра за културу Радничког универзитета изнето је да су се од предвиђених 300 пројекција оствариле 274 пројекције.⁶⁴⁴ Овим бројем и квалитетом пројекција, Центар за културу Радничког универзитета изузетно је био задовољан и наводи да је у 1979. години домаћем филму „била посвећена нарочита пажња и брига и зато су домаћи филмови и најпосећенији били“, а да је укупан број посетилаца сеоских биоскопа за ову годину био 20.491, те да све

---

⁶³⁹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁶⁴⁰ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁶⁴¹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁶⁴² ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

⁶⁴³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁶⁴⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980. и ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

укупно указује на то да је „квалитет филмског репертоара (...) био на завидној висини и исти је 95% на НИВОУ ГРАДСКИХ БИОСКОПА“.⁶⁴⁵

Након неколико година, 1985. године, приметан је значајан обрт везан за путујући биоскоп, па тако и за опште стање домова културе у селу, расположивост финансијских средстава и опште проматрање потребе културе у селима. Оваква ситуација била је слика државне културне политике, која у овом периоду почиње да пропагира елитистичке вредности културе и уметности, а село оставља по страни. Тако се и у случају сеоских биоскопа и домова културе могао запазити немар, запуштеност и недостатак жеље да се ситуација поправи, већ препуштање случају од стране мештана, па и од стране власти. Ово се могло видети кроз следећи текст изнет на седници заједнице културе општине Нови Пазар: „Посебан проблем представља небрига мештана, а посебно омладине према домовима културе на селу, што онемогућава реализацију програма Дома Културе, нарочито код приказивања филмских представа, одржавања концерата, КУД „Младост“ и гостовања из других места. У прошлој години су утрошена значајна средства за одржавање ових домова и исплаћени велики рачуни за потрошњу електричне енергије. Међутим, питање је, с обзиром на овакво понашање мештана, колико је оправдано и потребно улагати средства у поправке и одржавање домова и плаћање трошкова који нису у вези са програмима културе“.⁶⁴⁶ Из свега овога произишао је и мали број пројекција које су приказане ове године – 203 пројекције, које је постигло око 11.600 гледалаца, али и због тога што Дом културе није „располагао одговарајућим теренским возилом, које је набављено тек априла 1985. године“.⁶⁴⁷ Наредне, 1986. године, такође су од СИЗ-а културе тражена средства од 700.000 динара за путујући биоскоп, како би могао што боље да обавља свој рад, а као *друштвено корисна активност*, која се одвија у девет сеоских центара.⁶⁴⁸

Поред бриге о финансијама сталних биоскопских пројекција Путујућег биоскопа, Заједница културе у Новом Пазару бринула је финансијски и о одржавању и адаптирању

---

⁶⁴⁵ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

⁶⁴⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

⁶⁴⁷ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

⁶⁴⁸ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л- 22, Акта по деловоднику 1986, П: 113, Л-3, 10, 27. 1. 1986.

просторија за домове културе и сала за овакве пројекције у сеоским срединама, као и о средствима за одржавање превоза опреме и радника и одржавање старе и набављање нове опреме за пројекцију филмова. Тако 1973. године средства намењена за „кинофикацију, одређена Финансијским планом Заједнице културе, а према републичком пропису (...) планирана искључиво наменски: за унапређење филмске мреже на територији општине, набавку инвентара и осталог“,⁶⁴⁹ нису утрошена, како се наводи из објективних разлога. Један део средстава био је намењен за адаптацију Дома културе у Трнави и Лукарима, међутим адаптација није извршена, јер „Трнава, и поред неколико одржаних састанака и интервенција у Скупштини Општине, није успела да исели једног службеника из просторија на спрату које су намењене за смештај кино-апаратуре. Сличан случај је са Лукарима. Тек октобра месеца испоставило се да зграда коју је требало адаптирати, припада Заједници образовања која није дозволила да се отпочне са радовима. Напомињемо да смо пре тога, у току године, обишли Трнаву и Лукаре четири пута и о свему се договорили“. ⁶⁵⁰ Већ идуће године, 1974, „није реализовано 14 уговорених представа због хаварије на `комбију`“, ⁶⁵¹ што је битно финансијски утицало на суму коју је Раднички универзитет требало да добије од Заједнице културе Нови Пазар. Са проблемима је настављено и 1976. године, па су тако „на реализацију филмских представа, односно на извршење плана утицали (су) временски услови и недовршени домови културе у Себечеву и Штитарима. Мали број представа реализован је у Пожеги стога што месецима није оправљен мост на Пожешкој реци, те се до Дома културе није могло доћи. Мали број представа дат је у Шароњама и Врановини због заузетости дома за потребе Пољопривредне задруге `Војин Поповић`“. ⁶⁵² Године 1979. биоскоп Радничког универзитета имао је запослена „2 радника–кинооператера–возача. Исто тако за одржавање оволиког броја филмских представа било је потребно стално ангажовање 2 (ДВЕ) комплетне пројекционе кабине, као и једно возило `Комбибус`“. ⁶⁵³ За све ово била

---

⁶⁴⁹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

⁶⁵⁰ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

⁶⁵¹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

⁶⁵² ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁶⁵³ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

је потребна велика финансијска подршка Заједнице за културу Нови Пазар, као и за адаптацију домова културе у селима. Тако су ове године решени многобројни проблеми у Пожеги, Дојевићу, Штитарима, Белим водама и Себечеву, а неки од њих су били и замена „полупаних–напрслих црепова и самара“, малтерисање плафона у Дому културе у Пожеги „који је због крајње немарног односа ученика суседне школе–пропао у салу“. За Дом у Пожеги и Штитарима су набављена „2 нова платна(екрана) у вредности од 900.000 динара“, док је у Белим водама и Себечеву, „након вишегодишњег натезања и преговарања“ са „Електрорасом“, регулисан „прикључак домова културе на мрежу електричне енергије“.⁶⁵⁴

Примећује се да су проблеми углавном настајали услед неразумевања појединаца или одређених заједница из друге области који су имали различите погледе на то шта би требало да се одвија у овим просторијама. Но, поред ових потешкоћа, треба имати у виду и објективне околности које су такође доводиле до смањеног броја предвиђених средстава, као што су грејање сале, празници, сезонски радови и др.

В) Позориште и драмска делатност

Позориште

Први званични подаци о идеји формирања Градског аматерског позоришта у Новом Пазару потичу из јануара 1951. године. Савет за просвету Градског народног одбора у Новом Пазару проследио је предлог о оснивању Градског аматерског позоришта Министарству за науку и културу НРС. Осмишљено је било да се позоришне представе одвијају у сали физкултурног дома, али само привремено, док се не уреди сала бившег Дома културе. Поред идеје о културном уздизању, коју би подржало оснивање позоришта, јавила се и једна, можда и битнија, идеолошки заснована идеја коју би требало да потпомогне отварање позоришта и активнија драмска делатност. У питању је била идеја о убрзавању процеса „преваспитавања маса, нарочито жена муслиманки, сакривених иза зидина феудалног система васпитања“.⁶⁵⁵ Ове муслиманске жене су требале да скину зар и

---

⁶⁵⁴ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

⁶⁵⁵ АС, Г-187, 21, културно-уметнички сектор, 1950–1951, 30, 26. 1. 1951.

ферецу након доношења Закона о забрани зара и фереце 1950. године. С обзиром на то да је овај разлог посебно истакнут у предлогу о оснивању позоришта, јасно је да је идеологија у овом периоду играла значајну улогу и била покретач већине културних програма. Министарство за науку и културу дало је сагласност за отварање Градског аматерског позоришта, под условом да се самостално финансира, тј. да „покрива материјалне издатке пошто личних, као аматерско позориште неће ни имати“.⁶⁵⁶

Проблем са простором коначно се решава 1950. године тако што се „на иницијативу и заузимање ондашњег Просветног одсека, а првенствено на иницијативу и заузимање ондашњег претсједника отсјека Мија Радовића, прибављају потребна средства и прилази изградњи позоришне сале са најнужнијим просторијама. До краја 1950 године сала са 336 сједишта је потпуно довршена а уз њу и најпотребније мање просторије“.⁶⁵⁷ Тако су, уз одлуку Градског народног одбора да се из годишњег буџета редовно издваја одређена сума за финансирање ове делатности (па тиме и за хонорарне службенике), створени неопходни предуслови за формирање Градског аматерског позоришта.

Градско аматерско драмско позориште са седиштем у Новом Пазару званично је основано 3. фебруара 1951. године,⁶⁵⁸ премијером Нушићевог дела *Протекција*, а управа овог позоришта је – веома агилно делајући – већ била направила и репертоар за месеце фебруар, март и април.⁶⁵⁹ Може се рећи да се деловање овог позоришта ослањало на скромне, али ипак значајне клице позоришног живота у овом крају – предратни рад тзв. дилетантских секција новопазарске гимназије, те рад друштва „Гајрет“, Јеврејске културне групе, Удружења Југословенске омладине, уз потешкоће и материјалне и просторне природе; деловање културне групе Антифашистичког већа народног ослобођења Санцака (АВНОС), премештене из Бијелог Поља у Нови Пазар одмах по његовом ослобођењу 1944. године, која је најпре бројала само тринаест чланова, да би се касније око ње окупио знатнији број делатника, углавном омладинаца; деловање Културне групе Народноослободилачког фронта у Новом Пазару (НОФ) од 1945. године, као наследника АВНОС-а, око које се окупио велики број заинтересованих чланова и која је била присутна својом позоришном делатношћу у околним већим варошима и селима све до

---

⁶⁵⁶ АС, Г-187, 21, културно-уметнички сектор, 1950–1951, 30, 26. 1. 1951.

⁶⁵⁷ *Градско аматерско позориште у Н. Пазару*, „Братство“, X, 168 (1. мај 1955.).

⁶⁵⁸ Више о овоме видети у: *Градско аматерско позориште у Н. Пазару*, „Братство“, X, 167 (16. април 1955.) и *Градско аматерско позориште у Н. Пазару*, „Братство“, X, 168 (1. мај 1955.).

⁶⁵⁹ Више о овоме видети у: „Братство“, 102 (1951.).

1948. године, када прераста у Културно-уметничко друштво „Рада Петровић“ у Новом Пазару.⁶⁶⁰

Раду Градског аматерског драмског позоришта предстојали су озбиљни и нимало лаки задаци окупљања сталне глумачке екипе и организационог учвршћивања позоришта, како би квалитет извођења достигао завиднији уметнички ниво, али је та врста проблема била премостива у времену за које су били карактеристични ентузијазам и полетност на многим плановима – постојао је „довољан број људи, нарочито из редова просветних радника, који су увјек спремни да се прихвате неке улоге“.⁶⁶¹ Позориште је већ у првим годинама свог постојања било доста успешно (за овај ниво и потребе) – „створена је посебна библиотека за потребе позоришта; побољшани су услови за рад извођача појединих програма; учињен је значајан напредак на побољшањима у погледу режије, глуме, технике рада и сл“ (Малетић 1969, 451). Репертоар је био изузетно богат и разноврстан, а све је то било могуће „с обзиром на разноврсну етничку и националну структуру“ (Малетић 1969, 452).

Већ прве године постојања позоришта изведена је премијера комада *Породица Бло*, Љубинке Бобић, која је добила позитивне критике.⁶⁶² И током наредних година новопазарско позориште наставило је са извођењем важних драмских текстова, па је тако 1954. године започело сезону премијером Толстојеве драме *Васкрсење*, након чијег су извођења критике углавном биле позитивне; тако се могло прочитати и то да је углавном постигнута уједначеност у глуми и дикцији.⁶⁶³ Надаље, ситуација у овом културно-уметничком сегменту живота у Новом Пазару постаје све перспективнија. „Доласком за директора професора Ратка Пауновића, крајем 1953 године Позориште се организационо потпуно сређује, репертоару се приступа са више пажње, припрема комада врши се на вријеме, учесници представа односе се дисциплинованије, а и Градски народни одбор све више увиђа потребу и значај једне овакве културне установе и пружа јој озбиљну материјалну помоћ“.⁶⁶⁴ Током 1954. и 1955. године у новопазарском позоришту постављају се на сцену све захтевнији комади, и оно већ учествује на фестивалу „друг

⁶⁶⁰ Више о овоме видети у: *Градско аматерско позориште у Н. Пазару*, „Братство“, X, 167 (16. април 1955.) и Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 211.

⁶⁶¹ *Градско аматерско позориште у Н. Пазару*, „Братство“, X, 168 (1. мај 1955.).

⁶⁶² Више о овоме видети у: „Братство“, IX, 109 (10. октобар 1951.).

⁶⁶³ Више о овоме видети у: *Градско аматерско позориште у Н. Пазару отворило овогодишњу позоришну сезону премијером „Васкрсења“*, „Братство“, IX, 155 (18. октобар 1954.).

⁶⁶⁴ *Градско аматерско позориште у Н. Пазару*, „Братство“, X, 168 (1. мај 1955.).

Божа Поповић“ аматерских позоришта Србије у тадашњем Светозареву. Тако се у „Братству“ оптимистично и уз исказивање задовољства постигнутим закључује следеће: „Наше градско аматерско позориште на добром је путу, а ствар је свих нас да му укажемо помоћ. Свакако на првом мјесту је дужност народних власти да му укажу још већу материјалну помоћ. За наше санџачке прилике и услове, с обзиром на разноврсне, првенствено објективне тешкоће, 220 датих представа за протеклих 10 година је озбиљан допринос културном уздицању народа овога краја“.⁶⁶⁵ Нажалост, ни поред улаганог труда, позориште није имало ниједног сталног глумца, па се његов рад и даље базирао на добровољном учешћу заинтересованих појединаца. У изворима се чита да се истицао, и то као директор и редитељ позоришта, а у помоћ су пристизали и љубитељи позоришта, њих тридесетак, међу којима је било и неколико талентованих ученика Учитељске школе.⁶⁶⁶ Посетиоци Позоришта сматрали су да је Позориште изузетно напредовало у раду већ у своје прве три године функционисања. Највећа замерка Позоришту била је та што још увек није постојао стални репертоар и што се све заснивало углавном на добровољном раду.⁶⁶⁷ Како би се подстакао овај добровољни рад планирано је да се пређе на систем награђивања, што је представљало један од основних подстицајних система у државној културној политици.

Године 1955. Градско аматерско позориште, као и сва предузећа и установе, „прелази на облик друштвене самоуправе. Поред Управног и Надзорног одбора позориштем ће се бавити и Позоришни савет, Уметнички савет и Репертоарни одбор“.⁶⁶⁸ Требало би скренути пажњу и на то да је друштвена самоуправа подразумевала укључивање неуметника у рад, организацију и вођење установе културе, те да се даљи рад, идеје и акције, као и репертоарска политика, морају посматрати у светлу оваквих промена. Ове године одиграна је премијера комедије Пере Будака – *Клупко*, а након премијерне представе извођено је и мноштво реприза: давале су по две представе у дану, и то једна за Савез жена – преко дана, а друга увече – за грађанство.⁶⁶⁹ У јубиларној години Јована Стерије Поповића, 1956. године, Градско аматерско позориште, тада преименовано

---

⁶⁶⁵ *Градско аматерско позориште у Н. Пазару*, „Братство“, X, 168 (1. мај 1955.).

⁶⁶⁶ Више о овоме видети у: *Градско аматерско позориште у Н. Пазару*, „Братство“, X, 168 (1. мај 1955.).

⁶⁶⁷ Више о овоме видети у: *Уз једну заборављену годишњицу*, „Братство“, IX, 146 (2. фебруар 1954.).

⁶⁶⁸ *Место, улога и задаци Градског аматерског позоришта у будућем срезу*, „Братство“, X, 172 (1955.).

⁶⁶⁹ Више о овоме видети у: *Уз премијеру „Клупка“ у Аматерском позоришту у Новом Пазару*, *Један уметнички доживљај*, „Братство“, X, 181 (18. новембар 1955.) и *Једанаеста представа „Клупка“*, „Братство“, XII, 188 (1956.).

у Аматерско драмско позориште у Новом Пазару,⁶⁷⁰ припремило је Стеријино дело *Кир Јања*.⁶⁷¹ Важно је истаћи и једну новину која се десила исте године. Ово позориште расписало је конкурс за курс глуме, по чијем завршетку је планирано да буду обављени испити и подељене дипломе, а да се на самом крају курса, током лета, може гледати и испит из глуме.⁶⁷² Током летњег периода позориште је припремало још нових активности о којима се може прочитати у локалној штампи, а то су Вече црначке драме (три једночинке) и Вече комедиографа (француска, енглеска и домаћа комедија), при чему сазнајемо и да се за те вечери тражио мањи оркестар, као и добри певачи.⁶⁷³ Репертоарска политика била је, очигледно прилично усмерена ка забавној копмпоненти, можда и више него до сада, што не искључује ни могућност да је нови састав управе размишљао о томе шта би могло да привуче већи број гледалаца. Дакле, и у ову институцију културе постепено је увођен тржишни систем размишљања, који је допринео економској стабилности институције.

Већ наредне, 1956. године, позориште је иступило са својим захтевима да постане установа са самосталним финансирањем, да добије 371.000 динара као рефундацију за досадашње обавезе и да добије могућност да изнајмљује своју салу. Новац који је позориште тражило није добијен од Савета за просвету, који је надлежан за позориште, али је изнајмљивање сале дозвољено.⁶⁷⁴ Како би се убудуће смањили трошкови Позоришта, Савет је предложио следеће: „а. – да се убудуће позориште оријентише на комаде који не изискују веће материјалне издатке, а чија садржина има одговарајући васпитни и идејно-политички квалитет, б. – да се убудуће редитељи не плаћају месечно него по спремљеном комаду; в. – да се Позориште оријентише на разне облике гостовања, који ће оживети културни живот у Новом Пазару“.⁶⁷⁵ Поред финансијских проблема, који су сасвим очигледно условљавали и одређену, мање уметничку и мање финансијски

---

⁶⁷⁰ Више о овоме видети у: Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 211.

⁶⁷¹ Више о овоме видети у: *Јубиларна година Јована Стерије Поповића 1806-1856-1956*, „Братство“, XII, 189 (1956.).

⁶⁷² Више о овоме видети у: *Управа Аматерског драмског позоришта у Новом Пазару организује курс глуме*, „Братство“, XII, 194 (10. април 1956.).

⁶⁷³ Више о овоме видети у: *Припрема Аматерског позоришта за нову сезону*, „Братство“, XII, 202 (1. јул 1956.).

⁶⁷⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е НОГО Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 24. 12. 1952. – 14. 1. 1955. год, 13. 4. 1956. године.

⁶⁷⁵ ИАРНП, СО-е НОГО Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 24. 12. 1952. – 14. 1. 1955. год, 13. 4. 1956. године.

захтевну репертоарску политику, Савет је ипак сматрао да је позориште давало уметнички квалитетне представе и „да је избор комада углавном био правилан“.⁶⁷⁶

Значајан сегмент Градског аматерског позоришта представљала је и пионирска секција Аматерског позоришта у Новом Пазару. У извођењу ове секције, године 1957, представа *Снежана и седам патуљака* постигла је изузетан успех – видело ју је преко 4.000 гледалаца. Поред ове секције, на приредби су учествовали и ученици „Вежбаонице“, чија је представа *Пепелуга* такође привукла много пажње. Пионирска секција имала је чак шеснаест наступа током лета исте године.⁶⁷⁷

За 1958. годину везују се два такмичарска и један организациони успех Позоришта. Новопазарско позориште, учествовало је на Фестивалу аматерских позоришта Србије у Смедеревској Паланци,⁶⁷⁸ као и на Зонском такмичењу у Краљеву са комедијом Пере Будака *Клупко*, и тада је освојило прво место.⁶⁷⁹ Исте године је ово позориште било организатор малог позоришног фестивала, што је било значајно, јер је фестивал допринео упознавању и зближавању глумаца-учесника из различитих крајева Србије, као и размени њихових искустава везаних за глуму.⁶⁸⁰ Нова позоришна сезона отпочела је те године са извесним закашњењем, јер је пре почетка сезоне требало да се одржи седница на којој ће се договорати о начину отварања сезоне и њеном најављивању пригодним програмом. Такође, било је предвиђено да у новој сезони аматери у целини преузму бригу око рада позоришта, па чак и да обављају административне послове, а за ове се послове пријавила и неколицина просветних радника.⁶⁸¹ Ипак, сезона никако није отпочињала због изузетно великих тешкоћа са којима се сусрело позориште, тј. због оскудевања у материјалним средствима, иако су се сви ангажовани знатно трудили да припомогну. Тако је у последњем тренутку Народни одбор Општине Нови Пазар одлучио да да 1.000.000 динара позоришту као помоћ, а поред њега дотација је стигла и од Одбора

---

⁶⁷⁶ ИАРНП, СО-е НОГО Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 24. 12. 1952. – 14. 1. 1955. год, 13. 4. 1956. године.

⁶⁷⁷ Више о овоме видети у: *Три хиљаде гледалаца бајке Снежана и седам патуљака*, „Братство“, XIII, 236 (10. 06. 1957.) и *Преко 400 посетилаца*, „Братство“, XIII, 240 (20. 07. 1957.).

⁶⁷⁸ Више о овоме видети у: Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 211.

⁶⁷⁹ Више о овоме видети у: *Аматерско позориште у Реонској смотри у Краљеву*, „Братство“, XIV, 264 (20. 03. 1958.) и *Наше позориште освојило прво место у Краљеву*, „Братство“, XIV, 265 (01. 04. 1958.).

⁶⁸⁰ Више о овоме видети у: *Тако се зближавају људи, Поводом малог позоришног фестивала*, „Братство“, XIV, 272 (10. 06. 1958.).

⁶⁸¹ Више о овоме видети у: *Позоришна сезона почеће комадом „Карлова тетка“*, „Братство“, XIV, 284 (10. 10. 1958.).

Среза у износу од 200.000 динара за гостовања по Срезу.⁶⁸² И поред ових помоћи, позориште је скоро престало са радом „почетком септембра 1958. године оснивањем Радничког универзитета у Новом Пазару, у чији састав улази, али се рад своди на повремено организовање позоришних представа“ (Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 211). Тако је прва представа у овој позоришној сезони најављена тек за 29. новембар 1958. године.⁶⁸³

Шездесете године доносиле су већи број гледалаца у позориште, али је због проблема организације, недовољног броја уметника и финансија, број позоришних представа и њихов квалитет значајно опадао. Ипак, 1965. године значајан тренутак за позориште био је и тај што је оно стекло право да буде „домаћин највеће ревије драмских уметника Србије, Републичког фестивала драмског уметничког аматеризма“ (Малетић 1969, 452).⁶⁸⁴ Тих шездесетих година позоришни аматеризам био је на високом нивоу и у Републици, а посебно му је доприносио Фестивал аматерских позоришних представа и драмских секција, као и смотре које је сваке године организовао Савез аматерских позоришних друштава Србије.⁶⁸⁵

Почетком седамдесетих година позориште је било активно, али није радило пуним интензитетом како се од њега очекивало, пре свега због финансијских проблема. Велики проблем био је и подизање свести за потребом драмског живота код публике и квалитета програма који би се представљао. Драмски живот Новог Пазара углавном се базирао на гостовањима позоришта и анасамбала из других градова, те се тако, крајем седамдесетих, дошло на идеју да се оформи Аматерско позориште, јер је овај град имао традицију у аматерској драмској делатности. Тако је крајем 1979. године формирана Драмска секција млађих чланова, али успех није постигнут и са старијим узрастом. Ипак, средњорочним програмом развоја културе било је планирано да се до 1980. године оформи Аматерско

---

⁶⁸² Више о овоме видети у: *У добар час, Позориште добило 1.200.000 динара*, „Братство“, XIV, 267 (20. април 1958.).

⁶⁸³ Више о овоме видети у: *Аматерско драмско позориште у кризи, Безброј тешкоћа и проблема*, „Братство“, XIV, 288 (20. 11. 1958.).

⁶⁸⁴ Градско аматерско позориште у Новом Пазару, било је организатор бројних, углавном мањих фестивала, који су се одржавали поводом јубилеја, Дана младости, Дана ослобођења града и др.

⁶⁸⁵ Више о овоме видети у: АС, Г-335, 3, 06, 341, 11. 2. 1967.

позориште у Новом Пазару, те је у том правцу и настављено са радом, јер су створени потребни услови.⁶⁸⁶

Коначно, велики успех на драмској сцени Новог Пазара постигнут је отварањем Аматерског позоришта са сценама за омладину и пионире, након престанка рада бившег Аматерског позоришта од кога су прошле чак две деценије. Већ у току прве године приказано је шест представа, а критике су биле углавном позитивне. Поред позитивних ставова, као што је тај да су „његовим постојањем створене (су) велике могућности уметничког исказивања аматера“,⁶⁸⁷ били су исказани и недостаци у раду – „нема стручних лица која ће га водити, то у наредном периоду остаје као трајан задатака обезбеђење бар једног професионалног редитеља“.⁶⁸⁸ Овај проблем је убрзо решен тако што је ангажован професионални редитељ, те је већ крајем 1980. године виђена реализација две представе: *Бајка о цару и пастиру* за пионире и *Река без обала* за омладину. Како би се решили сви проблеми, планирано је да се запосле редитељ, сценограф и техничко лице, како би рад био у потпуности могућ, а Заједница културе Нови Пазар би бринула о свим потребним финансијама. Поред овога, идеја је била и да се у 1981. години отвори сцена за одрасле и да се на тај начин употпуни рад Позоришта. Изузетном напретку у формирању активнијег и квалитетнијег драмског живота Новог Пазара, допринео је и Семинар за позоришне редитеље – аматере који је трајао (само) три дана, али је пружио основне смернице у раду аматера редитеља на територији Новог Пазара, Тутина и Сјенице.⁶⁸⁹

Након три године од поновног оснивања Аматерског позоришта, оно се сусрело са потешкоћом у раду изазваном изненадном смрћу редитеља Панића, кога је привремено заменио професионални глумац из Шапца, Раде Михаиловић, који је поставио драму *Чешаљ* Фадила Хацића, изузетно квалитетно изведену. Ипак, оваква ситуација довела је до закључка Заједницу културе Нови Пазар да је „повремено ангажовање редитеља нерационално и због великих материјалних издатака и неконтинуираног рада позоришта

---

⁶⁸⁶ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980. године.

⁶⁸⁷ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978 – 1982. године, фебруара 1982. год.

⁶⁸⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978 – 1982. године, фебруара 1982. год.

⁶⁸⁹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981. године.

као и због немогућности да једна представа буде више пута репризирана. Отуда је обавеза људи, који руководе радом Позоришта, да за наредну годину обезбеде једно лице које ће професионално радити у аматерском позоришту“.⁶⁹⁰

Наредних година, поред великог броја представа које је дало, Аматарско позориште имало је успеха и на Такмичењу аматерских позоришта Србије. Проблем кадра и глумаца остаје најалост нерешен у потпуности. Ученици који су били и главна глумачка екипа, завршивши средње школе, одлазили су даље, на студије.⁶⁹¹

Проблем помањкања глумачког кадра и редитеља био је видљив и током наредних година. Најалост, није се много могло учинити, јер је позоришних редитеља у читавој Републици било мало, а глумци-аматери који су радили у новопазарском позоришту, већ након годину – две одлазили су на даље школовање или послом у друге градове. Ипак, Новопазарци су били изврсни аматери у различитим културним делатностима, те је тако и Бајрам Дражанин Чкаља, Новом Пазару донео славу тиме што је проглашен за првака глуме аматеризма у Србији. Аматарско позориште било је веома успешно и поред помињаних великих проблема, организовало је представе од којих је са представом *Бихорци*, Тамила Сијарића, 1984. године, учествовало на Сусретима другарства у Краљеву где је добило похвале.⁶⁹² Године 1985. Аматарско позориште извело је драматизацију приповетке Моме Капора *После викенда*. Велики помак Аматарско позориште учинило је формирањем дечје групе Аматарског позоришта која је припремила представе *Џон Пилфокс* Душка Радовића и *Бајка о цару и пастиру*. Обе представе приказиване су деци основних школа, као и на приредби поводом доласка штафете младости у Нови Пазар.⁶⁹³ Како би се побољшала драмска делатност у Новом Пазару и смањио број гостовања, на која се трошило доста новца, као и омогућио бољи рад локалним драмским уметницима, Дом културе успоставио је сарадњу са Савезом аматера Србије, а резултат те сарадње био је договор око организовања семинара за обучавање за рад у Луткарском позоришту.⁶⁹⁴

---

⁶⁹⁰ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983. године.

⁶⁹¹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. год,

⁶⁹² Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985. године.

⁶⁹³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986. године.

⁶⁹⁴ Више о овоме видети у: „Братство“, XXVI (07. 02. 1986.).

Ово позориште наставило је са радом и наредних година, али никада није постало професионално, већ је остало аматерско са понеким гостујућим професионалним редитељем.

Драмска делатност

Велико залагање аматера након Другог светског рата, у самом почетку различитих културних група – заједница, а касније аматера у оквиру позоришта, донело је богат драмски програм и поред разних потешкоћа, пре свега финансијских. Тако је већ 1946. године у Дому културе у Новом Пазару, Позоришна секција Културно-просветног одбора Народног фронта одржала премијеру Нушићевог драмског комада *Госпођа министарка*. Нажалост, ова представа, судећи по критикама, никако није успела, режија је била лоша, а ни глума није заостајала у негативном смислу. Најгори међу свима био је суфлер, који се чуо целом салом и који је глумце дозивао по имену да изђу на сцену.⁶⁹⁵ Ипак, треба разумети све ово, јер је реч о самим почецима ове позоришне групе, без икакве претходне помоћи или неког узора. Исте године, културна група Месног синдикалног већа у Новом Пазару дала је премијеру представе *Рудар*.⁶⁹⁶ Премијере су се низале, а културне групе постајале су све боље. Дилетантска група Народног фронта у Новом Пазару освојила је публику и критику Гогољевом *Женидбом*. Премијера је постигла изузетан успех, ван свих очекивања.⁶⁹⁷ Године 1947. драмска група „Јединство” при Месном синдикалном већу у Новом Пазару одиграла је премијеру драме Мирослава Фелдмана *Из мрака*, у част двогодишњице Јединствених синдиката Југославије. Од изузетног значаја за ширење драмске уметности било је и оснивање Омладинске драмске секције културно-уметничког друштва „Драган Марковић“, која је основана у дане одржавања четвртог конгреса Савеза комунистичке омладине Југославије. Ова драмска секција имала је посебну важност, јер је то била прва омладинска драмска секција у Новом Пазару, која је за изузетно кратак временски период успела да прикупи велики број младих. Они су 27. новембра 1947.

---

⁶⁹⁵ Више о овоме видети у: *Премијера Нушићеве комедије „Госпођа министарка“ у Дому културе у Новом Пазару*, „Братство“, II, 21 (20. 04. 1946.).

⁶⁹⁶ „*Рудар*“ на нашој сцени, „Братство“, II, 23 (9. мај 1946.).

⁶⁹⁷ *Новопазарска културна група приказала је Гогољеву „Женидбу“*, „Братство“, II, 35 и 36 (21. септембар 1946.).

године извели премијеру Нушићевог комада *Београд некад и сад*.⁶⁹⁸ До формирања Градског аматерског драмског позоришта, поред поменутих културних група, које су повремено давале представе, позоришни рад сводио се углавном на делатности драмских секција синдикалног културноуметничког друштва „Рада Петровић“ и омладинског друштва „Рамиз Коца“.⁶⁹⁹ Различите драмске секције при предузећима и школама, деловале су све до 1991. године. Након оснивања Градског аматерског позоришта, ове су секције своје представе припремале и изводиле углавном за прославе одређених годишњица или празника.

У периоду од педесетих до деведесетих година, значајну улогу у драмском животу, имало је пре свега Аматерско позориште у Новом Пазару. Са финансијским и кадровским проблемима Позоришта, седамдесетих година, али и са развојем позоришне публике и стицањем свести о потреби драмске делатности, све више су се активирала гостовања позоришта из других градова Републике, државе, па и иностранства. Тако се позоришни живот Новог Пазара, седамдесетих година свео углавном на оваква гостовања,⁷⁰⁰ а његово Аматерско позориште, свој рад свело је на минимум. Већ у самом почетку, проблем су биле финансије којима би се обезбедио долазак гостију, смештај, храна и др. Тако је 1972. године од планом предвиђених (план Радничког универзитета) двадесетосам представа реализовано само једанаест, јер је изостала финансијска подршка Републичке заједнице за културу СР Србије, те је сав финансијски терет пао на локалну Заједницу културе.⁷⁰¹

Наредна, 1973. година, означена је као година навикавања и привлачења аудиторијума позоришној уметности. Ова година била је и прекретница, тј. одскочна даска ка боље и квалитетније организованом драмском животу у Новом Пазару, пре свега тако

⁶⁹⁸ Омладинска драмска секција културно-уметничког друштва „Драган Марковић“ извела је Нушићеву комедију *„Београд некад и сад“*; „Братство“, IV, 72 (4. децембар 1948.).

⁶⁹⁹ Више о овоме видети у: *У Новом Пазару основаће се Градско аматерско позориште*, „Братство“, VI, 98 (25. октобар 1950.).

⁷⁰⁰ Гостовања професионалних позоришта стимулисала је Републичка заједница културе, пре свега финансијски. У 1976. години, у Новом Пазару гостовала су следећа позоришта са својим представама: *Буба у уху* ЈДП, *Мистер долар* ЈДП, *Странац* ЈДП, *Трен* ЈДП, *Избирачица* Београдско позориште, *Дундо Мароје* Београдско позориште, *Покондирена тиква* Београдско позориште, *Покојник* Београдско позориште, *Ожалошћена породица* Театар „Јоаким Вујић“, *Светозар Марковић* Театар „Јоаким Вујић“, *Делије на Бихаћу* Театар „Јоаким Вујић“, *Краљ Лир* Театар „Јоаким Вујић“. О овоме више видети у: АС, РЗК, IX седница, 28. 04. 1971. Док за 1977. годину, СИЗ културе Нови Пазар захтева да се преиспитају гостовања, јер су нека позоришта изостављена за Нови Пазар и траже да ове године буду укључена следећа позоришта: ЈДП, Народно позориште из Београда, Луткарско позориште из Ниша, Београдско драмско позориште и три представе позоришта из Крагујевца. Више о овоме видети у: АС, РЗК, XV седница, 27. 04. 1977.

⁷⁰¹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1972. годину.

што је разбијен табу да гостовања других позоришта представљају велике губитке за овај град, јер нема довољно гледалаца. Учињени су велики напори да се привуче што већи број драмске публике, пре свега убеђивањем различитих организација да откупе одређену представу и на тај начин обезбеде публику. Овај, делимично репресиван начин обезбеђивања публике, ипак је имао и своју позитивну страну – представљање драмског дела публици и самим тим потенцијално рађање драмских љубитеља. Приказано је једанаест представа, које су биле за свачији укус и по садржини и по квалитету, те је уз помоћ свих наведених мера успешно повећан број посетилаца позоришних представа. Као и до тада, највећи проблем представљале су финансије. Због одбијања суфинансирања гостовања од стране Републичке заједнице за културу, Заједница културе општине Нови Пазар морала је на све начине да се довија како би обезбедила што више квалитетних представа. Како би се сагледале изузетне потешкоће са којима се сусретала Заједница културе Нови Пазар, а што је оставило последице и на читав културни живот Новог Пазара, биће представљен сегмент из Извештаја о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1973. годину: „Но када се зна да смо за позоришне представе Финансијским планом издвојили само 27.000 дин; а од Републичке заједнице културе нисмо добили никакву помоћ, онда се више није могло ни учинити. Да не говоримо да неки градови из унутрашњости Србије, за позоришне представе издвајају и по 20 милиона динара, да је рецимо, Чачак добио помоћ од Републичке заједнице у износу од 8,5 милиона динара, већ само да наведемо податак да откуп једне позоришне представе / “Коштана“ Народно позориште из Београда / стаје 3,6 милиона динара, скоро милион динара више него што смо ми издвојили за годину дана. Навешћемо још један податак који сам по себи много говори. Београд сваку продату улазницу дотира са 7500 старих динара, а ми са 334 стара динара. Податке наводимо да би се поређењем могло доћи до одређених закључака који говоре о нашим могућностима, тачније, о нашој немоћи да обезбедимо далеко већи број квалитетних представа“.⁷⁰²

И наредне, 1974. године, наставила се борба за финансије, квалитетније представе и привлачење публике. Поред реклама и најјефтинијих позоришних улазница у Србији (сем Лесковца који је то питање решио самоуправним споразумом и обезбедио бесплатне

---

⁷⁰² ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

улазнице), позоришна сала остала је скоро празна током представе *Стража под Козаром*, што је можда могло да се образложи и лошим текстовима. С обзиром на то да је Заједница културе Нови Пазар на све ове начине покушавала да формира позоришну публику и да културне програме учини доступним сваком грађанину, остаје отворено питање шта је то што је одбијало грађане или шта је у ствари требало урадити како би се привукла публика?⁷⁰³

Поред свега, и даље је било неких позоришних гостовања, као 1975. године, када је Дом омладине био организатор две позоришне представе „које је реализовао у сарадњи са Радничким универзитетом „Ђуро Салај“ из Београда. Театар поезије дао је представе „Субота“, „Белешке једне Ане“. Представе је гледало 1.650 лица“.⁷⁰⁴ Гостовања позоришних представа из Београда, Крагујевца и Титовог Ужица настављају се у Новом Пазару, а број публике се ипак повећавао, иако то није значило да је оформљена стална позоришна публика. Највећи проблем и даље су остале финансије, али је квалитет репертоара био мало бољи.⁷⁰⁵ За стимулацију гостовања професионалних позоришта у сезони 1975/1976. године, СИЗ културе Нови Пазар је коначно, од Републичке заједнице за културу РС, добио је 54.000 динара, од чега је утрошио 36.000 динара.⁷⁰⁶

Као још једна од значајних акција подизања свести о позоришној уметности у Новом Пазару, али и на републичком и државном нивоу, била је општа идеја о прилагођавању позоришне уметности радном човеку, која је формирана у оквиру културне политике. Ова идеја је у Новом Пазару спровођена на два начина: одабиром репертоара који се углавном базирао на домаћим комадима са тематиком лако разумљивом и блиском обичном човеку и његовој свакодневици и представљањем ових представа (углавном гостујућих) у радним организацијама. Неки од најпопуларнијих наслова, тих седамдесетих година, били су *Трн*, *Сумњиво лице*, *Госпођа министарка*, *Све приче сличне* и др.

Осамдесете године су на републичком нивоу започеле стимулисањем позоришних анасамбала за гостовања по мањим местима Србије, од стране Републичке заједнице за

---

⁷⁰³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину.

⁷⁰⁴ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

⁷⁰⁵ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977. године.

⁷⁰⁶ Више о овоме видети у: АС, РЗК, XV седница, 06-811/77-01, 27. 04. 1977.

културу.⁷⁰⁷ Уз помоћ ових средстава и у Новом Пазару поправило се стање, па је 1985. године драмска сцена Новог Пазара живела и у светлу гостовања Театра „Јоаким Вујић“ из Крагујевца, Аматерског студија Дома културе у Чачку, Београдске естраде, која је дала шест представа за децу. Међу овим домаћим гостовањима била су и два инострана гостовања – национални ансамбл Обале слоноваче „Магија црне Африке“ и Театар „Ромен“ из Москве. Међу овим значајним ансамблима у свету позоришта, свој печат сеоској средини у околини Новог Пазара дала је и екипа „Селу у походе“ која је организовала „лагане“ представе у Дежеви, Лукарима и Багрима.⁷⁰⁸

Поред свих гостовања, Пионирске и омладинске сцене, као и Аматерског позоришта, треба поменути и драмске секције при КУД-овим и школама, које су, паралелно са поменутим живеле и радиле, својим током и наступале углавном на прославама значајних јубилеја и државних празника.

Треба истаћи и то да су свих ових година повремено организоване представе културно-уметничких друштава, тј. њихових драмских секција и по селима у околини Новог Пазара, али то није имало значајнијег одјека у јавности.

***

Позоришни живот у Новом Пазару ишао је у деценијама након Другог светског рата узлазном линијом, одолевајући разним изазовима и упркос свим недаћама које су га ометале, стварајући трудом свих позоришних делатника тога краја један нови друштвени слој – слој поштовалаца позоришне уметности и њених приврженика, али и учествујући у стварању нечега што је од тога било још веће и значајније – у стварању нове културе живљења на овоме простору.

Након вишегодишњег озбиљног рада и сусретања са различитим проблемима, као и улагања великог труда да се они савладају, те подизања позоришне културе у Новом Пазару на завидан ниво, седамдесетих година двадесетог века долази до постепеног урушавања читаве драмске сцене у Новом Пазару. Како се из листа „Братство“ сазнаје, тих година је позориште готово престало са радом, а од 1983. поново је почело са давањем премијера, но оне су одмах по првом извођењу бивале скидане са репертоара. Тих година

---

⁷⁰⁷ Више о овоме видети у: АС, РЗК, XIV седница, 31. 03. 1981.

⁷⁰⁸ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986. године.

владао је распрострањено мишљење да глумце из новопазарског позоришта треба слати на усавршавање, а да не треба доводити уметнике са стране у Дом културе и финансирати њихова гостовања. Дакле, на све начине је покушавано да се у рад позоришта укључи локално становништво, што као део глумачког ансамбла, што као део публике која би постала стални гост позоришта.

Г) Домови културе на селу

Значајан сегмент у ширењу нове идеологије комунизма и социјализма, па тако и културе, било је село. Дотада јакој традиционалној култури коју су неговали сељани, морала је да се супротстави нова, сасвим другачија социјалистичка култура, која је у годинама након Другог светског рата покушавала да изнађе начине да привуче и сеоску популацију, с обзиром на то да је Србија и после рата „задржала аграрни карактер“. Тако су примарни циљеви партијске културне политике били „превазилажење велике културне заосталости, радикална демократизација културе (...) ликвидација идеолошких остатака ранијих периода и васпитање у духу социјализма“ (Đimić 1988, 87). Настојање хомогенизације градских и сеоских културних образаца, донели су „контакт сеоског становништва са одређеним сазнањима и вредностима које припадају спољашњим културним обрасцима“ (Đukić-Dojčinović 1997, 7). Село је морало бити преобликовано, јер партијском систему није одговарало ништа што је другачије и што искаче из његове идеологије, а „село је било егземплар за `различито` и `другачије`, због свог односа према традицији које је црпело елементе за обликовање и своје сељачке економије, и свог привредног менталитета и свог културног идентитета“ (Đukić-Dojčinović 1997, 18). И сам сељак је „требало да буде одвојен од земљопоседа, чиме би породица – газдинство престали да буду `затворени привредни и културни космос сељака““ (Đukić-Dojčinović 1997, 24). Све сегменте ове идеологије усмерене ка селу, Партија је успешно спроводила кроз материјане и кадровске промене које је вршила у годинама након рата, а у циљу стварања „`савеза` сељака и радника“ (Đukić-Dojčinović 1997, 24). Једна од њих била је и оснивање задружних домова, у каснијим годинама домова културе на селу.

Задружни домови су тако постали једне од најзначајнијих институција културе на селу, а „са привредним и друштвеним јачањем земље упоредо и врло интензивно се

шири мрежа ових културних институција које заузимају све значајније место у области културно-уметничког и уопште просветног рада⁷⁰⁹. Током првих година свог постојања ове институције имале су проблема са финансирањем, јер су финансијски зависиле од оних који су их основали, тј. народних одбора, културно-просветних друштава и др. Такође проблеми су настајали и при изградњи домова културе и задружних домова, која је веома често била прекидана.

Са ослобођењем државе након Другог светског рата, по селима су отворани задружни домови, тј. некадашњи задружни домови добијају нову функцију – функцију образовних и културних центара. Све до седамдесетих година ови домови функционисали су са мањим или већим проблемима у организацији, финансијама и придобијању своје публике. Ипак, они су били добра основа за формирање аудиторијума који ће од седамдесетих година бити главни конзумент културних добара будућих домова културе, наследника задружних домова.

Домови културе надоградили су културне делатности задружних домова и постали институције културе којима је примарни задатак постао култура, док је образовање остало у сенци и углавном на нивоу библиотека и понеког курса. Ови домови културе одиграли су значајну улогу у деметрополизацији културног живота, развоју елементарне културе, као и подстицању аматеризма. Посебну улогу имали су у селима и местима где су били једини посредници, тј. преносиоци културних идеала социјализма. Библиотека са читаоницом, облици елементарног и друштвеног образовања, друштвени и културни сусрети, приређивачке активности и свеукупне аматерске активности биле су најчешћи облици рада ових домова културе.⁷¹⁰

*

Почетком педасетих година двадесетог века у Новом Пазару посредници и једине институције културе били су задружни домови (десет њих), а културне акције одржавале су се и у десет просторија које су служиле за културно-масовни рад, као и у зградама за народне универзитете и приредбе.⁷¹¹ У овим институцијама културе углавном су се одржавале приредбе, течајеви и понеки наступ КУД-ова. Све до шездесетих година функционисао је један више стихијски, не стриктно дефинисан и организован културни

⁷⁰⁹ АС, Г-291, 4, 1960.

⁷¹⁰ Више о овоме видети у: АС, РСК, 4, 06, 06–27/77–01, 25. 3. 1977.

⁷¹¹ Више о овоме видети у: АС, Г-187, 21, културно-уметнички сектор, 30, 1950–1951.

живот, пре свега због тога што није било ни довољно простора за културу на неком вишем нивоу, поготову у селима, док није извршено описмењавање и док основно образовање није достигло макар задовољавајући ниво. Тако се тек почетком шездесетих година први пут разматра питање потребе „културних центара на селу преко којих би се културно забавни и културно просветни живот одвијао на један организованији начин“.⁷¹² Ова идеја је наишла на подршку свих чланова Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, те је тако предложено да „треба задружне домове уредити да би могли да се користе за културне приредбе и да треба средства за њихово уређивање да обезбеди Народни одбор општине“.⁷¹³ На истој седници установљено је да на новопазарској територији постоји 10 задружних домова (Дежева, Врановина, Шароње, Пожега, Дојевиће, Себечево, Осаоница, Беле Воде, Трнава и Постење). Нажалост већина ових задружних домова била је запуштена, јер су бригу о њима требале да воде Задружне заједнице, а углавном су коришћени за потребе школе. Како се истиче у записнику са седнице Савета „за културно просветни рад мало су коришћене просторије – једино за понеку приредбу и за биоскопске представе које је приказивао до јануара месеца путујући биоскоп бившег Народног одбора среза Нови Пазар. Сада су отпале биоскопске представе и сале су најчешћим случајевима постале магацини за јабуке, кромпире и друге производе које откупљују задруге“.⁷¹⁴ Због овако лоших услова за акције културе ови домови предати су на старање народним одборима бивших општина, али и даље нису функционисали.

Лоше стање остало је скоро непромењено до седамдесетих година, када почињу да се отварају домови културе на селу и преузимају улогу дотадашњих задружних домова. Године 1972. започиње се са адаптацијом постојећих просторија у просторе намењене за потребе Домова културе. На републичком нивоу издваја се правно – имовинско питање задружних, тј. домова културе на селу и њихово ненаменско коришћење, те се скреће пажња да би свака заједница морала водити рачуна о решавању ових питања.⁷¹⁵ У прилог

---

⁷¹² ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, VII седница, 13. април 1960. год.

⁷¹³ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, VII седница, 13. април 1960. год.

⁷¹⁴ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

⁷¹⁵ Више о овоме видети у: АС, РСК, 1, 010-052, 023-1/72-03, 1. 3. 1972.

претходно изнесеним чињеницама о лоше организованом културном животу и небризи за задружне домове, сведочи и чињеница да је 1972. године Нови Пазар на табели насеља која имају `пункт` културе, био означен као општина са најмање насеља у Србији, тј. са само 1,5% насеља која су имала Дом културе.⁷¹⁶

Године 1973. Скупштина општине доноси одлуку „да Стамбено предузеће `Дом` и Пољопривредна задруга `Војин Поповић` продају задружне домове на селу месним заједницама“,⁷¹⁷ и тиме отпочиње ера Домова културе у Новом Пазару. Финансијер ових адаптација, била је Заједница културе, која је за две године издвојила 400.000 динара за набавку потребне опреме и инвентара, па је тако купљено и пет платна за филмске пројекције у сеоским домовима културе.⁷¹⁸

Године 1975. у новопазарској општини постојало је шест домова културе (Дежева, Дојевиће, Постење, Шароње, Пожега и Врановина), док седми Дом културе, у Трнави још увек није био адаптиран, јер је у њему живео станар који није желео да напусти просторије. Остали Домови културе функционисали су успешно, колико се то могло рећи, с обзиром на то да је то био сам почетак њиховог постојања и рада. Сви домови културе имали су библиотеку и читаоницу са по четири листа и часописа, а давале су и редовне филмске пројекције.⁷¹⁹

Финансијски су Домови културе углавном добро пословали, а главни финансијер била је Заједница за културу Нови Пазар, уз мању финансијску подршку Републичке заједнице за културу. Ипак, 1975. године десио се један пропуст, па је након дискусије одлучено да није добро извршен обрачун за адаптацију Дома у Дојевићу, те је утрошено дупло више средстава од предвиђених. Финансијских проблема било је увек, али су углавном успешно решавани, иако је постојао и посредник у преношењу финансија од Заједнице културе до домова културе на селу. Тај посредник је био Раднички универзитет, тј. Дом културе „Ослобођење“ у Новом Пазару. Заједница културе је њему исплаћивала суме које су биле потребне за послове које је вршио, па тако и за адаптацију Домова

---

⁷¹⁶ Више о овоме видети у: Ђukić-Dojčinović 1997, 89.

⁷¹⁷ ИАРНП, ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

⁷¹⁸ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

⁷¹⁹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975.

културе на селу и набавку опреме за њих. Тако је 1975. године „Извршни одбор (је) одобрио захтев Радничког универзитета за куповину пећи за сеоске домове културе“.⁷²⁰

У прилог развоју сеоских домова културе говори и чињеница да је у дому културе у селу Трнава, због организационих немогућности да сеоска деца долазе у град у великом броју, 1977. године организована и Смотра аматеризма, једна од најзначајнијих културних манифестација у овом крају. Истакнуто је чак и то „да је квалитет приказаног програма на нивоу и да ти програми убудуће морају чинити основне програмске садржаје за домове културе на селу“.⁷²¹

Са финансијском кризом у држави, тј. републици, па тако и у Новом Пазару, све слабијим пословањем институција културе, деградирањем села и све већом небригом о селу и његовим становницима, Домови културе на селу бивају у све горем стању. Због недовољних финансијских средстава, онемогућени су и одржавање и поправка ових домова, па чак и приказивање филмског репертоара за који су накнаде биле велике и за које је, у том тренутку Биоскопу „Црвена звезда“ недостајало теренско возило.⁷²²

Овим се и на територији Новог Пазара одсликало опште стање и идеја о смањивању обраћања пажње на село и покушаја деградирања истог, а уз деградирање и постепено урушавање културних активности на селу.

5. Дом омладине

На омладину је у периоду социјализма, поготову од седамдесетих година када су завршени период описемењавања, миграција село–град и привредне реформе, обраћано много пажње, пре свега у смислу обликовања младог, радно способног човека који је требало да буде образован у складу са социјалистичким идејама. Сачињен у програмима СКЈ, социјалистички омладинац „реализовао се кроз утемељење институције попут културно-уметничких аматерских организација, феријалних, извиђачких, планинарских и других удружења. Под утицајем комуниста ове организације требало је да `позитивно

---

⁷²⁰ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записник саодржане седнице Извршног одбора Заједнице културе Нови Пазар, одржане 29. децембра 75.

⁷²¹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁷²² Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л- 22, Акта по деловоднику 1986, П: 113, Л-3, 10, 27. 1. 1986.

делују на васпитање омладине`“ (Лукић-Крстановић 2010, 107). Једна од таквих институција били су и Домови омладине у којима су се представљали садржаји посебно намењени омладинцима, који су могли да буду и активни учесници истих.

Дом омладине у Новом Пазару развио се 1974. године преузевши неке културне програме од Радничког универзитета, док су други формиран након његовог оснивања. Дом омладине у својој организацији имао је: Књижевну омладину, Музичку омладину, Клуб ликовних уметника „Сопоћани“, хорску делатност, оркестарску делатност, КУД „Младост“, аматерске манифестације, Отворену трибину и др. Све програме и удружења Дома омладине финансирала је Заједница културе Нови Пазар, а велике део програма био је бесплатан за грађане.

Већ у првој години свог постојања, Дом омладине организовао је бројне културне догађаје, као што су гостовање КУД-ова из Косовске Митровице, Србије, Црне Горе и Македоније, такмичење „Смотра аматеризма младих“, изложбе Клуба ликовних уметника „Сопоћани“ и изложбу радника сликара Југославије, као и друге изложбе, концерте озбиљне музике (сарадња са Музичком омладином Србије), књижевне вечери, вече хумора и сатире, општинско и међуопштинско такмичење рецитатора, велики број забавних и других програма и др.⁷²³

Наредних година, Перспективним програмом рада Заједнице до 1980. године, пред ову институцију постављени су бројни и озбиљни задаци везани за организацију, пословну и програмску политику и њено спровођење у дело.⁷²⁴ Очекивања је Дом омладине оправдао већ у 1976. години, када је организовано неколико културних догађаја, као што су: „Новопазарско пролеће“, „Сусед-суседу“ (културна размена са Косовском Митровицом), као и гостовање културно-уметничких друштава из Врања и Бора и др. Поред ових културних догађаја, Дом омладине организовао је и неколико забавних програма за младе. Узевши све укупно, било је 164 културно-забавних програма, од којих је одржан био 31 концерт забавне музике, 9 књижевних вечери, Смотра аматеризма (8 наступа КУД-ова), 6 ликовних изложби, 3 драмска програма, 5 сусрета, 3 јавна концерта, 40 игранки, 18 забава и 30 разноврсних програма којима је присуствовало 55.160

---

⁷²³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975.

⁷²⁴ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975.

гледалаца.⁷²⁵ И поред похвалних речи за рад и организовање културних акција Дома омладине, појавили су се одређени проблеми у функционисању ове институције, као што је лоша сарадња са школама и организацијом Савеза социјалистичке омладине, као и „нерад Програмског савета који се у току године није ниједном састао“.⁷²⁶ Све ово проистекло је из незнања и лошег постављања/представљања идеје на којој је почивао овај Дом омладине, а одговор на то питање дат је идуће године на седници СИЗ-а: „Безусловно, Дом омладине представља културну институцију у којој пре свега млади налазе своје интересе и задовољавају културне потребе. Дом омладине не сме бити само састајалиште /он то и није/ младих, већ мора бити носилац таквих програмских садржаја којима ће вршити културну мисију у стварању младе личности“.⁷²⁷ Ипак, сматрало се да је Дом омладине донекле успео да сузбије оваква „приземна“ размишљања и остао достојан културног живота Новог Пазара што показује и „званична оцена да Дом омладине у Новом Пазару чини позитиван изузетак у Србији“,⁷²⁸ а све то је представљено кроз културне делатности Дома омладине као што су: Музичка и Књижевна омладина, Клуб ликовних уметника „Сопоћани“, Аматерска сцена, отворена трибина и др.⁷²⁹

Године 1977. на седници Извршног одбора СИЗ-а културе одржана је расправа о различитим проблемима у којима се налазио Дом културе, а који су остали нерешени још од прошле године. Расправа се бавила кадровским проблемима у којима се налазио Дом омладине, а који никако нису решавани, те је највећа замерка била та што Заједница културе није одабрала доброг управника Дома омладине, него је дозволила да директор Радничког универзитета обавља и послове управника Дома омладине. Такође, битан моменат расправе био је питање власништва Дома омладине и опште бриге о овој институцији културе, као и погледа који имају грађани, па и неки функционери на ову институцију. У расправи се разматрало и мишљење неких чланова СИЗ-а о томе да Дом омладине ипак треба да потпадне под окриље Радничког универзитета, док су други

---

⁷²⁵ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁷²⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁷²⁷ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁷²⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁷²⁹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

сматрали да је ова институција једна од најбољих у Србији ове врсте:⁷³⁰ „Владета Паламаревић – шта је Дом омладине? Људи не могу да схвате да је дом културе институција. Дом сматрају друштвено-политичком организацијом. Чији је Дом омладине? Извршни савет СО, СО културе и други сви имају веће право на њега од Заједнице културе која га у целини финансира. Дом је културна институција која о свом Програму консултује омладину. (...) Дом је прошле године реализовао најбољи и најбогатији програм. (...) Поставља се питање рецимо постојања једног уметничког уредника или томе слично. (...) Владета Голубовић – Гро послова Дома мора да има помоћи и од стране Радничког. Дом је само радна јединица у оквиру Радничког. (...) Структура запослених мора у потпуности да се мења. Да има и специјализованих лица. (...) Ова структура нема никакве везе са културом“.⁷³¹ Након дуге и жучне расправе, усвојени су предлози излагача и донети закључци да Дом омладине мора имати свој план рада, да би требао више сарађивати са школама и радним организацијама, ширити аматеризам, као и оно најважније, да се мора извршити кадровска прерасподела и обезбедити стручно особље и један музички уредник. Такође, донет је закључак да би Дом омладине ипак требао да се припоји Радничком универзитету „у јединици удруженог рада која се бави културном делатношћу“.⁷³² У извештају Културне заједнице за 1977. годину, такође су примећени недостаци везани за организацију, мали број кадрова, као и недостатак Програмског савета, али је ипак похвално оцењен рад Дома омладине у овој години, који је био на завидном нивоу и поред свих ових недостатака.⁷³³ Добар рад Дома омладине ове године заснивао се на организовању 156 различитих програма, међу којима су: Ликовна манифестација „Сопоћанска виђења“, Фестивал омладинских хорова Србије, Октобарски сусрети писаца, сусрети младих из Косовске Митровице, Бора, Мајданпека и Новог Пазара.⁷³⁴

---

⁷³⁰ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записник са седнице Извршног одбора СИЗ-а Културе, одржане 16. VI 1977. године.

⁷³¹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записник са седнице Извршног одбора СИЗ-а Културе, одржане 16. VI 1977. године.

⁷³² ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записник са седнице Извршног одбора СИЗ-а Културе, одржане 16. VI 1977. године.

⁷³³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁷³⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

Године 1978. Дом омладине организовао је бројне културне програме и побољшао своје стручне кадрове. Проблем је, међутим, и даље представљала комуникација са школама и омладинским организацијама, као и формирање програма. Како се сматрало: „Дом мора бити заједничка трибина удруженог рада, основних и средњих школа, односно институција која има доминантну улогу у развоју културе у нас“.⁷³⁵ И наредне године проблеми у организацији рада Дома омладине се настављају. С обзиром на то да је Дом омладине ушао у састав Радничког универзитета, због тога што није могао самостално да функционише, његови радници сматрали су да је кључ лоше организације рада Дома омладине настао због тога што је Дом омладине „у саставу Радничког универзитета и своја права остварује у тој радној организацији, те се често чују мишљења да су радници запослени у овој институцији немоћни да самостално раде и извршавају задатке које им друштво поставља. Уз то треба истаћи да је организација рада у Дому омладине неодговарајуће постављена, те да много тога треба мењати. Било би нормално да се Дом омладине осамостали као културна институција, јер би се на тај начин многи односи изменили и ускладили, а одговорност пала на оне који у Дому раде. Стиче се утисак да нема довољно договарања између ОКССО општине Нови Пазар, Дома омладине и органа Заједнице културе, која финансира 70% програма ове институције“.⁷³⁶

Године 1980. настављају се кадровски проблеми и проблеми сарадње с другим организацијама, али и поред њих ова институција културе представљала је одличне културне садржаје.⁷³⁷ Године 1982. поред малтене идентичних мишљења о раду Дома омладине као и претходних година, на седници Културне заједнице Нови Пазар изнет је и разлог због ког је свих ових година долазило до лоше организације рада: „Нерешен статус ове институције, свакако, да произилази из непотпуно решеног материјалног положаја Радничког универзитета, што се повремено одражава и на његов укупан рад. О томе треба додати да су се о Дом омладине „отимали“ и Заједница културе, и ОКССО, и Раднички универзитет и месне заједнице, те је тако увек долазило до различитих схватања

---

⁷³⁵ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

⁷³⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

⁷³⁷ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981.

концепције рада ове куће“.⁷³⁸ Поред ових проблема, постојали су и технички проблеми у овој институцији, који су ометали рад одређених секција Дома омладине, као што је недостатак сале за извођење концерата класичне музике.⁷³⁹

Тек након осам година од почетка рада Дома омладине и лоше организације рада ове институције културе, 1983. године долази се до идеје о изношењу проблема на јавну дискусију, која би требала да помогне решавању проблема. Дом омладине је убудуће морао „свој рад поставити тако да ће за свој програм рада морати да консултује све субјекте заинтересоване за програм рада. Дом омладине ће имати свој годишњи план и програм рада, месечни па чак и недељни оперативни план, по коме ће вршити реализацију културних садржаја“.⁷⁴⁰ И поред ових решења, организациони рад Дома омладине 1984. године остао је на истом нивоу.⁷⁴¹

Године 1985. настављају се технички проблеми са којима се сусреће Дом омладине, који спутавају рад многобројних секција, као и одржавање атрактивних културно-забавних програма. Највећи проблем био је у нефункционалности сале Дома омладине која није имала довољан капацитет нити ентеријерске карактеристике неопходне за одређене садржаје. Све ово довело је до новог, можда и највећег проблема – опадања интересовања публике за садржаје Дома омладине. Поред овог јављали су се и други проблеми који су били везани за недостатак стручног кадра, а поготову „хоровође и музичког уредника, професионалног кореографа и редитеља Аmaterског позоришта“.⁷⁴² И ова институција је, као и друге осетила кризу која се дешавала у држави и Републици на свим пољима, те су ово били и последњи атоми снаге које је покушала да уложи како би се рад ове институције побољшао.

***

Због жеље да се рационализује потрошња у Дому омладине и унапреди рад, одлука о припајању Радничком универзитету у том тренутку деловала је као идеално решење.

---

⁷³⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

⁷³⁹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

⁷⁴⁰ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984 године.

⁷⁴¹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

⁷⁴² ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

Међутим, већ након само неколико година, када је економска криза у држави потресла и институције културе и развило се самоуправљање у институцијама културе, Раднички универзитет почео је постепено да тоне, а са собом је вукао и Дом омладине. Од најбоље замисли дошло се до пропасти читавог система функционисања две, можда и најважније институције културе у Новом Пазару, са свим њиховим културним акцијама и манифетацијама.

А) Књижевна омладина и њене акције

Културном животу града Новог Пазара доприносио је велики број књижевних вечери које су махом организоване у Дому културе и Синдикату, а којих можда не би ни било толико да није постојао Клуб младих књижевника „Санџачка искра“. Овај клуб је 1956. године окупљао 20 чланова, ученика Гимназије и Учитељске школе, који су имали изузетног успеха у писању и објављивању, као и у јавном презентовању својих радова.⁷⁴³ Чланови овог клуба књижевника били су учесници књижевних вечери које су одржаване у Новом Пазару. Једно од посебних књижевних вечери било је оно Ђамила Сијарића, добитника награде за роман *Бихорци* 1957. године (одржано у пуној сали Синдиката). Поред овог клуба, постојао је и клуб „Иван Горан Ковачић“ у коме су се сваке друге недеље састајали ученици Гимназије и Електортехничке средње школе у Новом Пазару и овде расправљали о различитој литератури и читали личне радове и реферате на теме одређених књижевника, као што је Лорка.⁷⁴⁴ Ове књижевне вечери биле су од изузетног значаја и за повезивање младих из различитих места, па је тако 1958. године у сали позоришта у Новом Пазару одржано књижевно вече, треће по реду оваквог типа (трећа година одржавања), у коме су учествовали млади из Новог Пазара, као и ученици гимназије из Косовске Митровице.⁷⁴⁵ Такође је у октобру ове године одржано књижевно вече у организацији Клуба младих књижевника „Санџачка искра“, у сали Дома културе,

---

⁷⁴³ Више о овоме видети у: *Клуб младих књижевника „Санџачка искра“*, „Братство“, XII, 216–217 (29. новембар 1956.).

⁷⁴⁴ Више о овоме видети у: *У клубу младих литерата*, „Братство“, XIV, 265 (01. 04. 1958.).

⁷⁴⁵ Више о овоме видети у: *Дубоки су корени*, „Братство“, XIV, 267 (20. 04. 1958.).

које је било изузетно посећено.⁷⁴⁶ Исте године, у листу „Братство“ освануло је писмо Клуба „Искра“ у ком је затражена материјална подршка органа власти за покретање листа овога клуба у коме би млади, који су постизали изузетне успехе могли да објављују своје радове. Истакнути су и значајни успеси младих чланова овог Клуба, као што су: једна прва и две треће награде за песму на „Југословенском средњошколском натјечају листа `Полет` из Загреба“,⁷⁴⁷ прва награда за песму на конкурс у београдског Филозофског факултета, мноштво објављених радова у различитим листовима по читавој Југолавији и др.⁷⁴⁸

Иако су књижевне вечери у Југославији биле једна од основних културних и уметничких активности, већ доста развијена крајем педесетих година, у Новом Пазару су након доста година, 1973. Године, поново почеле активније да се организују за ширу публику. У току ове године организовано је њих седам, за основце и радне људе, као и две књижевне вечери за град. Ове културне акције организовали су Раднички универзитет и Радио-станица, а у сарадњи са Књижевном омладином Србије и крушевачким Књижевним клубом „Багдала“.⁷⁴⁹ На овим вечерима представили су се књижевници који су били велика имена књижевности са територије читаве државе: „Танасије Младеновић, Слободан Ракетић, Милисав Савић, Драган Колунџија, Ибрахим Хацић, Радомир Смиљанић и други, као и неколико наших књижевника“.⁷⁵⁰ Нажалост, на овим књижевним вечерима није било забележено присуство ученика средњих школа, што је представљало лош пут младима, јер „и ако се налазимо у времену када интерес за књигом видно опада и када се предузимају читаве акције да се књига популарише, јер је шунд затрпава и гуши, онда је наша дужност тим јаснија, а обавезе, да за књижевне вечери заинтересујемо оне који су за књигу многоструко везани, веће“.⁷⁵¹ И наредне, 1974. Године, одржано је седам песничких/књижевних вечери за све узрасте, у организацији Радио-станице. Ни ове године није било посебног интересовања од стране средњошколаца за овакве културне

---

⁷⁴⁶ Више о овоме видети у: *Клуб младих књижевника приредио књижевно вече*, „Братство“, XIV, 285 (20. 10. 1958.).

⁷⁴⁷ „Искра“ се расламсала, „Братство“, XIV, 284 (10. 10. 1958.).

⁷⁴⁸ Више о овоме видети у: „Искра“ се расламсала, „Братство“, XIV, 284 (10. 10. 1958.).

⁷⁴⁹ Више о књижевним вечерима видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

⁷⁵⁰ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

⁷⁵¹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

догађаје.⁷⁵² Новопазарцима су се представили следећи књижевници/песници: „Стеван Раичковић, Тамил Сијарић, Слободан Ракетић, Драган Лукић, Добрица Ерић, Миладин Марков, Ђуровић Мирослав, Оташевић Вукман, Јеврем Брковић“.⁷⁵³ Година 1975. била је изузетно богата програмом књижевних вечери, које је слушало 1.540 грађана, а на којима су реч имали књижевници из Србије, Јара Рибникар, Брана Петровић, Никола Дреновац, Жика Лазић, Милисав Савић, Слободан Ракетић, Ибрахим Хаџић и др. Ове књижевне вечери организоване су у Дому омладине, а поред њих организовано је и једно књижевно вече за ученике ОШ „Братство“. Као културно-забавно „освежење“, у организацији Дома омладине и редакције „Јеж“ из Београда, приређено је вече хумора и сатире. Овој вечери присуствовало је преко 300 грађана, а учесници су били и Драган Руменчић, Бранко Цонић и други хумористи и карикатуристи.⁷⁵⁴

Са оснивањем Књижевне омладине, почетком седамдесетих година, већина културних манифестација и акција везаних за књижевност прелази у организацију ове институције која је радила у оквиру Дома омладине. Књижевну омладину финансирао је СИЗ културе општине Нови Пазар. Она је била је организатор већине књижевних вечери, „Сусрета четвртом“, Такмичења рецитатора и манифестације „Октобарски сусрети писаца“, а развијала је и сарадњу са школама и организацијама удруженог рада, како би што боље ширила своју културну делатност.⁷⁵⁵

Како се наводи у извештају СИЗ-а за културу у Новом Пазару, 1976. година за Књижевну омладину није била изузетно успешна, поготову када је у питању организација књижевних вечери. Ове манифестације организовали су „појединци из управе Радничког универзитета и Заједница културе“,⁷⁵⁶ док се Управни одбор Књижевне омладине није ниједном састао у току те године. И поред проблема са организацијом реализовано је

---

⁷⁵² Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

⁷⁵³ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

⁷⁵⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

⁷⁵⁵ Више о финансијским средствима видети нпр. у: ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, 2, Записници са седнице скупштине СИЗ-а од 28. 12. 1988 – 27. 03. 1990, Записник са XIV седнице, 14. новембра 1989. и Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, 5, Записници са седнице Извршног одбора Скупштине СИЗ-а, 22. 06. 1989 – 26. 03. 1990.

⁷⁵⁶ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

седам књижевних вечери на којима су учешће узели књижевници из Београда, Приштине и других градова Србије. Због оваквих организационих проблема, као и не баш у потпуности реализованих задатака, Књижевној омладини су постављени нови задаци за наредни период пословања: „Један од примарних задатака је обједињавање рада свих литерарних секција и подстицање књижевног стваралаштва у нашој средини, као и боље организовање Књижевне омладине и пружање могућности младим писцима да се искажу и афирмишу“.⁷⁵⁷ И наредне, 1977. године, осећала се лоша организованост у раду Књижевне омладине. Ипак, од ове године подстиче се комуникација са сеоском омладином, тако што се ученицима сеоских школа омогућава „да остваре директан контакт са књижевницима. Прошле године књижевници су гостовали у Дежеви, Шароњама и Дојевићу и тамо читали своје радове“.⁷⁵⁸ Што се тиче књижевних вечери у граду, њихов број је достигао цифру од девет, са петнаест сусрета књижевника из Републике. Ове године је Књижевна омладина пружила и помоћ у организовању Октобарских сусрета писаца. Као задатак за наредни период, овога пута СИЗ је препоручио Књижевној омладини да „развија своју делатност и усмери је на нове програмске садржаје и облике, као и да побољша организованост и сарадњу са удруженим радом, установама и школама“.⁷⁵⁹

Година 1978. за Књижевну омладину значила је преокрет у њеном раду. Велика пажња била је посвећена организацији у оквиру Књижевне омладине: „Током године одржана је Скупштина Књижевне омладине усвојен нови програм рада, изабрано руководство и анализирани недостаци у минулом раду“.⁷⁶⁰ Ова институција је „установила и неколико својих програма: Сусрети четвртком, Књижевне вечери Дома омладине, Такмичење рецитатора и Октобарски сусрети писаца“.⁷⁶¹ У току ове године организовано је чак једанаест књижевних вечери, а као најзначајнија културна манифестација коју је организовала Књижевна омладина издвајају се „Сусрети четвртком“. Ова манифестација

---

⁷⁵⁷ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁷⁵⁸ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁷⁵⁹ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁷⁶⁰ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

⁷⁶¹ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

спајала је све чланове школских литерарних секција, а из ње се „временом може очекивати рађање стваралачких снага“.⁷⁶² Наредних година организациони рад Књижевне омладине одвијао се све боље, те је 1982. године организовано чак двадесет књижевних вечери на којима су учествовали књижевници из читаве државе. Такође, настављена је и добра сарадња са литерарним секцијама из школа, а знатно се повећао и „број младих који су заинтересовани за књижевну реч и стваралаштво, пружајући могућност да се на овом плану афирмишу“.⁷⁶³

Само две године након великог успона у раду и организацији Књижевне омладине, долази до слабљења рада и све лошијег финансијског стања. Године 1984. расправљало се о одвајању Књижевне омладине и манифестације „Окторбарски сусрети писаца“ из Дома омладине. Ипак, одлучено је да ово удружење (секција Дома омладине) и њена манифестација остану у саставу Дома омладине,⁷⁶⁴ иако су током године изузетно лоше пословали (неорганизовано и без плана) делимично и због трансформације Дома културе.⁷⁶⁵ Наредне, 1985. године, и поред планирања одржавања великог броја књижевних вечери (30), недостатак простора и лоша организација наводе СИЗ културе да изнесу своје незадовољство радом Књижевне омладине у погледу сарадње са школама и у погледу организованог учешћа на такмичењима. Књижевна омладина имала је у плану за ову годину организовање књижевних вечери на којима би учествовала деца писци, као и дечји књижевници. Био је планиран и наставак сарадње са Књижевном омладином Србије, као и реализација дела програма овог удружења.⁷⁶⁶ Због и даље лошег стања у овој организацији, СИЗ је предложио да се ово удружење издвоји из Дома омладине и припоји Библиотеци, „јер је Књижевној омладини и место у организацији у којој омладина

---

⁷⁶² ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

⁷⁶³ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

⁷⁶⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Записник са VII седнице скупштине самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар, одржане 24. децембра 1984. год.

⁷⁶⁵ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

⁷⁶⁶ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

проводи велики део времена бавећи се књигама. На тај начин се могу очекивати значајни резултати у овом облику аматерског стваралаштва младих“.⁷⁶⁷

Треба напоменути да је средином осамдесетих година отпочела и издавачка делатност Књижевне омладине, те је тако 1989. године Извршни одбор СИЗ-а културе општине Нови Пазар донео одлуку да се Клубу писаца „Расција“ из Новог Пазара додели 30.000.000 динара „за реализацију дела издавачког плана за 1989. годину“.⁷⁶⁸

Једна од најзначајнијих традиционалних културних манифестација у Новом Пазару била је и књижевна манифестација „Октобарски сусрети писаца“, која је организована сваке године у октобру, а на њој су учествовали књижевници из читавог света. Главни организатор ове манифестације био је Дом омладине уз помоћ Књижевне омладине, а помоћ је пристизала и од Удружења књижевника Србије.

*

Гледајући на општем државном нивоу, књижевна култура имала је своје успоне и падове, па је тако била изузетно развијена педесетих година када је заправо била у служби образовања и у чврстој спреси са идологијом комунизма, а затим и социјализма. Крајем шездесетих и почетком седамдесетих година почиње успон књижевне културе, више у њеном уметничком смислу, а мање у смислу образовања ширих народних маса. Ипак, оваква експанзија књижевних вечери и других књижевних акција и манифестација почиње полако да пада у сенку кича и шунда који се развија крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година у култури, или боље речено у забавном животу која постепено преовладава. Овоме сведочи и следећи цитат настао на седници Заједнице културе Нови Пазар из 1974. године: „И ако се налазимо у времену када интерес за књигом видно опада и када се предузимају читаве акције да се књига популарише, јер је шунд затрпава и гуши, онда је наша дужност тим јаснија, а обавезе, да за књижевне вечери заинтересујемо оне који су за књигу многоструко везани, веће“.⁷⁶⁹ Наравно потреба за књигом и књижевношћу никада није у потпуности ишчезла, већ су се мењале теме, начини и форме писања, као и њена публика.

⁷⁶⁷ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

⁷⁶⁸ ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седница Извршног одбора Скупштине СИЗ-а, 5, XXXII–XXXIX седница, 22. 06. 1989 – 26. 03. 1990.

⁷⁶⁹ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

Приметно је да су књижевне вечери од почетка биле намењене углавном радним људима и осталима који су желели да се образују у духу социјализма, док се седамдесетих година више окрећу младима и деци. Међутим, у Новом Пазару вечити проблем било је непосеђивање ових вечери од стране средњошколске омладине, која је у социјализму била једна од важних друштвених група – будућа радничка класа. Овакве ствари замеране су и од стране СИЗ-а културе Нови Пазар, пре свега наставницима и директорима који су требали да упућују ученике на књижевне вечери и тиме помогну развој будућих социјалистички обликованих грађана и радничке класе. „И колико год да радује одушевљење радних људи у контакту са књижевницима, исто толико забрињава и зачуђује недостатак ученика средњих школа на књижевним вечерима. На крају остаје питање: Да ли, колико и како, сви ми испуњавамо бар део својих обавеза и дужности, не само грађанских, већ и оних уско професионалних“.⁷⁷⁰

Када је план о формирању узорне омладине која ће се занимати за књижевност скоро пропао, у Новом Пазару основана је манифестација „Октобарски сусрети писаца“, а донекле и у складу са државном културном политиком која се све више кретала ка уметничким вредностима у култури. О значају ове манифестације, али и општем стању књижевне културе у Новом Пазару, крајем седамдесетих година, написао је текст и Марсел Лобе, члан Белгијске краљевске академије за француски језик и књижевност. Овај текст, под насловом „Знамења наде“, објављен је у „Међународној политици“ која излази на шпанском, немачком, француском, енглеском и руском језику, а у њему, на целој једној страни говори о књижевној вечери одржаној у Новом Пазару и о утисцима које су град и његови становници оставили на писце. Између осталог М. Лобе каже: „Није никаква утопија, кад поезија на пример – била она ангажована или не – доприноси стварању климе братства међу народима тиме што у духовима и у срцима побуђује исте тежње. У прилог овоме довољно је напоменути вече поезије, одржано у Новом Пазару у оквиру октобарских књижевних сусрета. Пред препуном двораном у којој су млади људи били најбројнији, песници из најразличитијих земаља су представљали своја дела било посредством превода, било својим интерпретацијама оригиналних текстова, у којима је ритмована реч својим пуним смислом непогрешиво досезала до срца врло пријемчиве

---

⁷⁷⁰ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

публике“.⁷⁷¹ Дакле, ова традиционална културна манифестација, која опстаје и данас, постала је симбол новопазарске књижевне културе, али је била и поновни мотив и добар начин да се привуче омладина у неком мало другачијем, освеженом и иновираним амбијенту.

Б) Музичка омладина и њене акције

Музичка омладина

Музичка омладина формирана је истовремено са оснивањем Дома омладине, 1974. године. Циљ овог удружења био је да „кроз реализацију разноврсних музичких програма допринесе стварању праве музичке публике и развоју музичког живота, а посебно да развије љубав према музици и стваралаштва у њој“.⁷⁷² Већ 1976. године рад новопазарске Музичке омладине у Републици Србији оцењен је изузетним похвалама, а само удружење проглашено је за једно од најактивнијих у Србији.⁷⁷³ Године 1978. Музичка омладина бројала је и неколико хиљада чланова, а у сарадњи са Музичком омладином Србије организовала је бројне концерте класичне музике на којима су гостовали еминентни музичари из земље и света. Музичка омладина била је организатор Регионалне смотре дечјих хорова краљевачког региона 1980. године, на којој су учешће узели и школски хорови из Новог Пазара.⁷⁷⁴

Музичка омладина је веома добро радила до осамдесетих година XX века, када почиње да стагнира њен рад, па све до предлога 1983. године да се ово удружење припоји Музичкој школи, „Школи за основно музичко образовање у Новом Пазару, поготову што је Школа самостална образовна музичка установа од јануара 1983. године, и што ће ова делатност и организационо и стручно бити реализована. С друге стране Школа за музичко образовање на тај начин ће имати могућност да ствара сопствене аматере-уметнике а само

---

⁷⁷¹ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977. године.

⁷⁷² ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁷⁷³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁷⁷⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981.

у делу програма ће се ослањати на програме са стране“.⁷⁷⁵ Ипак, Музичка омладина остаје самостална и у наредним годинама, али је њен рад бивао све више дезорганизован. Дошло је до тога да 1984. године Музичка омладине није скоро уопште пословала. До оваквих проблема једног од најактивнијих удружења са бројним признањима највероватније је дошло „због трансформације Дома културе“,⁷⁷⁶ која се одиграла у том периоду, а у оквиру ког је радило ово удружење. Музичка омладина престала је да постоји 1985. године и тада је званично саопштено да ће се овакав вид рада препустити Музичкој школи у Новом Пазару.⁷⁷⁷ Разлог гашења Музичке омладине, како се наводи у извештају СИЗ-а, јесте тај што су сва гостовања и програми морали да се плаћају. Наравно СИЗ није оправдавао гашење овог удружења и сматрао је да ће омладини бити „ускраћено право да види, научи, чује и одушевљава се музицирањем познатих југословенских музичара, извођача озбиљне музике, великих и камерних оркестара идр“.⁷⁷⁸

Концерти класичне музике

У Нови Пазар концерти класичне музике почињу да се одржавају доста касније него у осталим деловима Србије. Свест о потреби ове врсте музике и њеног јавног презентовања јавља се почетком седамдесетих година XX века. Ову врсту концерата организовала је Музичка омладина у сарадњи са Заједницом за културу Новог Пазара, а били су организовани најпре за новопазарску омладину. Концерти класичне музике у Новом Пазару почетком седамдесетих година представљали су новину и обогаћење културне делатности овог града.

Једна од првих акција у области озбиљне музике био је програм који је Раднички универзитет предложио 1972. године, а у сврху организовања позоришних и других представа из области озбиљне музике и опере. Поред овога организовано је гостовање

---

⁷⁷⁵ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

⁷⁷⁶ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

⁷⁷⁷ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

⁷⁷⁸ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

хора и оркестра дома ЈНА из Београда и Камерно извођење опере “Севилски берберин“.⁷⁷⁹

Иапк, у почетку није све ишло по плану. Тако су за 1973. годину планирана три концерта озбиљне музике, у сарадњи Заједнице културе са Републичком заједницом културе и Концертном пословницом Србије, али је Пословница отказала овај програм из непознатих разлога. Концерти су због овога пребачени за наредну годину, а били су „једини део програма који је по Програму Заједнице предвиђен, а није реализован“.⁷⁸⁰ Тако су, 1974. године одржана два концерта класичне музике, за које није било баш велико интересовање, али је то било и очекивано, с обзиром на то да грађани Новог Пазара нису имали раније додир са овом врстом музике. Први концерт представљен је новопазарској публици (156 слушалаца) 14. новембра, а извели су га „Млади београдски солисти“. Други концерт извео је познати југословенски пијаниста Душан Трбојевић 12. децембра исте године, а извођење је слушало 105 слушалаца. У публици су били углавном ученици основних школа, а недолазак ученика средњих школа искритикован је од стране Заједнице за културу Нови Пазар на једној седници: „Нећемо улазити у разлоге недоласка, али ћемо и овом приликом истаћи да ученици средњих школа изучавају музичку уметност као предмет и да нису у могућности да се чешће сретну са сериозном музиком, те је ово била ретка прилика да чују дела уметника у извођењу једног таквог пијанисте какав је Душан Трбојевић. И ето, на тим практичним часовима наставе, који су далеко кориснији од оних теоретских, није било ученика средњих школа, ваљда што то од њих нико и не захтева“.⁷⁸¹ Уз ова два концерта озбиљне музике, организовано је и гостовање Фолклорног уметничког ансамбла „Донски козаци“ из Совјетског Савеза, које је било изузетно посећено и изазвало велико одушевљење код грађана.⁷⁸² Године 1975. Музичка омладина Новог Пазара, у сарадњи са Музичком омладином Србије, а посредством Дома омладине, организовала је десет концерата озбиљне музике. Овм концертима присуствовало је 3.580 слушалаца, од којих су већину чинили школски омладинци. Циљ овиих концерата био је „да развију љубав према сериозној музици и уопште музичком

⁷⁷⁹ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1972. годину.

⁷⁸⁰ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

⁷⁸¹ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

⁷⁸² Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

васпитању. У нашем граду гостовао је `Академски трио` из Београда, `Трио Леваљ` из Суботице, Никола Рацков, а посебно је приређен концерт за ученике основних школа“.⁷⁸³

Године 1976 ово удружење организовало је чак двадесет четири концерта класичне музике, а све то у сарадњи са Музичком омладином Србије. Одзив омладине био је изузетно велики, а имали су прилике да чују најбоље музичке извођаче из земље и иностранства („Српски гудачки квартет“ и др.).⁷⁸⁴ Републичка заједница културе финансирала је у 1976. години гостовање Српског гудачког квартета у Новом Пазару, које је организовао Југоконцерт, са 4.784 динара и концерт Београдског трија, у организацији Музичке омладине Србије, са 4.025 динара.⁷⁸⁵ И наредне, 1977. године, број концерата класичне музике наставио је да се повећава, те су приређена чак 33 концерта у Новом Пазару и околини на којима су гостовали камерни оркестар „Душан Сковран“, музички ансамбл из Белгије и др, а приређивани су и концерти „који су имали карактер `контакт-програма`, што је имало за циљ да подстакне и развије љубав код младих према овој врсти музике“.⁷⁸⁶ Исте године у Новом Пазару гостовале су Опера и балет Народног позоришта, који су у овом граду изводили опере Риголето и Травијата и балете Жизела и Кинеска прича.⁷⁸⁷ Такође, ове године био је одржан и један концерт из циклуса „Свет уметности“ који је организовала Музичка омладина Србије, а РЗК финансијски помогла и гостовања хора „Иво Лола Рибар“, „Бранко Крсмановић“ и „Колегијум музикум“.⁷⁸⁸ Године 1978. настављен је изузетан рад Музичке омладине и организовано је четрнаест концерата које је слушало око 6.000 омладинаца.⁷⁸⁹

Ни на државном/републичком нивоу ствари у погледу музичког живота, а пре свега када је у питању класична музика, нису биле у довољној мери сређене и развијене. Проблеми су били следећи: „Недостатак музичких кадрова потребних за рад у професионалним и аматерским музичким организацијама; недовољан број музичких

---

⁷⁸³ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

⁷⁸⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁷⁸⁵ Више о овоме видети у: АС, РЗК, XV седница, 06-811/77-01, 27. 04. 1977.

⁷⁸⁶ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁷⁸⁷ Више о овоме видети у: АС, РЗК, XV седница, 06-811/77-01, 27. 04. 1977.

⁷⁸⁸ Више о овоме видети у: АС, РЗК, XV седница, 06-811/77-01, 27. 04. 1977.

⁷⁸⁹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

школа; недостатак одговарајућих објеката и инструмената за нормално одвијање концерата и других облика музичког живота у многим срединама па чак и у Београду; недостатак дугорочног плана развоја музичке делатности“ и др. „У републици још увек немамо широк круг публике за концерте и приредбе озбиљне музике у поређењу са огромним аудиторијумом за народну и забавну музику. (...) У унутрашњости добро су посећене музичке приредбе у организацији музичке омладине које претежно окупљају младе слушаоце, што је плус и охрабрујућа чињеница“.⁷⁹⁰

Године 1979. одржана су два Музичко-поетска рецитала, а „у част јубилеја шездесете годишњице КПЈ и СКОЈ-а. Извођачи–учесници ових свечаних програма били су оперски, драмски и музички уметници из Београда, као и војни оркестар Београдске армијске области. Овим свечаним програмима присуствовало је 1.400 званица и радника већих радних колектива“.⁷⁹¹ Био је приметан већи одзив слушалаца у односу на концерте класичне музике одржане 1974. године, али се и даље није могло сматрати да је порасло интересовање за класичну музику, која је одувек била елитистичка и није се уклапала у идеологију радничке класе. Овакав одзив заправо је био резултат жеље да се присуствује обележавању јубилеја КПЈ и СКОЈ-а. Ипак, мора се признати да је оваква акција Културне заједнице Новог Пазара, у сарадњи са Републичком културном заједницом и Организационим одбором за културни део прославе, сасвим сигурно успела да провуче и представи класичну музику грађанима Новог Пазара.

У току 1979. и 1980. године број концерата класичне музике изразито је смањен.⁷⁹² Ипак, 1980. године први пут је организован целовечерњи наступ једног члана Музичке омладине, гитаристе Жарка Вељовића из Новог Пазара, који је био изузетно запажен и успешан.⁷⁹³ И почетком осамдесетих година настављено је са смањеним обимом организовања концерата класичне музике, па су тако 1982. године изнети проблеми са којима се сусретала Музичка омладина: проблем превоза уметника и недостатак горива за превоз, као и недостатак адекватне сале, тј. сцене за извођење концерата класичне музике. Због проблема неадекватне сале, ове године били су реализовани само концерти класичне

⁷⁹⁰ АС, РСК, 8, 413-90, 641-1/77-025, 31. мај 1977.

⁷⁹¹ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

⁷⁹² Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980. и СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981.

⁷⁹³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981.

музике за предшколце и млађу децу.⁷⁹⁴ Године 1983. наставља се рад Музичке омладине, која организује концерте за децу и омладину, али такође у смањеном обиму,⁷⁹⁵ да би 1985. године функција овог удружења дефинитивно престала.

Оно што је најважније истаћи у раду Удружења и организовању концерата озбиљне музике, јесте то да су они пре свега били намењени омладини и пионирима, те су тако чинили „допуну теоријском знању из музичког васпитања, чиме је остварен један вредан циљ. Оно што посебно треба истаћи у раду музичке омладине је настојање да се озбиљна музика приближи младима и развије у њима смисао за ову врсту уметности“.⁷⁹⁶ Поред представљања ових програма и допуне знања код омладинаца, основна идеја организације ових програма била је и та да се створи стална публика и да омладинци „створе трајан однос према овој уметности“.⁷⁹⁷

В) Хорска делатност

Нови Пазар имао је развијену хорску делатност већ у првим годинама након рата, засновану на хорским секцијама при КУД-овима и школама. Тако је по попису из 1950–1951. године у срезу Дежевском било осам хорских секција, од којих је једна била у граду, а осталих седам у осталим средиштима среза. Певачи су махом били мушкарци, њих 118, док је жена било само 38. С обзиром на то да је срез Дежевски обухватао углавном села и приградска насеља, по занимању било је 114 сељака и 42 службеника, од којих су само двојица били старији мушкарци, док је остало била омладина. Постојао је само један стручни хоровађа, али су и поред тога, сви хорови учествовали на мањим фестивалима и имали гостовања. У срезу Нови Пазар, тј. у самом граду, посотојао је само један хор са 25 мушкараца и 35 жена, од којих је 42 било радника, 10 службеника и осталих 8. Старијих мушкараца било је 12, док је остало била омладина. Овај хор водио је

---

⁷⁹⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

⁷⁹⁵ Више о овоме видети у: ИАРНП, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

⁷⁹⁶ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁷⁹⁷ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

хоровођа који није био стручан, али је ипак хор имао учешћа на фестивалу и приредбама, као и концерте на гостовањима.⁷⁹⁸

Седамдесетих година, са јачањем и ширењем броја аматерских хорова, самосталних и у оквиру КУД-ова на републичком нивоу, јачала је ова делатност и у новопазарском крају. Тако су у Новом Пазару почетком седамдесетих година основани Дечји и Омладински хор, као централне хорске институције. Паралелно са развојем ових хорова, текао је и развој Фестивала омладинских хорова Србије, републичке манифестације, једне од најзначајнијих хорских манифестација у Републици, која се традиционално одржавала у Новом Пазару.

Дечји хор

Дечји градски хор основан је 1972. године и у свом постојању од седам година (до 1979.) остваривао је бројне успехе у различитим такмичењима, како на нивоу округа, тако и на нивоу Републике Србије. Оснивач и финансијер овог хора била је Заједница за културу Новог Пазара, а појединци и фирме, повремено су се укључивали у виду финансијске и других материјалних помоћи.

Године 1972. овај хор је „учествовао на зонском такмичењу, на коме је освојио прво место и на републичком где је заузео треће место, поред тога што је, био учесник свих програма који су организовани у току протекле године у нашем граду“.⁷⁹⁹ Из ових успеха види се изузетан труд и жеља за што већом афирмацијом деце која ће певати у хору, а тако и ширити своју жељу за уметничким аматеризмом, као важним сегментом културне традиције социјализма. О значају овог сегмента културе сведоче и средства која су улагана од стране Културне заједнице Новог Пазара за унапређење и набавку опреме и осталих потребних ствари за функционисање овог хора.

Године 1973. успеси овог хора се настављају – „на зонском такмичењу хорова у Краљеву, освојио је прво место, а на Фестивалу дечјих хорова Србије, треће место“.⁸⁰⁰ Нажалост и поред изузетног ангажовања деце и диригента и великих успеха, дошло је до

---

⁷⁹⁸ Више о овоме видети у: АС, Г-187, 21, културно-уметнички сектор, 30, 1950–1951.

⁷⁹⁹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, 1972–1985, Извештај о раду заједнице културе за 1972. годину.

⁸⁰⁰ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, 1972–1985, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

проблема у поманкању певача, тј. деце чланова хора. Из субјективних разлога, многи наставници и директори градских основних школа, из којих би требало да долазе хорска деца, нису имали разумевања за ову активност и нису остваривали никакву сарадњу. Како се истицало у извештају Заједнице културе Нови Пазар, директори су у први план стављали „обавезе и рад у неким секцијама при школама (...) као разлог што школе не желе да утичу да деца присуствују пробама хора. Неке школе су овај проблем решиле врло једноставно, пружајући пуну помоћ и сарадњу, док се са неким школама тешко може постићи споразум. Тако смо се нашли у ситуацији да од најједноставније ствари направимо најкрупнији проблем због којег Хор не може да ради. Искрено речено, долазак деце на пробе хора не би требало да буде никакав проблем ако рад овог колектива и његове успехе схватамо као своје, као успехе овог града“.⁸⁰¹

И у наредним година проблем у комуникацији са школама се наставио и ширио се до те мере да Дечји градски хор 1976. године није могао да оде на Зонско такмичење у Краљеву, као ни на Фестивал дечјих хорова у Шапцу. Ипак, Заједница културе сматрала је да се хор обавезно мора вратити у функцију у 1977. години, јер је Нови Пазар те године требало да буде домаћин Зонском такмичењу дечјих хорова.⁸⁰² Из извештаја Културне заједнице Нови Пазар сазнаје се да је Дечји градски хор успешно обновио своју делатност у 1977. години и као домаћин освојио прво место на Зонском такмичењу дечјих хорова, а у Шапцу на Фестивалу дечјих хорова – пето место.⁸⁰³

Од наредне, 1978. године, успеси Дечјег градског хора постепено су јењавали, те у овој години хор није освојио ни једно од прва три места на Фестивалу дечјих хорова у Шапцу, а све то „због неких субјективних, а делом и објективних чинилаца, не успева да свој реноме потврди“.⁸⁰⁴

Ови проблеми и проблем самовоље диригента Дечјег градског хора и Омладинског хора, доводе до тога да се 1979. године укида хорска делатност у Новом Пазару. Овакав проблем за музичку културу у Новом Пазару и аматеризам уопште размотрили су „Одбор

---

⁸⁰¹ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, 1972–1985, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, матра 1974. године.

⁸⁰² Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁸⁰³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁸⁰⁴ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

Фестивала омладинских хорова Србије, Извршни одбор заједнице културе, а питање је, било разматрано и на нивоу органа друштвено политичке заједнице са циљем да се нађу могућа решења и да хорови раде. (...) Од половине 1979. Године хорови нису радили, мада је Дечји хор успешно наступао – освојио прво место – на Регионалној смотри хорова“.⁸⁰⁵ О томе колики су значај имали хорови у Новом Пазару и аматерска хорска делатност показује и закључак са седнице Заједнице културе Нови Пазар у коме је изнешено мишљење да се намеће обавеза „Дому омладине да ово питање буде решено у наредној години, јер на то обавезује потенцијал младих и веома дуга и успешна традиција хорског аматеризма у нашој средини“.⁸⁰⁶

*

Уз предан рад Дечјег градског хора који се трудио да постигне што веће успехе и поред бројних проблема, на новопазарској територији радило је и неколико дечјих хорских секција при школама, које су постизале лепе успехе. Тако је 1977. године у Новом Пазару организовано такмичење дечјих, пионирских хорова из краљевачког и титовоужичког региона, који су се сусрели на овој смотри. Прво место на овој манифестацији заузео је хор Основне школе „28. новембар“ из Новог Пазара.⁸⁰⁷

Поред овог такмичења, школски хорови су учествовали и наредних година на смотрама хорова у региону, па је тако 1980. године, „у склопу активности Музичке омладине одржана Регионална смотри дечијих хорова краљевачког региона, на којој су учествовали и хорови школа са подручја наше општине“.⁸⁰⁸

Омладински хор

Још 1959. године, у једном тексту у листу „Братство“ износи се став да је поражавајуће то што у Новом Пазару нема хора, оркестра, фолклора, а чак нема ни кафанске музике. Ипак, постојала је иницијатива љубитеља музике да се оформи група љубитеља музике. Оваква ситуација се делом изменила 1976. године, са формирањем

---

⁸⁰⁵ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

⁸⁰⁶ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

⁸⁰⁷ Више о овме видети у: *Други фестивал омладинских хорова Србије, Значајан напредак хорског певања, „Братство“, XVII, 327 (24. 05. 1977.).*

⁸⁰⁸ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981.

Хора Дома омладине из Новог Пазара. Омладински хор Новог Пазара био је хор без кога не би можда ни било Фестивала омладинских хорова Србије и који је добијао многе награде на овом, али и на другим фестивалима у земљи. Он је представљао значајну институцију културе за младе у овом крају. Већ у другој години свог постојања, 1977. године, Новопазарски хор освојио је друго место у категорији мешовитих хорова, на државном Омладинском певском фестивалу у Цељу.⁸⁰⁹

Године 1978. овај хор добија плакету Седмог конгреса Савеза социјалистичке омладине Србије, за успешан трогодишњи рад, као и Новембарску плакету Новог Пазара. Исте године, хор је пошао на турнеју по Србији коју је финансирала Републичка заједница за културу. Ова заједница финансирала је хор на годишњем нивоу, а њихова обавеза је била да одрже пет концерата по различитим местима у Републици Србији. Због свог квалитетног рада, Омладински хор из Новог Пазара био је сврстан у ранг најбољих хорова Србије, заједно са хором „Бранко Крсмановић“, „Иво Лола Рибар“, хором 66 девојака из Шапца, „Браћа Барух“ из Београда и „Др. Војислав Вучковић“ из Ниша. Ове године, хор је учествовао на бројним манифестацијама и смотрама хорова у Републици, као што су Нишке хорске свечаности, Фестивал хорова Србије у Новом Пазару, Свевармијско такмичење у Смедеревској Паланци и др, а отворио је и Радну акцију „Морава 77“ у Ломници код Крушевца, као и Конгрес Савеза социјалистичке омладине Југославије. Поред такмичења, Омладински хор Новог Пазара одржао је и бројне концерте у градовима Србије (Титово Ужице, Чачак, Краљево, Крушевац и Прокупље).⁸¹⁰

Изненада, у априлу 1979. године дошло је до неспоразума са диригентом хорова (Дечји и Омладински хор) и престао је рад у хорском аматеризму. Након разматрања овог случаја од стране свих друштвено-политичких органа са ове територије, ипак 1979. године престаје рад овог хора. Решавање питања поновног рада овог хора било је препуштено Дому омладине.⁸¹¹ Срећом, ова пауза у раду хора није трајала дуго, те су већ почетком осамдесетих година настављена његова ангажовања.

---

⁸⁰⁹ Више о овме видети у: *Омладински певски фестивал у Цељу, Новопазарски хор други у Југославији*, „Братство“, XVII, 329 (07. 06. 1977.).

⁸¹⁰ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

⁸¹¹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

За рад Омладинског хора крајем седамдесетих година и на самом почетку осамдесетих, везани су изузетни успеси, што није био случај и у 1983. и 1984. години. У току 1982. године Омладински хор је радио до јуна и на Фестивалу омладинских хорова Србије добио бронзану плакету. Ипак, после само три године поново је настао проблем са диригентом који је отишао у ЈНА и са његовим одласком, хор престаје са радом. Дакле, поново је пред Дом омладине постављен тежак задатак проналазак диригента,⁸¹² који је срећом убрзо био решен.

У 1985. години било је потребно уложити велике напоре за стварање услова за потпуну афирмацију Омладинског хора, пре свега материјалном помоћи, јер су издаци били велики. Тако је за потребе ове хорске делатности било неопходно 620.000 динара за лични доходак хороваође, 500.000 динара за набавку гардеробе, 220.000 динара за учешће на смотрама, 200.000 динара за трошкове просторија и 80.000 динара за материјалне трошкове, што је укупно износило прилично велику суму за културу од 1.650.000 динара.⁸¹³ Средства су прикупљана са разних страна, јер је овај хор представљао значајан културни „бренд“ новопазарског краја, те је било и жеље и потребе улагати у њега. Омладински хор Новог Пазара био је један од шест најбољих хорова у Србији, чији је рад и концерте по унутрашњости Србије финансирала Републичка заједница културе.

Поред Омладинског хора, постојале су и хорске секције по средњим школама. Један од најуспешнијих био је Омладински хор при Гимназији у Новом Пазару оформљен 1975. године.⁸¹⁴

Г) Оркестри

Већ након рата, у Новом Пазару формиран је мањи тамбурашки оркестар, музички састав који је углавном свирао на различитим прославама и игранкама. Он је функционисао у виду инструменталне секције у граду, а бројао је десет чланова аматера, од којих је било пет радника, четири службеника и један ученик. Овај оркестар је у

---

⁸¹² ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

⁸¹³ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

⁸¹⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976. год.

периоду од годину дана (1950–1951) имао два гостовања у граду и два у осталим срединама среза, као и учешће на различитим фестивалима, приредбама и играма.⁸¹⁵

Наредних година оркестар није радио успешно, те је ускоро и престао са радом. Шездесетих година поново је покренуто питање потребе формирања једног оркестра на градском нивоу.⁸¹⁶ До реализације ове идеје дошло је тек средином седамдесетих година када су формиран тамбурашки оркестар и оркестар забавне музике „Лауриси“, на градском нивоу.

Тамбурашки оркестар

Тамбурашки оркестар оформљен је средином 1976. године, а у њему су свирали ученици осмог разреда основне школе.⁸¹⁷ Већ наредне, 1977. године, установљено је да овај тамбурашки оркестар није функционисао како треба, иако су за његов рад „обезбеђени сви потребни услови“.⁸¹⁸ Како се сматрало, поред овог оркестра, КУД-у „Младост“ недостајао је и један народни оркестар који би деловао у оквиру аматерске сцене Дома омладине, те је Заједница културе поверила Дому омладине да, у 1978. години, оформи ове ансамбле.⁸¹⁹

Након једне године од оснивања Тамбурашког оркестра, а без успеха у раду, угашен је. У октобру 1981. године Тамбурашки оркестар је поново формиран, а „на иницијативу Заједнице културе, и за само годину дана постигао више него добре резултате. Оркестар броји 9 чланова, а заступљени су виолина, прим, бас прим, један человић, један бас и један контрабас. Чланови оркестра су људи разних професија из наше средине који су своје слободно време подредили захтевима овог колектива и уз много личних одрицања створили један веома вредан, одговоран и дисциплинован музички колектив“.⁸²⁰ Поред бројних наступа у Републици Србији и у читавој земљи, овај оркестар

---

⁸¹⁵ Више о овоме видети у: АС, Г-187, 21, културно-уметнички сектор, 30, 1950–1951.

⁸¹⁶ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960, Л-196, 36, VII седница, 13. април 1960. год.

⁸¹⁷ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁸¹⁸ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁸¹⁹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁸²⁰ ИАРНП, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

гостовао је и у Луксембургу (Белгија). Као и у већини аматерских колектива и овај колектив функционисао је на волонтерском нивоу, а уз велики ентузијазам чланова оркестра и диригента М. Белојице (наставник музичког васпитања и образовања), који је допринио изврсном раду овог колектива и са њим постигао велике успехе за само годину дана постојања.⁸²¹

Оркестар забавне музике „Лауруси“

Као део КУД-а „Младост“ радио је и Оркестар забавне музике „Лауруси“ који је освојио два прва места на Гитаријади у Зајечару 1976. године. Још један његов велики успех представљао је одлазак у Београд, где је снимио плочу и учествовао на такмичењу.⁸²² И наредне, 1977. године, овај оркестар наставио је са успешним радом,⁸²³ који је представљен кроз освојена два прва места на такмичењу оркестара забавне музике у Зајечару. Заједнице културе Нови Пазара сматрала је да ова активност Дома омладине и није спадала под културне делатности, већ у забавни живот Новог Пазара,⁸²⁴ што је важан став када је у питању динститнкција између културног и забавног живота, те је то утицало на материјално улагање у ову делатност.

Поред два већ представљена оркестра, постојало још неколико оркестара у оквиру музичке секције Дома омладине. Из извештаја Културне заједнице Нови Пазар о раду једног оркестра у 1979. години, који је радио у оквиру КУД-а „Младост“, сазнаје се да је изводио диско музику за потребе играчки и „стручно припрема(о) певаче аматере забавне и народне музике и др“.⁸²⁵ Постојали су и други музички састави, а неки од њих били „су састављени од млађих чланова, што значи, да се води рачуна о подмлађивању колектива“.⁸²⁶ Поред овог оркестра, постојали су и бројни музички састави, углавном поп-

---

⁸²¹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

⁸²² Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁸²³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁸²⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, Фебруара 1978.

⁸²⁵ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

⁸²⁶ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

рок музике,⁸²⁷ те се тако Нови Пазар могао похвалити да је и алтернативана музика имала свој удео у грађењу опште културне слике града.

Д) Ликовна сцена и Клуб ликовних уметника „Сопоћани“

Након Другог светског рата у Југославији повећао се број посетилаца музеја и галерија, а паралелно са повећањем броја изложби кретао се и развој институционалног система у ликовним уметностима. Ипак, овај велики број посетилаца углавном је био организован и унапред припремљен – то нису били изразити љубитељи ликовне уметности, већ су ту публику чинили колекционари и организоване групе, које су тек требале да се уведу и образују у смеру ликовне културе. Дакле, требало је још више „радити на унапређивању ликовне културе и стварању ликовне јавности“ (Dragičević-Šešić 2000, 109).

Ликовни живот једне средине изузетно је значајан за развој културне свести грађана одређеног подручја. Ова грана културе и уметности у локалним срединама развијала се током периода социјализма уз помоћ оснивања ликовних клубова, ликовних манифестација, ликовних колонија и изложби.⁸²⁸

Изложбе и ликовни живот

Ликовни живот у Републици Србији добијао је све више на значају крајем педесетих година. Посебно су се издвајале изложбе и сарадње уметника, као и све већи број ликовних манифестација, које почињу да се организују од 1960. године.⁸²⁹ Као

---

⁸²⁷ Неки од познатијих поп-рок састава били су: Мућаџоси, Златни прсти, Плави клинови, Боеми, Сигма, Госпођо Бате и др.

⁸²⁸ „Као пројект, тј. облик дифузије културе, изложба се односи на многе домене уметничког стваралаштва, али и на презентацију културе и културног живота једне средине у најширем смислу. (...) Циљеви изложби могу бити веома различити: уметнички (тада је реч о изложбама као уметничким манифестацијама), пропагандни и комерцијални (сајмови, привредне изложбе...), дидактички (културолошко-документарне изложбе), комеморативни (поводом одређених датума, документарно-историјске изложбе и сл.) и комплексни – када обухватају више раније наведених циљева. Разликујемо следеће типове изложби: ликовне – које могу бити: сликарске, вајарске, графичке, фото-изложбе, изложбе дела примењених уметности итд.; културолошко-документарне: археолошке, етнолошке, позоришне, историјско-архивске, социокултурне и друге; политичке (политичко-историјске); пропагандно-анимационе: изложбе књига, плоча, сајам књига, сајам позоришних или балетских представа; пропагандне привредне изложбе“ (Dragičević-Šešić 2000, 141).

⁸²⁹ Више о овоме видети у: АС, Г-291, 4, 1960.

посебан проблем издваја се финансирање, недостатак ателеа, недовољна сарадња између архитеката и уметника и др.

Значајан аудиторијум ликовне уметности у Србији чинила је радничка класа. Радници су били укључени у ликовне активности, али је то углавном био посебан педагошки програм за њих, у ширем смислу ликовно образовање.⁸³⁰

Новопазарска публика имала је прилике да ужива у ликовним активности након самог рата, углавном кроз организовање малог броја изложби, али је од седамдесетих година тај сегмент ликовне културе био изузетно интензивираан. Овоме у прилог сведочи и чињеница изнесена на седници Света за просвету и културу 1960. године, у којој се помиње и то да је изложби било веома мало иако је постојала могућност организације већег броја „с обзиром на снаге са којима располажемо“.⁸³¹

Као што је већ поменуто, тек седамдесетих година у Новом Пазару ликовни живот почиње да буја, пре свега са организовањем већег броја изложби. Година 1974. била је богата ликовним програмом. Заједница културе Нови Пазар организовала је шест изложби којима је развијала ликовно стваралаштво у Новом Пазару и грађанима чинила присупачним дела новопазарских ликовних стваралаца. Изложбе су имали, поред осталих, и Живојин Андрејић (наставник ликовног из Осаонице), Исмет Чекић (наставник ликовног, реалиста) и Љуба Јовановић („један од највећих мајстора оловке југословенског сликарства“ ОДАКЛЕ). Једна велика групна изложба – „Реализам у српском сликарству XIX века“, била је прва изложба на којој су се Новопазарци сусрели са највећим делима реалистичког сликарства (Урош Предић, Паја Јовановић, Ђорђе Крстић, Милош Тенковић, Полексија Годоровић, Стеван Алексић и др.).⁸³²

Године 1975. при Дому омладине, организовано је неколико великих колективних и самосталних изложби, као што су изложба карикатуристе Бранка Цонића из Београда (била је отворена осам дана, а видело ју је 2.000 посетилаца), као и његова предавања о карикатури, затим изложба радника-сликара Југославије (отворена у холу Концертне дворане и имала је 7.000 посетилаца) и три изложбе фотографије „Тито у часовима

---

⁸³⁰ Више о овоме видети у: АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.

⁸³¹ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 177, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, VII седница, 13. април 1960. год.

⁸³² Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину.

одмора“, „Живот и рад Иве Андрића“ и „25 година самоуправљања“. У склопу ових изложби треба истаћи и изложбу „30 година службе државне безбедности“, коју је организовао Секретаријат унутрашњих послова Нови Пазар у просторијама Дома омладине и коју је видело око 12.000 грађана. Све ове изложбе побудиле су велику пажњу грађана и биле изванредно посећене.⁸³³

У холу Концертне дворане Радничког универзитета, 1979. године организовано је шест изложби на којима је присуствовало око 48.000 грађана. Изложбе су носиле следеће називе: „II самостална изложба Мехмеда Слезовића“, „Сопоћанска виђења 79“, „Изложба поплављеног подручја града“, „Изложба о развоју КПЈ“, „Изложба дечјих радова“ и „Изложба изведених радова `Развитка`“.⁸³⁴

Година 1984. изузетно је значајна за ликовни живот Новог Пазара, јер је те године отворена прва галерија у Новом Пазару – галерија „Сопоћанска виђења“. Већ 1983. године било је великих најава за отварање ове галерије која је у том тренутку била неопходна због великог броја слика остварених на ликовним колонијама Сопоћанска виђења, али и због унапређења развоја ликовног стваралаштва у Новом Пазару. Ова галерија била је основна институција ликовне културе, која је „водила“ и „организовала“ ликовни живот Новог Пазара.⁸³⁵ Дакле, галерија је званично отворена новембра 1984. године, уз велико залагање Заједнице културе Нови Пазар и Дома културе. Ова институција културе, била је значајна, јер је пружала „велике могућности опште размене ликовних изложби у СРС, отвара путеве плодне сарадње са другим музејима и ликовним удружењима, а уз то пружа могућност домаћим сликарима и колекцији слика којом Галерија располаже, да све то угледа светлост дана путем размене, а и у сопственој средини“.⁸³⁶ Због великог значаја галерије, настала је и идеја о издвајању исте из Дома културе и регистравању као засебне институције културе, јер се о њеном финансирању у потпуности бринула Заједница културе Нови Пазар. Галерија је имала једног запосленог, али је за 1985. годину било

---

⁸³³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

⁸³⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

⁸³⁵ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. године,

⁸³⁶ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

планирано запослење још две особе.⁸³⁷ Просторије за Галерију добијене су тако што је Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“ премештена на први спрат Дома културе, а у приземљу, на њеном месту, отворен је простор за Галерију, те су сви радови са Ликовне колоније „Сопоћанска виђења“, који су до тада били смештени у Завичајном музеју и у Дому културе „Ослобођење“, премештени у просторије Галерије. О томе колика су се финансијска средства улагала у ликовни живот Новог Пазара сведочио је и финансијски план за 1985. годину, где је назначено да је за лични доходак директора потребно 620.000 динара, за просторије 1.300.000, а за трошкове организовања изложби 200.000 динара.⁸³⁸

Године 1985. у галерији „Сопоћанска виђења“ била је приређена изложба уметника Миливоја Шуловића. О организацији и раду ове галерије и Дома културе „Ослобођење“ могле су се чути само позитивне критике, јер како је сматрано, оно што је било најважније јесте доступност и отвореност галерије, тј. ликовног ставаралаштва за широке народне масе.⁸³⁹ Већ наредне године, 1986, поново је отворена изложба у Галерији, а овога пута је то била изложба слика и графика групе ликовних уметника. Ова изложба приказивала је савремена достигнућа у уметничком обликовању индустријских производа, а сам назив је осликавао тему изложбе – „Дизајн 85“.⁸⁴⁰

Школске изложбе

Поред ових ликовних акција, значајно место у подизању културне свести код омладине биле су и школске изложбе, које су се одржавале на крају сваке школске године. Овакве изложбе требало је да прикажу резултате рада из извесних предмета у целини, а из других само делимичну примену у пракси. Тако су 1954. године одржане изложбе у Женској занатској школи, Осмогодишњој школи, Учитељској школи и њеној Вежбаоници. Најпотпунија и најбогатија била је изложба Женске занатске школе. Изложба Осмогодишње школе била је добра, док је изложба Учитељске школе била недовољно развијена. О значају и успешности изложбе коју је приредила Женска занатска школа, у

---

⁸³⁷ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

⁸³⁸ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

⁸³⁹ Више о овоме видети у: *Излаже Миливоје Шуловић*, „Братство“, XXV, 714 (08. 03. 1985.).

⁸⁴⁰ Више о овоме видети у: *Нова изложба у Галерији*, „Братство“, XXVI, 756 (10. 01. 1986.) и *Дизајн 85. у Галерији*, „Братство“ (07. 02. 1986).

листу „Братство“ могао се прочитати следећи текст, изузетно важан како би се из данашње перспективе могли сагледати услови у којима су радиле школе: „Ови резултати се могу правилно проценити тек ако се знају материјалне тешкоће под којим је радила школа, тешкоће у вези са борбом против верске затуцаности једног дела родитеља који су ометали рад школе, као и чињеницу да је већина наставног кадра без потпуне школске спреме. Ипак све је то савладано захваљујући силном напору целог колектива на челу са управником школе Гредићем Вукашином“.⁸⁴¹

Иако се у културно-уметничком правцу седамдесетих година изузетно развио ликовни живот у Новом Пазару, ликовни уметници и ликовне институције и даље су сарађивале са образовним институцијама. Тако се 1973. године организује колективна изложба у сарадњи са Активом наставника ликовног васпитања, а учесници изложбе били су Х. Халиловић, С. Јањушевић и Ј. Ганић.⁸⁴²

Године 1974, поводом Дана ослобођења Новог Пазара сачињена је изложба радова ученика средњих и основних школа. Овом приликом, на видело је изашао велики број талентованих омладинаца „који обавезују на помоћ и подршку, на бригу коју морамо убудуће посветити ликовном стваралаштву, односно младим сликарима“.⁸⁴³ С обзиром на то да је изложба била изузетно успешна и да су радови били квалитетни, Заједница за културу Нови Пазар обећала је да ће организовати и наредних година овакве изложбе и да ће формирати фонд за награде, како би се стимулисали млади.⁸⁴⁴

Млади су узели учешћа и у Клубу ликовних уметника „Сопоћани“ који је основан 1975. године, али је активност овог Клуба била лоша када је у питању окупљање „младих ликовних стваралаца из основних и средњих школа и радних колектива“.⁸⁴⁵ Клуб је 1977. године организовао ликовну изложбу ђачких радова у Завичајном музеју, а поводом Дана младости. „Овој изложби претходиле су и појединачне изложбе у основним и средњим

---

⁸⁴¹ Школске изложбе ове године у Новом Пазару, „Братство“, IX, 153 (21. јун 1954.).

⁸⁴² Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

⁸⁴³ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину.

⁸⁴⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину.

⁸⁴⁵ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

школама“.⁸⁴⁶ Године 1978. и даље је изостајала сарадња са младима, па чак није била организована ни изложба младих сликара за Дан младости.

И у наредним годинама ликовни живот ученика и омладине у Новом Пазару одвијао се углавном у оквирима школских секција и припремању изложби поводом већих јубилеја или празника.

Клуб ликовних уметника „Сопоћани“

Са ширењем ликовног аудиторijума, потребе за ликовном уметношћу и повећањем броја ликовних стваралаца, након ослобођења 1945. године у СФР Југославији, формирају се и различита удружења ликовних уметника. Нека од њих су и „Удружење ликовних уметника, Удружење ликовних уметника примењених уметности, Удружење ликовних уметника фотографије; затим удружења уметничких критичара и друштва ликовних педагога“ (Dragičević-Šešić 2000, 109).

Можда и најзначајнијег удела у организацији ликовног живота у Новом Пазару, који је бујао седамдесетих година, имао је Клуб ликовних уметника „Сопоћани“ који је формиран 1974. године. Одмах након његовог дормирања, као његова најзначајнија акција покренута је манифестација под називом „Сопоћанска виђења“. Овај клуб био је у саставу Дома омладине, а финансирао га је СИЗ културе Нови Пазар. Добру сарадњу имао је и са Удружењем ликовних уметника Србије, као и са другим институцијама културе и образовања. Циљ Клуба ликовних уметника „Сопоћани“ био је да се „подстакне развој ликовног стваралаштва у нашој општини, да скупи најмлађе ликовне ствараоце и пружи им стручну и материјалну помоћ, као и да буде место за рад и окупљање сликара наше општине“.⁸⁴⁷ Један од начина промовисања ликовне уметности на којем је интензивно радио овај ликовни клуб, јесу и ликовне изложбе.⁸⁴⁸

Година 1975. била је веома успешна у раду Клуба ликовних уметника „Сопоћани“, када је при Дому омладине организована једна велика колективна и једна самостална

---

⁸⁴⁶ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁸⁴⁷ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

⁸⁴⁸ „Изложба је основни облик дифузије дела ликовних уметности. (...) Постоји више институција за организовање изложби, и то: музеји (ретоспективне и друге веће изложбе), изложбене галерије, продајне галерије, галерије-књижаре илои галерије-кафеи, галерије-продавнице, изложбени простори културних центара, изложбени простори предузећа“ (Dragičević-Šešić 2000, 111).

изложба чланова овог Клуба. Заједничка изложба чланова Клуба, представљала је Нови Пазар „и у Косовској Митровици на сусрету радника Бора и Косовске Митровице и добила ласкаве оцене о својој вредности“,⁸⁴⁹ а самостална изложба је била она Исмета Чекића – наставника ликовног васпитања из села Осаоница (посетило ју је око 4.000 грађана). Ова година била је важна, јер је у току ње овај Клуб окупио све заинтересоване ликовне уметнике.⁸⁵⁰ Исте године Заједница културе обезбедила је финансијска средства и просторије које су до ове године недостајале.⁸⁵¹ Године 1976. одржано је пет самосталних изложби у Новом Пазару, једна самостална изложба наставника ликовног васпитања Исмета Чикића у Косовској Митровици и једна велика колективна изложба „приређена је за раднике ТК „Рашка“, односно у просторијама Комбината“,⁸⁵² а све то у организацији Клуба. Посећеност ових изложби била је велика, а као најзначајнија акција Клуба издваја се манифестација „Сопоћанска виђења“ са две изложбе,⁸⁵³ која је основана у склопу Дома културе „Ослобођење“.⁸⁵⁴ И наредне, 1977. године, наставио се изузетан рад Клуба, те су биле организоване неколике изложбе, пре свега „од радова учесника Сопоћанских виђења у току прошле године приређене су три изложбе: у Бору, Мајданпеку и Дому ЈНА у Рашки, а организоване су две изложбе сликара Чекића Исмета у Сјеници и Косовској Митровици“.⁸⁵⁵ Поред ових изузетних резултата, било је и неких недостатака у раду Клуба, као што су слаба „активност на окупљању младих ликовних стваралаца из основних и средњих школа и радних колектива, заједничке изложбе ђачких радова за Дан младости и рад по секцијама у Атељеу Клуба“.⁸⁵⁶ И 1977. године ови недостаци остају

---

⁸⁴⁹ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

⁸⁵⁰ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

⁸⁵¹ Из Извештаја Културне заједнице Нови Пазар, 1973. године, може се сазнати да су се током те године „чинили велики напори да се обезбеде просторије у којима би био смештен атеље за ликовне уметнике“ (ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године), али да се у томе није успело, те се овај проблем поставио као хитан.

⁸⁵² ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁸⁵³ О овој традиционалној манифестацији/ликовној колонији „Сопоћанска виђења“ и Школи старих техника биће засебно дато представљање и анализа у поглављу Традиционалне културне манифестације.

⁸⁵⁴ Више о манифестацији „Сопоћанска виђења“ и изложбама организованим 1976. године видети више у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁸⁵⁵ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁸⁵⁶ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

видљиви, мада је ипак „Клуб за дан Младости организовао у Завичајном музеју веома вредну и успешну ликовну изложбу ђачких радова“.⁸⁵⁷ Године 1978. и даље изостаје сарадња са младима, па чак није организована ни изложба младих сликара за Дан младости. У овој години рад Клуба је прилично ослабио, а како Заједница културе истиче, рад овог Клуба је „пре свега израз и резултат савесног и одговорног односа појединих сликара према свом позиву, а не нека организована акција“.⁸⁵⁸ Радом Клуба у 1979. години, Заједница културе и даље није била у потпуности задовољна, те је сматрала да је и поред организовања бројних ликовних акција, Клуб радио „неорганизовано и без одређеног континуитета у раду, те да озбиљан задатак стоји пред Домом омладине и ликовним уметницима наше општине да се организација рада у Клубу побољша, те и постигну већи резултати“.⁸⁵⁹

Наредних година рад Клуба одвијао се прилично успешно, уз помоћ волонтера–аматера који су својим ентузијазмом доприносили добром и континуираном раду Клуба и након скоро деценије постојања.⁸⁶⁰ Планом рада за 1985. годину била је предвиђена сарадња са другим Клубовима ликовних уметника у градовима широм Србије и излагање изложби у тим местима. Такође је, планом предвиђено да Клуб организује „више изложби својих чланова, самосталних и заједничких. Клуб ће учествовати и у реализацији програма у Галерији као и у ликовној колонији `Сопоћанска виђења`“.⁸⁶¹ Година 1985. била је успешна за рад Клуба, јер је он и поред бројних финансијских и просторних проблема, радио „на организовању изложби својих чланова у новоотвореној Галерији `Сопоћанска виђења`, на пружању помоћи око отварања других изложби у овој Галерији и на поновном окупљању чланства“,⁸⁶² али и организовао изложбе својих чланова у новој галерији „Сопоћанска виђења“. Изузетан успех постигла су исте године и

---

⁸⁵⁷ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁸⁵⁸ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

⁸⁵⁹ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

⁸⁶⁰Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

⁸⁶¹ ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

⁸⁶² ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

два његова члана која су учествовала у Ликовној колонији „Сопоћанска виђења“, као и један сликар који је био полазник Школе старих сликарских техника.⁸⁶³

Овај клуб финансирала је Заједница културе општине Нови Пазар према финансијском плану предвиђеном за наредну годину. Средства, нажалост, нису била увек довољна за овај Клуб, јер се радило о скупим материјалима који су били потребни за израду радова ликовних уметника и приређивање изложби. Тако је, нпр. 1975. године Клуб ликовних уметника, од Заједнице за културу тражио три милиона старих динара, а било му је дато само оно што је било предвиђено финансијским планом за ту годину – 1, 5 милион старих динара,⁸⁶⁴ док је у 1985. години ова финансијска помоћ износила само 180.000 нових динара.⁸⁶⁵ И поред не сасвим задовољавајућих финансијских услова, овај Клуб пословао је добро, са организовањем манифестације „Сопоћанска виђења“ која је окупљала бројне ликовне уметнике из земље и света, као и са организовањем многобројних и изузетно квалитетних изложби. Заједница културе Нови Пазар опремила је просторије Клуба и обезбедила добре услове за рад ове институције.

6. Организација удруженог рада (ОУР) „Братство“

У склопу свог деловања, ОУР „Братство“ имала је лист „Братство“, Радио и Телевизијски програм. Како у Новом Пазару телевизијски програм није био значајно заступљен до осамдесетих година и како аутор текста није био у могућности да пронађе довољан број информација о овом медију, у даљем тексту биће представљен рад листа „Братство“ и Радио станице Нови Пазар. Ова два медија, можемо убројати у културне установе Новог Пазара из разлога што су они основни преносиоци обавештавања о културно-забавном животу Новог Пазара, али и не само преносиоци, већ и коментатори, аналитичари и сведоци.

Већ током 1960. године „активност радија и телевизије у Републици забележила је нови успон, који се огледа не само у порасту броја радио-претплатника него и, нарочито, у

---

⁸⁶³ Више о овоме видети у: СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

⁸⁶⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записници са седница ИО СИЗ културе општине Нови Пазар, 21. 04. 1973 – 21. 12. 1977, 25. 7. 1975.

⁸⁶⁵ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

снажнијој инфромацији телевизије, иако је она тек на почетку“.⁸⁶⁶ Оваква ситуација није се могла одразити у Новом Пазару, јер су од 1955. године, тек почеле да се формирају поједине групе које су преко радио-дифузних таласа представљале своје програме, а радио-апарате су махом имале школе, установе културе и поједине привредне организације. Са привредним и економским растом у граду, расте и могућност за поседовањем радио-апарата, а потреба за формирањем радио-станице јавља се крајем шездесетих година, те је 1972. године званично и основана.

Као што је речено, радио и лист „Братство“ били су најзначајнији облици информисања, али су и усмеравали и коментарисали културни живот Новог Пазара и околине. Тако се, 1979. године, разматрао значај ове две институције, као и о њихов велики напредак у извештавању: „допринели су далеко потпунијем и садржајнијем информисању радних људи и грађана нашег краја. Учињени су значајни кораци и у стварању техничких и кадровских могућности да Радио Нови Пазар, пре свега, уђе у зрело доба“.⁸⁶⁷

Укупно узевши, ОУР „Братство“ имала је дуг век постојања и рада и то веома успешног. Осамдесете године XX века за ову организацију донеле су и нове изазове, као што је телевизија, а радио станица се технички унапређивала и мењала свој профил деловања. Тако и само неколико година пред гашење ове организације, 1987. године, на седници СИЗ-а основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, донети су следећи закључци који су били од изузетног значаја за читаву мрежу „Братство“. Дакле, Извршни одбор је те 1987. године усвојио програм рада НРИО „Братство“ за који је сматрано да је изузетно користан и „обогаћен је како (нашим) садржајима, тако и дужином трајања Радио програма“,⁸⁶⁸ иако је ова организација до самог краја свог постојања имала проблема са кадровским питањем.⁸⁶⁹

---

⁸⁶⁶ АС, Г-291, 4, 1960.

⁸⁶⁷ Програмски и издавачки савет разматрао и усвојио извештај о раду НРИО „Братство“ у прошлој и програмску оријентацију у овој години, Радио и лист значајни облици информисања радних људи и грађана новопазарске комуне, „Братство“, XIX, 411 (6. фебруар 1979.).

⁸⁶⁸ ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, 1, Записници са седнице скупштине СИЗ-а, 9. 06. 1986 – 8. 11. 1988, Записник са IV седнице, 20. март 1987. године.

⁸⁶⁹ Више о овоме видети у: ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, 1, Записници са седнице скупштине СИЗ-а, 9. 06. 1986 – 8. 11. 1988, Записник са IV седнице, 20. март 1987. године.

А) Новине „Братство“

Штампа је једно од средстава масовне комуникације и као таква изузетан „проводник“ и преносилац порука и идеја, али и пропагандни медиј, који је у СФРЈ имао значајно место.⁸⁷⁰ Она је поред информативне функције имала и своју образовну функцију, као и други медији који „имају и тај просветитељски задатак едукације јавности“ (Šabanović 2016, 265).

Грађани Новог Пазара, поред многих ђачких листова, као што је гимназијски часопис „Наше доба“ и др,⁸⁷¹ могли су да се информишу и у локалним или регионалним листовима „Братство“, „Ибарске новости“, „Санцак“ и др. Ипак, најзначајнији и најсеобухватнији лист био је лист, „Братство“ о коме ће, због његовог изузетног значаја и као извора у овој докторској дисертацији, бити посебно речи.

С обзиром на то да је у првим годинама након рата до штампе било тешко доћи, а поготово је то важило за становнике руралних места, значајне су биле зидне новине,⁸⁷² које су имале „шарену садржину“, а биле су објављиване сваке суботе. Текстова за ове новине писала је углавном омладина. Како се сазнаје из једног средског извештаја за 1946. годину: „Са издавањем зидних новина у нашем срезу није ишло најбоље. Оне су добиле свој замах највише у предконгресном такмичењу када се број издатих зидних новина стално повећавао. Али касније оне почињу све ређе да се дају. Али оно што је најслабија особина била при издавању ових новина та је што су оне издаване без довољно припремања. Чланци су већином писани руком, јер омладина није имала машине за писање да бих откуцавала. Чланци су често пута писани а нарочито у прво време без довољно конкретности“.⁸⁷³ Проблем су била и места на којима су требале да се приказују

---

⁸⁷⁰ „Штампа је такође сложено средство масовних комуникација, пошто је од писаног говора учинила средство масовног комуницирања. Због тога њене културне особености леже у ономе што одваја усмени говор од писменог говора, с једне стране, као и у ономе што се додаје писаном говору односно тексту, с друге стране“ (Илић 1987, 46–47).

⁸⁷¹ „Захваљујући ангажовању ученика и наставника први број листа „Наше доба“ угледао је светлост дана 1968. године. У првом полугодишту, 1968. године, штампана су два броја. Први број није сачуван и нема података о њему, остаје нам само да претпостављамо у ком месецу је могао да буде објављен“ (Стефановић 2008, 179–180).

⁸⁷² Одмах након ослобођења, просветни радници су почели са објављивањем зидних новина, које су служиле за размену мишљења (више о овоме видети у: Малетић 1969, 443).

⁸⁷³ АС, Г-291, 1, 1–780, 1959, 413/02.

ове новине, али и поред свих тешкоћа омладина је ипак желела да пише.⁸⁷⁴ Можда су још значајније у том периоду биле усмене новине,⁸⁷⁵ веома неопходне због великог броја неписмених у овом крају.⁸⁷⁶ Проблем са штампом на селу јавио се и у погледу „растурања“ штампе, коју је делила омладина. Омладина је то радила углавном преко зиме, када је имала више времена, а лети је велики број штампе остајао у месним заједницама. Долазило је и до кашњења достављања новина, због проблема са добијањем истих из града и ширења даље, „али и поред свега овога, штампа у нашем срезу није играла ону улогу коју је требала односно у преваспитавању омладине“.⁸⁷⁷ Проблем се јавио и у читању штампе, које се одржавало колективно, док је индивидуално било веома слабо.⁸⁷⁸

*

Као један од најзначајнијих листова за новопазарски крај и као један од основних извора за ово истраживање, у даљем тексту биће издвојен лист, првобитно назван „Вијести“, а затим „Братство“. Лист „Вијести“ почео је да излази у Новом Пазару још пред крај рата, децембра 1944. године, а настао је након оснивања Среског Народноослободилачког одбора, покренут од стране Одељења за информације и пропаганду. Овај лист је излазио неколико пута недељно, а до маја наредне године изашло је чак тридесетосам бројева. У јануару 1945. године, лист „Вијести“, који је био намењен искључиво за територију Новог Пазара, „преузима и наставља с његовим издавањем срески одбор ЈНФ-а“ (Малетић 1969, 446). Значај овог штампаног медија био је у датим околностима и у том периоду изузетно велики, јер је он имао за задатак да информише грађанство о политичким дешавањима, као што је, на пример, било стање на фронтима, те о културном и друштвено-политичком животу, отпочињање рада у школама, установама за културу, друштвеним организацијама и сл.

У мају 1945. године, Одељење за агитацију Округног комитета КПЈ доноси одлуку да уместо листа „Вијести“ почне да излази лист „Братство“. Лист „Братство“ био је орган Среског одбора ЈНФ-а и СО ССРН, што га је са укидањем Среза Нови Пазар довело до

⁸⁷⁴ Више о овоме видети у: АС, Г-291, 1, 1–780, 1959, 413/02.

⁸⁷⁵ Усмене новине су, поред аналфабетских курсева и читаоница, биле један од најзначајнијих и најпопуларнијих облика спровођења просветитељско-догматског модела културе у првим годинама након Другог светског рата, а од стране Партије.

⁸⁷⁶ Више о овоме видети у: Малетић 1969, 448.

⁸⁷⁷ АС, Г-291, 1, 1–780, 1959, 413/02.

⁸⁷⁸ Више о овоме видети у: АС, Г-291, 1, 1–780, 1959, 413/02.

престанка излажења у периоду од 20. децембра 1959. године до 24. маја 1977. године, када поново бива покренут. Након престанка редакције са радом 1959. године, овај лист се прикључује дописничкој мрежи краљевачких „Ибарских новости“.⁸⁷⁹ „После нове територијалне промене и припајања Среза Нови Пазар Срезу Краљево, престала је потреба излажења два листа на истој територији. Због тога лист `Братство` престаје са овим бројем да излази и фузионише се са листом `Ибарске новости`. Нови лист излазиће једном недељно под називом `Краљевачке новине`. Први број овог листа изаћи ће пред Нову 1960“.⁸⁸⁰ У то време, у Новом Пазару појављује се лист Фабрике текстилних производа „Рашка“, који донекле замењује „Братство“ – по идеологији и тематици, али он није имао ону ширину читалачког пријема коју је имао лист „Братство“, јер је био присутан углавном само у граду.

Све до престанка излажења листа „Братство“, овај је штампани медиј био изузетно значајан, и може се рећи да је то било по три основа: како по информативној обухватности у смислу делатности (друштвено-политичке, привредне и културно-просветне делатности), тако и по територијалној ширини на којој су ове новине биле доступне, а преваходно по основној улози коју је „Братство“ у датом времену имало и преносило путем својих чланака – ширење братства и јединства међу народима и народностима тадашње државне заједнице.

Неколико година пред коначни престанак излажења овог листа, на седници СИЗ-а Нови Пазар донет је закључак о великој користи листа и других медија укључених у ову организацију.⁸⁸¹ На овој седници, 1987. године, дат је и предлог самоуправним органима ове организације „да испитају стварне потребе да новинари ове организације буду истовремено дописници дневних и других листова ван Новог Пазара, јер је до сада било таквих ситуација да се један исти догађај интерпретира различито у листу `Братство` и другим дневним и недељним листовима, као и да испитају могућност увођења кабловске телевизије за подручје Новог Пазара“.⁸⁸² Конкретно, за лист „Братство“ сматрано је да је

---

⁸⁷⁹ Више о овоме видети у: Малетић 1969, 453–454.

⁸⁸⁰ *Последњи број „Братства“*, „Братство“, XV, 326 (20. 12. 1959.).

⁸⁸¹ Више о овоме видети у: ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седнице скупштине СИЗ-а, 2, 28. 12. 1988 – 27. 03. 1990, Записник са IV седнице, 20. март 1987. године.

⁸⁸² ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седнице скупштине СИЗ-а, 2, 28. 12. 1988 – 27. 03. 1990, Записник са IV седнице, 20. март 1987. године.

од велике користи и да је „друштвено оправдана иницијатива да се за општине Нови Пазар, Сјеница, Тутин и Рашка обједини Радио програм, као и листови у овим општинама, јер се тиме побољшава квалитет информисања у овим друштвено-политичким заједницама“.⁸⁸³ Како се примећује, лист „Братство“ и даље је постојао и давао информације везане за важне друштвено-политичко-културне догађаје у читавом округу. И у 1988. години Извршни одбор СИЗ-а био је задовољан радом читаве НРИО „Братство“ и сматрао је да је ова организација „реализовала све што је Програмом рада предвиђено, и то веома успешно и коректно обавештавала о свим важнијим догађајима из живота и рада општина Нови Пазар, Сјеница, Тутин и Рашка“ и др.⁸⁸⁴

Последњи број листа „Братство“ изашао је 1992. године, када су се дефинитивно угасиле ове локалне новине. Политичке и друштвене прилике, или боље речено – неприлике, тада су, почетком деведесетих година, биле такве да њихове последице нису могле заобићи ниједан сегмент материјалног и духовног живота становништа читаве државе, па ни становништва новопазарског краја. Тако су опадале и гасиле се неке културне вредности, културне институције и културне манифестације. Братство је у вртлогу оружаних сукоба на тлу бивше Југославије нестало као једна од најважнијих прокламованих тековина НОБ-а и вишедеценијска идеолошка категорија, па је можда и то био разлог да је престала потреба за постојањем листа са истим именом.

Лист „Братство“ извештавао је о бројним културним догађајим у новопазарском крају ревносно и пожртвовано за ширење свести о потреби културе и успесима који су постизани на том пољу. Због ових својих карактеристика сврстан је у институције од културног значаја.⁸⁸⁵

---

⁸⁸³ ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седнице скупштине СИЗ-а, 2, 28. 12. 1988 – 27. 03. 1990, Записник са IV седнице, 20. март 1987. године.

⁸⁸⁴ ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седнице скупштине СИЗ-а, 2, 28. 12. 1988 – 27. 03. 1990, Записник са IV седнице, 4. април 1989. године.

⁸⁸⁵ С претходним у вези, осамдесетих година XX века лист „Братство“ издавао је и топ листе, које су биле један од значајних сегмената културно-забавног живота Новог Пазара и биле су једно од ретких места на којима су млади могли да се упуте у оно што се дешава на светској музичкој сцени. Ове топ листе почеле су да се објављују у листу „Братство“ пред крај 1983. године. У овој рубрици налазили су се називи неких од тада изузетно популарних песама популарне музике, као и диско хитови карактеристични за музику тог периода. Неке од топ листе могу се погледати у следећим бројевима „Братства“: *Топ листа*, „Братство“, XXIV, 660 (03. 02. 1984.); *Топ листа*, „Братство“, XXIV, 670 (13. 04. 1984.); *Топ листа*, „Братство“, XXIV, 671 (20. 04. 1984.) и *Топ листа*, „Братство“, XXIV, 673 (11. 05. 1984.).

Б) Радио

Радио и телевизија били су једне од културно-информативних делатности које су доживеле најбржи развој од свих културних делатности у периоду социјализма.⁸⁸⁶ С тим у вези су и следеће чињенице везане за број претплатника радија, сати емитовања програма и др: „На подручју СР Србије 1939. године било је 73.596 претплатника радија, а 1979. године 1,343,00. У 1939. години програм радија је емитован 8.344 часа, а јачина предајника износила је око 30 KW. После 40 година било је 84.000 емитованих часова, а јачина предајника износила је 3.706 KW. У међувремену је веома развијена и мрежа ултракраткоталасних и локлних радио-станица и програма“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 82). У првим годинама након рата, радио је имао више функцију војно-обавештајног и пропагандног информативног средства. Крај шездесетих и сдамдесете године донеле су са собом највећи развој у културним делатностима, па тако и на плану радио програма и организације радио-станица, те се примећује и „појачана иницијатива за развој локалних радио станица“ (Milutinović 2014, 111). Ових година развијају се и нови жанрови у оквиру документаристичко-драмског програма и музичко-звучног експеримента. У Београду је, 1970. године, основана Пословна заједница радио-дифузних организација СР Србије, чији је оснивач био Радио Београд. Дакле, радио је био „најмоћније средство информисања (до настанка телевизије)“, што се очитује и кроз његово стално присуство „у правно-нормативној регулативи ФНРЈ, а касније и СФРЈ“ (Milutinović 2014, 112).⁸⁸⁷

Живот Радио-станице у Новом Пазару почео је емитовањем емисија из покретног студија крајем рата. Покретни студио радио је паралелно са главним и обавештавао Новопазарце о значајним догађајима са лица места.⁸⁸⁸

Године 1972. са ширењем мреже радио-станица и удруживањем у једну врховну организацију, оснива се и Радио „Братство“ у склопу Новинске и радио-информативне радне организације „Братство“. Оснивач овог радија била је Скупштина општине Нови

---

⁸⁸⁶ „Прва редовна радио станица у Србији основана је 1929, а прва краткоталасна станица 1936. године. Телевизија је знатно млађа, почела је са радом 1958. године“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, стр. 82).

⁸⁸⁷ „Радио-дифузија функционише као подсистем унутар шире социјеталне и културне структуре. Према дефиницији Унеска, реч је о моћном друштвеном и културном подсистему, чије функције надилазе елементарне: информисање, едукација, забава, оглашавање“ (Milutinović 2014, 102).

⁸⁸⁸ Више о овоме видети у: *Из радио програма (уместо белешке), Хало, студио на терену...*, „Братство“, XVIII, 399 (31. октобар 1978.).

Пазар. Овај радио био је значајна институција у подизању културне свести становништва новопазарског краја и околних места (Тутин, Сјеница и Рашка). Низак животни стандард пре Другог светског рата није дозвољавао да се улаже у ову грану медијске културе – самим тим што грађани нису имали финансијских услова да купе радио-апарате. Међутим, већ 1955. године, са порастом животног стандарда, број радио-апарата у Новом Пазару достигао је цифру од преко 550, што је знатно више него пре рата, када их је било свега 30,⁸⁸⁹ а тиме се показује да је и Нови Пазар ушао у фазу *радиофонске културе*.⁸⁹⁰ „Програм је емитован радним даном и суботом од 11.00 до 17.30 и недељом од 8.00 до 14.00 часова“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 85).

Почетком шездесетих година у новопазарском крају знатно се повећао број радио апарата у школама, предузећима и организацијама, као и у приватном власништву (1.250 у граду, од тога 100 у предузећима и установама). Све школе у граду имале су своје радио апарате, а и у селима је број радио апарата био велики (Трнава 12, Рајчиновиће 29, Лукаре 2 и Дежева 4). Оваква доступност радио апарата и радио програма, имала је „велики утицај на културно забавни живот у нашој комуни“.⁸⁹¹ Када је већ обезбеђен овако велики број радио апарата, идеја Заједнице културе била је да се организује већи број колективног слушања радио програма у школама, фирмама, организацијама и установама. У селима, овакав вид слушања програма много је боље организован него у граду, али „је тамо проблем финансирања, односно набавка батерија и пуњење акумулатора. Често због немања средстава за напред наведене потребне радио апарате леже не искоришћени дуже времена“.⁸⁹² Још једна од идеја везаних за сеоско подручје била је да се организује колективно слушање радио програма сваке недеље за цело село.⁸⁹³ На овај начин,

---

⁸⁸⁹ Више о овоме видети у: *Удесетостручен број радио-апарата у Новом Пазару*, „Братство“, X, 172 (1955.).

⁸⁹⁰ „Радио као средство масовне комуникације, појавио се сразмерно рано и до данас је прошао кроз три различите фазе: 1) фазу појаве (од првих година 20 веја до 1927. године); 2) зрело доба (1927. до 1940) и 3) фазу радиофонске културе, која настаје углавном после завршетка другог светског рата и када, услед супарништва телевизије и других средстава, радио бива принуђен на унапређење технике, програма и специјализације“ (Илић 1987, 48–49).

⁸⁹¹ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

⁸⁹² ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седноца Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

⁸⁹³ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02. – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

провлачене су бројне идеолошке потке, као што је јачање заједништва, братства и јединства, али и образовање у складу са социјалистичким идеалима који су представљани кроз образовне радио емисије, а који су овако брже и боље допирали до већег броја слушалаца.

Радио Новог Пазара можда није имао толико интензиван и креативан живот као, на пример, новопазарско позориште или биоскоп, али је свакако играо значајну улогу у културном животу овога краја, поготово на локалном плану. О значају ове радио-станице сведоче и гостовања екипе радио-емисије „Весело вече“ у време њене изузетне популарности у читавој држави. Слушаоци новопазарског радија били су одушевљени оваквим садржајем емисије, те се и у Новом Пазару формирала група „која у оквиру Аматерског позоришта припрема и даје програме ове врсте. Од 1955. године, када је почела с радом, па до 1960. године, када је тај жанр превазиђен, ова група наишла је на изванредан пријем у новопазарској публици“ (Малетић 1969, 451). О значају ове групе – не само у смислу забавног живота, него и у смислу ширења социјалне свести и развијања критичког односа према социјалним манама – сведочи и следећи навод: „Дворана позоришта постала је не само место забављања него и социјалне сатире, која је вешто исмевала, али и доброћудно уклањала многе пороке и мане настале у овој средини“ (Малетић 1969, 451).

О добром раду и значају који је имао Радио у Новом Пазару говорило се и у Културној заједници Нови Пазар, са посебним освртом на значај Радио-станице у афирмисању многих вредности у култури. Такође, истакнуто је да је „култура општине Нови Пазар била (је) месечно једном на Заједничком таласу Удружених радио-станица Србије, а три таласа су била посвећена искључиво развоју културе код нас“.⁸⁹⁴ Све ово донело је добро и тачно информисање становника ове области о културним дешавањима, те је Заједница културе Нови Пазар била задовољна оваквим радом Радио станице.

Значајан допринос на пољу не само културе него и развијања друштвене свести дао је и радио-аматеризам. Овај вид друштвеног ангажовања смештен је и у болницу, неочекивано и несвакидашње место за једну радио-станицу. Треба рећи да је са радио-аматеризмом у болници прво започело Сарајево, још 1971. године, а у Нови Пазар

---

⁸⁹⁴ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину.

реализација ове хумане идеје стиже 1981. године – са отварањем радио-станице „Јелеч“ у заводу за лечење миопатских и неуромиопатских обољења у Новопазарској бањи.⁸⁹⁵

Након пет година (1986) сегмент културне политике окреће се ка алтернативнијим програмима, тј. ка програму Радија 202, што је представљено у тексту листа „Братство“: „Појаве, У моди је 202: Није тешко постати ХИТ чаршије, потребно је само добро дизање прашине. Ових дана смо у декаде убацили први и други програм Радио-Београда, а и наш Радио програм“.⁸⁹⁶ И поред модернизовања програма ове Радио организације, 1986. године, техничка опремљеност била је лоша, те се како се исиче у закључцима СИЗ-а Нови Пазар, намеће обавеза улагања у техничка средства и опрему. Поред овога разматрало се и добијање новог простора за Радио станицу, како би се трајно решио овај проблем. Предложени су измештање цвећаре КРО „Напредак“ и адаптацијаи доградња постојеће зграде Радио станице.⁸⁹⁷

Са економском кризом у коју је ушла држава, па тако и локалне самоуправе и све друштвене области које се налазе у једној локалној самоуправи, и Радио станица Нови Пазар запада у финансијске потешкоће, јер се трошкови повећавају, а финансија је било све мање. Тако је и поред ребаланса у 1987. години, на седници СИЗа за Културу Нови Пазар, изнесен закључак да је „ова СУР (је) имала крупних потешкоћа у обезбеђивању средстава“.⁸⁹⁸ Овиме је започет смањен обим радио емисија и уопште бриге за ову институцију, као уосталом и за већину културних институција које су пословале у том периоду.

---

⁸⁹⁵ Више о овоме видети у: *Радио просторства зову*, „Братство“, XXI, 507 (23. јануар 1981.).

⁸⁹⁶ *Појаве, У моди је 202*, „Братство“, XXVI, 757 (07. 02. 1986.).

⁸⁹⁷ Више о овоме видети у: ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, 1, Записници са седнице скупштине СИЗ-а од 9. 06. 1986 – 8. 11. 1988, Записник са IV седнице, 20. март 1987. године.

⁸⁹⁸ ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, 1, Записници са седнице скупштине СИЗ-а од 9. 06. 1986 – 8. 11. 1988, Записник са VII седнице, 31. март 1988. године

III

Традиционалне културне манифестацијеу Новом Пазару

*Историја се наслеђује,
а традиција се гради упорним радом.*
Т. С. Елиот

Термин манифестација у смислу „велике или значајне приредбе, представе културног, спортског и другог карактера, које јавности приказују и популаришу одређена достигнућа, успехе, остварења (смотра); свечани дочеци, поздрави (масовним изласцима на улице), који се обично приређују државницима, владарима итд.“ (Dragičević-Šešić 2000, 156), у Србији је почео значајније да се употребљава у периоду социјализма.⁸⁹⁹ У овом периоду манифестације су чиниле велики део живота појединца, организујући се у сврху ширења културе, политичке пропаганде, спортског духа и слично.

С обзиром на тему рада, пре свега ћемо се позабавити културним (у најширем смислу) и културно-уметничким манифестацијама, са мањим скретањем пажње на политичке и спортске манифестације.⁹⁰⁰ Културне манифестације биле су можда и најбројније у периоду социјализма, зато што су биле добар начин за идеолошку пропаганду. Дакле, оне нису биле искључиво културно-уменичке, као што ни оне организоване у част државних празника и председника нису биле само политичке, већ и културно-уменичке манифестације. „Културно-уметничке манифестације су саставни део и важан фактор културног развоја. Оне обогаћују културни живот појединих делатности,

---

⁸⁹⁹ Како М. Драгићевић-Шешић истиче, у савременим друштвима постоји више различитих врста манифестација и прослава: „друштвено-политичке манифестације и прославе везане за историјско-политичке догађаје; историјске манифестације везане за обележавање историјских догађаја значајних у процесу формирања националног идентитета и националне свести; културно-уметничке манифестације; комерцијалне манифестације – туристичке, индустријске (сајмови моде); спортске манифестације – крос, спортски митинг, универзијада, олимпијада итд.; локалне манифестације и прославе, редовне и јубиларне, сеоских и градских заједница; интраинституционална славља; интерперсонална славља“ (Dragičević-Šešić 2000, 157).

⁹⁰⁰ Политичке манифестације, које се прожимају са културним, биле су и прославе државних празника, као што је на пример Дан младости. Једна од основних карактеристика оваквих манифестација јесу поворке, које чини „мноштво људи који на улицама, скуповима јавно демонстрирају, изражавају подршку или протест поводом одређених збивања и догађаја или у вези са одређеном личношћу“ (Dragičević-Šešić 2000, 156).

утичу на ширење културних вредности и постичу на ново стваралаштво“.⁹⁰¹ Циљ културно-уметничких манифестација јесете „вредновање и приказивање уметничких остварења насталих у одређеној средини у одређеном периоду, то оне имају двојаки смисао – смисао подстицаја развоја стваралаштва (вредновањем) и његове рецепције (популарисањем манифестације у најширој јавности). Стога манифестације најчешће имају „свечарски карактер“, и тиме постају занимљиве и оној публици која иначе не прати посебно ту област културе и уметности“ (Dragičević-Šešić 2000, 158).

Ове манифестације често су се представљале у форми фестивала, смотре, прославе јубилеја и др, а могле су бити такмичарског или ревијалног карактера. Оне су биле својеврсни спектакли, који нам данас представљају „погодан инструмент за читање друштвених стварности“ (Лукић Крстановић 2010, 20). Ове манифестације/спектакли могле су бити „међународне; државне/националне; регионалне; општинске; локалне“ (Dragičević-Šešić 2000, 158). Постоји и подела према учесницима ових манифестација, по којој оне могу бити професионалне и аматерске, а ове друге су у периоду социјализма, поготову на локалном нивоу и у мањим местима, имале и значајнију улогу.

СФРЈ била је држава богата културним манифестацијама у најширем смислу. О значају ових манифестација за целокупан културни живот у земљи и Републици сведоче и бројне комисије и удружења која су помагала рад манифестација, као што је Комисија за културно-уметничке манифестације Скупштине Републичке заједнице културе.⁹⁰²

Културно-уметничке манифестације, крајем седамдесетих и осамдесетих година, биле су распрострањене у скоро свим местима Републике Србије. Највише је било оних манифестација које су се традиционално одржавале сваке године, као и оних одржаваних поводом различитих јубилеја, а према неким проценама годишње је организовано око 400 манифестација. Осамдесетих година покренуто је и питање гостовања манифестација, тј. могућности да се манифестације селе из места у место, а не да буду привилегија само једног места. Овај предлог бива прихавћен, али не и дословно спровођен, јер је зависио од општинских власти и њихове жеље да нека манифестација дође код њих.⁹⁰³ Крајем тих седамдесетих година, сматрало се да би због тако великог броја манифестација требало сачинити републички друштвени договор којим би се утврдила друштвено-културна

⁹⁰¹ АС, РЗК, XV седница, 05. 06. 1981.

⁹⁰² Више о овоме видети у: АС, РЗК, XVIII седница, 30. 10. 1981.

⁹⁰³ Више о овоме видети у: АС, РЗК, XIX седница, 30. 1. 1981.

сврсисходност оволиког броја културних манифестација. „Неопходно је, наиме, утврдити друштвено-културни минимум циљева које манифестације морају остварити ако њихови организатори, желе да буду традиционалне“.⁹⁰⁴ Социјалистички савез радног народа био је заинтересован за све манифестације које су окупљале младе и које су биле производ рада, али и за „оне које унапређују развој културе народности и сусрете тих култура са свим осталим културама наших народа“.⁹⁰⁵ У периоду од 1981. до 1985. године Републичка заједница за културу планирала је финансирање оних манифестација које су важне за културну и револуционарну традицију српског народа, као и прослава јубилеја. Из ових тема манифестација приметно је и окретање националном контексту, који је почео да захвата читаву СФР Југославију у том периоду.⁹⁰⁶

Део ових културно-уметничких манифестација, биле су и музичке манифестације које су „у Републици допринеле (су) развоју музичког живота. СИЗ и друге самоуправне организације и заједнице у култури треба да утичу на повећање и побољшање тих манифестација“.⁹⁰⁷

*

Културне манифестације представљале су значајан сегмент културних садржаја и у Новом Пазару. Неке манифестације биле су везане за прослављање државних празника и историјских јубилеја, а неке су имале сопствени, индивидуални живот независан од других догађања, и као такве постале чак и традиционалне. На државном нивоу, велике културне манифестације – смотре, такмичења и фестивали имали су потпуну аутономију и по свом организационом карактеру могле су парирати институцији културе. Сличан случај је и са културним манифестацијама на локалном нивоу, с тим што су оне ипак имале покровитељство културне институције која их је финансирала, а која је опет била финансијски зависна од Заједнице културе Нови Пазар. Дакле, на локалном нивоу, конкретно на примеру Новог Пазара, постојао је финансијски и организациони троугао – Заједница културе, институција културе, културна манифестација. Дакле, манифестација је имала свој добро осмишљен план и програм, колектив радника који су били укључени у њену организацију, као и учеснике-аматере, али су „изнад“ ње финансијски стајале

⁹⁰⁴ АС, РСК, 4, 06–27/77–01, 25. 3. 1977.

⁹⁰⁵ АС, РСК, 4, 06–27/77–01, 25. 3. 1977.

⁹⁰⁶ АС, РЗК, XV седница, 05. 06. 1981.

⁹⁰⁷ АС, РСК, 8, 641-1/77-025, 31. мај 1977.

институција културе из које је та манифестација и произишла, као и Заједница културе Нови Пазар која је била нека врста „супервизора“ оваквих догађаја и рада манифестације и њене институције културе, а чији су се критеријуми морали задовољити. Како је РЗК и истакао почетком осамдесетих година, „основни носилац сваке манифестације треба да буде општинска заједница културе, односно одговарајућа ОУР културе“.⁹⁰⁸ Средином седамдесетих година двадесетог века, традиционалне манифестације у Новом Пазару добијају и финансијску подршку од стране Републичке заједнице за културу, у оквиру помоћи за мање развијене и неразвијене општине у Србији. „Нови Пазар је данас град који има неколико значајних културних манифестација, чиме се може похвалити мало који град у Србији. Оно што је још важније, све наше манифестације добиле су шири значај, постале акције од општег друштвеног интереса, које финансира Републичка заједница културе“.⁹⁰⁹

Програми културних манифестација осмишљавани су у оквиру матичних институција културе, али су се свакако морала поштовати одређена „правила“ која нису била јавно дефинисана и изношена, већ су сви чланови организационих и програмских одбора добро познавали циљ и идеје државне културне политике у датом периоду, те их сходно томе и примењивали на програме манифестација.

У Новом Пазару, седамдесетих година двадесетог века, повећава се број културних манифестација и формирају се оне које ће временом постати традиционалне,⁹¹⁰ по својој дуготрајности и константности одржавања, као и изузетно значајне на републичком, државном, па и међународном нивоу. Четири најзначајније такве манифестације у Новом Пазару биле су: Фестивал омладинских хорова Србије, манифестација „Сопоћанска виђења“ (са Ликовном колонијом „Сопоћанска виђења“), Октобарски сусрети писаца у Новом Пазару и Смотра аматеризма младих. Поред ових манифестација које су Нови

---

⁹⁰⁸ АС, РЗК, XV седница, 05. 06. 1981.

⁹⁰⁹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁹¹⁰ Позитиван став Заједнице културе општине Нови Пазар, о традиционалним културним манифестацијама, очитује се и у једном њом Извештају из 1980. године: „Традиционалне културне манифестације које се одржавају сваке године у Новом Пазару имају велики значај за развој културе у нашем крају, а посебно за развој ликовног, музичког и књижевног стваралаштва, те их и убудуће треба брижљиво неговати“ (ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980. године).

Пазар представљале читавој земљи и свету, у Новом Пазару постојале су и веома значајне општинске и регионалне манифестације од којих су неке такође постале традиционалне, док су друге биле ипак само на нивоу културних догађаја, без масовнијег манифестационог карактера. У Новом Пазару одржаване су бројне манифестације, као што су рецитаторска такмичења, књижевне вечери, изложбе, дани књиге и штампе, концерти различитих секција, позоришни и филмски фестивали, а под културне и научне догађаје сврставају се различити конгреси, саветовања, трибине, филмске пројекције, позоришне представе и др. Институције културе које су биле организатори ових манифестација и културних догађаја у Новом Пазару јесу: Раднички универзитет, касније Дом културе, Дом омладине, Библиотека „Доситеј Обрадовић“, Биоскоп „Црвена звезда“, Завичајни музеј „Рас“ и Градско аматерско позориште.

Да би се потврдио значај који су имале неке од ових традиционалних новопазарских манифестација на републичком, државном и интернационалном нивоу, наводимо следеће исказе Заједнице за културу општине Нови Пазар са седнице одржане 1978. године: „Фестивал омладинских хорова Србије у прошлој години је увршћен у програм Републичке заједнице културе, односно у културне манифестације републичког значаја, чиме је одато признање и поверење овој културној акцији. (...) Сопоћанска виђења су за две године постала ликовна манифестација интернационалног значаја. Већ наредне 1978. године, Сопоћанска виђења прерастају у манифестацију ширег спектра, а ликовни моменат остаје само окосница. (...) Октобарски сусрети писаца у Новом Пазару чине краткотрајну, али веома значајну културну акцију. Писци целог света бораве код нас и приреде књижевно вече за грађане Новог Пазара. Сусрете писаца организујемо у сарадњи Удружења књижевника Србије“.⁹¹¹

1. Октобарски сусрети писаца

Октобарски сусрети писаца представљали су једну од кључних, традиционалних манифестација која се одржавала сваке године у Новом Пазару, почев од 1976. године. Њени оснивачи били су Књижевна омладина и Дом омладине, а основан је у периоду када

---

⁹¹¹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

су традиционалне књижевне вечери почеле да бивају слабије посећене и осетила се потреба за нечим новим, иновативнијим. Ова манифестација у Нови Пазар доводила је многе писце из Србије, Југославије, па и иностранства и због тога је била веома значајна за ширење књижевне културе. Поред уско дидактичке функције ове манифестације (ширење љубави према књизи и књижевности уопште, развијање и усмеравање младих читалаца и др.), „Октобарски сусрети писаца“ били су и манифестација која је имала далекосежнији циљ, тј. кроз ове сусрете преносила се порука о хуманизму, једнакости и толеранцији, која се могла ишчитавати кроз дела гостујућих књижевника ове манифестације. Како се истиче и у једном записнику са седнице СИЗ-а културе Нови Пазар, „Октобарски сусрети писаца су значајна културна манифестација која наш град отвара према целом свету, посебно књижевном, а посебно је значајна хумана порука књижевника са разних меридијана, која упућује да су човекова слобода и независност највеће благо овоземаљске, те да врлина сваког човека има исто обележје у сваком поднебљу“.⁹¹² Дакле, ова манифестација преносила је право значење културе „у чије је средиште стављено *човекољубље*, односно *хуманост* као најважнији односно прворазредни осмишљавајући принцип и критеријум за процењивање вредности културе“ (Илић 1987, 97). Велики значај ове манифестације представљало је и то што је она афирмисала овај крај и представила га целом свету, а све то захваљујући одличној сарадњи и помоћи коју је локалној самоуправи пружило Удружење књижевника Србије.

О изузетном значају ове културне манифестације, већ у самом почетку њеног одржавања, сведочи и текст *Знамење наде* Марсела Лобеа, књижевника и члана Белгијске академије за француски језик и књижевност, који је након учешћа на Октобарским сусретима писаца у Новом Пазару истакао значај поезије и ове манифестације која је најочигледније доприносила „стварању климе братства међу народима тиме што у духовима и у срцима побуђује исте тежње“.⁹¹³

Већ друге године одржавања ове манифестације, на њој су присуствовали књижевници из читавог света. Неки од књижевника, поред домаћих, били су из „САД,

---

⁹¹² ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981.

⁹¹³ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977. године.

Француске, Данске, Обале Слоноваче, Совјетског Савеза, Мађарске, Бугарске, Пољске“.⁹¹⁴ Ове године Октобарски сусрети писаца одржани су у великој Концертној дворани Радничког универзитета која је била попуњена до последњег места.

И наредних година ова манифестација успешно се одвијала са све већим бројем гостију из иностранства, који су, сваки својим делима, преносили „сазнања да су човек и хуманост једно те исто, да у свету човечности међу људима нема разлика“,⁹¹⁵ и „да је свет на свим меридијанима исти, да је свет свуда са истим жељама и истим прохтевима“.⁹¹⁶

Године 1984. Октобарски сусрети писаца одржани су у мањој сали од Концертне дворане, читаоници библиотеке „Доситеј Обрадовић“, али су своју поруку хуманизма и ширења љубави према књижевности преносили бројни књижевници из „Шведске, СССР, Немачке Демократске Републике, Данске, Пољске и других земаља“.⁹¹⁷ Те године „манифестација је устаљена као трајна, захваљујући Удружењу књижевника Србије, које је Нови Пазар уврстило у град који сваке године прима писце и организује књижевне вечери“.⁹¹⁸ Ово је био значајн догађај за ову манифестацију и културни живот града Новог Пазара, јер је био подржан од стране републичке организације због чега је, можда, ова манифестација опстала до данас.

О великом значају који су имали Октобарски сусрети писаца и средином осамдесетих година, као и користи коју је од ње имала институција–организатор, сведочи и залагање Марије Стојановић, делегата Библиотеке, да се од 1985. године Октобарски сусрети писаца пребаце под окриље Библиотеке. Ипак, СИЗ културе Нови Пазар одлучио је да ова манифестација остане у надлежности Дома омладине, а да се Библиотеци финансијски помогне у организовању књижевних вечери.⁹¹⁹

*

---

⁹¹⁴ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981.

⁹¹⁵ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978 – 1982. године, фебруара 1982. године.

⁹¹⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. године.

⁹¹⁷ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

⁹¹⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

⁹¹⁹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записник са VII седнице скупштине самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар, одржане 24. децембра 1984. год.

Из ишчитавања и анализе доступних извора може се закључити колико је велики значај ове манифестације у образовном смислу, али и у погледу неке више културне и духовне надоградње, као и у погледу утицаја на формирање социјалистичког човека (са свим његовим вредностима које је пропагирао социјализам). Дакле, власт је нашла начина да и кроз овакву манифестацију, скоро неприметно, код младих и радних људи, још једном „провуче“ основну нит социјалистичке идеологије, братство и јединство, једнакост, хуманизам и др. Тиме је и на овом пољу власт одиграла изузетно важну улогу и спровела неприметну психичку цензуру/координацију/управљање у свести масе, поготову код омладине. Свакако, због своје доступности, ова грана културе/уметности била је једна од погоднијих за контролу и спровођење идеологије која би лако доспела до великог броја људи. Ипак, ова манифестација није била искључиво идеолошки обојена, већ је остављено и мало простора да се чују и неке нове идеје, а то је било могуће, јер како је рекао и Иво Андрић „књижевност (је) мост који спаја неслућене раздаљине и пространства, да међу људима утире разлике и чини их пријатељима“. Ипак, остаје отворено питање да ли је постојала цензура у одабиру учесника и који су били критеријуми за прихватање учешћа на овој манифестацији?

2. Рецитаторска такмичења

Међу значајне облике аматеризма у култури, спада и рецитаторска секција која поред љубави према поезији, развија и реторичке способности код деце и омладине, као и такмичарски дух. Тако су у Новом Пазару организована и бројна такмичења у рецитовању на градском, општинском и регионалном нивоу.

Седамдесете године биле су значајне и за развој и експанзију овакве врсте такмичења, иако су она имала своју дугу традицију у школским секцијама. Године 1975. такмичења ове врсте подигнута су на виши ниво када је Дом омладине организовао општинско и међуопштинско такмичење рецитатора које је трајало четири дана. Кроз ово такмичење прошло је 40 рецитатора, а било је присутно 1.350 грађана.⁹²⁰ Наредне, 1976. године, такмичење се шири у смислу бројности учесника, а на њему учествују чак и

---

⁹²⁰ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

„представници градова краљевачког региона“.⁹²¹ И овом приликом, домаћин и организатор општинског и регионалног такмичења у рецитовању био је Дом омладине у Новом Пазару. Лепо рецитовање неговале су и рецитаторске секције по школама, а о њиховом значају „и његовом уделу у целокупном културном животу Новог Пазара, сведоче и изузетни резултати које постижу млади рецитатори, како у свом крају, тако и на Републичком такмичењу, где освајају висока места“.⁹²²

Такмичење рецитатора постало је традиционална манифестација, која се одржавала сваке године у Новом Пазару, а идеја је била да у наредном периоду овај вид такмичења уђе у такмичарски део манифестације Смотра аматеризма, што се и догодило 1975. године. У оквиру Смотре аматеризма представљали су се рецитатори из свих школа-учесница, од којих су на самом крају такмичења били одабирани најбољи. Ова категорија постала је, а и данас је, традиционални део такмичарског програма ове манифестације. Године 1984. „у оквиру ове манифестације одржана је Смотра рецитатора, регионална, на којој су учествовали наших 11 рецитатора“.⁹²³

3. Фестивал омладинских хорова Србије (ФОХС)

Један од најзначајнијих музичких фестивала у новопазарском крају био је, Фестивал омладинских хорова Србије (ФОХС), основан 1976. године. Организатор ове манифестације био је СИЗ културе Нови Пазар, који је формирао манифестацију такмичарског карактера, на којој су учествовали хорови из читаве Србије.⁹²⁴ Претеча овог Фестивала, било је Такмичење хорова Србије, које је први пут одржано 1963. године у Крушевцу, а на предлог Савеза аматера Србије. Наредних година, ово такмичење одржано је у Неготину и Крагујевцу, а „десет година касније, када је свима било јасно да се ова пракса мора усталити и устоличити, нашло се да је добро да се такмичење учврсти као годишња манифестација, а да је још боље да се она одржава у Новом Пазару“

---

⁹²¹ ИАРНП, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁹²² Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁹²³ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

⁹²⁴ Поводом јубилеја, двадесет година постојања ове манифестације, написама је књига „20 година Фестивала омладинских хорова Србије Нови Пазар 1976–1996“, у којој су представљени сви програми, извођачи и диригенти који су учествовали у овој манифестацији током тих двадесет година.

(Атанацковић 1996, 28–29). Главни повод за формирање ФОХС-а баш у Новом Пазару, заправо је било добијање златне плакете Дечијег хора Новог Пазара, 1971. године на Трећем фестивалу дечијих хора Србије.

Решавање великог проблема занемаривања музичке културе у школском образовању тих година, био је и један од главних циљева свих музичких педагога, критичара и уметника, а овај Фестивал желео је да допринесе јачању свести о потреби музичке културе код младих. „Требало је надокнадити вакуум који је настао, а у коме ученици основних и средњих школа нису имали могућности да своју љубав према музици организовано искажу. Тако је понестало базе за попуњавање градских, синдикалних и студентских хора, што је за Савез аматера Србије било довољно упозорење и подстрек да прихвати иницијативу ове врсте“ (Атанацковић 1996, 8).

Прве године одржавања фестивала (8. и 9. маја 1976. године) учествовало је чак седам хора – Хор Гимназије „Професор Бранко Радичевић“ Пријепоље, Хор Гимназије „Топлички хероји“ Прокупље, Хор ОЦ за гимназијско и стручно образовање „Јован Скерлић“ Владичин Хан, Хор Гимназије „Предраг Костић“ Неготин, Средњошколски хор Бачка Паланка, Хор Педагошке академије Титово Ужице, Хор Гимназије „Братство-јединство“ Нови Пазар, а већ наредне године владало је изузетно интересовање, како од стране учесника, тако и од стране посетилаца. Жири су представљали најеминентнији музичари Србије – Војислав Илић, Иво Дражинић и Бранко Ђурковић, који су доделили златне плакете Средњошколском хору из Бачке Паланке и Хору Гимназије „Братство-јединство“ из Новог Пазара, сребрну плакету – Хору Гимназије „Топлички хероји“ из Прокупља, а бронзану – Хору Гимназије „Предраг Костић“ из Неготина. Извођена су дела југословенских композитора, углавном Мокрањца, Данона, Манојловића и других, а теме песама биле су углавном обраде народних напева или народноослободилачка борба и социјализам.⁹²⁵ Трошкове смештаја и хране учесника Првог Фестивала омладинских хора Србије сносила је Републичка заједница културе, која је у овај Фестивал уложила 20.000 динара.⁹²⁶

Други фестивал омладинских хора Србије одржан је од 6. до 8. маја 1977. године у сали Радничког универзитета, која је била попуњена до последњег седишта, а

---

⁹²⁵ Детаљније о свим сегментима првог ФОХС-а, видети у: Атанацковић 1996.

⁹²⁶ Више о овоме видети у: АС, РЗК, XV седница, 06-811/77-01, 27. 04. 1977.

овогодишњи победник био је Хор Дома омладине у Новом Пазару.⁹²⁷ Већ ове друге године одржавања, Фестивал омладинских хорова Србије уврштен је у програм Републичке заједнице културе, тј. у културне манифестације од републичког значаја. Овом признању доприносио је и велики број учесника и посетилаца Фестивала. „На Фестивалу је прошле године учествовало 12 хорова из Србије са покрајинама, са преко 750 младића и девојака чланова хора. Организација Фестивала је беспрекорна, а посебно обележје ове културне манифестације је зближавање младих из свих крајева Републике. По други пут је наш Хор освојио прво место и проглашен најбољим хором Фестивала“.⁹²⁸

Наредне, 1978. године, на Фестивалу је учествовало једанаест хорова који су били на завидном нивоу, али је критика замерила да се сви учесници морају учити што чистијем и тачнијем певању иако су аматери. Сви су желели да овај Фестивал подигну на што виши ниво.

Већ 1979. године број учесника знатно се повећао, тако да је наступало чак четрнаест хорских ансамбала из читаве Србије.⁹²⁹ Највероватније због опште кризе аматеризма, која је са собом носила и кризу овога фестивала, али веома могуће и због смрти председника Тита која је потресла све грађане Југославије, учесника-хорова 1980. године било је само пет, што је најмањи број од почетка организовања фестивала. И поред тога, фестивал је опстао, а квалитет такмичарских хорова био је на великом нивоу.⁹³⁰ Наредне године, 1981, све се и даље успешно одвијало, а сам жири донео је закључак да фестивал указује на значај развоја хорског аматеризма, као и да подстиче дружење и склапање нових пријатељства.⁹³¹

С обзиром на то да је ова манифестација добила статус традиционалне манифестације, имала је велику материјалну подршку Републичке заједнице културе.⁹³² Тако је РЗК, 1981. године, позвала СИЗ културе Нови Пазар да присуствује на седници Комисије за културне манифестације, како би се прегледала молба СИЗ-а за повећање

---

⁹²⁷ Више о овме видети у: *Други фестивал омладинских хорова Србије, Значајан напредак хорског певања, „Братство“*, XVII, 327 (24. 05. 1977.).

⁹²⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁹²⁹ Више о овме видети у: *Фестивалски дани, Несвакидашња слика, „Братство“*, XIX, 424 (15. 05. 1979.).

⁹³⁰ Више о овме видети у: *Фестивал омладинских хорова Србије, Сви су награђени, „Братство“*, XX, 476 (03. 06. 1980.).

⁹³¹ Више о овме видети у: *VI фестивал омладинских хорова Србије, „Братство“*, XXI, 523 (15. 05. 1981.).

⁹³² Више о овме видети у: АС, РЗК, XV седница, 05. 06. 1981.

финансијских средстава за ФОХС. На овој седници додељена су средства у висини износа из 1979. године – 100.000,00 динара. Та средства дата су пре свега Савезу аматера Србије, који је требао даље да их проследи.⁹³³

Године 1983. одржан је осми ФОХС на коме је учествовало десет хорова, а сви хорови углавном су били уједначени у квалитету. Ипак, оцењено је да су женски хорови били квалитетнији од мешовитих. Овај фестивал подстакао је Савез аматера Србије да организује још једну смотре и то за одрасле у Лесковцу.⁹³⁴

Већ наредне, 1984. године, ФОХС доживљава изузетан успех, пре свега у организационом смислу. Посебне похвале добио је од шабачког женског хора и диригентата који су овде били по седми пут, што је доказало да је Фестивал одиста имао велики културни значај.⁹³⁵ Овакав рад Фестивала, као и истицање женских хорова у први план квалитетом, допринели су, како је истакао Р. Милосављевић (диригент и председник жирија Осмог фестивала), супротстављању покушаја „да се реформом школства у циљу рационализације ослаби позиција музичког образовања што би могло имати несагледиве последице по квалитет и ширину аматерског покрета као и по националну културу у најширем смислу. Но, ипак верујем да ће реформе које се најављују бии у функцији дефиниције: `Школа – културни центар своје средине`“ (Атанацковић 1996, 78).

За десетогодишњицу Фестивала, 1985. године, додељене су плакете свима који су га помагали током протеклих година, па су тако ова признања добили и РЗК, Савез аматера Србије, СИЗ културе Нови Пазар, НРИО „Братство“, разни образовни центри, основне школе из Новог Пазара, Савез музичких друштава Војводине, општинска конференција ССО-е и дотадашњи хорови учесници Фестивала. „Савез аматера Србије је за успешно организовање свих досадашњих Фестивала доделио Плакете овог Савеза Дому културе и СИЗ-у културе из Новог Пазара“ (Атанацковић 1996, 89).

И наредних година СИЗ је тражио средства за финансирање ФОХС-а од РЗК који је 1986. године, за XI ФОХС, затражен уз образложење да је Нови Пазар постао „град младих ентузијаста хорског певања“, које је у публикацији издатој поводом 10. ФОХС-а записао проф. Војислав Илић. За XI Фестивал било је очекивано око четрнаест хорова са

⁹³³ АС, РЗК, 1, 06-402, 06-437/81-05, 5. 3. 1981.

⁹³⁴ Више о овме видети у: *Данас у Новом Пазару почиње осми ФОХС*, „Братство“, XXIII, 623 (06. 05. 1983.) и *Осми ФОХС завршен*, „Братство“, година 23, 624 (13. 05. 1983.).

⁹³⁵ Више о овме видети у: *Завршен IX ФОХС, Многе песме вредне злата*, „Братство“, XXIV, 674 (18. 05. 1984.).

око 1.000 учесника и квалитетом који прелази републичке границе.⁹³⁶ Те године Фестивал је био значајан и због тога што су ови фестивалски дани били посвећени Вуку Караџићу.

Поводом четрнаестог ФОХС-а, 1989. године, Радослав Михаиловић направио је малу ретроспективу дотадашњих дешавања и рада овог Фестивала, те је забележио следеће: „Када је све ово започето пре четрнаест година, основна замисао била је да се употпуни постојећа празнина у манифестацијама хорског певања. Нови Пазар је тада желео да се отвори према култури и културном стваралаштву и да се у овој средини створи нешто што ће представљати синтезу укупног развоја. Мислим да се тада Нови Пазар добро определио и данас, ако бисмо посматрали шта се у Новом Пазару дешавало за ових четрнаест година, да је у њему било преко 10 000 певача, да је учествовало преко 50 градова, можемо рећи да манифестација има задивљујуће размере и резултате“ (Атанацковић 1996, 118).

Након година изврсне организације, упорности и истрајности организатора и учесника овога фестивала, 1992. године последњи пут је одржан ФОХС након кога је уследила пауза од три године. На овом Фестивалу учествовало је четрнаест хорова који су дали свој максимум у квалитативном смислу, без обзира на све политичке и друштвене околности које су те године донеле мноштво проблема у читавој држави.⁹³⁷

*

Овај Фестивал обогатили су бројни хорови из читаве Србије, међу којима су и „Јосиф Маринковић“ и „Коча Коларов“ из Зрењанина, „Гусле“ из Кикинде, „Абрашевић“ из Ваљева, „Хор девојака“ из Зајечара, „3. децембар“ из Чачка, „Обреновачке девојке“ из Обреновца, „Јадранке“ из Лознице, „Бинички“ из Лесковца, „Кир Стефан Србин“ из Смедерева, „Барили“ из Пожаревца, Хор Дома културе из Новог Пазара и други.

Ови и бројни други хорови сваке године освајали су златне, сребрне и бронзане плакете које им је додељивао сручни жири. Категорије женских и мешовитих хорова, у првим годинама фестивала биле су заједно оцењиване, да би се направила дистинкција 1987. године, али су ове категорије 1991. године поново спојене. Чланови овог жирија били су најутицајнији музичари Србије, међу којима су у првим годинама били Војислав Илић, Бранко Ђурковић и Радојица Милосављевић, а од осамдесетих су се прикључили и

⁹³⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113–119, Л-22, Акта по деловоднику 1986, П: 114, Л-2, 11, 27. 1. 1986.

⁹³⁷ Више о овме видети у: Атанацковић 1996.

Константин Бабић, Милорад Вељковић, Борис Черногубов, Александар Вујић, Еуген Гвоздановић, Бећир Дервиши, Слободан Атанацковић, Драгиша Вујошевић, Весна Шоуц, Александар Краставчевић и други.

Што се тиче броја учесника, он је варирао од године до године, али је од Првог Фестивала 1976, па све до 1980. године растао и стигао до броја од око дванаест хорова, да би те године пао на само пет хорова.

На трећем Фестивалу уведене су две обавезне композиције за све хорова. У првим годинама Фестивала то су била дела домаћих аутора, као што су: „Ој ти коло велико“ В. Илића и „Бела врана и црна овца“ Р. Петровића 1978. године, „Тајна“ М. Вукдраговића и „Воденица“ В. Илића 1980. године, „Четрнаеста руковет“ Ст. Мокрањца и „Једанаесто коло“ Ј. Маринковића јубиларне 1985. године и др. Од 1987. године уводе се и композиције страних аутора, на страним језицима и то углавном композиције италијанских ренесансних композитора: „Ne proicias me“ О. ди Ласо и „Закукуљено“ В. Илић 1987. године, „Anchor che col partire“ Ц. де Роре и „Нанина успаванка“ Б. Поповић, „SU, su, su“ К. Монтеверди и „Узори Маро“ К. Бабић, „Ahi, dispietata morte“ Л. Маренцио и „Величаније“ Ст. Мокрањац и др. Колико се мислило о задатим обавезним композицијама, сведочи и чињеница да су, 1981. године, у част преминулом председнику Титу, обавезне композиције биле „Венац Титу“ А. Обрадовића и „Руковет партизанских народних песама“ Р. Петровића.

Поред такмичарског дела овог Фестивала, од 1986. године организовани су и округли столови са различитим темама–проблемима. Први округли сто био је уско стручно профилисан – „Избор хорске литературе за омладинске хорова“, а наредне године је одржан округли сто за педагоге са темом „Промене у наставним плановима и програмима музичког образовања у основним школама“. Године 1989. одржан је округли сто посвећен јубилеју Фестивала са темом „Петнаест година Фесивала омладинских хорова Србије“, док је 1990. године уместо округлог стола организовано предавање Б. Ђурковића „Непролазно дело“, а поводом 50 година рада и стваралаштва В. Илића. Године 1991. тема је била општа и у смислу преброђавања проблема у уметничком и педагошком раду, док је 1992. године округли сто био посвећен „разговору о проблемима који су се наметали у ситуацији узврелих политичких збивања“ (Атанацковић 1996, 134).

Овиме је затворен један круг Фестивала омладинских хорова Србије, који је Новом Пазару донео славу и изузетни културни значај у ери социјализма.

***

Нови Пазар је у овим мајским данима био град младих „који свим својим бићем доказују да су припадници наших народа и народности“,⁹³⁸ из чега је произишла и основна идеја ФОХС-а који је био „израз младости и лепоте песме и полета. То је манифестација хорске културе, манифестација заједништва и пријатељства која брише простор, припадност и схватања. Фестивал је најлепша и најтоплија химна посвећена младости“.⁹³⁹ Дакле, овај Фестивал био је нешто више од пуког културно-уметничког догађаја, он је био одраз једног времена са својом идеологијом заснованом на братству, јединству и равноправности, чиме потврђује и чињеницу да је већина великих фестивала у Србији у периоду социјализма играла значајну улогу, као инструмент државне културне политике.

4. Смотра аматеризма

Смотра аматеризма младих једна је од најмасовнијих традиционалних културних манифестација у Новом Пазару, која је окупљала ученике основних и средњих школа из Новог Пазара. Године 1977. Смотри су прикључене и матичне основне сеоске школе. Ова манифестација основана је 1974. године у оквиру Дома омладине, а помоћ у организацији и спровођењу ове манифестације пружао је и Центар за културу Радничког универзитета,⁹⁴⁰ као и Заједница за културу општине Нови Пазар која је била главни финансијер.⁹⁴¹ Учесници су се током неколико месеци припремали за ову такмичарску манифестацију формирајући програме у својим школским секцијама. Свака пријављена школа добијала је прилику да се прикаже целовечерњим програмом који је припремила у оквиру следећих такмичарских категорија: драма, хор, солистичко певање забавне и народне нумере, фолклор, а након неколико година уведено је и рецитовање. Након

---

⁹³⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л-22, Акта по деловоднику 1986, П: 114, Л-2, 11, 27. 1. 1986.

⁹³⁹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 92-99, Л 21, Акта по деловоднику 1983, П: 97, Л-1, 148/1, 29. 9. 1983.

⁹⁴⁰ Више о помоћи коју су пружали видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

⁹⁴¹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

оцењивања стручног жирија бирало се по неколико најбољих школа у овим категоријама и организовало финално вече, где се такође гласовима жирија, доносила одлука о прва три места у свакој категорији, а затим победницима следила и новчана награда. Поред поменутих категорија, 1977. године планирано је да се Смотра обогати и такмичењем рецитатора.⁹⁴²

Почетком 1974. године започеле су припреме и осмишљене пропозиције такмичења, а скоро све градске школе и секције (хорска, драмска, фолклорна, музичка и рецитаторска) културно-уметничких друштава узеле су учешћа у смотри. Прва Смотра аматеризма младих била је заказана за период од 10. априла до 10. маја 1974. године. Секције су формиране и у сеоским школама, али је из техничких разлога било још увек немогуће организовати Смотру на селу.⁹⁴³ На овој првој Смотри учествовале су „Основна школа `Станика Радовановић Цана`, `28. Новембар`, Основна школа `Тршо` и Школски технички центар `Зенун Хасковић``. Своје учеће отказале су Гимназија, Средња економска школа и Основна школа „Братство“, „чиме је `Смотра` изгубила од масовности, али не и од интересовања које је изазвала у граду. Осим што је окупила велики број такмичара, `смотра` је показала да су могућности појединаца и колектива веома велике, да имамо велики број талената и посебно, да су изведени програми по свом квалитету изнад свих очекивања“.⁹⁴⁴ Кроз ово такмичење прошло је 400 учесника и 100 наставника које је гледало 4.000 грађана. Наредне године, 1975, повећао се број такмичара – „кроз такмичење је прошло преко хиљаду такмичара, за осам вечерњих наступа, а програм је гледало преко 4.500 грађана“.⁹⁴⁵ Ипак, и даље највећи недостатак ове манифестације представљало је неучествовање КУД-ова и лоша организација сеоских школа.

Као најзначајније организационо и управно тело ове манифестације, развио се Извршни одбор који је од 1976. године имао све ингеренције везане за организацију и крајњи исход такмичења. Они су били дужни да такмичење протекне у најбољем реду. Како се наводи у записнику са седнице Извршног одбора, његови задаци били су да „у

---

⁹⁴² ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁹⁴³ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. год.

⁹⁴⁴ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. год.

⁹⁴⁵ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

потпуности врши увид у програм и финансирање смотре. (...) Извршни одбор је дужан да има потпуну документацију са одржавања смотре аматеризма. Секретар заједнице је овластио Извршни одбор да за музику уговори висину плаћања“.⁹⁴⁶ Прилично добар рад Извршног одбора имао је утицаја и на повећање броја учесника Смотре, те је 1976. године, током трајања манифестације (цео април месец) било преко 1.000 ученика основних и средњих школа из града и са села који су учествовали и преко 100 просветних радника, док је публику чинило око 5.500 гледалаца.⁹⁴⁷

Са подизањем свести о уређењу села и потреби представљања социјалистичке културе на селу, а на тај начин и идеолошког придобијања сеоских становника, растао је и број културних манифестација у које су они били укључени. Из овог разлога, 1977. године програму Смотре аматеризма младих биле су прикључене и сеоске матичне основне школе које су свој репертоар изводиле у селу Трнава, што је довело и до повећања броја учесника и гледалаца. Ове године било је преко 6.000 гледалаца, 1.400 извођача програма и преко 120 просветних радника који су припремали програм.⁹⁴⁸

Од 1978. године, концепција Смотре аматеризма младих донекле је измењена тако што су издвојене вечери хора, драме, фолклора и других такмичарских категорија.⁹⁴⁹ Не само концепцијски, већ и по питању учесника, ова година је донела промене у омасовљавању актера тако што су укључени и учесници из КУД-ова и неких организација удруженог рада. Због масовности учесника и обухваћености великог броја аматерских делатности, ова манифестација „представља најуспешнији и најсвестранији облик аматерског деловања“.⁹⁵⁰ Године 1979. након концепцијске промене Смотре аматеризма младих, очигледно се могло видети који су недостаци постојали у појединим такмичарским категоријама, али је ипак оваква промена концепта донела још већи број гледалаца (преко 6.000) и актера овог такмичења (преко 600).⁹⁵¹

---

⁹⁴⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записник са седнице Извршног одбора, одржане 10. 04. 1976.

⁹⁴⁷ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁹⁴⁸ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁹⁴⁹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

⁹⁵⁰ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978 – 1982. године, фебруара 1982. год.

⁹⁵¹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

Као важан подстицајни сегмент ове манифестације, због ког је између осталог (љубав, такмичарски дух и др.) и опстајала ова манифестација, био је и систем награђивања победника. Из овог разлога, може се рећи да су се секције изузетно трудиле да своје програме што квалитетније припреме и представе. Године 1974. донета је одлука да се победницима Смотре аматеризма доделе новчане награде из фонда који је прикупљен током завршне, финалне вечери.⁹⁵² Са новчаним наградама настављено је и наредних година, те су 1976. године додељене награде за драму, фолклор, хор, рецитатора, извођача народне и забавне музике. За сва прва места додељено је укупно 250 хиљада, за друга – 150 хиљада и за трећа места – 100 хиљада динара. Извршни одбор је решио да се за драму, хор и фолклор додели износ од 50.000 динара, а да се солистима певачима забавне и народне музике да до 10.000 динара.⁹⁵³ Наредне 1977. године додељивана је иста сума за новчане награде с тим што су се награде делиле само за прва и друга места.⁹⁵⁴ Почетну тврдњу, да је награђивање изузетан подстицај за бољи рад, потврђује и закључак из Програма рада за 1985. годину, где је предвиђено да се свим основним школама учесницама поделе новчана средства, као знак „пажње“, тј. као стимуланс за даље учествовање у овој манифестацији.⁹⁵⁵ Овај систем награђивања био је једна од основних подстицајних мера у културној политици СФР Југославије и у радним организацијама, тј. привреди, као и у култури и уметности.

До мањих проблема дошло је крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година, када се посебно замерило организацији Смотре што никако није у своју акцију кључивала културно-уметничка друштва основних организација удруженог рада.⁹⁵⁶ Још неки недостаци Смотре аматеризма младих показали су се 1982. године, када је изостао хорски

---

⁹⁵² Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записници са седнице ИО СИЗ културе општине Нови Пазар, 21. 04. 1973 – 21. 12. 1977, Записник са седнице, одржане 28. VI 1974. год.

⁹⁵³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записник са седнице Извршног одбора, одржане 10. 04. 1976.

⁹⁵⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записник са седнице Извршног одбора СИЗ-а Културе, одржане 16. VI 1977. године.

⁹⁵⁵ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

⁹⁵⁶ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977; СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978; СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979; СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980. и СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

део такмичења, а проблем је настао и у лошем одабиру музичких нумера за певаче, као и превеликој импровизацији при извођењу програма. И број учесника сеоских школа био је смањен на само две (из Трнаве и Осаонице).⁹⁵⁷ Поред свих проблема и недостатака, Заједница културе Нови Пазар ипак се обавезала да „ће у наредном периоду покушати да обезбеди већа средства за реализацију и припреме садржаја ове акције“.⁹⁵⁸

Ипак, већ 1984. године програми су били боље припремљени и категорија хорско певање је поново заживела у такмичењу. Ове године, поред рецитаторске категорије у оквиру манифестације, организована је и Регионална смотре рецитатора на којој је учествовало једанаест Новопазараца.⁹⁵⁹ Сличним темпом рада настављено је и у 1985. години.⁹⁶⁰

Смотра аматеризма младих траје и данас, скоро без прекида 43 године, окупљајући младе који пуни ентузијазма, са својим наставницима, поносно представљају своје школе и свој културно-уметнички рад.

*

Због своје изузетне масовности, али и квалитета који показују ученици, као и због циљева које постиже – интересовање младих за уметност, ослобађање ученика од свакодневне стеге и увођење у свет уметности и забаве, ангажовање младих и стварање осећаја одговорности и такмичарског духа, стварање осећаја припадности одређеном колективу и борбе за што већи успех тог колектива, Смотра аматеризма младих може се сматрати и најзначајнијом аматерском манифестацијом новопазарског краја. Захваљујући свом карактеру била је савршена прилика за манифестацију социјалистичких идеја – братство и јединство, заједништво, једнакост, такмичарски дух, радна мотивација – које су се „неприметно“ спроводиле током читавог периода припрема и такмичења.

---

⁹⁵⁷ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

⁹⁵⁸ ИАРНП, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

⁹⁵⁹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

⁹⁶⁰ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

5. Сопоћанска виђења

Седамдесете године XX века биле су године када су почеле да се оснивају многобројне ликовне колоније по читавој СФР Југославији. Овакве колоније „представљају један од начина уметничког деловања и у оним срединама у којима иначе уметници живе (селима и сл.), дају велику могућност међународних контаката и размене, а често пружају и могућности уметницима да раде у скупим материјалима, посебно када је реч о вајарима: у алуминијуму, бакру, бронзи, мермеру. На тај начин општина, град, предузеће или школа (оснивач колоније) почиње са стварањем збирке, галерије ликовних дела. Колоније су прилика за међусобно дружење, размењивање искустава, дијалог о стваралаштву – што у ликовним уметностима, које су индивидуалне у процесу рада, јесу несумњива нужност“ (Dragičević-Šešić 2000, 111).

Веома значајна манифестација, која новопазарски крај ставља на високо место у ликовној култури у читавом региону, манифестација која прераста у колонију, па касније отвара и сопствену галерију, јесу „Сопоћанска виђења“. Ова манифестација започела је свој рад објављивањем научних радова којима је касније прикључено и сликарство. Наредних година ове две гране функционисале су паралелно, да би после неколико година опстало само сликарство. Манифестација/ликовна колонија „Сопоћанска виђења“ прва је и највећа културна манифестација ове врсте у Новом Пазару, па и у околини, која је први пут организована 1976. године у Сопоћанима. „Визионарима тадашњег Радничког универзитета први корак у реализацији таквих жеља и намера био је доношење оснивачког акта о раду Културне манифестације `Сопоћанска виђења` у чијој су формулацији и потписивању учествовали значајни радници из области културе Новог Пазара“ (Чековић 2007, 234). Тема и идеја ове манифестације била је да „садржај и програм буду `дружење` са културом у садашњости, те је тако манифестација замишљена као свестрани облик културног изражавања и деловања у области ликовних уметности, књижевности, примењених уметности и мале привреде, обликовања и оплемењивања животне средине, музичке уметности, вајарства, издавачке, информативне и сличних делатности“ (Чековић 2007, 235). Жеља за ликовном колонијом исказана је од стране чланова Ликовног клуба „Сопоћани“ из Новог Пазара, како би и сами имали шта да подаре ликовној сцени. Колонија је трајала током јула месеца, а након ње, до јесени,

уметници су довршавали своје радове у атаљеима како би их изложили на изложби у новембру месецу, у част ослобођења Новог Пазара. Овом приликом прикупљала су се и дела за галерију „Сопоћанска виђења“ која је отворена 1985. године као део Дома културе „Ослобођење“, а поседовала је и депо неопходан „за, музеолошки исправно, чување експоната као и за њихово манипулисање“ (Чековић 2007, 241).

Поред Заједнице културе општине Нови Пазар, у организацији ове манифестације учествовало је и Удружење ликовних уметника Србије и Републичка заједница културе, а главни супервизор био је Програмски савет манифестације. Финансијска подршка за ову манифестацију долазила је из републичког фонда, а за прву годину одржавања утрошено је 10 милиона старих динара.⁹⁶¹

Већ током прве године свог постојања, ова манифестација имала је изузетно висок и квалитетан културни ниво. Од 1. до 15. јула 1976. године, одржана је ликовна колонија „Сопоћанска виђења“ у Сопоћанима, на којој је учествовало 13 ликовних уметника из читаве државе, а манифестација је проглашена за једну од најуспелијих у Републици Србији. Изузетан значај ове ликовне колоније био је и у томе што је она представљала отварање новог поглавља у раду и функционисању, како локалних ликовних уметника, тако и читавог ликовног живота у Новом Пазару и околини.⁹⁶² Исте године приређене су две изложбе од којих је прва одржана пре почетка колоније, а сачињена од радова учесника по сопственом избору, а друга – за новембарске празнике од радова учесника који су насликани током ликовне колоније. Изложбе су биле квалитетне, а њихов значај за културни живот града показује и то што је другу изложбу отворила Олга Николић која је била члан Извршног већа Србије. Након изложби учесници су оставили по једну слику као допринос за формирање збирке радова Манифестације „Сопоћанска виђења“.⁹⁶³

Године 1977. на овој манифестацији учествовало је десетак сликара из читаве земље и два сликара из новопазарског краја.⁹⁶⁴ Након колоније поново је приређена изложба радова учесника за новембарске празнике, а радови из претходне и ове године представљени су и публици у Бору, Мајданпеку и Рашки. План је био да се наредне

---

⁹⁶¹ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁹⁶² Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁹⁶³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁹⁶⁴ Више о овоме видети у: *Културна хроника*, „Братство“, XVII, 334 (12. 07. 1977.).

године укључе и сликари из иностранства (Грчка, Мађарска, Румунија и ССРН), како би манифестација добила интернационални карактер, као и да се прошире делатности манифестације, што је и учињено.⁹⁶⁵

С претходним у вези, 1978. године, делимично успева концепцијска измена манифестације, у коју је поред ликовне колоније укључено музичко, драмско и књижевно стваралаштво. Ове године манифестација је била замишљена „као читав низ програма који се реализују у размаку од два месеца“.⁹⁶⁶ На манифестацији/ликовној колонији учествовало је тринаест ликовних уметника, од којих је један дошао чак из СССР-а, а домаћи аматерски аутори имали су изузетну прилику да им се омогући потпунији уметнички развој. Акција обавезног остављања радова насталих на колонији постала је традиционална, те се наредних година формирао и ових фонд радова који је постао мотив за отварање галерије. Као други део ове манифестације приређиване су и књижевне вечери у Дому омладине, на којима је учествовало шест књижевника из Србије и Црне Горе. Оно што је Заједница културе навела као највећи пропуст, било је што није реализован музички програм, како би ова манифестација била потпуна и културно разноврсна.⁹⁶⁷

Од 1979. године, „у оквиру културне манифестације `Сопоћанска виђења`, започела је са радом `Школа старих сликарских техника`у организацији Дома културе у Новом Пазару“ (Чековић 2007, 238), која траје и данас. Она је већ прве године свог постојања дала добре резултате и успешне копије сопоћанских фресака, а ову школу водила је један од најбољих копииста фресака код нас и у Европи – Зденка Живковић. Основни циљ ове школе био је да се одржи средњевековно фрескосликарство новопазарског краја. Други новитет исте године представљало је Саветовање ликовних критичара Србије које је одржано у Сопоћанима, а на тему „Традиција и уметност“, чиме је постигнут значајан циљ у локалној културној политици, а то је да „обогаћује Сопоћанска виђења за још једну димензију и пружа могућност јаснијих опредељења и ставова нашег друштва у избору

---

⁹⁶⁵ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁹⁶⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

⁹⁶⁷ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

уметности и њеног садржаја“.⁹⁶⁸ Важно је напоменути да је Република имала великог утицаја на ову манифестацију и њене акције, на тај начин што је обе ове акције финансирала Републичка заједница културе, али и што је Удружење ликовних критичара Србије извршило одабир ликовних уметника који су учествовали на овој манифестацији. Поред ових значајних акција, било је одржано и неколико изложби новопазарских сликара, као и изложба радова учесника „Сопоћанских виђења“, које је откупила Републичка заједница културе. Све ово организовано је захваљујући добром раду Програмског савета Сопочанских виђења, која је и наредних година изузетно добро водила ову манифестацију.⁹⁶⁹ О значају манифестације по културни развој локалне заједнице и њеној „величини“ говори и чињеница да је иста била изузетно медијски праћена, путем дневне и недељне штампе, као и путем различитих часописа.⁹⁷⁰

Године 1983. у извештају Заједнице културе Нови Пазар детаљно је описана ова манифестација која је била сачињена од Симпозијума књижевних, ликовних и других критичара, Ликовне колоније „Сопочанска виђења“ и Школе старих сликарских техника. Симпозијум се одржавао пре осталих делова манифестације, већ од 27. јуна до 31. јуна сваке године и био је тематски одређен, а на те теме писани су и објављивани радови учесника. Ови радови излазили су у часопису „Сопочанска виђења“, неколико година за редом, а теме су биле следеће: 1982, 1984. и 1986. године, уметност, ликовна, прозна, поезија, Рашка култура и помало филозофија; 1989. године тема броја била је „Епика и историја“, а 1990. – „Косовска традиција, историја и уметничка димензија“. Дакле, могло се приметити и из ових тема да се културна политика ове манифестације све више мењала од опште уметничке, у корист национално обојене, а у складу са друштвеним и политичким, па тако и културним кретањима и тежњама у земљи. Ликовна колонија организована је у Сопочанима у периоду од 1. јула до 15. јула, а окупљала је тринаест до петнаест ликовних уметника из земље и света. Школа старих сликарских техника

---

⁹⁶⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

⁹⁶⁹ Више о значају Програмског савета видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980. и Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

⁹⁷⁰ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

одржавана је такође у Сопоћанима од 1. до 15. јула и имала је дванаест до петнаест учесника. Организатор читаве ове манифестације био је Дом културе у Новом Пазару.⁹⁷¹

Године 1980 манифестација „Сопоћанска виђења“ одржана је од 1. до 15. јула, а на њој се представило десет сликара из земље и иностранства. Као круна ове манифестације, чија је окосница и даље била ликовно стваралаштво, била је изложба радова учесника колоније под називом „Сопоћанска виђења 80“. Сваки сликар оставио је по једну слику организаторима манифестације, што је Фонд од преко седамдесет уметничких радова учинило још богатијим и спремним за отварање Галерије.⁹⁷²

И наредних година настављен је истрајан рад манифестације „Сопоћанска виђења“, а поготову њене ликовне колоније. Тако је 1984. године ова колонија била одржана у првој половини јула месеца и окупила велике ликовне уметнике, међу којима су били и Драган Лубарда, Миодраг Ступовски, Студа Илић, Жени Келец, Павле Поповић и др. Као и сваке године у новембру, у Галерији „Сопоћанска виђења“ отворена је изложба слика аутора учесника ликовне колоније, која је имала још свечанији карактер, с обзиром на то да је ове године за новембарске празнике био и јубилеј – четрдесетогодишњица ослобођења Новог Пазара.⁹⁷³ Ова година била је значајна по још једном пројекту који је представљао можда и најважнији допринос ове манифестације – отворена је нова институција културе у Новом Пазару, Галерија „Сопоћанска виђења“.⁹⁷⁴

И у култури, као и у економском сектору државе, осећао се постепен пад могућности, па и мотивације за рад, те се тако и манифестација „Сопоћанска виђења“, постепено претварала у ликовну колонију, а губила карактер разнолике културне манифестације. Године 1985. десетогодишњица манифестације није обележена на посебан начин, јер за то није било финансијских средстава, али је ликовни сектор ипак обележио овај јубилеј, тако што је на предлог Мирјане Живковић (селектора) одабрано и позвано неколико сликара који су својим радом током претходних година задужили ову ликовну колонију и новопазарски крај (Оливера Грбић, Божидар Дамјановски, Светлана Златић,

---

⁹⁷¹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 92-99, Л 21, Акта по деловоднику 1983, П: 97, Л-1, 148/1, 29. 9. 1983.

⁹⁷² Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981. године.

⁹⁷³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

⁹⁷⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. године.

Гордана Јоцић, Драган Милеуснић, Мило Нерадовић и др.). Дакле, због финансијских потешкоћа и све веће незаинтересованости, манифестација се свела на неколико активности упућених скоро искључиво на ликовну уметност – Симпозијум ликовних и књижевних уметника, Ликовна колонија, Школа старих сликарских техника и Галерија.⁹⁷⁵

У допису СИЗ-а културе Нови Пазар, Републичкој заједници културе, 1986. године, предочена је прослава јубилеја ове манифестације и најављене њене активности за ову годину. Ликовна колонија „Сопоћанска виђења“ била је и најзначајнији сегмент ове манифестације у којој је у периоду од десет претходних година учествовало 120 сликара из земље и иностранства. Ове године било је планирано да се колонија одржи од 1. до 15. јула са петнаест сликара из земље и иностранства. Школа старих сликарских техника одржала би се од 1. до 15. септембра са такође петнаест уметника, који би требали да обогате своје технике радом на платну, дрвету и малтеру. Симпозијум Сопоћанска виђења, који се одржава већ пет година, почетком јула у Дому културе у Новом Пазару, ове године угостио је двадесет критичара који су дискутовали, а затим и написали радове на тему (који ће бити одштампани у истоименој публикацији) „Савременост и средњи век“. Теме досадашњих пет симпозијума биле су изузетно разноврсне: „Традиција и савременост, Поезија и слика, Фантастика и слика, Уметничко дело и његова сврха и Могућност великих форми две године је у анкети Политике проглашен као културни догађај године“.⁹⁷⁶ Поред ових централних манифестација, „културну манифестацију `Сопоћанска виђења` прати низ уметничких и културних догађања: књижевне вечери, гостовање ансамбала озбиљне музике, концерти културно-уметничких друштава и друго. То је већ догађај који је оставио дубоке трагове у културном животу Новог Пазара и шире и из године у годину све више добија у свом културном значају“.⁹⁷⁷

Криза везана за финансирање Манифестације „Сопоћанска виђења“ наставила се, у потпуности пратећи корак са економском кризом која је владала и постајала све јача осамдесетих година XX века у СФР Југославији. На седници скупштине СИЗ-а основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар

---

⁹⁷⁵ Више о овоме видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

⁹⁷⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л- 22, Акта по деловоднику 1986, П: 115, Л-3, 33, 19. 2. 1986.

⁹⁷⁷ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л- 22, Акта по деловоднику 1986, П: 115, Л-3, 33, 19. 2. 1986.

1988. године, предложено је да се преко новопазарског делегата у Републичкој заједници културе – Муриза Чоковића, затражи од ове заједнице да финансира Манифестацију макар са 50% потребних финансија. Нажалост, Чоковић наводи да је овакво питање већ постављао Републичкој заједници културе, али је добијао негативан одговор и пребацивање одговорности на Културно-просветну заједницу. Ипак, чланови новопазарског СИЗ-а били су одлучни у својој жељи да ова Манифестација опстане и закључили да се од Републичке заједнице за културу мора тражити 50% финансија или добијање ранга републичке манифестације, који би требао да обезбеди и сигурније финансијско позиционирање.⁹⁷⁸

*

О изузетној вредности ове манифестације сведочи и њено трајање, тј. опстанак и поред тешких друштвених, политичких и економских услова који су били део историје нашег народа. Основана 1977. године, ради до данас (2017. године), само са једним прекидом у том континуитету, који је трајао три године (1992–1995.). Мора се истаћи да значај ове манифестације није само у њеној традицији, већ свакако и у изузетној квалитативној вредности – изнедрвање бројних младих уметника, издавање научних радова, организовање округлих столова, инспирација уметницима и ставарање вредних уметничких дела, а међу свим тим можда и најважнији допринос – отварање галерије и излагање уметничких дела у њој, тј. отварање приступа ликовној уметности становницима новопазарског краја. Дакле, ова манифестација, имала је велики значај и утицај на културни живот Новог Пазара и околине. Она не само да је Новопазарцима представљала тежње државне културне политике и међународне културне политике, као и кретања у светској уметности, већ је била значајна и као својеврсни педагошки „инструмент“ путем кога су новопазарски уметници могли да обликују своје уметничке профиле. Све ово допринело је и да Нови Пазар постане један од значајних културних центара Републике Србије, па и Југославије, а за ову локалну заједницу можда и важније – „да Нови Пазар буде отворен град према свим културним, јавним и другим друштвено-политичким срединама“.⁹⁷⁹

---

⁹⁷⁸ Више о овоме видети у: ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, 1, Записници са седнице скупштине СИЗ-а од 9. 06. 1986 – 8. 11. 1988, Записник са V седнице, 22. септембар 1987. године.

⁹⁷⁹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. године.

ЗАКЉУЧАК

*У близини Амир Агин хан.
А тамо преко моста, бедеми, утврђења, чаришија, џамије, хамам. (...)
Простор суживота муслимана и хришћана, у неком идиличном једниству и хармонији. (...)
Нови Пазар у који су се сретали сви познати и доступни путеви и светови,
колико земаљски толико и небески. (...)
А у повратку, док се вече још спушта и пада,
поглед би се фиксирао на врх најузвишенијег брда,
на једну рушевину која је спајала небо и земљу.
Ђурђеви ступови, као врата неког другог небеског света,
као стубови на које је ослоњено небо.
(Цемили Грбовић, мојој мајци; Мехмед Слезовић)*

Истраживање културног живота у новопазарској области у периоду након Другог светског рата и све до деведесетих година прошлог века и писање овог рада показали су се као изузетно комплексни из више разлога. Пре свега, реч је о једном прошлом времену, но ипак између тог временског периода и данашњице не постоји знатнија временска дистанца. Стога, први проблем који је морао бити савладан током истраживања, а посебно током представљања и анализе сакупљене грађе, јесте покушај што објективнијег представљања рада културних институција и одвијања културних манифестација путем података из архивских докумената и друге документарне грађе, али и путем изношења личног става у анализи, често поткрепљеног наводима из савремене литературе. Други проблем са којим смо се суочили на самом почетку представљали су недостатак за ову тему релевантне литературе из новијег периода, али и коришћење оне која је писана у претходном периоду, ономе за који смо везали нашу тему. У овом смислу је важно да се у виду има такође и писање под цензуром у датом периоду. Ипак, понекад су сами актери дешавања, они који су сачињавали документа и давали коментаре везане за актуелна дешавања, били ти који су истовремено износили и оштре критике и давали анализе проблема, па чак и нудили одређена решења за њих, те су овакви документи били веома значајни као смернице за неке наше идеје при анализи грађе. Дакле, најтежи задатак је био како представити, а затим што објективније – са тежњом да лични став остане по страни – анализирати дате документе и сачинити општу слику или шири план представљених сегмената, који обједињени чине нашу истраживачку тему, притом имајући у виду изузетно сложена политичка и друштвена дешавања у датом периоду. Поред консултовања релевантних докумената и доступне литературе, били су током

истраживања консултовани и саговорници који су казивали своја сећања из датог периода, те је и та чињеница током анализе и представљања грађе представљала изазов, ако знамо да се управо за назначени временски период веома често везује и субјективна идеализација казивача. На самом крају, у изради овога рада било је неопходно савладати и сопствене дилеме везане за многа питања изникла из дате теме, па ће тако можда нека од њих и остати отворена за будућа разматрања и промишљања, док ће за друга увек постојати двојаки одговори – позитиван или негативан, у зависности од контекста.

У сусретању са претходно изнетим проблемима проистекле су и две наше жеље везане за актуелну ситуацију на истраживаном терену и за будућа покољења. Најпре, желели смо да сагледавањем позитивних и негативних елемената социјалистичке културне политике на општем и локалном нивоу допринесемо стратегији културног развоја новопазарског краја, и то у склопу онога што се данас промовише као одрживи развој једнога града или једне области. Поред овог конкретног и пре свега практичног доприноса, надамо се и да ће наш рад барем у некој мери учинити „да се савлада време и да се од заборава сачувају многи подаци“ (Стефановић 2008, 185).

Прва, основна идеја и циљ рада били су представљање државне и локалне културне политике, као и (не)уклапање ове друге у општи контекст. Анализом грађе дошло се до закључка да је локална културна политика имала сопствени печат, и ту је самосвојност неговала кроз читав период социјализма, али се чврсто држала „прописане“ стратегије културне политике на републичком нивоу, што се сасвим уклапа и у данашња тумачења онога како би требало да изгледа локална културна политика: „Конкретно, ако се посматра специфичност локалних културних политика, чињеница је да свака локална заједница има задатак да зарад сопствених потреба и културних карактеристика, државну (може се рећи „општу“) културну политику прошири и прецизније одреди у правцу потреба локалног становништва“ (Аксић и Пантовић 2017, 179). С обзиром на све историјске, политичке и друштвене околности у којима је Нови Пазар са околином живео и опстајао до Другог светског рата, као и са увидом у то шта је након тог рата затечено на датој територији, сасвим је природан спорији ток развоја одређених културних институција и манифестација у односу на републички ниво. Ипак, током седамдесетих година је Нови Пазар умногоме сустигао већа урбана насеља у Србији и постао један од значајнијих културних центара Републике.

Следеће питање, које произилази из претходно реченог, јесте питање јачања или потискивања локалне културе, у зависности од мењања културне политике на државном нивоу, а које је на датом терену нарочито интересно, јер је у питању мултикултурално подручје. Како се на државном нивоу културна политика кретала ка децентрализацији, тако су јачале локалне културне црте, и обрнуто. На датом плану се то углавном односило на веће представљање традиционалних игара, народне ношње и музике, али у смислу јединственог локалног идентитета – санџачког, који је подразумевао јединствени културни систем Срба и муслимана са ове територије. Оваква могућност постојала је пре свега због тога што је и на државном нивоу промовисана једна национална култура – југословенска култура. Јачањем националних култура, које су пре свега биле раздвајане на верском плану, мењала се и културна политика, те су данас оне локалне, некада заједничке црте културног идентитета овога краја постале одлика културног идентитета данашњих Бошњака. Дакле, културна политика једне државе је у вези са њеним националним идентитетом, који је некада био јединствен – југословенски, сачињеним од националних идентитета сваке појединачне републике која се налазила у овој федерацији. Са јачањем сопствених националних идентитета, а са њима и културних, у свакој појединачној републици, слабио је југословенски идентитет, што је био један од чинилаца распада државне заједнице који је уследио. Локални, градски или обласни културни идентитети такође су ојачали до те мере да су у неким местима попримили и статус културних идентитета одређених националности, као што се то десило у Новом Пазару.

Када је реч о културном идентитету, треба пре свега поменути општепознату чињеницу о потискивању народне традиције, те самим тим и о стварању сасвим новог културног идентитета – социјалистичког. Верска традиција је била потиснута готово у потпуности и санкционисана на различите начине, док су елементи традиционалне културе, као што су нпр. ношња, игра и музика били сачувани, али притом истргнути из контекста народног живота и уклопљени у нови културни образац који их је подразумевао као сегменте аматерске културне делатности (секције КУД-ова). Ни културна традиција претходне државе није наишла на позитивне коментаре у новој државној заједници, али су ипак неки њени елементи искоришћени, с тим што им је промењен концепт, па смо тако имали нпр. приредбе „шареног програма“, које су постале једна од главних културних карактеристика аматеризма у социјализму. Комбинацијом већ постојећих културних

образаца и њиховим уклапањем у систем нових културних вредности, у коме је култура требало да буде доступна свакоме, створен је нови, сасвим јединствен, социјалистички културни идентитет, по коме је, као национални идентитет, био препознатљив онај југословенски.

Нови културни идентитет, између осталог, изнедрио је две изузетно важне идентитетске одлике, оне по којима се диференцирао у односу на неке друге. Прва одлика је била стварање и развој аматеризма, који је у првом послератном периоду „био приоритетно васпитно-образовног карактера“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 95), док га у другом периоду социјалистичке владавине „карактеришу професионализација културно-просветног рада и одвајање аматерске од професионалне делатности, тј. приписује му се корективна улога у односу на институционализам и професионализам у култури“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 95). Треба истаћи да је улога аматеризма у граду, а пре свега на селу, била та да се путем њега изврши утицај „на обликовање новог културног идентитета села и разграђивање традиционалног обрасца културног живота, против којег је, за сво време, била управљена оштрица самоуправног социјалистичког преображаја села“ (Ђukić-Dojčinović 1997, 95). На самим почецима социјалистичког система, па и током наредних година, док се аматеризам није устоличио као аутентична форма народне креативности, он је био и негативно конотиран.

Друга културна идентитетска одлика била је идеја о подруштвљавању културе, тј. о њеној демократизацији, чиме је она требало да постане доступна свим радним људима, мушкарцима и женама, младима и старима. Није се у потпуности успело у реализацији ове идеје када је реч о елитној култури, јер је ипак у човеку преовладало оно чему се учио у породици и што је носио из своје средине као образац понашања, али су постојали различити начини путем којих се подруштвљавање спроводило, те је оно у великом проценту било успешно.

Културна политика је пре свега била усмерена на потребе широких народних маса и била је прилагођена њима. Тако је појединац губио сопствени идентитет и утапао се у општи, колективни, те је на тај начин прихватао социјалистички идентитет, па самим тим – и нову културу.

У стварању новог идентитета створена је и једна сасвим нова – поготово за територију Новог Пазара – улога жене. Велика пажња на плану културне политике била је

посвећена жени: организовани су бројни курсеви за женске радове, жене су у све већем броју постајале раднице у фабрикама, организовани су курсеви за мајке и помоћ самохраним мајкама, припремане су приредбе за Дан жена и мајки и др. И поред тога што им је био посвећен један празник, и то празник који је симболизовао борбу жена за равноправност, жене су се овде непрекидно бориле за своја права. У Новом Пазару је у првим послератним годинама питање изласка жене из куће било изузетно актуелно. Жене су у великом проценту биле неписмене, те су се у први мах организовали курсеви описмењавања, а затим су, са отварањем радних места у фабрикама, били организовани и стручни курсеви. Оне жене које су желеле да остану домаћице имале су могућност похађања и домаћинских курсева. Највећи значај жена у креирању социјалистичког идентитета на територији Новог Пазара био је у приближавању Срба и муслимана завађених до Другог светског рата. Жене муслиманке и Српкиње учествовале су заједничким снагама у обнови разрушеног Новог Пазара и тиме показале да је братство-јединство, као творевина социјализма, макар у тим тренуцима било одиста оствариво и веома значајно. Поред овога, у циљу еманципације жена, али и са жељом да сви имају јединствени национални идентитет – југословенски, а културни – социјалистички, јер су веровали у исте вредности, муслиманке из Санџака „су скинуле своју феудалну фолклорну ношњу – зар и ферецу. То је био крупан цивилизацијски догађај у њиховом животу“ (Атлагић 2000, 264).

Узевши у обзир све претходно наведене теме, о којима би се могле написати читаве засебне студије, долази се и до општег контекста културне политике и развоја институција културе, кроз које се може пратити не само развој културне политике, већ и шири друштвени феномен – формирање социјалистичког човека. Важно је поменути да су идеје којима се водила културна политика социјалистичке Југославије – омасовљавање културе, приближавање ширем аудиторијуму, боља доступност културних садржаја – служиле у сврху боље комуникације између уметника и „обичног“ човека. Значи, „култура се претвара у инструмент зарад различитих идеја и различитих политика“ (Аксић и Пантовић 2017, 180). Тако су у спровођењу културне политике неопходни инструменти путем којих ће она бити представљена, а у овом случају су то биле институције културе, као што су народни универзитети, раднички универзитети, домови културе (културни центри), биоскопи, позоришта, библиотеке и др.

Анализирајући архивску грађу, дошли смо до идеје о могућности представљања развоја културне политике на државном, али пре свега на локалном нивоу, путем развоја три основне културно-образовне институције овога периода – Народни универзитет, Раднички универзитет, Дом културе. Поред промена у културној политици, можда још важнија јесте могућност праћења развоја идеологије коју је спроводила Партија, а кроз развојни пут ове три институције. Три наведене институције имале су заправо веома сличне функције и све три су настале након Другог светског рата. Пре свега, на значају су добили народни универзитети, који су имали превасходно образовну функцију. Дакле, у фокусу је било описмењавање, а затим и давање основног образовања одраслим особама, што је трајало све до шездесетих година прошлог века. Са унапређивањем економије и подизањем фабрика, са развојем градова, са миграцијама село–град мења се читава друштвена и привредна организација живота. Велики број људи, по преласку из села у град, почиње да ради у фабрикама и различитим организацијама удруженог рада, те постаје потребно да се од тих људи створе добри радници, који су за то били припремљени тако што су дотад већ били описмењени и са стеченим основним образовањем. Из наведеног разлога примат почињу да преузимају раднички универзитети, који постају управо стецишта радника који кроз различите курсеве уче о својим радним организацијама и о начину рада у њима, али се на њима и друже, размењују различите информације и сл. У том периоду, од шездесетих до средине седамдесетих година прошлог века, значајан је био економски мотив, који се развио са развојем привреде и економским јачањем државе. Након описмењавања и пружања основног образовања, као и након надоградње у смислу струковног образовања, држава је одлучила да осмисли нешто ново што би могла понудити радном човеку, како он своје слободно време не би користио на начине који држави не би одговарали и који би били штетни (нискоморални живот – окупљање по кафанама, на пример, и томе слично). И тако је за квалитетно организовање слободног времена држава понудила нови „производ“, а то је била култура која није подразумевала више само пуко образовање, која је била пропагирана и путем домова културе, који у једном тренутку преузимају примат и постају значајнији чак и од радничких универзитета. Дакле, стварају се програми превасходно прилагођени потребама радничке класе. То није била висока култура – у смислу елитистичке културе, односно, то није била уметност, већ је културни садржај био организован као вид културно-забавног

живота. Међутим, без обзира на ову чињеницу, просечан грађанин – радник је добио нешто ново, нешто што је учинило да постане задовољнији, и тако је држава пронашла још један начин преко кога је настојала да створи задовољног радног човека, који је био продуктиван на више планова.

Држава је, дакле, том обичном, такозваном малом човеку, који је тек дошао или управо изашао из рата, који је у њему изгубио породицу, који је економски био потпуно уништен, па самим тим – и културно, понудила пре свега описмењавање и образовање, путем кога је спроводила своју идеологију, а таквом човеку су у датом тренутку тиме биле задовољене многе његове потребе, јер му је пружена нова прилика и нада у бољитак. Затим је држава понудила привредни рад, уз који је ојачала и економија. Тако, она је поново понудила социјалистичком човеку нову могућност и побољшање стандарда, али је то било нешто што је у односу на саму државну заједницу требало да има бумеранг-ефекат, и то не само да је привредно подигне, већ и да је идеолошки ојача. Тај „мали“ човек, који је тек донекле био образован и описмењен, добија могућност да први пут након веома дугог периода тегобног живота, када говоримо о територији Новог Пазара са његовом околином, дође до сопствених прихода, који у односу на све претходно нису били занемарљиви, и самим тим да постане задовољан социјалистички човек, грађанин који ће све своје дужности обављати онако како доликује, односно – онако како је налагала Партија која му је и пружила могућност да заради за себе и своју породицу. И тако, држава ствара социјалистичког човека, не само способног за рад него и задовољног човека, који ће моћи да створи породицу и да тако сва своја сазнања о социјализму и уверења о социјалистичкој идеологији пренесе на следећу генерацију. Након развоја радничких универзитета и са пружањем могућности струковног образовања, следећа етапа бива давање социјалистичком радном човеку слободе у избору, свакако – привидне, као и давање одређених функција и могућности да сваки изнесе свој став, тј. да буде у неком радничком колективу, савету, извршном одбору и слично, што се десило са увођењем самоуправљања у институције. Социјалистички човек је тиме био за још један степен уздигнутији изнад места на коме је био до пре само двадесет, тридесет година, а за толико се осећао и поноснијим. Последња етапа у датом развојном ланцу јесте нуђење овоме човеку могућности за (нешто – не за нечим) културно уздизање, и то на више различитих начина, као што су, на пример, биле веома ниске економске цене за културне програме,

потом прилагођавање елитне уметности радном човеку, увођење аматеризма и давање могућности учествовања у неким културним садржајима, и др.

Тако је нови социјалистички човек уздигао и Нови Пазар, град који је пригрлио нову социјалистичку културу, ону која му је била прилагођена и стога прихватљива. Аматеризам је у том културном развоју одиграо можда и најважнију улогу – социјалну, будући да је путем својих садржаја допринео и већем заједништву оних који су вековима били супротстављени, а заправо су били најближи једни другима живећи једни уз друге – православни и муслимани. Братство-јединство је на овој територији било живо и живело је кроз културу, а пре свега кроз културне манифестације, оне које су управо и одсликавале заједништво у смислу једнакости и задовољности животним приликама.

Период бурних друштвених промена донео је доста новина, у том периоду углавном позитивних за друштво. Култура и уметност добиле су високо место у друштвеној свести и прихваћене су као део потреба свакодневице. Иако, из данашње перспективе гледано, изузетно идеолошки обојена, култура је у периоду социјализма била доступна готово свима и углавном радо прихватана, пре свега захваљујући концепту подруштвљавања културе и аматеризму, кроз који се она претежно и спроводила, али и услед изградње и јачања културних институција и манифестација. Тако, и поред бројних негативних ставова по питању културне политике социјализма: да није било потребно ни могуће подруштвљавати неке сегменте културе, да је самоуправљање било немогуће у култури и да је довело до пропасти једне културне политике, да је политичка једнопартијска идеологија била сувише инфилтрирана у културу, да је системски уништавана традиционална култура и тако даље, ипак се не може занемарити чињеница да је скоро сваки омладинац учествовао у неком културном догађању, да су и радни људи имали прилике да посећују позоришта, концерте, изложбе, да је опера била доступна и становницима мањих места, и да су се одигравали још многи други културни догађаји који су били изузетно посећени, а који данас нису увек доступни већини људи. Тако је и Нови Пазар, уз помоћ социјалистичке културне политике, од мале турске касабе израстао у град богат институцијама културе и културним манифестацијама, град који се као мало који могао похвалити међународним и републичким манифестацијама, град који је током неколико деценија након Другог светског рата живео кроз културу и за њу.

Извори

- ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Самоуправна интересна заједница културе општине Нови Пазар, Извештаји о раду заједнице културе, 1970. – 1986. годину.
- ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Самоуправна интересна заједница културе општине Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.
- ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Самоуправна интересна заједница културе општине Нови Пазар, Записници са седница Извршног одбора СИЗ културе општине Нови Пазар, 21. 04. 1973. – 21. 12. 1977.
- ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седница Скупштине СИЗ-а културе Нови Пазар: 1, 9. 06. 1986. – 8. 11. 1988. (I–X седница); 2, 28. 12. 1988. – 27. 03. 1990. (XI–XV седница).
- ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седница Извршног одбора Скупштине СИЗ-а: 4, 12. 05. 1988. – 14. 06. 1989. (XIII–XXXI седница); 5, 22. 06. 1989. – 26. 03. 1990. (XXXII–XXXIX седница).
- ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.
- ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е ГНО Нови Пазар, Записници ИНО и ГНО за 1944; 1945 годину, инв. бр. 1.
- ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е, ГНО Нови Пазар, Записници са седница пленума и ИО ГНО Нови Пазар, 1, 18. 07. 1945. – 4. 10. 1950. године.
- ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951. – 24. 12. 1952.
- ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е НОГО Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 24. 12. 1952. – 14. 1. 1955.
- ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е НОО Нови Пазар, Записници са седница Савета за школство, просвету и културу, за директоре и руководиоце при НОО, 16. 09. 1955. – 22. 11. 1956. год.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар 1956. – 1962.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 13, 1962. – 1963.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар за 1964. годину, 29. 2. 1964. – 29. 04. 1964.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар за 1965. годину, 16. 11. – 25. 12. 1965.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар за 1969. годину.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, *Статут општине Нови Пазар*, 1964.

ИАРНП, Збирка фотографија.

АС, Архив Србије, Главни одбор АФЖ, Ћ-79, 1944–51.

АС, Савет за просвету и културу НР Србије, Г-193, 1951–1956.

АС, Министарство за науку и културу, Г-187, 1950–1951.

АС, Фонд за унапређење културне делатности НРС, Г-335, 1961–1967.

АС, Републичка конференција Савеза социјалистичке омладине Србије РК ССОС, Ћ-46, 1945–1990.

АС, Републички секретаријат за културу, Г-278, 1961, 1964–1978. (без 1968.).

АС, Савет за културу НРС, Г-291, 1956–1964.

АС, Републичка заједница културе, РЗК, 1979–1990.

АЈ, Фонд 317, фасцикла 83 (116), „Регистрација пословнице за културно-уметничке приредбе“.

АЈ, Фонд 314 – Комитет за културу и уметност владе ФНР.

АЈ, Фонд 317 – Савет за науку и културу, 1945–1953.

АЈ, Фонд 318 – Савезни секретаријат за образовање и културу, 1954–1967.

АЈ, Фонд 319 – Савезни савет за образовање и културу, 1967–1971.

Правилник о оснивању и раду Пословнице за културно-уметничке приредбе, „Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије“, II, 65, Београд, (13. август 1946.).

Указ о проглашењу закона о Републичком фонду за унапређење културних делатности, „Службени гласник Народне републике Србије“, XIII, 16, Београд, 29. април 1957.

Закон о финансирању културе и о заједницама културе, „Службени гласник СРС“, Број 53, Београд, 28. децембар 1968.

Закон о самоуправним интересним заједницама културе, „Службени гласник СРС“, 48, Београд, 5. децембар 1974.

„Братство“, 1945–1992. године.

„Политика“, (четвртак, 24. август 1972. године).

„Политика ЕКСПРЕС“, (субота, 29. 12. 1984. године).

Marić, Savo (ured.). 1982. *Novi Pazar – turistički vodič*. Drugo dopunjeno izdanje. Novi Pazar: Opštinski turistički savez Novog Pazara.

Литература

- Аксић, Нина и Бранислав Пантовић. 2017. „Културни центри и њихова улога: Културни центар Нови Пазар и Културни центар Србије (Париз)“, у: *Гласник Етнографског института САНУ LXV(1)*. Београд: Етнографски институт САНУ, стр. 177–190.
- Анастасијевић, Мирјана, Крстивоје Илић, Гордана Мајсторовић и Божур Хајдуковић. 1988. *Најдражи учитељ*. Корњи Милановац: Дечје новине, Београд: Културно – просветна заједница Србије.
- Атанацковић, Слободан. 1996. *20 година Фестивала омладинских хорова Србије: Нови Пазар 1976–1996*. Нови Пазар: Савез аматера Србије, Скупштина општине, Дом културе „Ослобођење“.
- Атлагић, Марко. 2000. „АФЖ новопазарског округа у обнови и изградњи од 1945. до 1950.“, у: *Новопазарски зборник 24*. Нови Пазар: Музеј „Рас“, Нови Пазар, стр. 263–283.
- Baruh Vahtel, Endru. 2001. *Stvaranje nacije, razaranje nacije. Književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*. Prevod sa engleskog Ivan Radosavljević. Београд: Stubovi kulture.
- Bašić, Goran. 2014. *Vodič za kreiranje inkluzivnih kulturnih politika u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu*. Нови Пазар: DamaD.
- Božilović, Nikola. 2007. *Kultura i identitet na Balkanu*. Ниш: Filozofski fakultet / Centar za sociološka istraživanja.
- Božić, Ivan, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić i Vladimir Dedijer. 1972. *Istorija Jugoslavije*. Београд: Prosveta.
- Вилотијевић, Радиша. 1997. „Историјски архив „Рас“ Нови Пазар 1975-1997.“, у: *Новопазарски зборник 21*, Нови Пазар: Музеј „Рас“, Нови Пазар, стр. 233–245.
- Гавриловић, Љиљана. 2009. *О политикама, идентитетима и друге музејске приче*. Посебна издања, књига 65. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Gavrilović, Ljiljana. 2011. *Muzeji i granice moći*. Књига 196. Београд: Biblioteka XX vek.
- Gavrilović, Ljiljana. 2013. *Pazarsko-sjenički kvartet*. Нови Пазар: Музеј „Рас“ Нови Пазар.
- Глођовић, Бранко. 2002. „Од када се Седми јули прославља на Голији“, у: *Немањин дежевски сабор*. Нови Пазар: Удружење „Рас“, стр. 355–356.
- Dasić, Nadir. 2014. *Gajret u Novom Pazaru*. Пријеполје: Fakultet islamskih nauka u Beogradu.

- Detelić, Mirjana. 2007. *Epski gradovi • Leksikon •*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut SANU, Posebna izdanja 84.
- Dimić, Ljubodrag. 1988. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*. Beograd: Izdavačka radna organizacija “Rad”.
- Димић, Љубодраг. 1996. *Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941. Први део, Друштво и држава*. Београд: Стубови културе.
- Димић, Љубодраг. 1997. *Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941. Други део, Школа и црква*. Београд: Стубови културе.
- Димић, Љубодраг, Дубравка Стојановић и Мирослав Јовановић. 2005. *Србија 1804–2004 – три виђења или позив на дијалог –*. Београд: Удружење за друштвену историју.
- Dragičević-Šešić, Milena i Branimir Stojković. 1994. *Kultura. Menadžment, animacija, marketing*. Beograd: Clio.
- Dragičević-Šešić, Milena i Branimir Stojković. 2000. *Kultura, menadžment, animacija, marketing*. Treće dopunjeno izdanje. Beograd: Clio.
- Dragičević-Šešić, Milena. 2005. „Demokratsnost i dometi kulturne politike“, у: *Зборник радова Факултета драмских уметности*, број 8/9, стр. 387–397.
- Ђерлек, Семина и Владан Видосављевић. 2008. „Музеј „Рас“ од збирке до националне институције“ у: *Музеј „Рас“* (уред. Драгица Премовић-Алексић), Нови Пазар: Музеј „Рас“ Нови Пазар, 321–328.
- Ђорђевић, Бојан. 2015. „Дубровачки архив у Краљевини Југославији“, у: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 81, стр. 49–64.
- Ђukić-Dojčinović, Vesna. 1997. *Pravo na razlike selo – grad*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Ђукић, Весна. 2010. *Држава и култура, Студије савремене културне политике*. Едиција Култура*уметност*медији, Књига бр. 18. Београд: Институт за позориште, филм, радио и телевизију, Факултет драмских уметности.
- ЕСН. *Енциклопедија српског народа*. 2008. Београд: Завод за уџбенике.
- Zirojević, Olga. 1977. „Novi Pazar u turskim izvorima do kraja XVI veka“, у: *Новопазарски зборник 1*. Нови Пазар: Завичајни музеј Нови Пазар, стр. 111–119.
- Zirojević, Olga. 2003. *Islamizacija na južnoslovenskom prostoru: dvoeverje*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Ivanišević, Milivoje. 1985. „Sedam mršavih godina...“, у: *Kultura*, 70. Beograd, str. 152–161.

- Ivanišević, Milivoje i Svetlana Ljuboja. 1983. *Srbija – vodič kroz kulturu*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka SR Srbije, NIŠRO „Turistička štampa“.
- Ивановић-Баришић, Милина. 2007. *Календарски празници и обичаји у подавалским селима*. Посебна издања, Књига 59. Београд: Српска академија наука и уметности, Етнографски институт.
- Ивановић-Баришић, Милина. 2008. „Време празника“ у: *Слике културе некад и сад 60 година Етнографског института САНУ*, Зборник 24. Београд: Етнографски институт САНУ, стр. 257–268.
- Ивановић-Баришић, Милина. 2014а. „Празнична сећања у Србији од средине 20. века до данас“, у: *Гласник Етнографског института САНУ LXII (1)*. Београд: Етнографски институт САНУ, стр. 275–287.
- Ивановић-Баришић, Милина. 2014б. „Празнично честитање – од религијског контекста до секуларног обичаја“, у: *Религија, религиозност и савремена култура*. Зборник Етнографског института САНУ, 30. Београд: Етнографски институт САНУ, стр. 175–185.
- Ивановић-Баришић, Милина. 2016. „Празници простор“, у: *Традиционална естетска култура, Простор*. Београд – Ниш: Српска академија наука и уметности – огранак у Нишу, Универзитет у Нишу, Факултет уметности у Нишу, Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу, стр. 117–133.
- Илић, Милош. 1987. *Социологија културе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- ИСН, *Историја српског народа, Срби у XVIII веку, IV-1*. 1994. Београд: Српска књижевна задруга, (Радован Самарџић).
- Кажовић Јеребићанин, Мурадџа. 2014. *Novi Pazar u vaktu i zemanu*. Друго допуњено издање. Novi Pazar: Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, Novi Pazar.
- Косанчић, Иван. 1912. *Ново-пазарски санџак и његов етнички проблем*. Београд: Књижара Геце Кона.
- Лукић Крстановић, Мирослава. 2010. *Спектакли XX века музика и моћ*. Посебна издања, књига 72. Београд: Српска академија наука и уметности, Етнографски институт.
- Максин, Марија, Мила Пуцар, Саша Милијић и Миомир Кораћ. 2011. *Одрживи развој туризма у Европској унији и Србији*. Београд: ИАУС.

- Малетић, Михаило. 1969. *Нови Пазар и околина*. Београд: Новинско-издавачко предузеће КЊИЖЕВНЕ НОВИНЕ.
- Малешевић, Мирослава. 1988. „Осми март – од утопшије до демагогије“, у: *Гласник Етнографског института САНУ XXXVI–XXXVII*. Београд: Српска академија наука и уметности Етнографски институт, стр. 53–80.
- Marković, J. Predrag. 2012. *Trajnost i promena*. Drugo izdanje. Beograd: Службени гласник.
- Међедовић, Енвер. 2002. „Новопазарци на Санџачким играма“, у: *Новопазарски зборник* 26. Нови Пазар: Музеј „Рас“ Нови Пазар, стр. 303–318.
- Milutinović, Irina. 2014. “Uloga radiodifuzne regulative u oblikovanju novije istorije srpske culture (1944–1990)“, u: *Megatrend revija: međunarodni časopis za primenjenu ekonomiju*, Vol. 11, No 1. Beograd: Megatrend univerzitet primenjenih nauka, str. 101–126.
- Мишић, Синиша (редактор). 2010. *Лексикон градова и тргова седњовековних српских земаља – према писаним изворима*. Београд: Завод за уџбенике.
- Мушовић, Ејуп. 1969. „Формирање првог НОО-а на териотрији Новог Пазара“, у: *Наша прошлост* 1–2. Краљево: Наша прошлост, стр. 1–7.
- Мушовић, Ејуп. 1976. „Новопазарско-пријепољски крај у турској административној подели“, у: *Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића*. Пријепоље: Скупштина општине Пријепоље, Заједница основног образовања Пријепоље, стр. 161–166.
- Мушовић, Ејуп. 1978а. „Нови Пазар у прошлости“, у: *Новопазарски зборник* 2. Нови Пазар: Завичајни музеј у Новом Пазару у сарадњи са Савезом етнолошких друштава Југославије, стр. 7–13.
- Мушовић, Ејуп. 1978б. *Тито у Новом Пазару*. Нови Пазар: Завичајни музеј у Новом Пазару.
- Мушовић, Ејуп. 1979. *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара*. Посебна издања, Књига 19. Београд: Етнографски институт Српске академија наука и уметности.
- Необјављени текст Стефановић Валерија.

- Пантић, Мирослав. 1978. „Новопазарски записи Дубровчанина Сима Будманија из 1734. године“, у: *Из књижевне прошлости, студије и огледи*, коло LXXI, књига 476. Београд: Српска књижевна задруга, стр. 401–439.
- Погачник, Марко. 1983. „Уметност новопазарског простора“, у: *Сопоћанска виђења*. Нови Пазар: Народни музеј, стр. 5–14.
- Popadić, Milan (ured.). 2012. *Novi Pazar na mapi istorijskih puteva*. Novi Pazar: Muzej „Ras“ Novi Pazar.
- Поповић Зоран, Хивзо Голош, Сузана Спасовић, Есад Муртезић и Ферид Шкријељ (приред.). 2008. *Водич Историјског архива „Рас“ Нови Пазар*. Нови Пазар: Историјски архив „Рас“ Нови Пазар.
- Премовић-Алексић, Драгица. 2013. „Нови Пазар на мапи историјских путева“, у: *Новопазарски зборник* 36. Нови Пазар: Музеј „Рас“, Нови Пазар, стр. 11–39.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1990a. „Metamorfoza socijalističkih praznika“, у: *Narodna umjetnost 27: godišnjak Instituta za etnologiju i folkloristiku*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 21–32.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1990b. „O dekristijanizaciji narodne kulture“, у: *Etnološka tribina* 13. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, str. 7–14.
- Радовановић, Миљана. 1984. „Основне антропогеографске и етнодемографске одлике приградских и других села у околини Новог Пазара“, у: *Зборник радова Етнографског института* књ. 14-16. Београд: Етнографски институт САНУ, стр. 451–478.
- Радовић, Миодраг и Ејуп Мушовић. 1984. *Борци новопазарског краја пали у НОР-у*. Друго издање. Нови Пазар: Музеј Рас.
- РСЈ. *Речник српскога језика*. 2007. Нови Сад: Матица српска.
- Самарцић, Радован. 1960. „Борба Дубровника за опстанак после великог земљотреса 1667 Г.“, у: *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа*, III одељење, књига XIX, Српска академија наука, Београд: Научно дело.
- Спасић, Вања. 2013. *После златног периода: Опера Народног позоришта у Београду (1971–2011)*. Мастер рад.
- Стефановић, Валерија. 2008. „`Наше доба` лист Гимназије – Нови Пазар“, у: *Музеј „Рас“*, Нови Пазар: Музеј „Рас“ Нови Пазар, стр. 177–186.

- Стефановић, Валерија. 2012. „Оснивање читаоница у новопазарском крају“, у: *Новопазарски зборник 35*. Нови Пазар: Музеј „Рас“, Нови Пазар.
- Stojanović, Dubravka. 2010. *Ulje na vodi. Ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*. Београд: Рељчаник.
- Tanasković, Darko. 2010. *Islam i mi*. Четврто допуњено издање. Београд: Partenon.
- Трифковић, Срђа. 2002. „Ко ће да слави тристогодишњицу“, у: *Немањин дежевски сабор* (уред. Добросав Никодиновић). Нови Пазар: Удружење „Рас“, стр. 155–164.
- Ђоровић, Владимир. 2008. *Историјски лексикон*. Друго издање, Београд: Српска књижевна задруга.
- Цвијић, Јован. 1902. „Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва“, из: *Етнографског зборника Српске краљевске академије IV*. Београд: Српска краљевска академија.
- Чековић, Светлана. 2007. *Ликовна колонија „Сопоћанска виђења“ 1976-2006*. Нови Пазар: Новопазарски зборник 30, Музеј „Рас“.
- Ћељеби, Евлја. 1967. *Putopis. Odlimci o jugoslovenskim zemljama*. Preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović. Sarajevo: Svjetlost.
- Челиковић, Борисав (прир.). 2011. *Насеља српских земаља. Насеља порекло становништва обичаји*. Београд: Службени гласник и САНУ.
- Džuda, Tim. 2003. *Srbi Istorija, mit i razaranje Jugoslavije*. [Prevela sa engleskog Ljiljana Bajić]. Београд: Dan Graf.
- Ѕабановић, Елма. 2016. „Медијска/масовна култура“, у: *Новопазарски зборник 28*. Нови Пазар: Музеј „Рас“, Нови Пазар, стр. 257–267.
- Ѕабановић, Назим. 1959. *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podijela*. Sarajevo: Naučno društvo Bosne i Hercegovine.
- Ѕабановић, Назим. 1964. *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- Ѕабановић, Назим. 1982. *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podijela*. Sarajevo: OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo.
- Шарчевић, Предраг. 1990. „Првомајске прославе у Београду (1893–1988) – празник и политика“, у: *Токови*, 1/90. Београд: Институт за историју радничког покрета Србије, стр. 71–113.

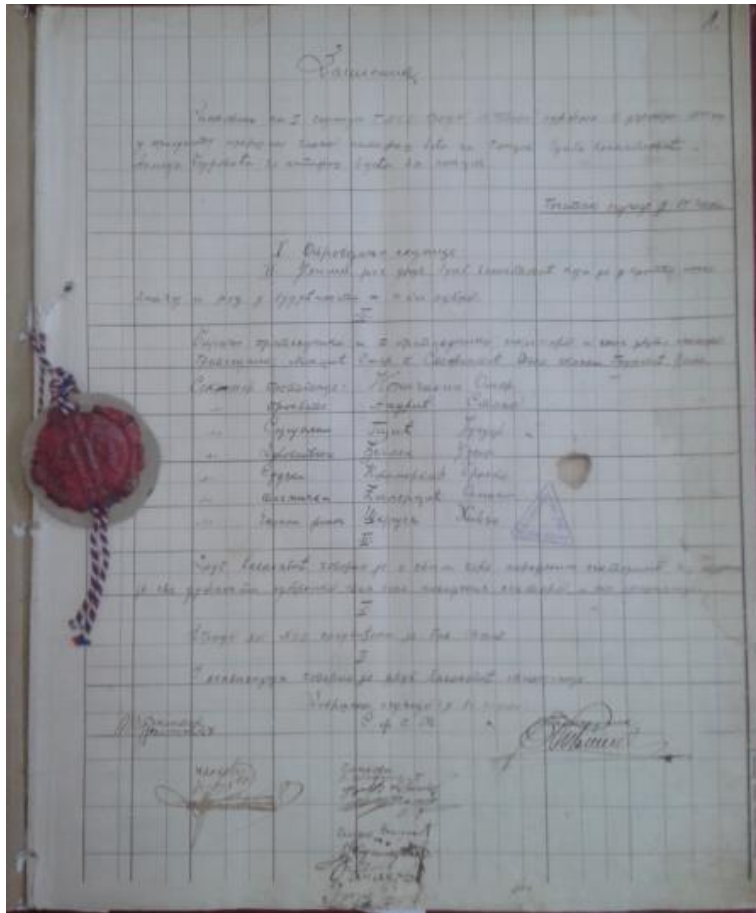
Škrijelj, Redžep. 2013. „Dva vakufska dokumenta o Novom Pazaru“, у: *Новопазарски зборник*
36. Нови Пазар: Музеј „Рас“, Нови Пазар, стр. 121–129.

Прилози

1. Фотографије

Слика 1

Записник са прве седнице Извршног одбора Градског народног одбора општине Нови Пазар.

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 2

Друштво трезвених у Новом Пазару између два светска рата.

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 3

Све почиње уз звук химне и подизање заставе.

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 4

Слетска публика, од најмлађих до најстаријих.

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 5

И девојке и момци војници, ово је дан за читаву омладину.

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 6

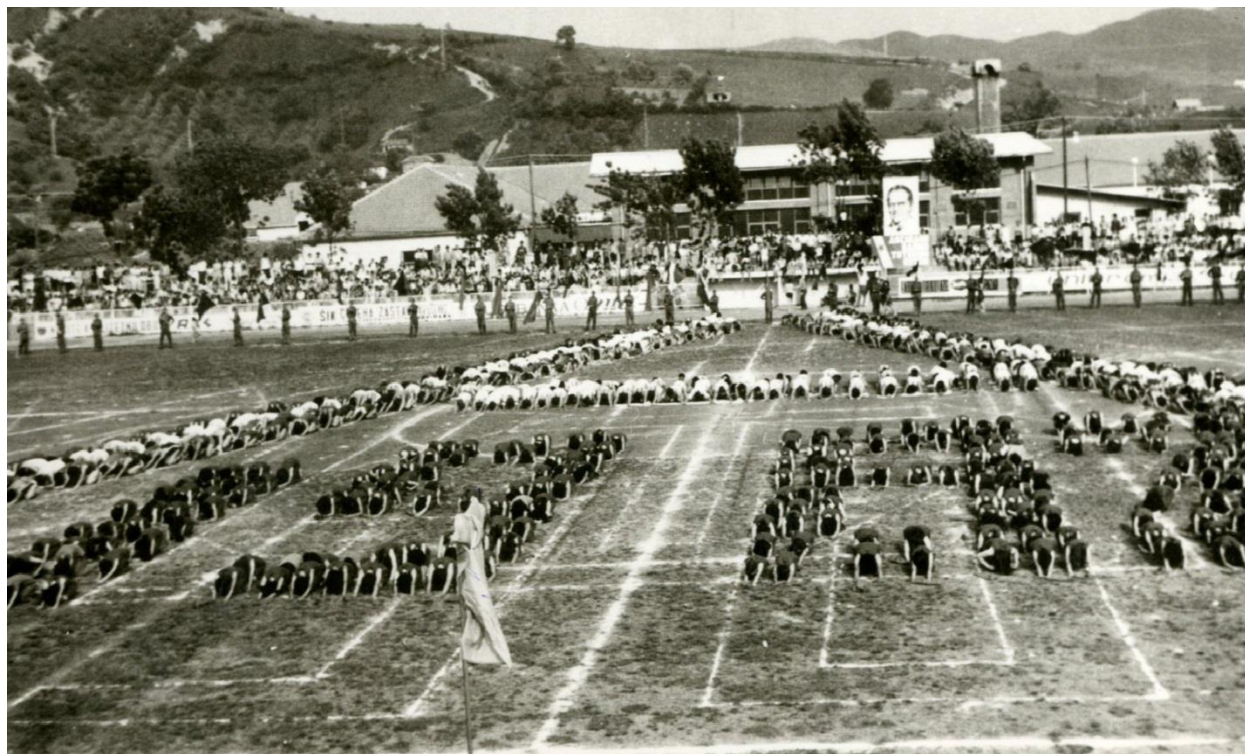
Сви смо једнаки, БРАТСТВО–ЈЕДИНСТВО.

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 7

Масовна слетска кореографија, вежба.

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 8

Извођење атлетских вежби на слету.

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 9

Дефиле омладинаца са заставама СФРЈ.

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 10

Фолклорна секција на свечаном дефилеу кроз град.

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 11

Дефиле кроз Првомајску улицу, поред тврђаве.

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 12

Дефиле спортског друштва.

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 13

Изградња пруге Рашка – Нови Пазар, 1949. године.

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 14

Са радне акције.

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 15

И жене на радној акцији.

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 16

Дочек бригаде по повратку из Смедерева.

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 17

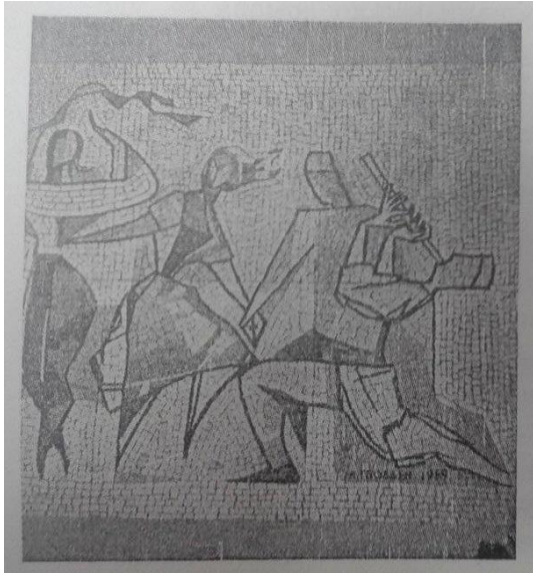
Чланови Републичке екипе Србије на Савезном такмичењу ТИТО-РЕВОЛУЦИЈА-МИР у Петровцу 21. 05. 1982. године

Из Збирке фотографија ИАРНП.

Слика 18

Раднички универзитет, детаљ мозаика. Рад Милоша Гвозденовића, акад. сликара.

Слика преузета из монографије *Нови Пазар и околина* (1969).

Слика 19

Радио, касетофон и телевизор у сеоској кући – село Леча. Радио је донет 1988. године, а телевизор 90-их година из Париза.

2. Списак мање познатих термина и скраћеница

МАЊЕ ПОЗНАТИ ТЕРМИНИ⁹⁸⁰

ага – старешина, заповедник, врста титуле

бег – племић, господин, господар, заповедник санцака, врста титуле

вакуф – задужбина; завештање у добротворне сврхе

вилајет – покрајина; делио се на санцаке (округе), а ови на казе, тј. срезове

имарет – народна кухиња

кадија – судија

кадилук – каза, подручје на које се протезала надлежност једног кадије; границе кадилука нису се морале поклапати са границама санцака

касаба – муслиманско насеље, обично отворено, чије се становништво искључиво или претежно бави градском привредом

месџид – муслиманска богомоља, касније мала махалска џамија

нахија – предео који географски представља природну целину са посебним именом; предео у околини једне тврђаве, по којој се и зове; нахије су улазиле у састав кадилука и санцака.

пашалук – највећа управна јединица на које се делило Османско царство до стварања вилајета 1864. године; делио се на санцаке и њиме је управљао беглербег

санџак – већа управно-територијална јединица у Османском царству којом је управљао санџак-бег

сарај – кућа, двор, палата

џемат – верско-социјална или територијална група; неколико села једне нахије; неколико улица једне вароши које имају заједничку џамију; веће јединице на које су се делили поједини родови плаћеничке војске

---

⁹⁸⁰ Термини су преузети из Олга Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459–1683*, Београд, 1974; Душанка Бојанић, *Турски закони и законски прописи из XV и XVI века за смедеревску, крушевачку и видинску област*, Београд, 1974.

СКРАЋЕНИЦЕ

АФЖ – Антифашистички фронт жена

АВНОЈ – Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије

ГНО – Градски народни одбор

ДФЈ – Демократска Федеративна Југославија

ЗАВНО – Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења

ИО – Извршни одбор

ЈНОФ – Јединствени народноослободилачки фронт

КПЈ – Комунистичка партија Југославије

КПС – Комунистичка партија Србије

МНО – Месни народни одбор

МП – Министарство просвете

НО – Народни одбор

НОБ – Народноослободилачка борба

НОГО – Народни одбор градске општине

НОЈ – Народна омладина Југославије

НОО – Народни одбор општине

НОФ – Народноослободилачки фронт

НП – Нови Пазар

НР – Народна Република

НРС – Народна Република Србије

ОВ – Општинско веће

ОК – Општински комитет или Општинска конференција

СКЈ – Савез комуниста Југославије

СКОЈ – Савез комунистичке омладине Југославије
СКС – Савез комуниста Србије
ОО – Основна организација
ООССО – Основна организација Савеза социјалистичке омладине
ООУР – Основна организација удруженог рада
ОЦ – Образовни центар
ОШ – Основна школа
РО – Радна организација
РСИЗ – Регионална самоуправна интересна заједница
СНО – Срески народни одбор
СР – Социјалистичка Република
СК – Срески комитет
СОНФ – Срески одбор Народног фронта
СОП – Скупштина општине
ССО – Савез социјалистичке омладине
ССРНЈ – Социјалистички савез радног народа Југославије
СУБНОР – Савез удружења бораца из Народноослободилачког рата
СФРЈ – Социјалистичка Федеративан Република Југославија
ТК – Текстилни комбинат
ТШЦ – Технички школски центар
УО – Управни одбор
УСаОЈ – Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије
ФНРЈ – Федеративна Народна Република Југославија
ЦК КПЈ – Централни комитет Комунистичке партије Југославије
ЦК СКС – Централни комитет Савеза комуниста Србије

Биографија аутора

Нина Аксић рођена је 6. марта 1990. године у Београду. Дипломирала на Факултету музичке уметности Универзитета у Београду 2011. године, на одсеку за Општу музичку педагогију, стекавши звање дипломирани теоретичар уметности. Мастер студије је завршила 2013. године на одсеку Теорија музике и стекла звање мастер теоретичар уметности. Уписала је докторске студије школске 2013/2014. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, модул Култура. На Седници Већа научних области друштвено-хуманистичких наука, Универзитета у Београду, 24. маја 2016. године, одобрена јој је тема докторске тезе „Културне институције (библиотеке, архиви, музеји) и културне манифестације у Новом Пазару од 1945. до 1991. године: архивско-музеолошки, документалистички и културолошки приступ“.

Од 1. априла 2013. године запослена је као истраживач приправник, а од 15. септембра 2014. године као истраживач сарадник на пројектима „Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала *Појмовник српске културе*“ (47016) и „Стратегије идентитета: савремена култура и религиозност“ (177028). Аутор је већег броја научних радова, објављених у домаћим часописима и тематским зборницима. Учествовала је на више научних скупова и конференција.

Њен рад се тренутно заснива на истраживању историјског и актуелног културно-друштвеног живота Новог Пазара. Друга сфера интересовања јој је анализа симбола у српској народној традицији.

Говори и користи литературу на француском, енглеском и руском језику и служи се француским и енглеским језиком.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписана Нина Аксић
број индекса: 13046/Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом
**Културне институције (библиотеке, архиви, музеји) и културне манифестације
у Новом Пазару од 1945. до 1991. године: архивско-музеолошки,
документалистички и културолошки приступ**

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

У Београду, 31. 10. 2017.

Потпис докторанта
Нина Аксић

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора: Нина Аксић

Број индекса: 13046/Д

Студијски програм: Култура

Наслов рада: **Културне институције (библиотеке, архиви, музеји) и културне манифестације у Новом Пазару од 1945. до 1991. године: архивско-музеолошки, документалистички и културолошки приступ**

Ментор: проф. др Бојан Ђорђевић

Потписана Нина Аксић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

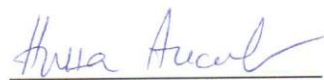
Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 31. 10. 2017.

Потпис докторанта

Нина Аксић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Културне институције (библиотеке, архиви, музеји) и културне манифестације у Новом Пазару од 1945. до 1991. године: архивско-музеолошки, документалистички и културолошки приступ

Која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице () за коју сам се одлучила.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
- ④ Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 31. 10. 2017.

Потпис докторанта

Нина Аксић

1. Ауторство – Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде. Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство – делити под истим условима. Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.